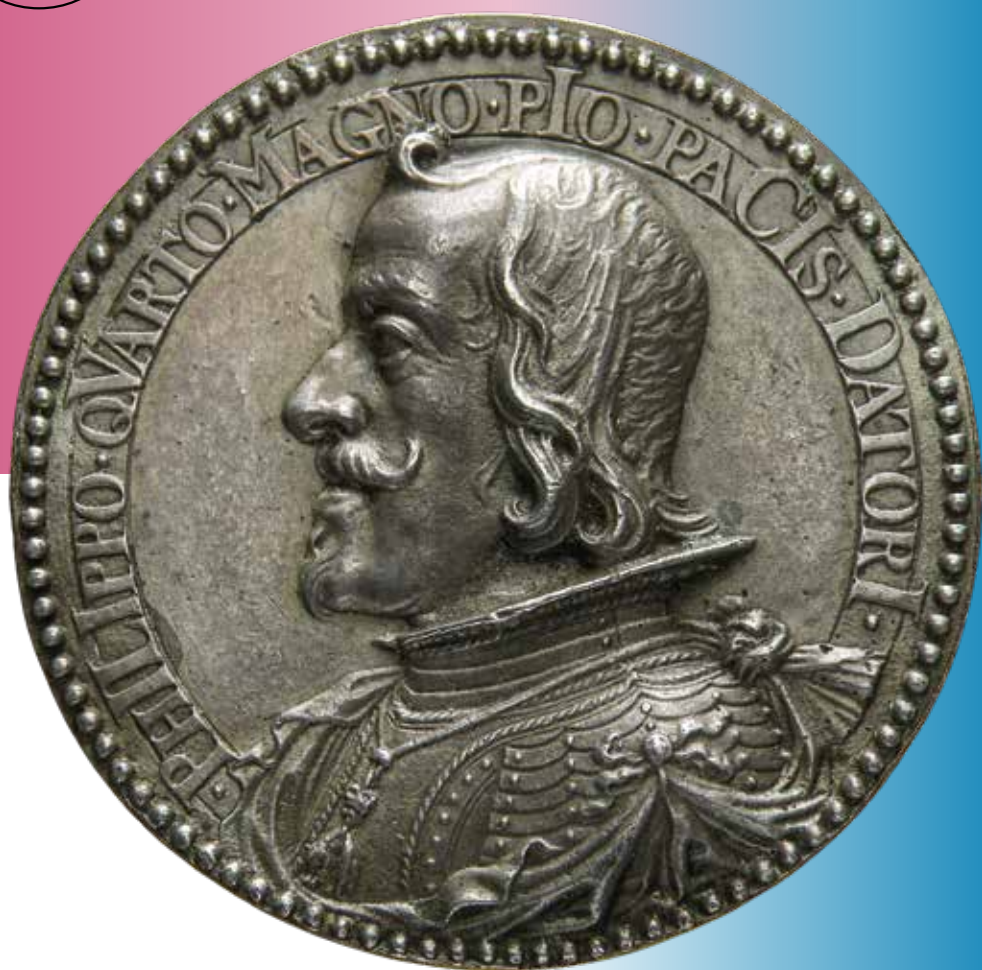

De Beeldenaar

44

januari | februari 2020 | nr 1

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus

MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

*Van oudsher het adres voor het veilen van Munten,
Penningen en Papiergeld.*

*Denkt u erover om uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Kom langs voor een gratis taxatie.*

Bezoek ons op de Jan Luijkenstraat 94

Vraag onze Hardcover catalogus aan!

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl
www.schulman.nl

De Beeldenaar

44

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl

BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.

Losse nummers: € 7 in Nederland, € 9 daarbuiten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 4 'n Oogje op Maria
> Jan Pelsdonk
- 5 Nieuwe imitatie Schotse farthing voor
James III uit regio Goes
> Hendrik van Caelenberghe
- 7 Geer Steyn: *Nietzsche, the final days*
> IJnze den Hengst
- 9 Het fenomeen G R O N
> Jan van der Wis
- 12 Jan Tinbergen in het NEPK
> Hans Rueb
- 15 De statenmunten van Holland zonder
waarde-aanduiding nader verklaard
> Rook Kamsteeg
- 19 Penningen in opdracht van Hendrik
Westhoff junior (1774-1848) deel 2
> Jan Pelsdonk & Wiebe Nijluning
- 26 Dit staat er: + DENARIVS * PAVPERVM * TR
> Jan Pelsdonk & Arie van Herwijnen
- 27 Een zilveren duit van 's-Hertogenbosch
uit 1603
> Ronald Wientjes
- 33 Japanse munt uit Gouden Eeuw op strand
van Texel
> Frank Postma & Michiel Bartels
- 35 Curaçao: Meer te ontdekken aan de
'1 reaal 1821'
> Erik van Loon
- 39 Atelierbezoek bij Marina van der Kooi
> Jack Visker
- 41 Oproep Utrechtse Universiteitspenningen
> Jim van der Meer Mohr
- 42 IRIS-penning door Jennifer Hoes
> Jan Pelsdonk
- 43 Numismatisch Speurwerk 57
> Johan Mevius
- 44 Nieuws

'n Oogje op Maria

De kreet 'Multitasken is wel een dingetje' wordt geregeld gebezigd als iemand twee taken tegelijk probeert te doen met een onbevredigende uitkomst als resultaat. Dit overkwam mij in het voorgaande nummer, waar ik in het voorwoord schreef dat ik aan mijn water voelde dat er weleens iets mis zou kunnen gaan.

Het lukte mij niet om de vinger op de zere plek te leggen; een bekend fenomeen bij schrijvers die te veel naar hun eigen tekst kijken zonder er even afstand van te nemen. Dat dit niet nieuw is bewijst een rekenpenning, die zo'n 400 jaar geleden werd gemaakt. Het stuk, gemaakt door de Kampense muntmeester Hendrik Wijntgens, is hierbij afgebeeld. Het omschrift spreekt boek-

delen: WAT BAT KERS OF BRIL DI NIET SIEN EN WIL. In het verlengde hiervan leverde enige mate van tunnelvisie in hetzelfde nummer een artikel op met de titel 'Wat staat er'.

Inmiddels zijn we twee maanden verder. Wat er staat is opgelost en ook de onbenoemde fout is boven water. In de inleiding (gelukkig niet bij de artikelen zelf, maar toch...) zijn twee titels en auteurs onderling verwisseld. Hendrik DeBacker schreef niet over Utrechtse penningen en Bouke Jan van der Veen had niets met Maria. Alhoewel... voor dat laatste geldt: voor zover mijn beperkte blikveld het tenminste toelaat, want het privéleven van auteurs gaat mij tenslotte niets aan.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Munthandel Verschoor

1660. De vrede van de Pyreneeën.

Door Adriaen Waterloos.

Voorzijde: geharnast borstbeeld van Philips IV met de versierselen van de Orde van het Gulden Vlies naar links. Omschrift: . PHILIPPO . GVARTO . MAGNO . PIO . PACIS . DATORI . hierin is een chronogram verwerkt, de hoofdletters vormen het jaartal 1660.

Keerzijde: tussen CONCORDIA . IVNGIT . een bourgondisch kruis met lelies, verbonden door linten met kwasten aan de uiteinden. Omschrift: + NON . IAM . ANIMANT . FLAMMÆ . LAVROS . NEC . LILIA . SPINÆ.

Van Loon-2 459,2 (Hollandse editie); Pin 220; Smolderen 42; 46 mm, 30,43 gram. Afkomstig uit veiling Otto Helbing Nachf. München van 18 juli 1934, nr. 314. Collectie Munthandel Verschoor, foto's Dimitri Verschoor.

Adriaen Waterloos ontving voor zijn werk 3.716 livres. Gouden en zilveren exemplaren werden uitgereikt aan gouverneur Don Luis de Benavides en aan de leden van

de Raad van State, de Geheim Raad en de Raad van Financiën. Lit. ADN Lille Chambre des Comptes, reg. B3167, fol. 461 vo-462 ro.

Nieuwe imitatie Schotse farthing voor James III uit regio Goes

In 2017 werd een onbekende imitatie van een *black farthing* gevonden door een metaaldetecto-rist in de buurt van Goes. Soortgelijke munten werden reeds eerder gevonden in dezelfde regio. Zo doken er vijf verschillende imitaties van de farthing van de eerste uitgifte (1465-1466) van de Schotse koning James III (1460-1488) in 2009 op uit stortgrond afkomstig van het historische centrum van Arnhemuiden.² De nieuwe ontdekking is een imitatie op basis van de tweede uitgifte of de daar-opvolgende uitgifte, die vroeger werd beschreven als het 'kerkelijk type I'.³ De voorzijde van de imitatie toont zoals gebruikelijk de gekroonde letters IR. Zie ook de hiernaast afgebeelde types. De keerzijde daarentegen toont het Leuvense wapen zoals dit te zien is op de Brabantse mijten van Filips de Goede (1419-1457) en Karel de Stoute (1467-1477).⁴

Meer imitaties

Voorafgaand aan de ontdekkingen in Arnhemuiden, bevonden de enige Schotse farthings die werden geregistreerd zich in een kleine schat aan munten van een onbekende locatie in Nederland, die werd verworven door het National Museum of Scotland te Edinburgh.⁵ De kleinste Schotse denominaties – met name de farthings uit Arnhemuiden – waren individuele vondsten, wat aangeeft dat ze waarschijnlijk deel uitmaakten van de muntcirculatie. Uit verdere bestudering bleek dat hun monetaire functie voornamelijk beperkt was tot Zeeland, maar toekomstig onderzoek en nieuwe vondsten kunnen deze visie uiteraard wijzigen. De farthings uit Arnhemuiden omvatten bijna alle bekende types, evenals de imitaties, wat suggereert dat ze door elkaar werden gebruikt als betaalmiddel.

Schotland, James III, farthing. 1465-1466, koper, 11 mm, tweede uitgifte (foto: Baetson 1997)²

Schotland, James III, farthing. Omstreeks 1467, koper, 11 mm, 0,77 gram, vroeger beschreven als het 'kerkelijk type I' (particuliere collectie)

De recent gevonden imitatie-farthing. 1467-1475, koper, 12-15 mm, 0,37 gram (particuliere collectie)

De aanwezigheid van imitaties is geen onge- woon fenomeen, er was immers heel wat profijt te halen door munten na te maken. In tegenstel- ling tot de grotere denominatie zoals de *crux pelli* penny, waarvan de imitaties alleen op het conti- nent worden aangetroffen, komen imitaties van farthings ook voor in Schotland.⁶ Twee munten die te vergelijken zijn met het stuk in dit artikel, tonen op de voorzijde eveneens de gekroonde

Rekem, Willem II van Sombreffe, imitatie Brabantse mijt. Tot 1475, 16-17 mm, 0,85 gr (afbeelding: Lucas 1982, Rekem 132)

IR-letters van de tweede uitgifte maar zij hebben de keerzijde van de eerste uitgifte. Deze munten werden gevonden bij de St. John's Toren te Ayr en te Linlithgow Friary.⁷ Dit gegeven zou een indicatie kunnen zijn dat dit type imitaties ook werd geproduceerd in het land van de officiële muntslag (Schotland). De vraag is of deze hypothese nog langer standhoudt met de meest recente ontdekking van een ongekend type imitatie (althans voor de keerzijde) in de regio Goes.

In het gebied waar deze ontdekking werd gedaan, zijn ook veel imitaties uit de Maasregio aangetroffen. Kan dit type imitatie daar zijn geproduceerd? Zo ja, welk muntatelier komt dan in aanmerking? Uit de bronnen blijkt dat de eerste en tweede uitgifte van farthings plaats vond in de periode 1465-1466, vermoedelijk juist voor en juist na 'the Act of Parliament' van 9 oktober 1466, en dat de 'kerkelijke uitgifte type I' iets nadien volgde.⁸ Op basis van de datering komt één muntatelier in de Maasregio hiervoor in aanmerking, namelijk dat van de Heerlijkheid Rekem. Het Leuvens wapenschild van de hier besproken munt, is in het boek van Paul Lucas te vergelijken met twee imitaties van de Brabantse mijt voor

Filips de Goede (1419-67) vermeld voor de regeerperiode van Willem II van Sombreffe (1400-1475).⁹ Op de tekening ter illustratie zien we op de keerzijde duidelijk parallellen met deze van de hier besproken munt. Het ontbreken van een omschrift op zowel voor- als keerzijde maakt het lastig om deze munt toe te wijzen aan Rekem. Mogelijk zullen toekomstige vondsten en verder onderzoek de oplossing bieden.

Met dank aan de vinder die mij hierover informeerde en toestemming verleende voor het gebruik van de foto. Ook dank aan Nick Holmes voor feedback bij het samenstellen van dit artikel.

Noten

1. Bateson, J.D. (1997) *Coinage in Scotland* (Londen) 90, afbeelding 113.
2. Holmes, N.M.McQ. & H. Van Caelenberghe (2014) Some Scottish 'Black Money' and its Imitations found in The Netherlands and Belgium, in: *British Numismatic Journal* 84, 109-124, specifiek 113 en plaat 1; Van Caelenberghe, H. (2014) *Schotse munt verovert de Lage Landen*, in: *Jaarboek Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 181-207.
3. Stewart, I.H. (1967) *The Scottish Coinage* (Londen) 14, plaat 7 nummer 100, en pagina 144, plaat 8 nummer 114; Holmes 2008b.
4. Vanhoudt, Hugo (2015) *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode 1434-1830* (Heverlee) nummers H-28 en H-40.
5. Holmes, N.M.McQ. (2008a) The Scottish Copper *Crux Pellit* Coinage: a Typological Analysis, in: *BNJ* 78, 138-176, specifiek 158-159.
6. Holmes, N.M.McQ. (2008b) 'Abject Orts and Imitations': some Variants in the 'Black Farthing' Coinage of James III, in: *British Numismatic Journal* 78, 240-245.
7. Holmes, 2008b: 243, afbeeldingen 8 en 9.
8. Murray, 1977: 120; Holmes, 2008b: 240.
9. Lucas, Paul (1982) *Monnaies seigneurales Mosanes* (Walcourt) nummer Rekem 132 and 133.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Geer Steyn: *Nietzsche, the final days*

Nietzsche is geboren op 15 oktober 1844 als zoon van een protestantse dominee. Zijn vader stierf toen Nietzsche vijf jaar was. Zijn zuster Elisabeth was twee jaar jonger. Hij werd op 25-jarige leeftijd professor filologie aan de universiteit van Bazel. Hij kreeg steeds grotere gezondheidsklachten (waaronder hevige migraine) en nam in 1879 (met een jaarlijkse toelage) afscheid van de universiteit. Hij trok vervolgens van streek naar streek op zoek naar een voor hem gezond klimaat. Begin 1889 stortte hij echter geestelijk volledig in. Daarvan herstelde hij niet meer. Hij raakte halfzijdig verlamd en zakte steeds verder weg in apathie en geesteloosheid tot hij in augustus 1900 op 55-jarige leeftijd stierf.

Übermensch

Nietzsche wordt nog altijd veel gelezen en bestudeerd. Voor mij is Nietzsche vooral de schrijver van *Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophiert* dat in 1888 is geschreven. In dat laatste jaar dat hij bij zinnen was, schreef hij onder andere *Ecce Homo* en *Der Antichrist*. De toon wordt steeds schriller, radicaler: de natuur (Wil tot Macht) en de daaruit zijns inziens voortvloeiende waarden zouden moeten heersen, en niet de idealen van religie en moraal. Nietzsche kwam tot deze visie enerzijds door zijn kennis van de in 1859 gepubliceerde evolutietheorie van Darwin, en anderzijds door de opkomst in de negentiende eeuw van de psychologie als empirische wetenschap met de ontdekking van de belangrijke rol van het onbewuste. Hij analyseert de *Homo sapiens* als een (evolutionair) psycholoog, en trekt als filosoof vervolgens de uiterste consequenties uit die analyse. Het leven is niet geschapen door een alwetende en wijze God. De mens moet zich bewust worden dat er voor leven en universum geen intrinsiek van God gegeven zin en doel is, en dat via ons van de dieren stammende bewustzijn nooit een *absolute* waarheid kan worden onthuld. Er is derhalve geen zekerheid, geen vrije wil en er zijn geen absolute morele waarden. Ofwel: 'God is dood'. De andere extreme consequentie die hij trekt, is dat wat hem betreft de weg vrij is om bewust over te gaan tot

Geer Steyn, ontwerpschets voor Nietzsche. Potlood op papier (foto: Geer Steyn)

het opvoeden tot en zelfs kweken van een ander type mens: de *Übermensch*. De *Übermensch* kan de op zich zinloze realiteit volkomen accepteren en er naar leven. Hij zal de voorlopige en *gewilde* voltooiing van de evolutie van het leven zijn. Wat we ook van deze mijns inziens extreme voorstellen vinden, laten we ons realiseren hoe dichtbij we bij deze situatie zijn. We kunnen Nietzsche lezen als een relevante analyse van ons heden en een waarschuwing voor een dramatische toekomst. De eerste genetisch gemodificeerde mensen zijn al geboren. Dit maakt voor mij een penning van Nietzsche relevant.

Penningen

Het blijft hoe dan ook tragisch dat Nietzsche na de uitbarsting van creativiteit in het jaar 1888, nog 11 jaar als een plant moest worden verzorgd door zijn moeder en zijn zuster. Uit die periode bestaan

Geer Steyn, *Nietzsche, the final days*. 2019, terracotta, 80 x 80 mm (foto's: Tom Haartsen)

enkele aangrijpende foto's van de volledig uitgebluste Nietzsche, achteroverliggend in de kussens van een divan. Ook is op *You Tube* een aangrijpend filmfragment te vinden van iets meer dan één minuut getiteld *Nietzsche's agony filmed*. Van deze late Nietzsche heeft Geer Steyn dit jaar twee met de hand ingekleurde terracotta penningen gemaakt getiteld *Nietzsche, the final days*.

De ene penning is vierkant (80 x 80 mm). De voorzijde toont ons bijna beeldvullend het bekende profiel van het hoofd van Nietzsche rustend in het kussen van de divan. Enerzijds is het hoofd nog intens. De befaamde snor, het hoge voorhoofd en diepliggende ogen zijn onmiskenbaar de lucide Nietzsche van de laatste boeken. Anderzijds spreekt ook het apathische en geestloze duidelijk uit het portret. Het portret en het kader zijn bereikt met een opmerkelijke eenvoud van enkele grote vlakken in de stijl van Steyn. De keerzijde toont een hamer die met veel geweld neerkomt. De hamer is het symbool waarmee filosoof Nietzsche sloeg op de zijns

inziens holle vaten van filosofie, religie en moraal. Verder staat hier uitsluitend *Nietzsche* en zijn sterfjaar 1900. Dit symboliseert voor mij dat Nietzsche (naast Darwin en Freud) met geweldige dreunen de consequenties van evolutie en psychologie heeft laten zien voor de twintigste en eenentwintigste eeuw. Ook het beeld en het kader van de keerzijde zijn bereikt met enkele rake grote vlakken rond de hamer.

Steyn heeft ook een ronde penning (70 mm) gemaakt met op de voorzijde het hoofd van Nietzsche. Maar dit hoofd is vrijwel geheel weggedrukt en haast stikkend in de naar verhouding enorme kussens. Het is een aangrijpend portret van de wegstervende Nietzsche. De keerzijde toont weer de hamer, maar nu zoals gebruikelijk met het geboorte- en sterfjaar van Nietzsche. Deze penning symboliseert voor mij meer de mens Nietzsche. Beide penningen zijn gesig-neerd ST. Of van deze terracotta penning(en) een bronzen penning zal worden gegoten is nog niet bekend.

Geer Steyn, *Nietzsche, the final days*. 2019, terracotta, 70 mm (foto's: Tom Haartsen)

Het fenomeen G R O N

Wie de stad-Groninger muntenreeks uit de tweede helft van de vijftiende eeuw bekijkt, bekruipt het gevoel dat er slechts zilvergeld circuleerde in de orde van grootte van halve kromstaarten, halve stuivers en hogere waarden. Uit een aantal recente vondsten blijkt, dat de circulatie van stedelijke muntsoorten ook lagere waarden bevatte.

Een bijzonder fenomeen

Als we de stad-Groninger circulatiereeks uit de tweede helft van de vijftiende eeuw in de catalogus van Puister bekijken, komen we tot de ontdekking dat de beeldenaars van de jagers 1476 en 1477 een opvallende wijziging ten opzichte van voorafgaande reeksen hebben ondergaan.¹ Op de voorzijden is de vierpas rond de stadsadelaar verdwenen en heeft deze in plaats van alleen een dwarsbalkschild nu twee wapens in de klauwen: één met de rijksadelaar en één met het dwarsbalkschild. Ook de keerzijde onderging enkele ingrijpende veranderingen. Wat bleef is het lange kruis dat drie cirkels doorbreekt. Het jaartal staat, zoals gewoonlijk, in de middelste cirkel, voorafgegaan door ANNO DNI en is verdeeld over de vier kwadranten. De veranderingen zitten in de buitenste en binnenste cirkels. In de buitencirkel is in het omschrift CIV voor de (deels afgekorte) spreuk SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM verdwenen. En in de binnenste cirkel staan in de kwadranten de letters G R O N als extra, overbodig overkomende, aanduiding dat de munten uit Groningen afkomstig zijn. Al in de loop van 1477 verdween dit bijzondere fenomeen.

Groningen, jager. 1476, zilver, 26 mm (foto: Nationale Numismatische Collectie, inv. 1984-0620)

De letters maakten plaats voor vier sterren naar het voorbeeld van jagers uit de periode 1458-1463 toen er drie sterren en een klaverblad in de kwadranten stonden.

Op de stuivers 1454-1455 treffen we op de keerzijden in het open hart van het lange kruis de letter G aan, die overigens in 1455 al weer vervangen werd door een ster. In de jaren 1472-1477, 1482 en 1484-1485 zien we weer wèl de G. In andere jaren blijft het open hart oningevuld of is het voorzien van een ster of een rozet. Er zijn tot nu toe geen halve vliegers met G of GRON als extra verwijzing naar de muntplaats aangetroffen.

Gedifferentieerder circulatiereeks

Met de tot nu toe bekende munten uit de tweede helft van de vijftiende eeuw is men geneigd te denken dat de laagste waarden in de stad-Groninger circulatiereeks uit halve kromstaarten en halve vliegers bestond. Een halve vlieger (= ½ stuiver) of halve kromstaart (= 1/3 stuiver) was voor vele stedelingen echter nog altijd een flink bedrag. Er mag daarom aangenomen worden dat in het stedelijke geldverkeer ook veel gebruik werd gemaakt van lagere denominaties. Een drietal vondsten alsmede een mandaat uit 1498 onderbouwen deze aanname. Twee van deze vondsten betreffen eenzijdig geslagen penningen of bracteaten, in Groningen *penning* (*drijver* berust op een misverstand!) genoemd. In 2017 werd in stortgrond uit de Catharinakerk te Roden een penning gevonden met daarop een kruis met de letters G R O N in de kwadranten. Dit bijzonder gave exemplaar kon door het Groninger Museum worden aangekocht. Een tweede exemplaar werd in 2018 met een detector in het Friese Paesens-

Groningen, vlieger. 1476, zilver, 27 mm (particuliere collectie)

Groningen, penning (eeenzijdig). Z.j. (1476-1477), 14 mm, 0,22 gram (foto: Jaap Buist, collectie Groninger Museum, inv. GM2017.0093, vondst Roden 2018)

Groningen, penning (eeenzijdig). Z.j. (1476-1477), 14 mm, 0,55 gram (foto en collectie Sietse de Boer, vondst Paesens-Moddergat 2018)

Moddergat opgespoord en berust nog in particuliere handen.

Het is verleidelijk de beide penningen vanwege de letters G R O N in de kwadranten van het kruis op 1476-1477 te dateren. De vondst van deze penningen doet ons eraan herinneren, dat de penning in die jaren in Groningen – en niet alleen daar – nog altijd de basismunt van het geldstelsel was en dat alle hogere denominaties in veelvoud van de penning waren uitgedrukt. Pas in 1499 werd de penning in Groningen een kerkelijk muntje waarmee ze in feite haar functie als basismunt van het formele stedelijke geldstelsel verloor. De kerkelijke penning bleef wel inwisselbaar tegen stedelijk geld, 48 voor een stuiver. Als rekenmunt leefde de penning nog enige tijd voort.

Het gewichtsverschil tussen de beide penningen laat zich gemakkelijk verklaren. Het exemplaar uit Roden is, dankzij het verblijf in droge onbemeste zandgrond onder de kerkvloer, schoon, maar is aan de rand op enkele plaatsen uitgebroken. De penning uit Paesens-Moddergat is nog geheel intact en bedekt met een corrosielaag.

Het mandaat van Sint Batholomeusavond

Naast de twee beschreven vondstmunten is er nog een zeer duidelijke aanwijzing dat er in de tweede helft van de vijftiende eeuw meer denominaties zijn geslagen dan alleen redelijk groot zilvergeld. Dat is namelijk het mandaat van Sint Batholomeusavond (23 augustus) 1498 dat de muntmeesters Cornelis van Leiden en Henrik van Lynner van het Groningse stadsbestuur kregen. Aan zilveren munten betrof het jagers (= 2 stuiver), stuivers (= 6 plak), kromstaarten (= 4 plak), halve stuivers (= 3 plak), plakken en grootkens (= halve plak). De plak 1499 werd in 2015 ontdekt.² De tabel geeft een overzicht van de munten. Van de penning is in het mandaat al geen sprake meer. Was het al een voorbode van de overgang van stedelijke circulatiemunt naar kerkelijke penning die in 1499 zou plaatsvinden?

muntsoort	massa in gram	zilvergehalte	fijn zilver in gram
kromstaart	2,34	0,240	0,56
jager	2,54	0,660	1,68
stuiver	2,85	0,300	0,84
halve stuiver	1,83	0,230	0,42
plak	0,61	0,120	0,07
grootken	0,39	0,090	0,035

Munten volgens het mandaat van 1498

Als gevolg van de inflatiegolf, die zich in de vijftiende eeuw vanuit de Bourgondische Nederlanden over alle Nederlandse gewesten en de aangrenzende West-Duitse landen verspreidde, mogen we aannemen dat uit de penning het zilver inmiddels grotendeels is verdwenen. Nader onderzoek naar de eventuele aanwezigheid van zilver is vanwege het fragiele karakter van de pas gevonden penningen niet uitgevoerd.

Meer munten met G R O N

In 2015 werd in Groningen een halve(?) plak gevonden met eveneens G R O N in de kwadranten, maar nu in de buiten-, in plaats van in de binnencirkel. Binnen de binnencirkel staat een keizerlijke rijksadelaar in hetzelfde kwadrant als de letter G. De halve(?) plak is omgewerkt tot een

Groningen, halve(?) plak. Z.j., 16,9 mm, omgewerkt tot boter- en broodteken (foto: Jaap Buist, gemeente Groningen, collectie Groninger Museum, vondst Groningen 2015)

vals boter- en broodteken. Echte tekens in deze vorm werden in 1559 vervaardigd.³ Dit laatste zegt nog niets over de ouderdom van dit stuk omdat dergelijke muntjes soms wel een eeuw van hand tot hand gingen.

In het onderhavige geval verdient het fenomeen adelaars in de kwadranten ook enige aandacht. Dubbelkoppige adelaars in de kwadranten zijn aangetroffen op een aantal stad-Groninger munten die door Puister te vroeg zijn gedateerd: ca. 1420/30 resp. 1425/30.⁴ Omdat het dubbelkoppige adelaars betreft, moeten deze zilverstukken jonger zijn dan 1433, het jaar waarin koning Sigismund tot keizer werd gekroond, de stad zich met de keizer had verzoend en zich tot Rijksstad kon opwerpen.⁵ Op grond van de dubbelkoppige adelaar in een kwadrant op de keerzijde, is de halve(?) plak in elk geval jonger dan 1433. Mogelijk is het stuk ergens in het laatste decennium van de eerste helft van de vijftiende eeuw te dateren.

In 2019 kwam in de gemeente Oldebroek (Gld) nog een muntje met de letters G R O N in de kwadranten tevoorschijn, waarvan de eerste twee letters overduidelijk zichtbaar zijn, de derde letter nog vaag is te zien en de laatste zich laat raden. Op dit stuk is geen rijksadelaar te zien. Op de voorzijde staat het dwarsbalkschild met daarboven een cirkelvormig teken dat wel wat weg heeft van de letter G. Als dat zo geïnter-

Groningen, plak. Z.j., 16 mm, 0,67 gram (foto: Ben Heldoorn, particuliere collectie)

preteerd mag worden, zou die G sporen met de G op de vliegers. Het omschrift begint met het meesterteken zesstralige ster en luidt MONETA GRON[IGE]S, met de nodige reserve voor wat betreft het laatste deel. Het corrosielaagje op het muntje uit Oldebroek maakte dat met elektronen-microscopie niet tot de kern van het muntmateriaal kon worden doorgedrongen. Aan de oppervlakte werd slechts een onbeduidend spoor van zilver aangetroffen. De massa's van de munt uit de vondst Oldebroek en van de plak in het mandaat ontlopen elkaar niet veel, zodat we ervan mogen uitgaan dat de munt uit Oldebroek een plak is. De munt zal ergens in het begin van het laatste kwart van de vijftiende eeuw zijn geslagen, wanneer het al niet meer gebruikelijk is rijksadelaars in kwadranten op te nemen. De plak is overgedragen aan het Groninger Museum en heeft daarmee een nieuwe rustplaats gekregen, temidden van het andere stedelijke geld. Ook kleine muntjes kunnen collecties in belangrijke mate verrijken.

Conclusie

Uit het mandaat van 1498 en dankzij het fenomeen G R O N in de beeldenaars van de beide penningen, de jagers uit de jaren 1476-1477 en de vrijwel geheel uit koper bestaande beide andere muntjes mogen we concluderen dat de circulatie van stedelijke muntsoorten in de tweede helft van de vijftiende eeuw gedifferentieerder was dan een oppervlakkige beschouwing van bekende reeksen Gronings zilvergeld zo op het eerste gezicht doet vermoeden.

Met dank aan de vinder Ben Heldoorn te Kampen, en aan G. ten Brink, technicus van Department Nanostructured Materials and Interfaces Zernike Institute for Advanced Materials, University of Groningen.

Noten

1. Puister, A.T. (1986) Groningse stedelijke munten, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73, 5-72, nummers 1.253-1.266.
2. Wis, J.C. van der (2015) De plak van Van Leiden en Van Lynner eindelijk herkend!, in: *Hervonden stad 2015* (Groningen) 94-99.
3. Wis, J.C. van der (2015) Boter en brood voor de armen, in: *Hervonden stad 2016* (Groningen) 88-95.
4. Puister, 1986: nummers 1.110 en 1.111, respectievelijk 1.201 en 1.202.
5. Henstra, Dirk Jan & Jan C. van der Wis (2004) De koninklijke adelaar op Groninger stedelijke munten, in: *De Beeldenaar* 28-2, 63-72.

Jan Tinbergen in het NEPK

Een zoon te kijk gezet

In een vitrine van het Nederlands Economisch Penningkabinet (NEPK), onderdeel van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR), wordt aandacht besteed aan Jan Tinbergen (1903-1994) die 50 jaar geleden de Nobelprijs voor Economie kreeg uitgereikt. Strikt genomen is het overigens geen Nobelprijs maar een prijs van de Rijksbank van Zweden, maar het wordt als de Nobelprijs gepresenteerd en ervaren en met dezelfde ceremonieën omgeven. Dat het NEPK de meest voor de hand liggende plaats is waar deze presentatie kan plaatsvinden, heeft een aantal oorzaken. De penningencollectie van het NEPK is oorspronkelijk rond het thema 'economische activiteiten' opgezet – daar past deze Nobelprijs keurig in – en later uitgebreid met onder andere een Rotterdams aspect.

Jan Tinbergen heeft van 1933 tot 1973 als hoogleraar gewerkt aan de Nederlandse Economische Hogeschool, voorloper van de EUR.

Daarnaast heeft Tinbergen zijn penningen- en prijzencollectie gelegateerd aan het NEPK. De presentatie is eigenlijk het sluitstuk van de prijs, want na 50 jaar mag de prijs niet meer uitgebaat worden door de EUR. De penning mag echter tot aan het einde der tijden worden getoond, maar nu even niet in de vitrine, uit veiligheids-overwegingen.

De tot juni 2020 lopende presentatie opende in 2019, het jaar dat tevens door de universiteit was uitgeroepen tot het jaar van Tinbergen.

In de vitrine kan maar een beperkt aantal objecten liggen en dat is niet voldoende om de 35 penningen van Tinbergen te laten zien. De veelzijdigheid van de vitrine komt nu tot zijn recht. Naast de vijftien tentoongestelde penningen kunnen alle andere penningen in het centrale deel bekeken worden op vergrote en heldere foto's. De penningen die fysiek aanwezig zijn, laten zich moeilijk bekijken door de wat ongeluk-

Marinus Kutterink, *NOBIB-penning voor Jan Tinbergen*. Z.j. (1966-1970), brons, 88 mm (collectie NEPK0064)

Henry Dropsy, *Eredocoraat door de Universiteit van Straatsburg aan Jan Tinbergen*. 1959, brons, 63 mm (collectie NEPK0068)

kige verlichting maar door het glas van de *touchscreen* vitrine aan te raken worden foto's getoond en zijn onderwerpen te kiezen, die wel goed belicht worden. Ook is er ruimte voor foto's en video's. Elke penning heeft twee zijden: het voorwerp zelf en het verhaal erachter. Over de penningen zelf is voldoende informatie te vinden op de site van het NEPK (www.nepk.nl/nl/collectie) onder de zoekterm 'Tinbergen'.

Het boeiende bij de voorwerpen is steeds de reden waarom een specifieke penning is toegekend. Het is een wandeling door het leven van Jan Tinbergen.

De eerste penning kreeg hij in Luik na een lezing te hebben gehouden. Er zouden meer lezingen en penningen volgen zoals van de universiteiten in Straatsburg en Brussel en bij de Koninklijke Vlaamse Academie. En er was nog meer waardering op zijn vakgebied door het toekennen van eredoctoraten door de universiteit van Straatsburg, de Université Libre de Bruxelles, de Universiteit van Gent en die van Bordeaux.

Tinbergens vakgebied was aanvankelijk wis- en natuurkunde. Al tijdens zijn studie trok de economie zijn belangstelling en paste hij wiskundige modellen toe in de economie. Zo werd

Anoniem, *penning van de Beweging voor de Verenigde Staten van Europa - Actiecentrum voor EU Federalisme, aan Jan Tinbergen*. 1984, brons, 70 mm (collectie NEPK2359)

Anoniem, *Four Freedoms Award, aan Jan Tinbergen. 1992, zilver, 51 mm (collectie NEPK0775)*

de econometrie geboren. Nadat hij was afgestudeerd moest hij in militaire dienst, wat hij weigerde. In plaats daarvan vervulde hij gedurende 25 maanden vervangende burgerdienst. Op zich is die houding een onderscheiding waard maar deze bestaat niet en is dus ook niet toegekend. De burgerdienst liet veel tijd om ook over andere zaken na te denken en in 1929 promoveerde Tinbergen op het proefschrift 'Minimumproblemen in de natuurkunde en economie'. Zijn vak-kennis betrof het toepassen van wis- en natuurkundige principes in de economie. Gedreven door zijn politieke voorkeur (hij was lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij) wilde hij zich richten op de bestrijding van armoede en het binnen de perken houden van de ongelijkheid in inkomens op bedrijfsgrootte en op wereldschaal. Zijn kennis en inzet werden alom gewaardeerd en beloningen bleven niet uit. Onder andere door de Mr Nicolaas Gerard Pierson Stichting (aan prof. dr. J. Tinbergen voor zijn werk statistical testing of business cycle theories) en de NOVIB (met diepe erkentelijkheid aan dr. Jan Tinbergen architect van een betere wereld). In 1984 werd hij ere-senator van de Beweging voor de Verenigde Staten van Europa vanwege zijn verdiensten voor Vrede en Eenheid.

Tot slot ontving hij nog de *Four Freedoms Award* in 1992 voor zijn inzet op het terrein van vrijwaring van armoede. Daarnaast bevatte zijn collectie ook algemenere penningen: Paul Henri

Spaak (1972), 175-jarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (1983) waar hij toen deel van uit maakte en een penning over het 50-jarig lidmaatschap van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen.

Tot aan zijn dood was hij actief als voorzitter van de Foundation of International Cooperation (een gezelschap van ruim 80 Nobelprijswinnaars), was hij drukdoende een campagne tegen kinderarbeid te organiseren (en dan hebben we het over het verlichten van het leven van miljoenen kinderen die gedwongen zijn te werken) en meer structureel met de oprichting van ChildRight Worldwide, een fonds dat vecht voor de rechten van kinderen wereldwijd. Kortom, de presentatie laat een keur van penningen zien in hun context en is een eerbetoon aan een zoon van de EUR.

Dik Hegeman, *Econoom Jan Tinbergen. 1995, koper-nikkel, 30 mm (collectie NEPK1908)*

De statenmunten van Holland zonder waarde-aanduiding nader verklaard

In de periode 1681-1682 zijn in het Hollandse munthuis sommige munten niet van een waarde-aanduiding voorzien. In dit artikel worden de achtergronden en mogelijke redenen nader belicht.

Geen toeval

Als bewonderaar van de muntslag van Holland uit de periode 1680-1694, een tijd waarin stempelsnijder Daniël Drappentier (1643-1714) verbonden was aan de munt van Holland, was ik al vele jaren op zoek naar één bepaalde munt: type Delmonte 1127, oftewel een provinciale driegulden zonder waarde-aanduiding op de keerzijde. Dit lijkt op het eerste gezicht geen al te moeilijke klus, want Delmonte voorziet deze stukken van slechts één enkele 'R' en beschouwt ze daarmee dus als zeldzaam. Deze zeldzaamheidsgraad wordt aan veel provinciale munten toebedeeld. In de regel zijn de betreffende munten dan toch met enige regelmaat op de markt te vinden. Het was mij echter opgevalen dat deze drieguldens zónder waarde-aanduiding in de praktijk niet te koop waren; noch de grote veilingen noch de handelaren op de wat grotere beurzen bleken een dergelijke munt 'in de aanbieding' te hebben. Ik was dan ook verheugd toen het mij enkele maanden geleden eindelijk lukte om deze munt aan te schaffen. Zonder enige twijfel is dit stuk vele malen zeldzamer dan een reguliere driegulden van Holland uit deze tijd. Mogelijk is er sprake geweest van een vergissing van de stempelsnijder, waardoor er slechts eenmalig een niet al te grote oplage is vervaardigd van één – als het ware incompleet – stempel. Wat opvalt is, dat deze mogelijke vergissing dan zowel in 1681 als in 1682 is begaan aan de Hollandse munt te Dordrecht. Kans-technisch bezien is dit niet bijzonder waarschijnlijk. Bovendien geven de overige provinciale en stedelijke munthuizen wél conse-

quent de waarde aan op deze munten. Vervolgens maakt de stempelsnijder deze zelfde fout bij de gulden met het jaartal 1681. Ook deze munt wordt hoogst zelden aangeboden. En om het overzicht compleet te maken bestaan er ook halve guldens uit 1682 zonder de waarde-aanduiding 10 S(tuiver). Deze munt komt veel in de handel voor en is eigenlijk nauwelijks schaarser dan een reguliere tien stuiver van dit jaar. Een viertal vergissingen op rij dus, enkel en alleen begaan in de jaren 1681-1682 en louter en alleen aan de munt van het belangrijkste gewest Holland. Dit alles opgeteld lijkt er geen sprake te zijn van toeval. Voor mijn theorie omtrent de uitgifte van deze munten moet ik u meenemen naar de periode waarin ze zijn ontstaan, de periode van de munthervorming tijdens de Republiek, in het bijzonder de periode waarin voor het eerst de zogenaamde statenmunten werden uitgegeven.

De munt te Dordrecht

In Frankrijk werd in 1640 begonnen met het schroeven van munten met een muntpers. Engeland volgde in 1663. Toen de daar geslagen nieuwe, zeer fraaie munten algemeen in omloop kwamen, kon de Republiek hierbij niet langer achter blijven. De staten bepaalden op 22 november 1670 dat alle nieuwe muntsoorten voortaan geschroefd moesten worden. Generaalmeester Van Nispen kreeg de opdracht zich in Amsterdam op de hoogte te stellen van de techniek van de machinale muntvervaardiging. Hij had gesprekken met de medailleurs Johannes Lutma junior

(1624-1685) en Christoffel Adolphi (± 1631-1684). Beiden waren vertrouwd met de werking van een muntpers in verband met de vervaardiging van penningen. Daniel de Blicck kende de inrichting van de munt van Parijs en kon hiervan gedetailleerde tekeningen vervaardigen met nauwkeurige aanwijzingen over het gebruik. Begin 1671 werd de vervaardiging van de benodigde werktuigen opgedragen aan de Haagse 'meester constwerker' Lybert van der Burch.¹

Het duurde tot december 1671 voor de apparaatuur gereed was. Het munten moest wachten, want voor de muntpers waren anders geconstrueerde stempels nodig dan voor de muntslag met de hamer. De staten van Holland bepaalden dat één stempelsnijder zou worden aangesteld. Het was de bedoeling dat deze zou gaan fungeren als stempelsnijder-generaal van de gehele Republiek en ook de stempels zou gaan snijden voor de overige gewesten ná invoering van de schroefpers aldaar.² Een en ander zou een positieve uitwerking hebben op de gelijkvormigheid tussen de geldstukken van alle gewesten. Dit was namelijk een van de doelen beoogd met de invoering van de muntschroef. Het gewest Zeeland volgde het voorbeeld van Holland reeds in 1671. Ook Utrecht, Gelderland en Friesland stonden positief tegenover de genoemde ideeën. Overijssel gaf echter geen reactie, net zomin als Groningen en Ommelanden. West-Friesland zag op tegen de hoge kosten die gepaard gingen met de aanschaf van een schroefpers en ging dan ook in eerste instantie door met de traditionele 'slag met de hamer'.

Technische problemen

Het was duidelijk dat voor het ambt van stempelsnijder-generaal aan iemand met grote ervaring op dit gebied gedacht moest worden. Aan een drietal vakbekwame heren werd gevraagd een proef te maken voor een schelling, namelijk Christoffel Adolphi, Daniël Drappentier en Matthijs Hooft. De laatste was stempelsnijder van de munt te Middelburg. Om ook een stuk van wat groter formaat te kunnen bestuderen, werd op 26 februari 1671 aan betrokkenen per brief verzocht of ze ook een model wilden vervaardigen voor een zilveren rijder.³ Vreemd genoeg werden door de raadspensionaris in de statenvergadering op 9 april 1671 alleen Drappentiers ontwerpen getoond. Er werd, zonder dat vergelijking met

Daniël de Blicck, *De schroefpers in werking*. 35 x 22 cm, oost-indische inkt op papier, (Zeelandia Illustrata, ZI 3 1027-1029)

de twee andere stempelsnijders mogelijk was, besloten hem aan te stellen tot stempelsnijder-generaal tegen een jaarsalaris van f 1400. Met name Adolphi heeft protest aangetekend tegen deze gang van zaken en hij ontving uiteindelijk een vergoeding van f 250 voor de door hem gemaakte ontwerpen. Van de dukaton heeft hij verschillende afslagen in zilver vervaardigd en die te koop aangeboden. Het gevolg hiervan is, dat dit 'ontwerp' van Adolphi het meest bekende is van de drie. Het wordt met enige regelmaat in de handel aangeboden en getuigt zondermeer van zijn grote vakmanschap.

De Dordtse muntpers werd begin 1672 in werking gesteld. De stempels die Drappentier leverde braken al snel. In een brief van 23 januari 1672 schreef muntmeester Simon van Rotterdam: 'Soodra daarop wierde geschroeft, ginck het iser aan stucken'. Ook de pletmolen die de repen metaal op de voor elke munt gewenste dikte walste, begaf het. Met een paar stempels konden maar 600 tot 700 munten worden geschroefd. Dit veroorzaakte grote problemen. Op 23 augustus brak de schroefpers en werd voorlopig weer overgegaan op de slag met de hamer. De schroefpers voor de munt te Utrecht, die eerst nog in Den Haag stond, werd vanwege de inval van de Fransen niet naar Utrecht maar zo snel als mogelijk naar Dordrecht gebracht. Op 7 september schreef Van Rotterdam aan de Gecommitteerde Raden dat de pletmolen aan de hand vervaardigd werden.⁴ En door deze met de hand vervaardigde plaatjes begaf de schroefpers het vervolgens. Ze waren bovendien zo onregelmatig dat ze veel meer slijtage aan de stempels veroorzaakten.

Moeilijke tijden

Het jaar 1672 staat bekend als het rampjaar. De Republiek werd aangevallen door de Fransen, de Engelsen en de bisdommen Münster en Keulen. De munt van Holland werd uitgebreid met een tijdelijke munt te Amsterdam, waar weer volledig op handslag werd overgegaan. Slechts een klein deel van de productie, met name die van bijzondere stukken zoals piedforts, werd vervaardigd met een schroefpers van Adolphi. Met de Vrede van Westminster, getekend in 1674, keerde de rust terug in de Republiek. Een door de generaalmeeesters opgesteld rapport over de toestand van het muntwezen uit dit jaar, gaf aan dat het noodzakelijk was dat er een algemene regeling zou komen, waaraan alle muntmeesters onderworpen zouden moeten worden. Niemand zou zich dan meer op afwijkende voorschriften van provincies of steden kunnen beroepen. Hierdoor zou de uniformiteit van het muntwezen sterk bevorderd worden. Als voorbeeld werd verwezen naar de bevoegdheden van de Franse Cour des Monnaies. Aan de instructies en bevoegdheden van dit Franse hof waren alle muntmeesters van het Franse koninkrijk onderworpen.⁵

De generaalmeeesters stelden een aantal maatregelen voor, waaronder een vaststelling van een voor de gehele Republiek geldende nieuwe muntvoet, lager dan de onhoudbaar gebleken muntvoet van 1659 en 1668.⁶ Het was dus eigenlijk nodig de zilverinhoud van de zilveren rijder te verlagen, hetgeen als een verslechtering opgevat zou worden en internationaal als een teken van zwakte zou overkomen. Beter was het daarom om over te gaan op een nieuwe muntsoort. Met andere woorden: de verslechtering zo onopvallend mogelijk uit te voeren. Er werd gedacht aan het slaan van stukken van 3, 2, 1 en ½ gulden. Tevens werd gesproken over een verbod op de uitvoer van het gemunte zilver, aangezien door uitvoer de zilverprijs steeg. Aanvankelijk werd in de generaliteit ook overeenstemming bereikt over deze uitvoerbepaling, maar op aandringen van Amsterdam werd dit later alsnog geannuleerd.⁷ De beraadslagingen werden afgerond en de nieuwe 'statenmunten' konden vervaardigd worden. Er was dus sprake van een 'nieuw munttype', waarvan met name de twee- en drieguldenstukken onbekende fenomenen waren. Daarom was het van belang de waarde van de munt

Anoniem, ontwerp statenmunten. 1676-1677, inkt op papier (bron Nationaal Archief)⁸

duidelijk op de stukken te vermelden. En toch gebeurde dit in een viertal gevallen niet.

Ontwerpen

Het eerste ontwerp voor de nieuwe munten dateerde uit 1676. De voorzijde toonde de generaliteitsleeuw, de keerzijde werd ingenomen door de waarde-aanduiding in letters, het wapenschildje van de provincie en het jaartal. Reeds in 1677 werd dit ontwerp vervangen, waarbij op het nieuwe ontwerp de keerzijde door een wapenschild van de provincie werd ingenomen.⁹ In iets gewijzigde vorm werden hiervan proefslagen in zilver en lood vervaardigd. Tot een aanmunting van dit type kwam het niet. Het bezwaar was, dat voor- en keerzijde feitelijk dezelfde voorstelling vertoonden. Hierop werd een nieuwe voorzijde ontworpen met Minerva, bijbel en vrijheidshoed. Op 3 december 1680 werden beide ontwerpen niettemin goedgekeurd. Het type met de staande Minerva toonde in eerste instantie een wapenschildje op de voorzijde. Dit werd in het definitieve ontwerp weggelaten. Uiteindelijk won het Minervaontwerp. Hiermee kon de muntslag een aanvang nemen.

De muntslag te Dordrecht in de periode 1672-1679 werd grotendeels traditioneel, met de hamer, uitgevoerd. Er ging een bevel uit om de muntslag van de 'nieuwe munten' met de schroefpers te laten plaatsvinden. Van der Burch, de leverancier, kreeg de opdracht de bestaande machines te reviseren en opnieuw in te stellen. Voor het onderhoud werd een deskundige aangesteld, Simon Madecker. In maart 1681 werd vastgesteld dat de munt gereed was om de nieuwe munten te gaan produceren. De in 1681 en 1682 geslagen stukken hebben inderdaad een fraai uiterlijk en zijn zonder twijfel vervaardigd met de schroefpers. Vanaf 4 april 1681 werden de eerste statenguldens afgeleverd. Vanaf 6 mei

gevolgd door de drieguldenstukken. De munten van twee gulden en van een halve gulden werden in de afleveringen niet verantwoord. Aangezien het gehalte voor de twee- en drieguldenstukken gelijk was, moesten zij inbegrepen zijn in de verantwoorde aantallen. De halve guldens zouden volgens dezelfde redenering dan verantwoord moeten zijn bij de guldens. Toen in 1683 de zilverprijs steeg, bleek aanmuntning van de statenmunten praktisch onmogelijk. Het aanmunten van 'minderwaardige munten' (lees: met een lager zilveragehalte) nam vervolgens weer toe in de Republiek. De meeste gewesten gingen pas in 1694 weer over tot een tweede poging.

Statenmunten zonder waarde-aanduiding: De VOC

De reden voor het bestaan van statenmunten zónder waarde-aanduiding is, mijn volle overtuiging, geen veronderstelde vergissing van de stempelsnijder. Hiervoor komt het verschijnsel te vaak voor. Met name de halve gulden van 1682 komt in veel te grote aantallen voor. Bovendien waren het 'nieuwe munten' waarvan de denominaties tot dat moment deels niet bekend waren. Een bewuste actie, waarbij deze aangegeven waarde slechts 'in de weg' zat, ligt meer voor de hand. Dat houdt in dat de intrinsieke zilverwaarde van de stukken leidend was. De statenmunten zonder waarde-aangifte zijn mijns inziens stukken die geslagen werden voor de uitvoer. Omdat handelskringen weigerden de nieuwe munten in betaling aan te nemen en de Wisselbank te Amsterdam weigerde drieguldens te doen aanmunten, werd besloten om de uitvoer voor de helft toe te staan.¹⁰ Aangezien de Wisselbank de grootste edelmetaalbron van de VOC was, ben ik van mening dat we deze munten kunnen beschouwen als de eerste muntslag in de Republiek voor de VOC. Alleen een partij met veel macht en invloed kon een verandering aanbrengen in het uiterlijk van een nieuwe muntsoort. Een en ander zou ook de zeldzaamheid van de meeste stukken verklaren; ze werden uitgevoerd en zijn elders omgesmolten, zoals het lot is geweest van de meeste handelsmunten van de Republiek.

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1949) Munthervorming tijdens de Republiek (Amsterdam) 53.
2. Van Gelder, 1949.

Holland, driegulden. 1681, met waarde-aanduiding, met schroefpers vervaardigd (particuliere collectie)

Holland, driegulden. 1681, zonder waarde-aanduiding, met schroefpers vervaardigd (particuliere collectie)

Holland, tweegulden. 1682, met schroefpers vervaardigd (particuliere collectie)

Holland, driegulden. 1694, tweede emissie statenmunten, met schroefpers vervaardigd. Het resultaat van het muntproces in 1694 is minder dan dat bij de emissie 1681-1682, in de regel is er veel slagzwakte in het centrum (particuliere collectie)

Holland, staten driegulden. 1680, zilver, ontwerp. Deels slagzwakte (particuliere collectie)

3. Kerkwijk, A.O. van (1920), De stempelsnijders, werkzaam aan de Munt te Dordrecht van 1576-1806 in: *Jaarboek Munt- en Penningkunde* 7, 29-61.
4. Jacobi, H.W. (1982) *De mechanisatie van het Zeeuwse muntbedrijf in 1671*, overdrukt uit: Archief, uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (z.p.)
5. Mazerolle, F. (1934) A propos des origines de Jean Varin in: *Revue belge de Numismatique* 86, 68-70.
6. Van Gelder, 1949: 78.
7. Van Gelder, 1949: 82.
8. Nationaal Archief 's-Gravenhage, Staten van Holland, toegang 3.01.04.01, inventarisnummer 524, Minuut-resoluties van de Staten van Holland, dd. 3 april 1677.
9. Van Gelder, 1949: 86.
10. Van Gelder, 1949: 90.

Penningen in opdracht van Hendrik Westhoff junior (1774-1848) deel 2

In aansluiting op de achtergronden van de penningen, uitgegeven in opdracht van de verzamelaar Hendrik Westhoff junior (1774-1848) in De Beeldenaar 2019-6, volgt in dit tweede artikel een beschrijving van de bekende penningen.

nummer	onderwerp	collectie	Dirks	materiaal
1	Oprichting M.v.W.	TMH	128	koper
2	Van Hogendorp	RMA	3	koper
3	Jenner	AM	210	koper
4	250 jaar Leids ontzet	TMH	239	zilver
5	250 jaar Leids ontzet gedicht	LHL?	237	koper
6	250 jaar Leids ontzet jubel	LHL?	238	tin
7	50 jaar Stadsschouwburg	NNC	236	koper
8	Watersnood	TMH	248	koper
9	Watersnood	RMA	249	zilver
10	250 jaar Leidse hogeschool	NNC	250	koper en messing
11	Lutherse kerk	AM	281	koper
12	Van Bijniershoek	MR	287	zilver

Overzicht van de Westhoff-penningen

1. Oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid

1820, koper, gedreven en gegraveerd, 82 mm, 84,51 gram.

Dit **exemplaar**: uniek, Dirks 128. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff kavel 3801 (f 30 Blikman). Veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff kavel 3408 (f 45,25 J.D. Landré), niet vermeld in veiling collectie Landré: mogelijk onderhands doorverkocht of geruild met Posthumus.¹ Veiling Bom (1882) collectie P.L. Posthumus, kavel 1502 (f 45 J.B. Schöne), veiling Bom (1892) collectie Schöne, kavel 1128 (f 50 Teylers Museum (TMH), inv. TMNK 02607). Zie *De Beeldenaar* 2019-2.²

2. Gijsbert Karel van Hogendorp

1813 (±1823?), koper, gedreven en gegraveerd, 83 mm, 76,62 gram.

Ontwerp: Pauw (gedicht).

Voorzijde: buste driekwart naar links. GIJSBT KARL GRAVE VAN HOGENDORP, LID VAN HET ALGEMEEN BESTUUR DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

Keerzijde: gekruiste palmtak en mercuriusstaf in lauwerkrans. DIT IS VAN HOGENDORP, / WIENS HEILIGE OPSTANDS-KREET / DEN BELG IN 'T HARNAS KLONK, / DEN GAL VERSTUIVEN DEED, / LAAT DANKGEVOEL'S MANS NAAM / NOOIT DAN MET EERBIED SPELLEN, / EN 'T BEELD

2.

DIENS EDELEN / NAAST EERSTEN WILLEM
STELLEN. / H PAUW, / Pred : te Brielle. / DEN XX
NOVEMBER / MDCCCXIII. / A. Bemme, Az fc :
Rand: geen randschrift.

Dit exemplaar: uniek, Dirks 3. Veiling Bom (1861) Munnicks van Cleeff, kavel 3339 (f 20 Van Geuns). Collectie P.H. van Gelder te Velp, in 1885 geschonken aan het Rijksmuseum in Amsterdam (RMA, inv. NG-VG-1-3224). Deze penning heeft Westhoff blijkbaar bij leven van de hand gedaan, mogelijk aan Munnicks van Cleeff. In het verleden gedateerd op 1813, het jaar waarin Van Hogendorp een rol speelde bij de bevrijding van Nederland. Gezien de andere penningen in opdracht van Westhoff is een productie in de jaren '20 van de negentiende eeuw waarschijnlijk. Met dank aan Gijs van der Ham voor het bestuderen van de rand.

3. **Overlijden van Dr Edward Jenner**
(1749-1823), uitvinder der koepok-inenting
1823, koper, gedreven en gegraveerd, 84 mm,
75,13 gram.

Voorzijde: engel met schild en esculaapstaf
beschermt vrouw met kind tegen de dood en
twee ziekmakende wezens. A. Bemme f

Keerzijde: gegraveerde tekst: Edward Jenner, /
Doctor in de Geneeskunde / geboren den 17 Mey
1749, / te Berkley in het Graafschap Gloucester /
in Engeland, en aldaar overleden den / 26 Januarij
1823. / Uitvinder der Koepok-Inenting, / in het
Jaar 1775, doch eerst in / 1798 door hem bekend /
gemaakt.

Rand: geen inscriptie.

3.

Dit exemplaar: uniek, Dirks 210. Veiling collectie Westhoff, kavel 3866 (f 20, Blikman), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3433 (f 30 Maschaupt), veiling Bom (1882) collectie Posthumus, kavel 1518 (f 35 Gerard Heineken), in 1885 geschonken aan stad Amsterdam, collectie Amsterdam Museum PA 1000.³ Met dank aan Judith van Gent voor het bestuderen van de rand.

4. **250 jaar beleg en ontzet van Leiden**

1824, zilver, gedreven en gegraveerd, 185 mm,
116,93 gram. De penning is in de rand geklonken
met vier messing staafjes.

Ontwerp: Sartorius (tekening).

Voorzijde: Engel met beschreven document.

Onderaan wapenschild van de Generaliteit, een
bijlbundel en een zwaard. * TER GEDACHTENIS
DER 250STE- VERJARING VAN HET BELEG EN
ONTZET DER STAD LEIDEN, GEVIERT 3 EN 4 OCT.
1824. / Toen was het Leijden, 't welk in 't barnen
van den nood, / Van uit zijn veege vest het
moordrot weêrstand bood; / Toen was het
Leijden, 't welk voor zijn bestormde wallen, / Door
Gods geduchte hand, de dwinglandij zag vallen; /
Toen was het Leijden, 't welk door trouw, geduld
en moed, / 's Lands dierbare vrijheid heeft beves-
tigd met zijn bloed.

Keerzijde: bliksem treft barstende, gekroonde zuil
met Spaans wapenschild. Rechts door zonnestra-
len beschenen wapenschild van Leiden bij olijf-
boom en palmtak. Centraal het wapenschild van
Holland voor een monument met opschrift.

Daaromheen tekens, verwijzend naar de bevrij-
ding. LIBERTAS / NAE ZWARTE HVNGERSNOOT /
GEBRACHT HAD TOT DE DOOD / BINAEST ZESD-
VIZENT MENSCHEN : / ALST GOD DEN HEER
VERDROOT / GAF HI VNS WEDER BROOT / ZOO
VEEL WI CVNSTEN WENSCHEN. / HEERE ONT-
BERMT HOLLAND ENDE SALICHT LEIJDEN / *
Triomf, ORANJE ! Ja ! BOISOT bragt redding aan ; /
Triomf, ô van de WERFF ! vereeuwigd zijn uw daân
. / * Triomf, ô van der DOES ! Triomf ô Heldenstoet
! / Triomf ! gij Zegenpraald ; op Spanjes euvelmoed
. * Triomf, ô Burgerij ! GOD hoorde uw Smeek
gebed, / Zijn magt deed Valdeze vliên : en LEIDEN
werd ontzet. / H. W. (Berkheij gevolgd.).
Sommige letters in de tekst zijn vergroot afge-
beeld, zij vormen samen in Romeinse cijfers
het jaartal 1574.

Rand: * H. WESTHOFF. JUNIOR. INV. ; * G. F.
SARTORIUS. JUNIOR, DELIN., * A. BEMME FEC.

4.

Dit exemplaar: Uniek, Dirks 239. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3893 (f 75 Blikman), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3437 (f 120 Van Geuns, mogelijk voor Posthumus), veiling Bom (1882), collectie PL. Posthumus, kavel 1524 (f 155 Gerard Heineken), in 1885 geschonken aan stad Amsterdam, veiling Bom (1889) doubletten van de stad Amsterdam, kavel 1003 (f 160 TMH, inv. TMNK 02685).⁴

5. 250 jaar beleg en ontzet van Leiden

1824, brons, geslagen en gegraveerd, 49 mm, 35 gram. Met buste van Van der Werf.

Ontwerp: Sartorius (tekening), Westhoff (gedicht).

Voorzijde: buste naar links met kraag, keten met noodmunt om hals. PIETER ADRIAANSZOOM VAN DER WERF.

Keerzijde: dichtregels van H. Westhoff jr in olijfkraan: DAAR 'T KLOEK GEDRAG VAN / LEIDEN'S HELD / NU VIJFMAAL VIJFTIG JAREN TELD : / ZO HEEFT HET DANKBAAR NAGESLACHT, / DIT EER-METAAL HEM / TOEGEDACHT. / W. / DEN 3 OCTOBER 1824.

Dit exemplaar: Uniek, Dirks 237. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3894 (f 17 Blikman), veiling Bom (1858) collectie Van Dam Dwz, kavel 4011 (f 20 Gobius), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3438 (f 25 Willems) en kavel 3439 (afslag op karton, f 1,25 Van Geuns). Is deze penning gedreven of geslagen? In de veilingcatalogi van Westhoff en van Munnicks van Cleeff wordt ze als 'eenig exemplaar' betiteld en – in tegenstelling tot de andere Westhoff-pennings – wordt niet vermeld dat dit

stuk gedreven is. Daar staat tegenover dat slagpennings over het algemeen in grotere oplage worden geproduceerd en voor veel lagere bedragen van de hand gingen. Zouden de woorden 'uniek' en 'Westhoff' de prijs hebben opgedreven? Tijdens ons onderzoek zijn er alleen geslagen versies gevonden. Zo bezit Museum De Lakenhal (LHL) er twee, waarbij de keerzijde in beide gevallen glad (gevijld?) en gegraveerd is (inv. 3226, 60 gram en 9082, 55 gram).⁵

De graverings zijn in detail verschillend, van de tweede penning bestaat een ets door Daniël Veelwaard (collectie RMA, RP-P-OB-79.589). In zilver, brons en tin komt deze voor met een geslagen keerzijde, met twee roedenbundels met bijl, door een kroon en de tekst: GEBOREN / TE LEYDEN / MDXXIX. / OVERLEDEN / MDCIII. / A. BEMME. F.

5.

6. 250 jaar beleg en ontzet van Leiden

1824, tin, geslagen en gegraveerd, 49 mm.

Voorzijde: buste van Van der Werf. Op de arm-afsnede: A. B. F.

Keerzijde: TER / GELEGENHEID / VAN HET / 250TIG JARIG / JUBELFEEST / VAN HET / ONTZET DER STAD / LEIDEN. / DEN 3. OCTOBER / MDCCCXXIV.

Dit exemplaar: uniek, Dirks 238. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3895 (f17 Blikman), Veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3440 (f32 Willems). Net als het voorgaande nummer is dit stuk alleen bekend in geslagen uitvoering, waarbij de keerzijde een geslagen krans toont, met daarbinnen een gegraveerde tekst. Het valt te betwijfelen of die geslagen penning uniek is. LHL bezit een exemplaar van 50 mm en 49,2 gram (inv. 9083).

6.

7. Vijftig jaar Amsterdamse stadsschouwburg

1824, koper, gedreven en gegraveerd, 73 mm, 71,32 gram.

Ontwerp: Sartorius (tekening), Delsing en Westhoff (gedichten).

Voorzijde: rand met bloemen, bovenaan bijenkorf, onderaan stadswapen van Amsterdam voor mercuriusstaf en drietand. Een deel van de letters op de keerzijde is vergroot afgebeeld, samen vormen zij in Romeinse cijfers het jaartal 1774. * DEN HERBOUWDEN SCHOUWBURG TE AMSTERDAM, INGEWIJD OP DEN 15DEN SEPTEMBER DES JAARS 1774. / THANS ZAL DE BIJ, OPNIEUW, / IN FEBVS KVNSTKOORZWEVEN, / EN' TEELSTE, 'T WELK ZE ER LEEST, / VOOR WEES EN ARMEN GEEVEN. / I. F. D.

Keerzijde: gelauwerde lier op stapel boeken, onderaan: banderol omgeven door staf, kroon, hoorn en masker * HET 50 JARIG BESTAAN VAN DEN AMSTERDAMSCHEN STADS SCHOUWBURG GEVIERT DEN 14 OCTOBER Ao 1824. / TOONEEL-KUNST VIERT MET BLIJDEN GEEST, / HET VIJFTIGJARIG VREUGDEFEEST, / VAN HAAR' HER-

7.

BOUWDEN TEMPEL, / EN LAAKT DE HULDE OP KOPER NIET, / OFSCHOON HAAR' KUNSTWAARDIJ GEBIEDT, / OP GOUD, EEN' JUBELSTEMPEL. / –*– H. Westhoff, jr / Wattier, / A. Snoek, / Grevelink, / Telgerhuis, / Evers / Kamphuijzen / Westerman, / Molofski, / Kam / L. Ho / FEITH. / WARNSINCK / S'GRAVENW / WISELIUS. / VONDEL. / KLIJN. / NOMSZ / HAVERKORE / DOOTS / BARBAZ / V. ME
Rand: * H. WESTHOFF, junior. INV : * G. F. SARTORIUS, junior. DEL : * A. BEMME, A. Z. SCULP : * A BEMME, J. Z. FECIT OUD 73 JAAR

Dit exemplaar: uniek, Dirks 236. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3896 (f30 Blikman), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3441 (f37 Landré). Niet vermeld in veiling Bom (1870) collectie Landré. Later terecht gekomen in veiling Frederik Muller (maart 1907), kavel 435 (Nationale Numismatische Collectie (NNC), PE-08212). Met dank aan Peter Buis voor het bestuderen van de rand.

8. Watersnood op 4 en 5 februari 1825

1825, koper, gedreven en gegraveerd, 82 mm, 108,48 gram.

Ontwerp: Klijn (gedicht).

Voorzijde: afbeelding van de overstroming. ADRS : BEMME. J. Z. FEC. / * TER GEDACHTENIS VAN DEN WATERSNOOD IN NEDERLAND OP DEN 4DEN en 5DEN FEBRUARIJ DES JAARS 1825.

Keerzijde: namen van de overstroomde provincies rond doek onder alziend oog. * NOORD-HOLLAND. * VRIESLAND. * OVERIJSSSEL. * GRON : & OML : * ZEELAND. * GELDERLAND. / Woedt vrij, Golven! raast vrij, Winden! / Scheurt 'sLands weeken grond van een! / Zweept het geen gij mogt verslinden, / Naar d'ontsloten afrond heen! / De Almagt wenkt, en al uw woeden, / Is een' vasten grens gestelt; / Ja er rijst uit wind en vloeden, / Dubble zegen langs het veld, / Maar ook gij verzacht die plagen, / Gij, Menschlievendheid! – gij heelt / Elke wond hoe diep geslagen; – En gij

8.

schittert als GODS beeld! / –*– / AMST : 1825 . –
H : H : KLYN

Rand: * ANTHONIJ BEMME, A. Z. SCULPSIT . 1825
* HENDRIK WESTHOFF, JUNIOR. INVENT :

Dit exemplaar: uniek, Dirks 248. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3930 (f35 anonieme koper onder letter 'V'), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3442 (f80 Van Geuns), veiling Bom (1882) collectie Posthumus, kavel 1528 (f47 Adriaan Enschedé voor TMH, inv. TMNK 02693).

9. Watersnood op 4 en 5 februari 1825

1825, zilver, gedreven en gegraveerd, 99 mm, 117,68 gram.

Ontwerp: Sartorius (tekening).

Voorzijde: afbeelding van de ramp. * HEEFT BEMME NEERLANDS NOOD, DOOR DRIJFKONST HIER VERBEELD; / G. F. SARTORIUS. DEL.

Keerzijde: monument in goven, waarop een putto met lauwerkrans boven drie schepen. Op de achtergrond helpen mensen een schip in nood. * ZIJN ZOON GRIFT HIER MET STAAL, WAT DEZE RAMPSPOED HEELT. / WELBEHAGEN / Aan de / WELDADIGE / MENSCHLIEVENDHEID / betoond / in / NEDERLAND / Collegie ZeemansHoop / Noord & Zuid Holl : Redd : Maatsh : / Ter / Gedachtenis / van den / VERSCHRIKKELIJKE / WATERVLOED / van den / 4e en 5e Februarij / MDCCCXXV. / Hendk. Westhoff Junr inv.

Rand: geen randschrift.

9.

Dit exemplaar: uniek, Dirks 249. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3931 (f82 Blikman), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3443 (f99,75 Landré), Niet vermeld in de veiling collectie Landré 1870, later terechtgekomen in collectie P.H. van Gelder, in 1885 geschonken aan RMA, inv. NG-VG-1-3502). Met dank aan Gijs van der Ham voor het bestuderen van de rand.

10. 250 jaar Leidse Hogeschool

1825, koper en messing, gedreven en gegraveerd, 82 mm, 162,57 gram.

Ontwerp: Sartorius (tekening), Van Hall (gedicht).

Voorzijde: Pallas Athene (Minerva) als personificatie van de hogeschool, met gepluimde helm en medusaschild, lezend in boek, tussen de wapenschulden van Holland en Oranje-Nassau en staand op het wapenschild van Leiden.

Omschriften: x. LVGDVNENSIS x APVD x BAT-AVOS. - x SIGNVM x MAIVS x ACADEMIAE o / * HULDE AAN DE ACHTB : TIJDELIJKE STADS-REGERING, H : H : VERZORGERS, HOOG-LEERAREN EN BEOEFFENAAREN :

Keerzijde: putto met palmtak en banderol boven academiegebouw, onderaan houden twee putti een doek met opschrift vast. Hebreeuwse tekst Jaweh in stralen. * AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN, BIJ DE VIERING VAN HET 250 JARIG BESTAAN, OP DEN 8STE FEBRUARIJ 1825. / Laat uwe oogen open zijn. / dag en nacht over dit HUIS / Gegroet, o dag van heil en glorie ! / Waar is hij, die hem ooit vergat? / Nooit schreef de veder der Historie, / In 't lauwer-lommer der victorie, / VOOR 'T VADERLAND een schooner blad. / Mr M. C. VAN HALL.

Rand: * HENDRIK WESTHOFF junior, INV : * G : F : SARTORIUS junior, DEL : * BEMME, FECIT ET EXCUD :

Dit exemplaar: Uniek, Dirks 250. Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3932 (f32 Blikman), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3444 (f60 Van Geuns).

10.

NNC, inv. PE-08266. Met dank aan Peter Buis voor het bestuderen van de rand. Een zilveren exemplaar van 117 gram zou zich volgens Dirks via de collectie-Van Gelder in het RMA moeten bevinden, maar is niet opgenomen in de handgeschreven catalogus van de collectie-Van Gelder en is niet in het museum aangetroffen. Met dank aan Gijs van der Ham voor het speurwerk. Ook is deze versie niet opgenomen in de veiling van de collectie Westhoff, waarnaar Dirks verwijst. De tekst in Dirks beschrijving wijkt af van de afbeelding, die overeenkomt met het exemplaar van koper en messing. Het is waarschijnlijk dat Dirks een foutje heeft gemaakt.

11. Inwijding herbouwde Lutherse kerk

1826, koper (van het dak van het gebouw), gegraveerd, achthoek, 106 x 109 mm, 90,08 gram.

Vervaardigd uit het koper waarmee het gebouw opnieuw is gedekt.

Ontwerp: Westhoff (teksten), Moele (afbeelding).

Voorzijde: koepel van het gebouw, onderaan:

G. Moele. Jr. Del : A. Bemme. AZN. Sculp.

Omschriften: De heerlijkheid van dit laatste huis zal grooter worden dan die van 't eerste geweest is / spreekt de HEERE Zebaoth / en ik zal vrede geven aan deze plaats / spreekt de HEERE Zebaoth.

Haggai 2 Vs. 10. / Nu wordt dit koper GOUD, door 't melden van den tijd, / Dat ROLL, als Hemeltolk,

deez' Kerk heeft ingewijd. / 'T VERHEVEN

KVNSTRIJK STIFT, TRACHT NVTTIG WERK TE

WEKKEN; / ZIJ GRIFTE 'T IN 'T METAAL, 'T WELK

'T FRAAI GEBOUW BLIJFT DEKKEN. / * De Luther-

sche Nieuwe Kerk te Amsterdam, afgebrand den 18 September 1822, weder herbouwd; de

Inwijding gevierd den 18 September 1826. /

Hendrik Westhoff. Junior. inv. :

Keerzijde: nummer 26 in inkt, instempeling W & G / T / LONDON.

Dit exemplaar: uniek, Dirks 281, Donga & Van den Berg 26.⁶

Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3946 (f 30

Blikman), veiling Bom (1861) collectie Munnicks van Cleeff,

kavel 3452 (f 40 Van Geuns), veiling Bom (1882) collectie

Posthumus, kavel 1535 (f 40 Gerard Heineken), in 1885

geschonken aan stad Amsterdam, collectie Amsterdam

Museum PA 1976).

12. Overlijden van de numismaat Adriaan van Bijnkershoek van Hoogstraten

1827, zilver, ovaal, gegoten en gegraveerd,

72 x 66 mm, 84 gram.

Voorzijde: cartouche gehouden door twee

geraamten met zeis en omgekeerde fakkel, met

rand gevormd door scheenbenen en het

opschrift: De Nagedachtenis / toegewijd van den /

WelEd : Geb : Heer / ADRIANUS VAN / BIJNKERS-

HOEK VAN / HOOGSTRAATEN, / Kundig Liefhebber

en / IJverig Verzamelaar / van Nederlandsche /

Historie penningen / en Munten. / door zijn

KunstVriend / en Vereerder. Onderaan een

gevleugeld ovaal met de tekst: Hendrik Westhoff /

Junior. Op het schild zit een zeepbellen blazende

putto.

Keerzijde: Hebreeuwse tekst Jaweh in stralen,

daarvoor houden twee engelen een lint met

opschrift: Ziet Dood is een In - gang ten Leven.

Daaronder man in doodskleed, op sarcofaag

11.

12.

met putti en cartouche met de tekst: GEBOREN TE LEIDEN / DEN XXX MAART / MDCCLXXIV / OVERLEDEN TE AMSTERDAM / DEN XXI JANUARIJ / MDCCCXXVII

Rand: * ADRIANUS BEMME, JANSZ : MUT ET FEC : ANTHONIJ BEMME, A : ZN SCULP :

Dit exemplaar: Uniek, Dirks 287, naar de algemene overlijdenspenning van Wouter Muller (1604-1673) uit het midden van de zeventiende eeuw.⁷ Veiling Bom (1848) collectie Westhoff, kavel 3963 (f 40 Blikman), veiling (1861) collectie Munnicks van Cleeff, kavel 3460 (f 121 De Coster, in opdracht van - of doorverkocht aan Anthony Durand uit Courcelles Lancy bij Genève), volgens Dirks later doorverkocht aan Paul Henckel te Berlijn. Tegenwoordig collectie Museum Rotterdam, inv. 51545). Met dank aan Dolf Ruesink voor het bestuderen van de rand.

Noten

1. Bom, G.Theod. (24 juni 1870) *Catalogus der penningen en munten, noodmunten, ridderorden, leuzen, draagteekenen, enz. Munt- en penningkundige boeken, fraaije en doelmatig ingerigte Penning- en Muntkasten, nagelaten door wijlen de heeren W. Jamieson, Predikant bij de Engelsche Episcopale Kerk, alhier. Mr. G.L. Feijens, Advokaat te Leeuwarden. J.D. Landré, Alhier, en P.F. van der Wallen, te Kralingen* (Amsterdam).
2. Nijlunsing, Wiebe & Jan Pelsdonk (2019) Een letterlijk unieke penning bij de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid in 1818, in: *De Beeldenaar* 43-2 (2019) 75-77; Bom, G.Theod. & zoon (10-12 oktober 1892) *Collection J.B. Schöne. Vente publique* (Amsterdam), kavel 1128; Bom, G.Theod. & Zoon (20 februari 1882) *Catalogus van historiepenningen, collectie nagelaten door wijlen den WelEd. Heer P.L. Posthumus* (Amsterdam), kavel 1502.
3. Bom, 1882: 56, kavel 1528 'Eenig bestaand exemplaar'.
4. Bom, G.Theod. & Zoon (2-3 september 1882) *Catalogus van fraaije en zeldzame Amsterdamse gedenkpenningen, munten, gildepenningen en armenpenningen, schutters- en brandspuitpenningen, zijnde de dubbelen uit de rijke verzameling der stad Amsterdam* (Amsterdam), kavel 1003.
5. Zwierzina, W.K.F. (1913) De penningen betrekking hebbende op Leiden geslagen vóór 1813, in: *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Rijnland*, 63-93, specifiek 68-69.
6. Donga, Harry & Carel van den Berg (2010) *Geslagen verbeelding. Lutherse penningen in Nederland* (Hilversum).
7. Dirks, J. (1883-1890) *Penningkundig Repertorium. Mededeelingen ter aanvulling van de penninggeschiedenis der Nederlanden* 2 nummer 60 (Amsterdam) 5 nummer 2451; Frederiks, J.W. (1943) *De meesters der plaquettepenningen* (z.p.) 50 nummer 20-20a.

Dit staat er: + DENARIVS * PAVPERVM * TR

Een veertiende-eeuwse armenpenning van de stad Utrecht van het vroegste type

In het voorgaande nummer van *De Beeldenaar* stelden we u de volgende vraag: Wat staat er?² Het ging hierbij om het omschrift op een munt die door Theodorus Roest in het verleden voorzichtig werd toegeschreven aan Dirk van Perwijs, waarschijnlijk gemunt te Kranenburg. Inmiddels is duidelijk geworden dat dit incorrect is en het een armenpenning uit de periode 1390-1395 van de stad Utrecht betreft met de waarde van een kwart groot (brabantse).

De gebruikte Latijnse tekst + DENARIVS * PAVPERVM * TR is te vertalen als: penning voor de armen van Utrecht. Utrecht wordt hierbij aangeduid met de letter TR van Traiectum. In de vondst Nijkerk van 1873 kwamen negen exemplaren van dit type voor met verschillende omschriften en vijf daarvan met de klop 'V'.³ Verondersteld wordt dat de klop is aangebracht omdat de afkorting TR de herkomst mogelijk niet duidelijk genoeg aangeeft. Na 625 jaar bleek zelfs die ingestempelde aanwijzing voor ons onvoldoende: we staarden ons blind op de nét te onduidelijk bewaard gebleven tekst. Met dank voor de reacties van diverse

Utrecht, armenpenning. 1390-1395, zilver, (tekening: De Voogt, 1873 plaat 14.5)

mede-numismaten. Dankzij hun frisse blik werden alle puzzelstukjes op de juiste plaats gelegd.

Noten

1. Pelsdonk, Jan & Arie van Herwijnen (2019) Wat staat er? Een munt, toegeschreven aan Dirk van Perwijs, in: *De Beeldenaar* 43-6, 266.
2. Pietersen, Frank (1978) *Munten van de stad Utrecht* (Utrecht) 4, type 6A.
3. Voogt, W.J. de (1873) Notice sur une trouvaille de monnaies de la fin du quatorzième siècle, in: *Revue de la numismatique belge* 29, 447-462, specifiek 456 nummer 7 en 9, plaat 14.5.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Een zilveren duit van 's-Hertogenbosch uit 1603

Een zilveren afslag van een duit of oord van Brabant geslagen in 's-Hertogenbosch uit 1602 of 1603 komt niet voor in de publicatie van Purmer en Van der Wiel.¹ In dit artikel wordt deze ommissie aan de hand van een recent geveild exemplaar aangevuld.

Ondergewaardeerd kleingeld

In 1723 en 1726 verschenen het eerste en tweede deel van de *Beschryving der Nederlandsche historipenningen* van Gerard van Loon. Toen hij zich aan het begin van de achttiende eeuw onledig hield met het onderzoek naar de 'Nederlandsche historipenningen' tussen 1555 en 1713, had men nog niet zoveel belangstelling voor de geschiedenis van kleingeld in het algemeen. Van Loon was ook meer een man van het grote geld.²

Sinds de Renaissance waren Griekse en Romeinse munten gewild bij verzamelaars. Vooral goed bewaard gebleven sestertii uit de vroege en midden keizertijd met fraaie portretbustes van de verschillende keizers werden gezocht en ook nagemaakt. In de Republiek der Verenigde Nederlanden werden zelfs middeleeuwse munten belangrijk genoeg gevonden om er in 1700 een speciale publicatie aan te wijden.³ Natuurlijk konden ook de prachtig uitgevoerde historipenningen, liefst in edelmetaal, op voldoende aandacht van gefortuneerde verzamelaars rekenen. Maar de pasmunt en al helemaal de koperen duiten waren in de zeventiende eeuw nog het stiefkindje van de monetaire politiek van de verschillende overheden. Het kleingeld was eerder een probleem dan een esthetisch kunstobject waarnaar men met grote interesse uitkeek.⁴ Tegen het einde van de zeventiende eeuw circuleerde er een ratjetoe van officiële duiten van matige kwaliteit en een grote massa van imitaties van de graven van Reckheim en Gronsveld en andere landsheren. Er waren ook regelrechte vervalsingen in omloop waarvan we nu niet meer weten waar ze vandaan komen. Pas in 1702 begon

men in Holland, West-Friesland, Gelderland, Friesland en Overijssel met de fabricatie van fraaie, geschroefde nieuwe duiten. Dit vormde het begin van een grootscheepse sanering van het kleingeld, dat door Holland, het economisch sterkste gewest van de Republiek, aangezwengeld was.⁵

Zou Van Loon wat meer oog voor kleingeld gehad hebben, dan was hem zeker opgevallen dat de penninkjes uit 1602 en 1603 die hij in het eerste en tweede deel van zijn *Beschryving der Nederlandsche historipenningen* publiceerde – met de vermelding 'de een is wat grooter dan de ander' (1603) – als twee druppels water lijken op de oorden en duiten die de aartshertogen Albert en Isabella toen in het nog Spaans gezinde 's-Hertogenbosch lieten slaan.⁶ De schrijver zwijgt over de technische gegevens van de penninkjes. Hij vermeldt niet het metaal waarvan ze gemaakt zijn, noch schrijft hij iets over de massa of de diameter ervan. Hoogstwaarschijnlijk waren ze van edelmetaal: zilver of misschien wel goud. De massa blijft onbekend, maar uit de afmetingen van de afgedrukte afbeeldingen kan men concluderen dat de grootste penning in ieder geval een diameter van 25 mm en de kleinste van 20 mm had.

's-Hertogenbosch, duit, 1603, 23 mm, 2,55 gram (particuliere collectie)

Herkomst

Lang na deze publicatie komen we wat meer te weten. In 2016 dook er een exemplaar in zilver op in de muntenveiling van Karel de Geus.⁷ De doorsnede van dit penninkje is 23 mm en de massa 2,55 gram. Daarmee is het net iets kleiner dan de grotere penning bij Van Loon en net iets groter dan de kleinere. Het zou daarom zowel om een duit als een oord kunnen gaan. De massa ligt echter dicht bij de normmassa van de koperen duit van 's-Hertogenbosch (2,40 gram) en duidelijk onder die van de oord (4,40 gram).⁸ De diameter houdt ongeveer het midden tussen een oord (circa 25 mm) en een duit (circa 20 mm). De doorsnede van de stempelafdruk binnen de parelrand van de zilveren penning is 21 mm, een fractie groter dan die van de duit. Daarom wil ik, zolang er geen andere stukken ter vergelijking opduiken, voorlopig van een zilveren duit van 's-Hertogenbosch spreken.

Daarmee heb ik een toonaangevende numismaat aan mijn zijde. Dit blijkt uit de geschiedenis van het stuk dat op de veiling van Karel de Geus aangeboden werd. In tegenstelling tot de technische gegevens is toevallig meer bekend over de *pedigree*. Het houdertje waarin het penninkje gezeten had was in een andere veilingkavel terecht gekomen, maar werd door de koper daarvan – de firma Mooie Muntjes – bereidwillig afgestaan. Eenzelfde soort houdertjes dook later ook op in een veiling in 2018.¹⁰ Op het houdertje uit de veiling van De Geus staat geschreven: 'Duit van 's Bosch Afslag in zilver'. Het handschrift is van Theodorus Marinus Roest (1832-1898).⁹ Rechtsboven staat in rood het getal 173. Dit is het kavelnummer van de veiling van de muntenverzamelingen van jonkheer Van den Bogaerde van Heeswijk, jonkheer J.H.F.K. van Swinderen, J.N. Bastert en een anonieme collectionneur, die op 15-19 juni 1903 bij de firma Frederik Muller & Cie, Doelenstraat 10 in Amsterdam gehouden werd.¹¹

Het veilingnummer is duidelijk van een andere hand. Roest was in 1903 al overleden.

Uit de veilingcatalogus – geheel in het Frans, toen de voertaal van de *beau monde* – blijkt de zilveren duit van 's-Hertogenbosch afkomstig te zijn uit de 'collection Jhr. Van den Bogaerde de Heeswijk.' Vermoedelijk heeft Roest diens verzameling vóór 1898 geïnventariseerd en de houdertjes beschreven. Misschien was de duit toen al enkele eeuwen in familiebezit. Daarentegen is het ook mogelijk dat het stuk uit Roests eigen collectie kwam en op enig moment in de negentiende eeuw is geruild. Uit de herkomstgeschiedenis van voorwerpen in Teylers collectie blijkt volgens de huidige conservator namelijk dat Roest een levendig ruilverkeer onderhield.

Functie

Een ander probleem is de functie van de zilveren duit. Algemeen wordt aangenomen, dat afslagen van duiten in zilver of goud in de achttiende eeuw bedoeld waren als nieuwjaarspenningen. Op oudejaarsavond werd aan vrienden of bekenden al een fraaie duit met het nieuwe jaar ten geschenke gegeven, uiteraard vergezeld van de allerbeste wensen voor het nieuwe jaar. Naar mijn mening zijn de goed verzorgde en verzilverde duiten, die af en toe in de handel opduiken ook nieuwjaarspenningen, maar dan voor het minder draagkrachtige publiek. Maar waartoe dienden de veel zeldzamere afslagen in edelmetaal van vóór 1700 en in het bijzonder die van de Bossche duit uit 1603?

Van Loon schrijft hierover in het tweede deel van zijn *Beschrijving der Nederlandsche historienpenningen*: 'Ter eere van Albert vind ik, wegens het andermaal behouden van 's Hertogenbosch, ook in dit jaar aldaar andermaal deeze penningen geslaagen.'¹² Dit slaat op het feit dat de Staatse troepen op 5 november 1603 het beleg van 's-Hertogenbosch moesten opbreken. Waar de schrijver deze informatie vandaan heeft, wordt niet duidelijk, maar eenzelfde situatie had zich twee jaar eerder al voorgedaan. Toen zag Maurits zich op 27 november 1601 genoodzaakt het beleg van de stad te staken. Van Loon vermeldt in het eerste deel van zijn werk dat naar aanleiding hiervan in 1602 soortgelijke penninkjes geslagen zijn: 'Het welke (ontzet van 's-Hertogenbosch), mids het op 't eynde deezes jaars (1601) voorviel,

Kartonnen houder met beschrijving van het stuk (particuliere collectie)

waarschynelyk gelegenheid zal gegeeuen hebben, dat in den aanvang van 't volgende (1602) door de verlostē stad ter eere van haare nieuwe Vorsten deeze twee penningtjes gemunt zyn'.¹³ Ook hier gaat het om (zilveren?) afslagen van een duit en een oord van 's-Hertogenbosch, maar nu met het jaartal 1602.

Uit het tweede citaat blijkt duidelijk dat Van Loon niet zeker was van zijn zaak, en terecht. Het is maar de vraag of de zilveren penninkjes in opdracht van de stad geslagen zijn. In ieder geval is in het stadsarchief van 's-Hertogenbosch geen spoor te vinden van een opdracht of een uitgavenpost in de stadsrekeningen voor het maken ervan.¹⁴ Wel staan er in de rekeningen verschillende uitgavenposten voor de beloning van moedig gedrag tijdens de eerste belegering. Bijvoorbeeld: 'vuytgeruyckt vier Hartochs penninxkens (à 57 stuiver), voer den Commandant, die het buspoeder inde Stadt geleverd heeft van wegen Graff Frederick vanden Berch' (1 december 1601), 'Item ter ordinantie van myn heeren Schepenen aen Christiaen Hoestman, veltweyvel onder Hopman Colas, ende den fourier van Capiteyn Bentongh, hier ingecomen int jerste secours, aen elckenn van hen in plaetse van een medalie, betaelt vier Philips daelders (à 57 stuiver)'; 'Item, ter ordinantie der heeren Schepenen in date den lesten Augusti (31 augustus 1602), aen Dierick van Muers, ter cause van het vergulden ende opmaecken van een silveren cop ende opsteken vander Stadt wapenen, by mynen heeren Schepenen, mynen Heeren den Schoutet, om merckelycke diensten int belech gedaen, geschoncken, betaelt 18 gulden', 'Item Capiteyn George Lievens, ter cause van goed devoiren by hem gedaen inde belegeringe, eene medaille van 42 gul(den)' en 'Item 25 Septembris (1603), ter ordonnantie vanden drie leden en quitantie geteekent, J. U Bogard ende Johan van Bloemendael, aen syne Genade Graeff Frederick vanden Berch, ter eere van het ontseth deser Stadt, voor een gratuiteyt geschoncken, voor een keting, 1000 gul(den)'.¹⁵ Als de penninkjes al niet in opdracht van 's-Hertogenbosch geslagen zijn, blijven er twee mogelijkheden over: of een onbekende particulier was de opdrachtgever of de aartshertogen. De eerste mogelijkheid is niet uit te sluiten, maar ook niet erg waarschijnlijk. De tweede biedt meer aanknopingspunten.

Inhuldigingsceremonie

Er speelde in deze tijd namelijk nog een andere kwestie die de gemoederen in Brabant en 's-Hertogenbosch bezighield en die vervlochten was met de strijd tussen de Spaanse overheid en de staatsgezinde opstandelingen. Op 6 mei 1598 had koning Filips II van Spanje afstand gedaan van de Nederlanden ten gunste van zijn dochter Isabella (de Infanta). Nog in hetzelfde jaar overleed hij op 13 september. Op 18 april 1599 trouwde zij in Valencia met Albert, aartshertog van Oostenrijk, die al sinds 11 februari 1596 als landvoogd van de Nederlanden in functie was. Beiden worden vanaf hun trouwen in de archiefstukken als de aartshertogen aangeduid. Naast aartshertog van Oostenrijk waren zij onder meer hertog van Brabant. Als zodanig moesten zij ingehuldigd worden door de Staten van Brabant en de zeven goede steden van het hertogdom. Dit waren Leuven, Brussel, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Tienen, Nijvel en Zoutleeuw.¹⁶ De inhuldiging van de vorst werd in Brabant traditioneel 'Blijde Inkomste' genoemd. Grof gezegd hield die in dat de nieuwe hertog onder ede beloofde de privileges van het land en de voornaamste steden te zullen handhaven. Vervolgens (let op de volgorde) huldigden de Staten van Brabant (hoge geestelijkheid, adel en steden) hem gezamenlijk als hertog van Brabant en beloofden hem ook onder ede trouw. Later werd de procedure nog eens overgedaan door de goede steden apart.

's-Hertogenbosch was al vanaf 1599 bezig met de Blijde Inkomste van de aartshertogen. Uit dit jaar zijn twee verschillende optekeningen van de ceremonie van de Blijde Inkomste bewaard gebleven. De ene variant is al in 1848 door Hermans en in 1960 nogmaals door Pirenne gepubliceerd.¹⁷ De andere variant, die voor ons onderwerp interessante details biedt, is nog nooit integraal gepubliceerd. Wel geeft Hermans in een voetnoot de voor dit onderwerp relevante aanvulling, Pirenne heeft die weggelaten.¹⁸ Boven het stuk staat de titel 'Memorie van de ceremonien ten tyde der huldigen van haere hoocheden etcetera' en op de achterkant 'Ceremonien tot de huldige van de ertshertogen Albert ende Isabel'.

Volgens dit stuk moest ten behoeve van de inhuldigingsceremonie een grote tribune voor het stadhuis op de Markt gebouwd worden. Voordat de aartshertogen de tribune betraden,

Pieter Saenredam,
gezicht op het
stadhuis van
's-Hertogenbosch.
1632, pen en
penseel op papier,
485x331 mm
(collectie
Rijksmuseum
Amsterdam, inv. RP-
T-1898-A-3657)

Passage over het
strooien van geld
(Archief van de stad
's-Hertogenbosch,
inv. 4953/2)

moesten aan de linkerkant van de troon de ridders van de Orde van het Gulden Vlies, de kanselier van Brabant (Nicolas Damant), de president en de auditeur van de Geheime of Privé Raad van de aartshertogen (respectievelijk Jean Grusset Richardot en Louis Verreijcken) klaar staan. Aan de rechterkant stonden de schepenen, gezworenen, raadsmanen en enkele afgevaardigde dekens van de ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch in hun beste tabberds opgesteld. De schepenen en gezworenen (sinds 1336 schepenen van het vorige jaar), raadsmanen (oud-schepenen) en de ambachtsgilden vormden de drie geledingen van het Bossche stadsbestuur. Nadat de hoogheden gearriveerd waren, zette de kanselier van Brabant kort de procedure en de reden van de plechtigheid uiteen. Vervolgens legden de aartshertogen de eed af op het evangelie om de privileges en gebruiken van 's-Hertogenbosch te handhaven. Daarna las de kanselier hardop de eed van trouw aan de aartshertogen als hertog en hertogin van Brabant voor, die de drie geledingen moesten afleggen op het evangelieboek dat de voorschepen (voorzitter van het schepencollege) hen voorhield. Of ze dit gezamenlijk of apart moesten doen, vermeldt het protocol niet. Nadat het stadsbestuur de eed van trouw afgelegd had, liet de voorschepen het evangelieboek over de leuning van het podium aan de menigte zien. Door het roepen van 'Ja' en het opsteken van beide vingers van de rechterhand moest de rest van de bevolking de eed van trouw zweren. Als dit gebeurd was, riep een van de ridders van het Gulden Vlies of de wapenheraut: 'Vivent les ducs'. De menigte antwoordde: 'Vivent les ducs'. Om de feestvreugde nog te verhogen begonnen de trompetters van de aartshertogen en de stadsmuzikanten in de vensters boven het bordes van

het stadhuis te spelen. Dan volgen in de optekening van de ceremonie twee passages die van speciaal belang zijn en daarom hier letterlijk worden weergegeven:

'Daerna sal gelt worden geworpen van het stellage bij de heraulten oft ennighe heere, 't zy den prince van Orangien oft andere etcetera.

Daerna sullen de heeren van den magistraet ordine approcheren, ierst aen mevrouwe de hartoginne, ende met d'een knie leech knielende ende haer cleedt bijnae aenroerende, haer geluck te bieden ende lancksalige regeringe te wenschen, ende insgelycx quant et quant aen syn hoocheyt den hartoch. Ende soo voorts gedaen te worden bij den gesworens ende raedtsmanen ende gecommiteerden van de dekenen ijegelijck na zijn ordre ende plaetsse'.¹⁹

Gebruik

's-Hertogenbosch lijkt een uitzondering te vormen voor wat betreft het strooien van geld in de menigte, nadat de bevolking de eed van trouw aan de landsheer gezworen had. Het was echter in de zeventiende en achttiende eeuw bij de inhuldiging door de Staten van Brabant gebruikelijk speciaal voor deze plechtigheid geslagen koperen, zilveren en zelfs gouden penningen in het publiek te werpen.²⁰ Ter gelegenheid van de inhuldiging van Karel VI in 1711 werden er na de inhuldigingsceremonie ook zilveren en gouden penningen uitgereikt aan verschillende autoriteiten, onder anderen de gedeputeerden van de Staten van het hertogdom Limburg, waarmee Brabant in personele unie verbonden was.²¹

De zilveren duiten en oorden uit 1602 en 1603 vormen een synthese tussen beide gebruiken: ze hebben het uiterlijk van gangbaar geld, maar zijn van een afwijkend metaal en van een zeer

verzorgde afwerking. Ze zouden heel goed speciaal voor de Blijde Inkomste van de aartshertogen in 's-Hertogenbosch geslagen kunnen zijn. In de muntmeestersrekeningen van de hertogelijke munt in die stad is echter geen enkele uitgavenpost daarvoor te bekennen.²² Dit is ook niet te verwachten, want die rekeningen dienden om de sleischat te berekenen: het aandeel van de muntheer in de opbrengst van de reguliere muntslag. Hiervan moesten dan nog wel allerlei kosten afgetrokken worden die voor zijn rekening kwamen. Normaliter viel hieronder niet het slaan van penningen voor een bijzondere gebeurtenis, ook al waren die gebaseerd op de beeldenaar van gangbare munten. Het zou echter kunnen zijn dat de kosten voor het maken van de zilveren afslagen in mindering gebracht waren op de sleischat. Het wegschrijven van onkosten op te verwachten inkomsten was schering en inslag in het Ancien Régime. Maar ook hiervan is geen spoor te vinden.

Er is evenwel nog een andere reden om te veronderstellen dat er niets over in de Bossche muntmeestersrekeningen staat. Het was namelijk haast noodzakelijk dat de aartshertogen de penningen al bij zich hadden als ze 's-Hertogenbosch binnenreden. Het ligt daarvandaan voor de hand dat ze juist niet in 's-Hertogenbosch gemaakt zijn, maar misschien in een van de andere Brabantse munthuizen: Antwerpen, Brussel of Maastricht. De makelij van de penningen, ze zijn gebruneerd en de muntplaatjes zijn rond gevijld, laat zelfs de mogelijkheid open dat ze door een zilversmid gemaakt zijn. In het laatste geval zou alleen een uitgavenpost in de hofrekeningen hierover uitsluitsel kunnen geven, maar die zijn uit deze tijd helaas niet bewaard gebleven.

Uitstel

Blijft over de vraag waarom er ook in 1602 zilveren duiten en oorden geslagen zijn, terwijl in dit jaar er helemaal geen Blijde Inkomste in 's-Hertogenbosch geweest is. Toch hield men er in 1602 wel degelijk rekening mee dat de inhuldiging van de aartshertogen nog in hetzelfde jaar of in ieder geval begin van 1603 zou plaatsvinden. Vanaf 26 september 1602 tot mei 1603 treft men verschillende uitgavenposten voor de voorbereidingen van de inhuldiging in de stadsrekeningen van 's-Hertogenbosch aan. Bijvoorbeeld in september 1602 aan de kleermaker Peter Hermans 'voor het

maecken van een groen armosynen (soort zijden of taft) hemelsel (baldakijn) met gouwen frangien ende een decxel daer boven', rond 28 september aan Anthonis Lambert Cloot 'voor alle het hautywerck te verwen tot den hemelsel van haren Hoocheden, ende voorde wapen met syn gout te vergulden' en op 15 november aan Peter Martens 'van geleverd lynwaet (linnen stof) tot het inhaelen van synder Hoocheyt geemployeert'.²³ Ook is er een uitgavenpost in de stadsrekening genoteerd die een detail belicht dat in de uitgebreide beschrijving van de inhuldigingsceremonie ontbreekt, namelijk het aanbieden van de sleutels van de stadspoorten aan de aartshertogen. Op 31 december 1602 kreeg Lambert Peymans namelijk een forse vergoeding voor 'eenen groenen sluetelbuydel, (...) gemaect ende geleverd omme daerinne gedaen ende gepresenteert te worden de sleutels deser stadt, ter compste van haere Hoocheden'.²⁴ En zo zijn er nog wel meer uitgavenposten in de stadsrekeningen te vinden. Maar het feest ging vanwege de oorlogsomstandigheden niet door. Op 20 augustus 1603 verscheen Maurits zelfs weer met een grote legermacht voor de stad.

Zulke voorbereidingen zijn er in 1602 ook van de kant van de aartshertogen te verwachten. Hiertoe zou de vervaardiging van zilveren duiten en oorden met het jaartal 1602 om te strooien of uit te delen behoord kunnen hebben. Alleen kan deze veronderstelling door het ontbreken van archiefbronnen niet gedocumenteerd worden. De penningen van 1602 zijn waarschijnlijk grotendeels omgesmolten en de stempels vernietigd. Of heeft men alleen het jaartal op de keerzijde aangepast? Het laatste cijfer van het jaartal van het exemplaar uit de veiling van Karel de Geus lijkt in het stempel veranderd te zijn van een twee in een drie.

Conclusie

De penningen van 's-Hertogenbosch uit 1602 en 1603 die Gerard van Loon in 1723 en 1726 publiceerde zijn zilveren uitvoeringen van de toentertijd in het munthuis van de hertog van Brabant in die stad op diens naam geslagen duiten en oorden. Dit constateerde Theodorus Marinus Roest meer dan honderd jaar geleden al.

Ze hebben indirect wel iets te maken met de belegeringen van 's-Hertogenbosch door de Staatse troepen onder bevel van prins Maurits in

1601 en 1603, maar zijn niet geslagen ter gelegenheid van het ontzet van die stad door de Spaansgezinde troepen in beide jaren, zoals Van Loon veronderstelde. Aanleiding voor de aanmaak van de penningen was de inhuldiging of Blijde Inkomste van de aartshertogen. Al in 1602 werden hiervoor voorbereidingen getroffen, maar de geplande Blijde Inkomste ging niet door. Wat volgde was een hernieuwde belegering, die gebroken werd toen aartshertog Albert op 4 oktober 1603 met een grote legermacht vanuit Roermond oprukte en erin slaagde de stad binnen te rijden. Op 7 oktober kon hij in 's-Hertogenbosch ingehuldigd worden, maar pas op 5 november verlieten de Staatse troepen hun kampementen. Aartshertogin Isabella en haar hofhouding waren er vanwege de oorlogsomstandigheden niet bij. Te gevaarlijk voor de dames.

De penningen dienden om, nadat het stadsbestuur en de burgers en ingezetenen van 's-Hertogenbosch de eed van trouw aan de nieuwe hertog van Brabant afgelegd hadden, in het publiek geworpen te worden. Ook zou het kunnen zijn dat ze bedoeld waren om uitgereikt te worden aan de magistraatsleden en vertegenwoordigers van de ambachtsgilden die de aartshertogen aan het einde van de plechtigheid geluk moesten komen wensen. Als zij deze bijzondere munten op naam van de aartshertogen aannamen, accepteerden zij hen tegelijkertijd als hun soevereine vorsten. Een gunstige bijkomstigheid.

Het initiatief voor de vervaardiging ervan moet hierom gezocht worden aan de kant van de aartshertogen. Ze zijn echter niet geslagen in het landsheerlijke munthuis in 's-Hertogenbosch. Dit zou ook niet logisch zijn: ze moesten klaar zijn als de aartshertogen de stad binnenreden. Maar zolang er in Brussel, Wenen of Spanje geen hofrekeningen uit deze tijd opduiken, kunnen we over de precieze gang van zaken geen zekerheid verkrijgen.

Noten

1. Pummer, D. & H.J. van der Wiel (1996) *Handboek van het Nederlands kopergeld (van) 1523 (tot) 1797 geslagen in de voormalige provincies, steden en heerlijkheden binnen het huidige Nederlandse grondgebied alsmede de gouden en zilveren afslagen* (Vriezenveen) 173.
2. Loon, Gerard van (1723) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 1* ('s-Gravenhage); Loon, Gerard van (1726) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 2* ('s-Gravenhage).
3. Alkemade, Kornelis van (1700) *De goude en zilvere gangbare penningen der graaven en gravinnen van Holland,*

in èr egte stand en waare weezens vertoónd en behandeld, en med één korte beschrijving der prinselijke levensbedrijven (Delft).

4. Nissen, Theo & Ronald Wientjes (2012) De Duytjens Hoeff; Fiduciair geld, een relativiteitstheorie, in: *De Beeldenaar* 36-3, 114-119.
5. Scheffers, A.A.J. (2013) *Om de kwaliteit van het geld; Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw* (z.p.).
6. Van Loon, 1723: 560-562; Van Loon, 1726: 7-8.
7. Karel de Geus Muntveilingen bv. *Veiling. Auction Sale* 42, 24 oktober 2016, p. 58, kavel 985.
8. Gelder, H. Enno van & Marcel Hoc (1960) *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam) respectievelijk nummer 301-4 en 297-4.
9. Pelsdonk, Jan (2018) Theodorus Marinus Roest (Dongem, 1832-Baden Baden, 1898), in: Gerritsen, Herman, Arie van Herwijnen & Theo Nissen (2018) *Toonaangevende Numismaten voor de Nederlanden (1500-heden)* (Amsterdam) 39; Pelsdonk, Jan & Paul Oostervink (2018) Theodorus Marinus Roest. Een leven ten dienste van de numismatiek, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 105, 29-65.
10. *Heritage Auctions Europe, Coins & Currency Auction November 13-17, 2018* (IJsselstein) kavel 5538.
11. Frederik Muller & Cie (1903) *Catalogue des monnaies et médailles formant les collections jhr Van den Bogaerde de Heeswijk, jhr J.H.F.K. Van Swinderen, J.N. Bastert, collection D**** (Amsterdam) kavel 173: '1603. Dute frappé à Bois-le-Duc. Très belle pièce d'ESSAI EN ARGENT'. Met dank aan Henk Verschoor.
12. Van Loon, 1726: 8.
13. Van Loon, 1723: 560-562.
14. Hoekx, J. & V. Paquay (z.j.) *Inventaris van het archief van de stad 's-Hertogenbosch 1262-1810* (Publicaties van het stadsarchief 's-Hertogenbosch) (z.p. ('s-Hertogenbosch)) inv. 170, ordonnantieboek 21 december 1594-12 augustus 1605; Zuijlen, R.A. van (1866) *Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch, chronologisch opgemaakt en de voornaamste gebeurtenissen bevattende, (Stads Rekeningen van het jaar 1399-1800), 2de deel 1568-1700* ('s-Hertogenbosch) 1132-1159.
15. Van Zuijlen, 1866: respectievelijk 1139, 1152, 1143, 1145 en 1147.
16. Schuttelaars, A. (1998) *Heren van de raad; Bestuurlijke elite in 's-Hertogenbosch in de stedelijke samenleving, 1500-1580* (Nijmegen) 83.
17. Hermans, C.R. (1848) *Verzameling van kronyken, charters en oorkonden betrekkelijk de stad en meijerij van 's-Hertogenbosch, Eerste deel* ('s-Hertogenbosch) 709-723 en 731; Pirenne, Louis P.L. (1960) 's-Hertogenbosch en de Blijde Inkomste, in: *Anciens pays et assemblées d'État; Standen en landen* 19 (Leuven en Parijs) 38-92, specifiek 79-92.
18. Hermans, 1848: 721, nummer 2.
19. Archief van de stad 's-Hertogenbosch, inv. 4953/2
20. Dievoet, G. van (1958) L'empereur Joseph II et la Joyeuse Entrée de Brabant; Les dernières années de la Constitution Brabançonne, in: *Anciens pays et assemblées d'États; Standen en landen* 16 (Leuven en Parijs) 89-140, specifiek 98-101.
21. Van Dievoet, 1958: 99-100, nummer 30.
22. Archives générales du Royaume de Belgique, Chambre des comptes, registre; Algemeen Rijksarchief Brussel, Archief van de Brabantse Rekenkamer, inv. 17977.
23. Van Zuijlen, 1866: 1147.
24. Van Zuijlen, 1866: 1148.

Japanse munt uit Gouden Eeuw op strand van Texel

Texel vormt in de Gouden Eeuw de eerste plaats van aankomst van handelsschepen na hun verre reis. Soms halen de schepen de thuishaven niet en vergaan in het zicht van het eiland. Resten uit deze schepen spoelen al lange tijd aan op het Noordzeestrand van Texel. Enige tijd geleden werd een zeldzame vondst gedaan; een Kèpèng ofwel een koperen munt gemaakt in Japan in de zeventiende eeuw. De vondst toont de handelsrelatie tussen Japan en Nederland in de Gouden Eeuw aan.

Onderzoek op Texel

Texelaars weten dat hun strand heel wat bijzondere vondsten oplevert. Generaties strandjutters hebben verloren scheepsladingen en restanten van scheepswrakken gevonden. Sinds het gebruik van metaaldetectors is het aantal muntvondsten sterk toegenomen. Het is niet altijd meteen duidelijk om welke munten het gaat. Ouderdom en herkomst blijven soms heel lang onbekend. De Gemeente Texel helpt, in samenwerking met Museum Kaap Skil, de detectoramateurs met het uitzoeken en beschrijven van hun gevonden munten.

Onlangs kwam uit een collectie van een Texelse detectoramateur een aparte munt tevoorschijn. In de afgelopen tijd hebben de onderzoekers al bijzondere munten uit Scandinavië, Rusland, Venetië, Turkije en heel soms China voorbij zien komen. Deze munt was echter anders dan de rest. Het leek in eerste instantie sterk op een oud Chinees muntje. Deze zijn eenvoudig te herkennen omdat deze een vierkant gat in het midden hebben met daarom heen vier Chinese karakters. Op de gevonden munt staat 'Yuan Feng Tong Bao'. Tong Bao betekent 'gangbare munt'. De toevoeging 'Yuan Feng' werd door de Chinese keizer Shenzong uit de Song dynastie gebruikt. Hij was keizer van 1067 tot 1085. Op de keerzijde zou dan de muntplaats, bijvoorbeeld

Japan, shogun Tokugawa Ietsuna, kèpèng, 1659-1685, 24,7 mm, 2,81 gram (foto: Museum Kaap Skil)

'Peking', moeten staan. Dat bleek niet het geval. Toch was het bijna te mooi om waar te zijn, een elfde-eeuwse Chinese munt gevonden op het strand van Texel. De werkelijkheid was inderdaad wat ingewikkelder.

Chinese keizer, Japanse shogun

Keizer Shenzong gebruikte namelijk een ander schrift. De karakters stonden niet zo recht maar schuiner, meer als een cursief schrift. Kortom het muntje is niet van keizer Shenzong noch van enig andere Chinese keizer. Uit onderzoek kon worden afgeleid dat de munt niet in China is geproduceerd maar in de Japanse plaats Nagasaki. De onbeschreven keerzijde geeft aan dat de munt uit Japan komt. In 1644, aan het eind van de Ming-dynastie, was in China een burgeroorlog uitgebroken waardoor de handel tussen de VOC

en China grotendeels stil kwam te liggen. De kooplieden weken uit naar Japan en dreven vanaf 1641 handel vanaf het eiland Deshima voor de kust van Nagasaki. De Japanse shogun Tokugawa Ietsuna gaf in de periode 1659-1685 opdracht voor de productie van Japans kopergeld naar elfde-eeuws Chinees voorbeeld. Ook de productie van Chinees exportporselein werd naar Japan verplaatst. Archeologisch wordt in Nederland Japans porselein nog weleens teruggevonden, munten uit Japan zijn een grote zeldzaamheid.

De vraag is nu hoe komt de munt op het Texelse strand? Is het verloren door een matroos die net de lange reis van Japan via Batavia heeft gemaakt en afmonsterde, of komt het uit een Oost-Indiëvaarder volgepakt met porselein en andere kostbaarheden die vlak voor de kust van Texel is vergaan? Dat is nog niet duidelijk. Wat we wel weten is dat dit een buitengewone vondst is die het belang van Texel als knooppunt van de wereldhandel in de Gouden Eeuw aantoont.

catawiki

Unieke munten geselecteerd door onze experts

Ontdek elke week meer dan 2000 munten
en bankbiljetten, zorgvuldig geselecteerd door
onze gepassioneerde en toegewijde experts.

catawiki.nl

Curaçao: Meer te ontdekken aan de ‘1 reaal 1821’

Onder leiding van schout bij nacht en gouverneur van Curaçao Paulus Roelof Cantz' laar (1771-1831) werden er in 1820 maatregelen genomen om de gebrekkige toestand van het muntverkeer te verbeteren. Hij verleende zijn goedkeuring om over te gaan tot de invoering van zilveren realen en stuivers. De fabricage vond plaats in de Verenigde Staten en het is niet bekend in welk munt-huis dat geschiedde. In de specificatie stond dat de eikentak rechts op de munt zou worden aangebracht en de lauriertak links. De stempelsnijder heeft dit, per abuis, in spiegelbeeld op de stempel aangebracht. Deze realen circuleerden ook op de eilanden Aruba en Bonaire. De waarde ervan was zes stuivers.

In diverse publicaties is aan deze munt aandacht besteed.¹ In het boek van Scholten vinden we deze munt onder nummer 1389a-e in verschillende varianten.² Volgens hem waren er minstens vijf keerzijdestempels gebruikt waarbij de verschillen het beste zouden zijn te herkennen aan het aantal eikels aan de linker tak van de lauwerkrans. Het aantal eikels kon zijn: 12, 9, 8, 7 of 4. Het was voor mij onduidelijk waarom men destijds verschillen meende vast te kunnen stellen door het aantal eikels te tellen. Dat kon heel bedrieglijk zijn omdat de uiteinden van de eikenbladeren soms op een schuilgaande eikel lijken. Het bleek tijdens mijn onderzoek eenvoudiger om de lauriervruchten te tellen want daarbij kon het aantal beter worden vastgesteld. De uitkomst van het onderzoek wordt in dit artikel gepresenteerd.

Nieuw inzicht

De totale oplage bedroeg 120.655 stuks waarvan er in 1827 circa 114.000 zijn omgesmolten. De munt van ongeveer 1,75 gram bevat volgens de specificaties 89,8 % zilver en heeft een diameter van circa 17,5 mm. Na bestudering van een aantal

goede afbeeldingen via internet vond ik het bepalen van een variant door het tellen van het aantal eikels verwarrend, want daarmee dekt de vlag de lading niet. Dat er een aantal verschillende keerzijden bestaat is echter wel duidelijk. Er zijn daarnaast ook voorzijdestempels gebruikt met markante verschillen. Deze heb ik in mijn beschouwing betrokken en ik kwam nu tot de conclusie dat er twee verschillende typen munten van een reaal zijn: elk met verscheidene varianten van de voor- en keerzijde.

Type 1 (12 eikels)

Voorzijde: mercuriusstaf kruislings over maishalm, met daarboven CURACAO. Aan de onderkant het jaartal. De twee maïsbladeren bij de kolf komen samen aan de rechterzijde van de mercuriusstaf. De beide slangen, zonder zichtbare tong, buigen de koppen naar de staf, welke begint onder de letter 'U'.

Keerzijde: binnen een krans van samengebonden eiken- en lauriertakken; 1 / REAAL / . De boven-

Type 1. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389a)

kant van het woord REAAL vormt een denkbeeldige middellijn van de munt. De uiteinden van de strik waarmee de takken zijn samengebonden hangen los. De krans is groot uitgevoerd, dicht tegen de rand en het aantal bladeren van de takken is rechts 23 en links 16. Het aantal eikels is 12 en er zijn 14 lauriervruchten. De munt is voorzien van een kartelrand.

Type 1 (8 eikels)

Voorzijde: de mercuriusstaf begint tussen 'U R' en komt verder overeen met de hiervoor genoemde munt. Met de tweede 'A' heeft de stempelsnijder moeite gehad zoals zichtbaar is op de vergroting. Bij de eerste poging om de A aan te brengen was deze waarschijnlijk verkeerd geplaatst. Vermoedelijk hebben alle munten met 8 eikels een dergelijke uitvoering van de A.

Keerzijde: de uiteinden van de linten hangen vrij. De krans is groot uitgevoerd, dicht tegen de rand dan bij de eerst beschreven munt en het aantal bladeren van de takken is rechts 24 en links 17. De krans heeft 8 eikels en 12 lauriervruchten. De denkbeeldige middellijn loopt door het midden van de letters REAAL. Deze uitvoering zag ik vaak

Type 2. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389b)

vaak een stempelbarstje te zien in het jaartal tussen de 8 en de 2, zie ook Scholten 1389e-3. Keerzijde: de krans is kleiner uitgevoerd, verder van de rand en het aantal bladeren van de takken is rechts 20 en links 16. Negen eikels links en 8 lauriervruchten rechts. De denkbeeldige middellijn loopt door het midden van de letters REAAL. De uiteinden van de linten zijn elk om de uiteinden van een tak gedrapeerd.

Type 1. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389c)

Type 2 (9 eikels)

Voorzijde: de mercuriusstaf begint links van de 'R'. De maïsstengel is gewijzigd want het derde blad begint aan de linkerkant binnen de mercuriusstaf. De slangenkoppen, met uitgestoken tongen, staan evenwijdig aan de staf. Bij deze uitvoering is

Type 2. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389b-2)

Voorzijde: Bij deze uitvoering begint de mercuriusstaf rechts van de 'U'. De slangenkoppen, zonder uitgestoken tongen, staan evenwijdig aan de staf.

Keerzijde: Het is lastig om 9 eikels te ontdekken bij deze keerzijde, die identiek is aan het hiervoor beschreven exemplaar. Ter verduidelijking heb ik de eikels voor u omcirkeld waardoor ze beter zijn te zien. Scholten vermeldde in een voetnoot: *Misschien 8 eikels, doch één der bladen lijkt op een eikel.*

Type 2. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389e)

Type 2. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389e-3)

Type 2 (4 eikels)

Voorzijde: de mercuriusstaf begint tussen 'U' en 'R'. Deze kant komt overeen met de voorzijde van de munt met 9 eikels waarbij de slangenkoppen zonder tong zijn afgebeeld.

Keerzijde: de krans is kleiner uitgevoerd en het aantal bladeren van de takken is rechts 18 en links 14. Maar 4 eikels links en 10 lauriervruchten rechts. De denkbeeldige middellijn loopt door het midden van de letters REAAL. De uiteinden van de linten zijn elk om een tak gedrapeerd. De ster staat links van het midden.

Voorzijde: de mercuriusstaf begint rechts van de 'U'. Deze lijkt op Scholten 1389e maar daar begint de mercuriusstaf links van de 'R'. De maïsbladeren zijn verder verwijderd van de eerste C en de O. De pijlpunt is uit het midden op de staf bevestigd. Aangezien ik ook bij deze uitvoering een stempelbarstje ontdekte tussen de 8 en de 2 kwam ik tot de conclusie dat er sprake is van dezelfde voorzijdestempel als bij Scholten 1389b. Ook hier tonen de slangen hun tong.

Keerzijde: de krans is kleiner uitgevoerd en het aantal bladeren van de takken is rechts 18 en links 14. Links 4 eikels en 10 lauriervruchten rechts. De denkbeeldige middellijn loopt door het midden van de letters REAAL. De uiteinden van de linten zijn elk om een tak gedrapeerd. De ster staat links van het midden.

Type 2. Curaçao, reaal 1821 (particuliere collectie, Scholten 1389e-2)

Voorzijde: de mercuriusstaf begint rechts van de 'U'. De maïsstengel is gewijzigd want het derde blad begint aan de linkerkant binnen de mercuriusstaf. De slangenkoppen, zonder tong, staan evenwijdig aan de staf.

Keerzijde: de krans is kleiner uitgevoerd en het aantal bladeren van de takken is rechts 17 en links 14. Links 4 eikels en 7 lauriervruchten rechts. Het woord 'REAAL' en het streepje onder de 1 staan iets lager. De 1 staat schuin. De uiteinden van de linten zijn elk om een tak gedrapeerd. De ster staat in het midden.

Curaçao, 1 reaal 1821									
type	Scholten	voorzijde			keerzijde				
		staf	bladeren	slangen-koppen	eikels	eiken-blad	uiteinden strik	laurier-blad	laurier-vrucht
1	1389a	onder U	2 aan 2	naar staf zonder tong	12	16	los	23	14
1	1389c	U-R	2 aan 2	naar staf zonder tong	8	17	los	24	12
2	1389b	bij R	2 versprongen	evenwijdig met tong	9	16	om takken	21	7
2	1389b-2	bij U	2 versprongen	evenwijdig zonder tong	9	16	om takken	21	7
2	1389e	U-R	2 versprongen	evenwijdig zonder tong	4	14	om takken	18	10
2	1389e-2	bij U	2 versprongen	evenwijdig zonder tong	4	14	om takken	16	7
2	1389e-3	bij R	2 versprongen	evenwijdig met tong	4	14	om takken	18	10

Overzicht van de varianten

Opmerking over de reaal 1821 met 7 eikels

Deze uitvoering, Scholten 1389d, is door mij nog niet gevonden. Mogelijk betreft het een vergissing van de waarnemer uit het verleden. Thans is het veel eenvoudiger om munten te vergroten via het beeldscherm en komen er veel meer details naar voren. Het is mij niet bekend hoe deze mogelijke variant is afgewerkt met de linten, slangen en maïsbladeren. Mocht deze wel bestaan dan is dat waarschijnlijk de minst voorkomende uitvoering. Afbeeldingen hiervan zou ik op prijs stellen.

Noten

1. Hengel, J.W.A. van (1938) De Curaçaosche realen en stuivers van 1821 en 1822, in: *De West-Indische Gids* 20, 228-233; Peters, T., J. Scheper & J. Mevius (2019) *NVMH Muntalmanak 2019* (IJsselstein), 200; Swakhoven, Pieter (2001) De Curaçaose reaal van 1821, in: *De Beeldenaar* 25-3, 116-122.
2. Scholten, C (1951) *De Munten van de Nederlandse Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam).

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

Atelierbezoek bij Marina van der Kooi

Van het ene beeld komt het andere

Op 31 augustus 2019 verzamelden zes atelierbezoekers zich bij een oude boerderij aan de Amstel bij Abcoude. In de voormalige koeienstal is het atelier van Marina van der Kooi, beeldhouwer en penningmaker.

Als tiener werd Marina, tijdens een rondreis door Egypte, gegrepen door de krachtige vorm van Egyptische beelden. De Rijksacademie was voor haar de plaats om zich in vormstudie te verdiepen. De eerste jaren daarna was het vanzelfsprekend dat ze figuratief werk maakte. Diverse beelden zijn in de publieke ruimte geplaatst en ook de wat handzamere beelden spreken een breed publiek aan. Ze verwierf bekendheid met werk in thema's zoals Man met hond, Golf-Boot-Vis, ritmisch gegroepede mannen, koe-studies en haar meer dan levensgrote opengewerkte hoofden, uitgevoerd in brons en bamboe. Deze 'open hoofden' verbeelden het inzicht dat materie, zowel als ons bestaan, een illusie is. Toch leven wij vol overtuiging ons dagelijks leven. 'De mens is de plek waar het ZIJN gebeurt' is het motto bij de grote transparante bamboekop. In 2012 verlegde zich het aandachtspunt van figuratief naar abstract en van brons naar beton.

Het werk maakt zich los van iedere inhoudelijke betekenis. Focus van de kunstenaar wordt dan dat beelden je moeten uitnodigen, naar binnen trekken, zodat je zou willen samenvallen met vorm en materie. Marina van der Kooi speelt nu met convex en concaaf, met binnen en buiten, met positief en negatief. In het ontwikkelingsproces ontplooit zich de essentie van het beeld. Vervolgens neemt Marina hiervan een afgietsel, die ze versnijdt en opnieuw samenvoegt of er een negatief van maakt om dit samen te voegen met het positief om zo de essentie van een andere kant te benaderen en deze zich in de metamor-

Marina van der Kooi licht haar werk toe (foto's: Jan Paul Kruimel)

fose verder te laten ontplooiën of een nieuwe essentie te laten ontstaan. Elke stap volgt op de vorige, maar net als bij elke metamorfose kan het beeld drastisch veranderen.

Naast het grote werk heeft ook de handzame sculptuur een belangrijke plaats in het werk van Marina van der Kooi. Haar penningen, ruim twintig in totaal, sluiten vanaf het begin aan bij haar

Marina Van der Kooij, *Beert Buis-penning, in opdracht van de cardiologische afdeling van het LUMC*. 2018, brons, 100 mm (foto's: kunstenaar)

figuratieve werk. In vrij werk en opdrachten staat de levende schepping, gefilterd door oog en handen van de kunstenaar, centraal. De opdrachten komen voor een groot deel uit de medische wereld en dragen dan een verbeelding van het medisch spectrum en het portret van degene die met de penning vereerd wordt of van de naamgever van de prijs waar de penning aan verbonden is. Het vrije werk, zoals de penning 'geluksvisje', weerspiegelt de mens in een wereld die voor een belangrijk deel niet te doorgronden is. Een wereld die zich tegen je kan keren als de golven te hoog worden, maar waarin ook onvermoede krachten werken (de vis die naar boven komt) die het bootje waarin je drijft weer de goede kant op sturen. Als haar beelden abstracter worden, blijven de penningen van Marina van der Kooij figuratief. Een veilig eiland waar haar eerste liefde nog volop bloeit. Toch staat de eerste abstracte penning in de steigers. Een dubbelpenning die door de bezoekers al in dit stadium hoog werd gewaardeerd. De jongste penning van Marina, maar niet de laatste nieuwe penning van dit bezoek. Uit handen van Jan Paul Kruiemel ontving zij als eerste de penning 'Atelierbezoek' met op de voorzijde een vijftal koppen van atelierbezoekers

Selectie penningen van Marina van der Kooij (foto: Jan Paul Kruiemel)

die sterk lijken op nieuwsgierige aapjes, op de keerzijde een kring van penningen en omschrift in bijzondere letters.

www.marinavanderkooij.nl

Oproep Utrechtse Universiteitspenningen

In 1986 heeft Nanne Fokke Hofstee een standaardwerk gepubliceerd over alle door of vanwege de Universiteit Utrecht uitgegeven penningen.¹ Dat boekje is inmiddels gedateerd en bovendien, naar is gebleken, niet volledig. In De Beeldenaar 2015-5 heb ik een eerste addendum op Hofstee gepubliceerd, maar ook dat was zeker niet volledig.²

Samen met Jeroen Jekel, conservator van het Corpsmuseum van het Utrechtsch Studenten Corps (dat is ondergebracht bij het Universiteitsmuseum Utrecht) ben ik begonnen aan een 'nieuwe' Hofstee. In dit boek zullen alle ons bekende penningen die door of vanwege de Universiteit Utrecht zijn uitgegeven worden opgenomen en afgebeeld en tevens zullen er korte biografieën van de kunstenaars bij verschijnen.

Mocht u op de hoogte zijn van penningen die hetzij voor 1986 zijn gemaakt, maar niet in Hofstee staan, of daarna zijn uitgegeven, dan hoop ik dat u mij daarvan op de hoogte wilt

Gerrit Rietveld, 58ste lustrum: *Ichnaton Horemheb*. 1926, brons, 35 x 35 mm (collectie Centraal Museum Utrecht)

brengen, bij voorkeur uiteraard met een afbeelding en zoveel mogelijk informatie. U kunt deze sturen naar: jim@vandermeermohr.nl.

Noten

1. Hofstee, N.F. (1986) *Geschiedenis van de Utrechtse universiteit in penningen*. Academia rheno-traiectina in nummis. Catalogus van penningen en plaquettes betrekking hebbend op de Rijksuniversiteit te Utrecht van 1636 tot 1986 (Utrecht).
2. Meer Mohr, Jim van der (2015) *Utrechtse Universiteitspenningen*. Een voorlopig Addendum op Hofstee 1986, in: *De Beeldenaar* 39-5, 215-217.

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

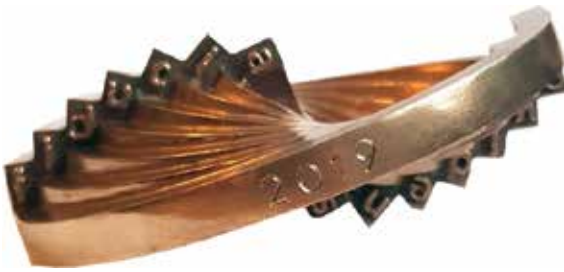
IRIS-penning door Jennifer Hoes

Op 7 oktober jongstleden vond in de Ridderzaal in 's-Gravenhage de Avond van Wetenschap & Maatschappij plaats. Ingrid van Engelshoven, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, reikte er onder toeziend oog van koning Willem-Alexander de eerste IRIS-prijs en de bijbehorende *IRIS-penning* uit. De winnaar van deze nieuwe prijs voor excellente wetenschapscommunicatie is professor Robbert Dijkgraaf. De jury roemde hem omdat hij onvermoeibaar de schoonheid van wetenschap en het belang ervan in de maatschappij benadrukt.

De wetenschapsmusea Rijksmuseum Boerhaave, NEMO Science Museum en Teylers Museum bundelden de krachten om een prijs in het leven te roepen om instellingen, projecten of personen te bekronen, die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de toenemende aandacht voor wetenschap en technologie. Het doel van de musea is om daarmee niet alleen een bijdrage te leveren aan het belang van weten-

schapscommunicatie, maar ook om originele en effectieve vormen van wetenschapscommunicatie te stimuleren. Het prijzengeld is beschikbaar gesteld door de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen. De naam van de prijs vindt zijn oorsprong in de Griekse mythologie. Iris is de boodschapper van de goden die berichten naar de aarde overbrengt en daarbij telkens een regenboog laat verschijnen. Ze wordt vaak weergegeven als gevleugelde vrouw met een kerykeion (caduceus, herautenstaf) in haar hand.

De *IRIS-penning* is ontworpen door Jennifer Hoes. De bronzen penning stelt twee in elkaar grijpende regenbogen voor, als symbool voor de dialoog. Onder aan de pijlers van de regenbogen staan geen potten met goud, maar letters die vier woorden vormen: fiducia, evidens, nuntius en legatum. Geletterdheid staat zo aan de basis van informatieoverdracht en aan het begin van beschaving.

Jennifer Hoes, *Iris-penning*. 2019, brons, circa 100 mm (foto: kunstenaar)

Numismatisch Speurwerk 57

Oplossingen

Allereerst een mooi verhaal om MMXX mee te beginnen; ik wens u een goed penningjaar toe. Het penninkje van Biessum uit *Numismatisch Speurwerk 55* toont het logo van de driejaarlijkse pruimenmarkt in Biessum, gehouden in 1976, 1979, 1982 en wellicht in 1985. Deze pruimenmarkt (voor pruimen, zelfgemaakte jam, honing en demonstraties van oude beroepen) werd georganiseerd door dorpsvereniging Biessum-Uitwierde. Het logo stelt de historische plattegrond van Biessum met drie marktkramen voor en dateert uit 1976, toen op 11 september de eerste pruimenmarkt werd gehouden. De ontwerper blijft nog een vraagteken: of Harry Rozema, architect, wonende te Uitwierde; of dokter Van Hoogdalen uit Biessum. De oplage zal, gezien het inwoneraantal van Biessum en Uitwierde, niet hoog zijn geweest; in ieder geval minder dan 50 exemplaren.

Penning en logo uit Biessum

Burcht

Verder nog een reactie, het kan niet op, op de broodpenning/noodmunt uit *Numismatisch Speurwerk 56*. In het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* uit 1905 schrijft de heer Bruinvis op pagina 80 bij de 'Alkmaarsche loodjes': 'Nog zijn voorhanden: twee 22 a 24 strepen breede afgebroken strookjes lood, waarop gestempeld in afgeronde vierkanten op het eene 84 en op het andere 86 en daaronder in een achtkant een gekroond burgje tusschen de letters B en K. Tot wij hier omtrent beter ingelicht zijn, houden wij ze voor bewijzen van betaald bakengeld, aangezien Alkmaar vroeger te zorgen had voor

de bakens in de Alkmaarder- of Langemeer. C.W.B.'. Zelf bezit ik een exemplaar uit (17)85 wat opgenomen is in NUMIS onder nummer 1037147 en ken ik nog een exemplaar dat gevonden is in Hoogeveen. Nu zijn er duidelijk verschillen, maar ook overeenkomsten zoals de Burcht en de letters, B – K in plaats van B – P. De waarde van het in *De Beeldenaar* getoonde stuk zou best achttien stuivers kunnen zijn, wat een gebruikelijke waarde is voor bakensloten (vandaar de B?). Voor een broodpenning is deze waarde inderdaad een 'beetje' teveel van het goede. Ik hoop dat er meer reacties binnen komen op deze vraag welke naast mijn bovenstaande suggestie gelegd kunnen worden.

Loden penning met burcht

Nieuwe vragen

Eén van onze lezers heeft onlangs de bovenstaande penning in twee metalen aangeschaft. De voorzijde toont het borstbeeld van Willem van Oranje iets naar rechts, boven 1533-1584 en onder de tekst SAEVIS TRANQUILUS IN UNDIS. Op de keerzijde staan twee gehelmde wapenschilden van het graafschap Nassau en het prinsdom Oranje. Onderaan: RUSTIG TE MIDDEN VAN WOELIGE BAREN. De diameter bedraagt 35 mm, rand is glad. Het metaal is een koper- en zilverlegering. Welke firma heeft deze penning geslagen, wanneer (jaartal) en wie is de medailleur?

Willem van Oranje

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Janneke van der Werp, Peter van Lierop en Alex Kussendrager.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bijeenkomst 2020

De algemene ledenvergadering wordt gehouden op zondag 5 april 2020 in Museum Henriëtte Polak te Zutphen, waar de penningkunst op waarde geschat wordt. Er staat een aantal vitrines klaar die door u gevuld kunnen worden met penningen uit uw eigen collectie.

De inloop is vanaf 10 uur, om 10.30 begint de vergadering. Daarbij zal ook worden ingegaan op de bijeenkomst van 17 november 2019, waarin is gesproken over de richting en toekomst van de vereniging. Daarna volgt een lunch. 's Middags kan het museum worden bezichtigd en is er een penningmarkt, waar vele penningen tegen gereduceerde prijs gekocht kunnen worden. Penningverkopers kunnen vooraf een verkoopplek reserveren.

Aanmelden inclusief lunch kan door € 15 per persoon over te maken met vermelding van uw naam of namen. Aanmelden zonder lunch kan via een e-mail aan de vereniging. E-mail: info@penningkunst.nl, banknummer: NL63INGB0000096820. Adres van de bijeenkomst: 's Gravenhof 4 te Zutphen.

Jaar- en Inschrijpenning 2019

Als u als VPK-lid de Jaarpenning 2019 niet ontvangen heeft, of als u de Inschrijpenning voor 1 oktober besteld, maar nog niet ontvangen heeft, kunt u contact opnemen met het bestuur via penningmeester@penningkunst.nl.

Bestuursfuncties

Ondanks eerder bericht blijft Rein de Goeje nog even voorzitter als de leden daarmee instemmen. Het bestuur is wel op zoek naar nieuwe bestuursleden en kunstenaar-bestuursleden, danwel mensen die een specifieke taak op zich willen nemen.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomsten in 2020

De voorjaarsbijeenkomst zal plaatsvinden op 25 april 2020 in Roermond. Leden ontvangen hier eind maart 2020 een uitnodiging voor. De najaarsbijeenkomst zal plaatsvinden op 26 september 2020. De locatie wordt later bekend gemaakt.

Contributie 2020

Als u de contributie voor 2020 nog niet voldaan heeft, verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het genootschap: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is met € 5 verhoogd tot € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2020) 30 jaar of jonger is.

Beurs

Het genootschap zal aanwezig zijn op de Holland Coin Fair 2020, in Hotel Fletcher te Den Haag-Leidschendam.

Vrijdag 7 februari 16-21, zaterdag 8 februari 10-16.
Meer informatie: <http://www.hollandcoinfair.nl>

INC

In 2021 vindt van 19 tot en met 24 september in het Poolse Warschau het congres plaats van de International Numismatic Council. Meer informatie en de *call for papers* vindt u op <http://inc2021.pl/>.

ATELIERBEZOEKEN

Zaterdag 25 januari 2020 van 12-14 uur worden we ontvangen door John Sillevs en Leo van Heijningen in Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag. Sillevs is beeldend kunstenaar en kunsthistoricus. Als kunstenaar is hij actief als portrettist en medailleur. Hij maakt penningen van glas en brons. Van Heijningen is een van de zeldzame galeriehouders die permanent aandacht besteedt aan de penningkunst. Zaterdag 29 februari 2020 van 11-13 uur bezoeken we de beeldend kunstenaar Cil van Ingen Schenau in Amsterdam. Zij toont en vertelt over haar penningen in haar atelier in het voormalige Amsterdamse Wilhelmina Gasthuis.

Opgave voor de atelierbezoeken via penningkunst@xs4all.nl. Deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over het adres en tijdstip. Meer informatie over de atelierbezoeken, ook voor geïnteresseerde penningkunstenaars, kan worden verkregen bij Jan Paul Kruimel, telefoon 071-5652463 of bij Carina Greven, telefoon 0613127544.

VERHUIZING NNC

De Nationale Numismatische Collectie verhuist medio 2020 tijdelijk naar het gebouw van Johan Enschedé in Haarlem. Door renovatie van het kantoor van DNB te Amsterdam is deze verhuizing noodzakelijk. De collectie blijft digitaal toegankelijk, maar tijdelijk niet fysiek. Vanaf het laatste kwartaal van 2020 kunt u weer inzage- en bruikleenverzoeken doen.

Meer informatie vindt u op www.dnb.nl/over-dnb/nationale-numismatische-collectie/index.jsp. U kunt ook e-mailen met info.nnc@dnb.nl.

LEZING OVER HELIOGABALUS

In aansluiting op de tentoonstelling over het boek 'De berg van licht' door Louis Couperus, houden John Sillevs en Jeroen van Gessel nogmaals de lezing over de Romeinse keizer Heliogabalus die zij tijdens de najaarsvergadering van het genootschap hielden.

12 januari 2020, Louis Couperus Museum, Javastraat 17 's-Gravenhage.

FIDEM
MEDALS

wereldcongres & tentoonstelling
Tokyo, Japan
20-24 oktober 2020

International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org

De Holland Coin Fair 2020 zal plaatsvinden op:

Vrijdag 7 februari 2020 16.00 - 21.00 uur

Zaterdag 8 februari 2020 10.00 - 16.00 uur

De entree bedraagt €5,-

Locatie: Hotel Fletcher, Den Haag - Leidschendam
Weigelia 22, 2262 AB Leidschendam-Voorburg

Hoe komt u bij de Holland Coin Fair?

Auto:

Kies bij het gebruik van een navigatiesysteem Heuvelweg als eindbestemming, dit brengt u naar de hoofdentree van het hotel en de parkeerplaats

Openbaar vervoer:

Tramlijn 2, 6 en 19 en bus 46: uitstaphalte Leidsenhage (tramlijn 2, 6 en bus 46 stoppen ook op het Centraal Station)

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

1689. WILLIAMEN MARY. KRONINGSFEEST TE DEN HAAG.

Vz. Nederlandse maagd met in haar rechterhand speer met vrijheidshoed en met de linkerarm rustend op de Bijbel die op een sokkel staat waarop de Engelse roos en de Nederlandse pijlenbundel is afgebeeld. Omschrift: HANC TUEMUR HAC NITIMUR

Kz. Het gekroonde wapen van Willem III met de orde van de Kouseband.

Omschrift: BRITTAN. LIBER. RELIG. IUSTIT. LEG. VIND. MDCLXXXIX

vL.III.417/389; MI.677/53; zilver, 33,5 mm., met kartelrand.

Geslagen om uit te delen tijdens de festiviteiten.

De voorzijde heeft de stempel van de generaliteitsgulden.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam
Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

44

maart | april 2020 | nr 2

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus

MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

**Veiling 49 wordt gehouden
op 20 en 21 april 2020**

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

*Van oudsher het adres voor het veilen van Munten,
Penningen en Papiergeld.*

*Denkt u erover om uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Kom langs voor een gratis taxatie.*

Bezoek ons op de Jan Luijkenstraat 94

Vraag onze Hardcover catalogus aan!

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl
www.schulman.nl

De Beeldenaar

44

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl

BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.

Losse nummers: € 7 in Nederland, € 9 daarbuiten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 52 Barsten in het muntbeeld**
> Jan Pelsdonk
- 53 De penning van de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht voor inzet tijdens de hongervinter van 1944-1945**
> Ernst Wilschut
- 57 Penningkunst op de Erasmus Universiteit**
> Jan Pelsdonk
- 59 Atelierbezoeken bij Pim Velthuis en Ad Merx**
> Dimitri van der Werf, Jack Visker & Jan Paul Kruijmel
- 62 Twee nieuwe penningen door Marina van der Kooij**
> Jim van der Meer Mohr
- 63 Penningen voor het bruine goud**
> Alex Kussendragers
- 71 Een Vereniging voor Penningkunst en/of Handzame Sculpturen?**
> Rein de Goeje
- 73 De verdwenen muntschat**
> Jan van der Wis
- 78 Roeien met de riemen die je hebt**
> Jan Pelsdonk
- 79 Het jubileuminsigne 1948**
> Henk Groenendijk
- 87 May Néama en Heide Dobberkau**
> Karel Soudijn
- 89 Correctie op artikel over Nietzsche**
> Jnize den Hengst
- 90 Numismatisch Speurwerk 58**
> Johan Mevius
- 92 Nieuws**

Barsten in het muntbeeld

Recent is in Duitsland een Nederlandse munt van één euro aangetroffen waarop het hoofd van koningin Beatrix een wel heel aparte afwijking vertoont. Zij steekt namelijk haar tong uit. Of zoog ze tijdens het poseren op een lolly? Nadere bestudering toont dat niet hare majesteit of de ontwerper, maar de productieafdeling in Utrecht een slechte dag had: de 'tong' is ontstaan door een ongelukkige stempelbarst.

Wat barsten in het muntbeeld betreft is er in de eurozone wel meer aan de hand. Winkeliers worden door de banken namelijk al jarenlang gestraft voor het gebruik van muntgeld. Bij het ophalen of afgeven ervan worden steevast kosten in rekening gebracht. Dit heeft ook gevolgen voor het winkelen publiek. In een groeiend aantal winkels is – net als in grote delen van het openbaar vervoer – inmiddels het munt- en papiergeld uitgebannen en kan alleen nog met een betaalkaart worden afgerekend. Het gebruik van muntgeld is inmiddels dermate ontmoedigd dat mijn beurs alleen nog plastic penninkjes blijkt te bevatten voor winkelwagentjes en kluisjes, ter grootte van munten van diverse formaten.

Dit kwam mij onlangs duur te staan. Zo eens in de zoveel tijd maakt de familie P. een uitstapje met een deelauto. Ditmaal richtten wij onze

pijlen op een klein Duits plaatsje, net over de grens. Toen wij na het winkelen terugkeerden bij de parkeerautomaat waren wij voor 1 uur en 56 minuten parkeren twee euro verschuldigd (één euro per uur), maar bij het betalen ging het mis, want de automaat slikte geen pasjes, alleen

munten en bankbiljetten. Gelukkig stond er een flappentapper verderop in de straat. Teruggekomen bij de parkeerautomaat stond er een Nederlands echtpaar voor, dat eveneens problemen had. Zij poogden er tevergeefs een verkreukeld briefje van vijf euro in te stoppen. Ik ruilde hun briefje met een van de twee fonkelnieuwe exemplaren die ik had gepind. Mijn tweede exemplaar voerde ik vervolgens zelf aan de machine om er twee in plaats van drie euro voor terug te krijgen. Wat blijkt: ik was inmiddels de grens van twee uur parkeren gepasseerd. Een boete van 50% op het parkeertarief omdat ik met een pasje wilde betalen dus... Duitsland houdt duidelijk het muntgeld in ere.

Ik ben nieuwsgierig of de lezers meer leuke of interessante afwijkingen van de reguliere munten kennen. Bovendien ben ik benieuwd naar opstellen over het langzaam maar zeker verdwijnen van muntgeld in het dagelijks Nederlands geldverkeer. Uiteraard zijn daarnaast – zoals altijd – ook andere artikelen meer dan welkom.

Nederlandse euro met stempelbarst (foto: Angela Graff, met dank aan Reiner Graff)

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **Karel de Geus Muntveilingen BV**

Onder verwijzing naar de voorplaat van dit nummer vragen wij uw speciale aandacht voor de afbeelding van een willekeurige hoeveelheid Gelderse munten. De fraaie collage maakt deel uit van een ruim 150 kavels tellende collectie Gelderland. Met ondermeer deze bijzondere collectie gaat de 49ste veiling van Karel de Geus van start op maandag 20 april 2020. Wilt u meer informatie over deze en wellicht komende veilingen, raadpleeg dan de website van Karel de Geus Muntveilingen BV www.kareldegeus.nl. Een goed een vertrouwd adres sinds 1980.

De penning van de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht voor inzet tijdens de hongervinter van 1944-1945

Deze maanden is het 75 jaar geleden dat de bevolking in het Noorden van Nederland de hongervinter van 1944-1945 moest doorstaan. De kerk heeft een belangrijke rol gespeeld in de hulpverlening aan de bevolking. Zo ook in Utrecht, waar de diverse kerkgenootschappen de handen ineensloten en in het Inter-Kerkelijk Overleg (IKO) op grote schaal noodvoedsel verstrekten aan de meest behoeftigden. De Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht liet kort na de oorlog een penning slaan, die zou worden toegekend aan hen die zich tijdens de hongervinter bijzonder hadden ingezet voor de hulpverlening aan de Utrechtse bevolking.

Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht

De diaconie van de Nederlands Hervormde Kerk in Utrecht, waarvan de geschiedenis terug gaat tot 1578, was in Utrecht al eeuwen actief met onder meer het in 1759 ingewijde Oude Mannen- en Vrouwenhuis, het Diaconie Armhuis uit 1828, een weeshuis dat in 1869 de deuren had geopend en diverse rusthuizen. De diaconie was sinds 1910 gevestigd in een pand aan de Muntstraat 5.

In de oorlogsjaren was de diaconie actief met onder meer het inzamelen van goederen en het distribueren van kleding en kolen. Het Zuiden van het land was in november 1944 bevrijd, maar het Noorden zou nog maanden onder de bezetting moeten lijden. De winter was inmiddels aangebroken en er waren grote tekorten aan voedsel en andere essentiële goederen. De kerken besloten de krachten te bundelen om daarmee effectiever hulp te kunnen bieden.

Inter-Kerkelijk Overleg

Op 28 december 1944 werd in Utrecht het IKO opgericht, een samenwerkingsverband van de kerken in Utrecht. Het primaire doel was de noodvoedselvoorziening te coördineren maar het IKO werkte ook aan de evacuatie van Utrechtse

kinderen naar provincies waar de voedseltekorten minder nijpend waren, zoals Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen.¹

Bij het IKO waren de Nederlands Hervormde Kerk, de Rooms-Katholieke Kerk, de Gereformeerde Kerk, de Evangelisch Lutherse Kerk, de Oud-Katholieke Kerk, diverse Vrijzinning Protestante groepen en de Hersteld Apostolische Gemeente aangesloten en er was tevens een contactpersoon voor de niet-kerkelijken. Er werd een verdeelsleutel overeengekomen om de distributie zo eerlijk mogelijk te laten geschieden, waarbij de Rooms-Katholieken (35,5%) en de Nederlands Hervormden (32,5%) de grootste groepen uitmaakten. De verdeling van de financiële lasten was overeenkomstig.²

Noodvoedselvoorziening tijdens de hongervinter van 1944-1945

Er werd voor de noodvoedselvoorziening onderscheid gemaakt tussen kindervoeding (tot 14 jaar) en voeding voor volwassenen. Dat de nood groot was blijkt wel uit de statistieken vermeld in de rapportages over de IKO-voedselverstrekkingen van 19 april 1945 en van 13 juni 1949.³ In de eerste maanden van 1945 werden wekelijks 22.000

kinderen van 6-14 jaar gevoed en in april 1945 was dit aantal tot 31.000 gegroeid. Vanaf maart 1945 werden 5.600 kinderen van 4-5 jaar gevoed en werd voeding verstrekt aan de moeders van ongeveer 6.000 baby's. Hoe nijpend de situatie geweest moet zijn blijkt wel uit het feit dat de kinderen van 4-5 jaar de porties ter plekke en zonder hun ouders op moesten eten uit vrees dat het eten anders 'herverdeeld' zou worden.

Voor de volwassenen werden in twaalf grote keukens in het begin wekelijks 22.000 porties voeding ter beschikking gesteld aan hen die zonder steun ondervoed zouden raken. Dit aantal groeide uiteindelijk tot 28.000. De mensen aan wie het ten goede kwam waren met name bijzonder noodlijdende gezinnen, ouden van dagen en zieken. Ondanks de grote aantallen was er slechts voeding beschikbaar voor één op de tien volwassen inwoners van Utrecht en was dus een selectie noodzakelijk om te zorgen dat alleen de meest hulpbehoevenden werden gevoed. Ieder van de twaalf keukens had een IKO-comité, dat de kerken vertegenwoordigde en een werkcomité voor de praktische uitvoering.

Er waren daarnaast twee speciale keukens, één voor kraamvrouwen en één voor tuberculose patiënten. Ook werd voeding geleverd aan 6.000 patiënten en verplegend personeel van ziekenhuizen, tehuizen en gestichten en er stonden 200 honger-oedeem patiënten bij het IKO geregistreerd die speciale voedselpakketten ontvingen. Het verstrekken van voeding was naast de inzet van hen die in de keukens kookten en eten distribueerden ook afhankelijk van de velen die in de ziekenhuizen hielpen, de voorraden verdeelden, rondbrachten, goederen ophaalden uit de provincie of goederen binnensmokkelden. Kortom, het was een enorme logistieke operatie waar door velen aan is meegewerkt.

Penning van de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht

Na de oorlog werd door de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht een speciale penning geslagen om toe te kennen aan personen die zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt tijdens de hongervinter van 1944-1945. Ik heb in het archief echter heel weinig informatie over deze penning kunnen vinden. Het archief van de diaconie bevindt zich in het Utrechts

archief. De vergaderingen van het college van diakenen voor de periode september 1944 tot juni 1947 zijn destijds niet in het vooroorlogse notulenboek genotuleerd maar in een aparte klemband vastgelegd. Deze klemband is helaas niet in het Utrechts archief aanwezig want deze is volgens een medewerker nooit aan het archief overgedragen. Ook de notulen van de vergaderingen van de moderanen (de voorzitter, de scriba en de boekhouder van het college van diakenen) ontbreken voor de periode tussen 24 oktober 1944 en 17 november 1949. In het Utrechts archief bevinden zich wel jaarverslagen van de diaconie en het jaarverslag over 1946 geeft een aanknopingspunt. Daarin wordt onder het kopje 'Voor Moed en Trouw' melding gemaakt van de toekenning van een 'medaille' aan de diakenen: 'De administrateur van het Fonds- Westrenen heeft aan de Diakenen, die in de oorlogsjaren doorlopende "besteldiensten" verrichten, een medaille met inschrift uitgereikt, als dank voor en herinnering aan het meerdere gepresteerde werk in de bezettingsjaren. Een sympathieke geste!'⁴

Het vermelde fonds 'Familiebeurs Van Westrenen' was een speciaal fonds van de diaconie dat was gevormd uit het legaat van Jan Jacob van Westrenen en vrouwe Johanna Catharina Mamuchet van Houdringen zoals vastgesteld in een testament uit 1764.⁵ Er was een bedrag van f 513,92 gemoeid bij het laten maken van deze medailles, zo blijkt uit een mutatie op 22 april 1946 voor 'kosten medailles' in het kasboek van het fonds.⁶ De tekst in het jaarverslag over 1946 maakt duidelijk dat de medailles voor de diakenen bestemd zijn geweest. In het archief van het fonds Familiebeurs Van Westrenen is een lijst opgenomen met diakenen en speciale gasten die op 4 november 1946 waren uitgenodigd voor het opnemen van de vierjarige rekening van het fonds en aansluitend voor een diner in het toenmalige restaurant van de Jaarbeurs. De speciale gasten waren Ds. v.d. Hoeven, Ds. Groenewegen, J.H. Adriani, F.A. van Veen en J. Fennema en op de lijst staan verder de 55 namen van diakenen die in 1946 tot het college behoorden. Van deze diakenen zijn er drie die in 1946 waren toegetreden en tijdens de winter van 1944-1945 dus niet als diaken actief zijn geweest: W.J. van der Linden, C. Minjon en J. Teerds. Ik vermoed dat zij geen penning hebben ontvangen maar dat deze wel

Anoniem, penning van de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht, toegekend aan C.J. Viveen. 1946, brons, 40 mm (particuliere collectie)

zullen zijn toegekend aan de drie diakenen die zij in 1946 vervingen en dus wel in de winter van 1944-1945 tot het college hebben behoord:

G. van Beek, J.G. Fukkink en J. Smits.⁷ Zo kom ik tot de volgende lijst van diakenen aan wie de penning vermoedelijk is toegekend:

1. J.W. van Geelen (voorzitter van het college)
2. B. Dirkse (boekhouder van het college)
3. A. van Andel (scriba van het college)
4. C.H. van Amerongen
5. C.A. Bakker
6. G.J. Baljet
7. A. Bardeloos
8. G. van Beek (uitgetreden in 1946)
9. J. van Beek
10. E.C.A. van den Broek
11. E. ter Burg
12. L. Cloo
13. J.J. van Daalen
14. H.J. Dijkstra
15. W.Th.D.A. van Eck
16. G. van Es
17. H. Gerritsen
18. J.C. van Gorkom Jr.
19. A. de Groot
20. E.A. de Groot
21. W.H. Groot Enzerink
22. J.G. Fukkink (uitgetreden in 1946)
23. W.J. Hemmes
24. F.J. van Ingen Jr.
25. A. Jansen
26. C. Jonker
27. Joh. van Kesteren
28. R. Kok
29. M. Kranen
30. P. Laverman
31. J.A. Lekkerkerker
32. C.M. de Leur
33. Th.M. Loran
34. W.J. Lubbers
35. J.H. van Manen
36. D. Meeuwissen
37. C.M. van Riet
38. P. Rijksen
39. D.J. Romeijn
40. M. Scheeper
41. L. van Schie
42. H.J. Smits
43. J. Smits (uitgetreden in 1946)
44. Th.C. Suister
45. R.P. Toussaint
46. M.G. Verbeek
47. C.J. Vermeulen
48. H.C. Verzijden
49. A. van Viegen
50. H.C.D. Visser
51. C.J. Viveen
52. J.J. van Wermeskerken
53. C.H. van Wiggen
54. H. Wisman
55. L. IJwema

De penning is van brons, heeft een diameter van 40 mm en is bij 's Rijks Munt vervaardigd want er is een mercuriusstaf in de rand van de penning geslagen. De voorzijde van de penning toont de zegel van de diaconie die was ingevoerd door een besluit van diakenen van 5 november 1767 en op 21 juli 1768 aan de diakenen werd gepresenteerd en goed werd bevonden.⁸ Dit zegel werd in 1942 teruggevonden door J.H. Adriani, aldus een vermelding in de notulen van de vergadering van het college van diakenen van 26 maart 1942.⁹ Van het zegel werd vervolgens een stempel gemaakt volgens de notulen van de vergadering van 22 oktober 1942.¹⁰ Het is echter niet duidelijk wat voor stempel hier bedoeld wordt (lakstempel, inktstempel, penningstempel) en helaas heb ik de stempel niet in het archief terug kunnen vinden. In ieder geval is het ontwerp in 1946 voor de voorzijde van de penning gebruikt.

Op de voorgrond staan een zaaier (links) en een maaier (rechts) met daaronder de tekst: 'DIE IN ZEGENINGEN ZAAIT ZAL IN ZEGENINGEN MAAIEN 1768'. Dit opschrift verwijst naar een bijbeltekst.¹¹ In het verschieft de stad Utrecht vanuit het Westen gezien met in het midden de Domtoren met links daarvan de Catharijnepoort en de molen 'De Fortuin', die destijds het stadsbeeld bepaalden. Aan de bovenrand staat het stadswapen en een wolk met uitschietende zonnestrallen. Om de rand van de penning staat de oorspronkelijke naam van de diaconie: 'DE NEDERDUITSCH GEREFORMEERDE DIACONIE VAN UTRECHT'. De keerzijde van de penning heeft een parelrand met daarin een krans van laurier en eikeblad en aan de bovenrand een zon met stralen. Daaronder staat de tekst: 'AAN C.J. VIVEEN VOOR TOEGEWIJDEN ARBEID GEDURENDE DE WINTERMAANDEN 1944-1945' met tussen 'AAN' en 'VOOR' ruimte om de naam in te slaan van de persoon aan wie de penning werd toegekend. De afgebeelde penning is voorzien van de naam C.J. Viveen.

C.J. Viveen (1893-1968)

Cornelis Johannes Viveen werd op 24 november 1893 in Zwolle geboren als zoon van Cornelis Johannes Viveen en Wilhelmina Catharina Peters.¹² Hij trad in 1912 in dienst bij de spoorwegen en zou daar meer dan 40 jaar blijven werken.¹³ Viveen trad op 20 mei 1943 toe tot

het college van diakenen van de Nederlands Hervormde Gemeente met de leiding over kwartier 26.¹⁴ Op 17 september 1944 ging het personeel van de spoorwegen in staking en in december 1944 werd Viveen namens de Nederlandse Hervormde Kerk betrokken bij het IKO en bij de voedselverstreking aan volwassenen. Viveen was hoofdadministrateur van het werkomité van de keuken in de wijk Buiten-Witte Vrouwen die omgrensd werd door de Maliebaanspoorlijn-Ezelsdijk-Blauwkapelse weg-Kleine Singel-Witte Vrouwensingel en de Maliesingel tot de Zonstraat.¹⁵ Viveen bleef tot 1957 lid van het college van diakenen en overleed in Utrecht op 21 november 1968.¹⁶

Noten

1. Lagerwey, E (1946) *Utrecht's I.K.O., een verhaal van wat de kerken van Utrecht deden in den hongervinter 1944-1945* (Utrecht) 9, 10, 19.
2. Het Utrechts Archief (HUA), toegang 816, inv. 1652, *Brief van het Inter-Kerkelijk Overleg aan ds. A. Meijers van de Nederlands Hervormde Kerk* (18 juli 1945).
3. HUA, toegang 816, inv. 1652, *Overzicht van de werkzaamheden van het I.K.O. - Utrecht van medio Januari tot 15 April 1945* (19 april 1945); idem, *Gegevens omtrent I.K.O. -voedselverstreking in de eerste maanden van 1945* (13 juni 1945).
4. HUA, toegang 816, inv. 153, *Verslag van de Nederlands Hervormde Diaconie te Utrecht* (1946).
5. HUA, toegang 816, inv. 413, *Rekeningen met balans en met bijlagen van het Fonds Familiebeurs Van Westrenen* (1945-1946).
6. HUA, toegang 816, inv. 411, *Kasboek van het Fonds Familiebeurs Van Westrenen* (1946).
7. HUA, toegang 816, inv. 415, *Stukken betreffende de maaltijd na het afleggen van de vierjarige rekening van het Fonds Familiebeurs Van Westrenen* (1946).
8. HUA, toegang 816, inv. 16, *Notulen van de vergadering van het college van diakenen* (5 november 1767) en (21 juli 1768).
9. HUA, toegang 816, inv. 48, *Notulen van de vergadering van het college van diakenen der Nederlands Hervormde Gemeente* (26 maart 1942).
10. HUA, toegang 816, inv. 48, *Notulen van de vergadering van het college van diakenen der Nederlands Hervormde Gemeente* (22 oktober 1942).
11. 2 Korinthiërs 9:6, brief van Paulus aan de Korinthiërs.
12. HUA, *Gezinskaarten gemeente Utrecht* (1910-1936).
13. HUA, toegang 920, inv. 291, *Personeelsregisters voorgangers van de Nederlandse Spoorwegen*, stamboeknummer 28995; *Utrechts Nieuwsblad* (26 februari 1952) 2.
14. HUA, toegang 816, inv. 48, *Notulen van de vergadering van het college van diakenen der Nederlands Hervormde Gemeente* (20 mei 1943).
15. HUA, toegang 816, inv. 1652, *Overzicht van te Utrecht onder leiding van het I.K.O. werkende keukens voor bijzondere nooden*.
16. HUA, toegang 816, inv. 153, *Jaarverslag van de Diaconie der Hervormde Gemeente te Utrecht* (1957).

Penningkunst op de Erasmus Universiteit

Bijeenkomst van de Nederlandse FIDEM-leden

Op vrijdag 22 november 2019 werd de jaarlijkse bijeenkomst gehouden van de Nederlandse leden van de internationale penningvereniging FIDEM. De bijeenkomst vond plaats in de Erasmus Universiteit Rotterdam, een plek waar de penningkunst goed vertegenwoordigd is. Er liggen namelijk zo'n 2400 penningen in de daar gehuisveste collectie van het Nederlands Economisch Penningkabinet (NEPK), deels opgeborgen en deels uitgesteld in vitrines. De collectie wordt beheerd door Herman Gerritsen, de gastheer van de dag. Tijdens het bezoek werd het NEPK-depot bezocht. Ook aan de tentoonstelling over de penningen van Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen (1903-1994) werd aandacht besteed.

Tijdens de vergadering werd gememoreerd dat Nederland het goed doet binnen de FIDEM. Als de ledenaantallen per land worden bekeken blijkt dat Nederland op de Verenigde Staten van Amerika na het hoogste aantal leden heeft. Dit vertaalt zich in een stijgend aantal penningen dat tijdens de tweejaarlijkse internationale tentoonstelling mag worden getoond. Het vastgestelde quotum voor de Nederlandse inzending is recent verhoogd van 46 naar 60 penningen en het ligt in de verwachting dat dit aantal in de toekomst verder zal stijgen. Als nieuwtje werden de penningen voor de Japan-tentoonstelling getoond die de eerste juryronde hadden doorstaan. Tijdens de tweede juryronde in januari 2020 – een gebeurtenis die inmiddels ook al weer heeft plaatsgevonden – werden deze penningen *live* aangevraagd voor een eindbeoordeling en selectie, waarna de geselecteerde exemplaren naar Japan zijn verzonden.

De verhoging van het aantal in te zenden penningen is mede te danken aan de ongebrei-

Jennifer Hoes (links) en Linda Verkaaik (foto: Sjaak Jasperse)

delde inzet van vice-gedelegeerde Linda Verkaaik. Zij had kort voor de bijeenkomst aangegeven zich terug te trekken als FIDEM-vertegenwoordiger. Linda nam vele jaren geleden de FIDEM-werkzaamheden over van Guus Hellegers (1937-2019) en werkte aan de opmaat voor de tentoonstelling en het congres in Tampere, Finland, in 2010. In die dagen viel de Nederlandse FIDEM-ondersteuning onder de vleugels van het Geldmuseum, met Carolien Voightmann als gedelegeerde. Linda maakte de overgang mee – via eenmalige ondersteuning door Teylers Museum van het congres in Glasgow in 2012 – naar de Vereniging voor Penningkunst (VPK), die sindsdien de FIDEM-activiteiten in Nederland ondersteunt. Al die tijd heeft Linda zich hard gemaakt voor de Nederlandse penningkunst en voor vernieuwende penningkunst in het bijzonder. Absolute hoogtepunten waren de aparte tentoonstellingen met hangende penningen tijdens de congressen in Bulgarije en België, die er zonder Linda niet waren gekomen.

Jennifer Hoes is bereid gevonden om de taak van vice-gedelegeerde over te nemen. Op het

Herman Gerritsen geeft een kijkje achter de schermen bij de NEPK-collectie (foto: Jan Pelsdonk)

gebied van de penningkunst is zij geen onbekende. Zij studeerde in 2003 af aan de Gerrit Rietveld Academie en sindsdien nam haar kunstzinnige loopbaan een vlucht. Haar eerste penning – *Ster(ve)ling* – dateert uit 2008, waarna een serie even zo interessante penningen volgde, zoals de jaarpemning 2011 van de VPK.¹ Over veel van haar werk is in *De Beeldenaar* gepubliceerd, ook op haar website www.jenniferhoses.com is penningwerk te vinden.²

Tijdens de vergadering werd verder de scheefgroei tussen deelnemers van de aanstaande tentoonstelling onder de aandacht gebracht. Het bleek dat voor Japan achttien lid-kunstenaars penningwerk hadden aangemeld, naast 28 kunstenaars die geen lid zijn. Het gaat om respectievelijk 43 en 90 penningen. Ter ondersteuning van de FIDEM-werkzaamheden – zoals het verzenden van de penningen naar Japan – werd besloten om per niet-lid van wie penningen mee gaan, de deelnamekosten te verhogen van € 20 naar € 50. Voor kunstenaars die jonger zijn dan 30 jaar blijft het bedrag € 20. De tentoonstelling gaat plaatsvinden in Tokio, in hotel Gajoen bij de Hyakudan Kaidan (trap met de 100 treden) van 22 oktober tot 23 november. In zeven zalen zullen maar liefst 900 penningen te bezichtigen zijn en in de bijgaande tentoonstellingscatalogus, met beschrijvingen van alle penningen, zal per kunstenaar één penning worden afgebeeld. In oktober vindt in hotel Gajoen tevens het FIDEM-congres plaats.

Meer informatie over FIDEM kunt u opvragen bij de gedelegeerden via fidem.nl@hotmail.com en op de website www.fidem-medals.org. Informatie over het congres kunt u vinden op de website <http://fidem2020.tokyo/>

Noten

1. Vorst, Henk van der (2011) Penningnieuws. Jennifer Hoes, in: *De Beeldenaar* 35-1, 38-39; Straaten, Eric van (2011) IANVS SEMPER VNDIQVE MMXI. VPK jaarpemning 2011, in: *De Beeldenaar* 35-5, 197-198.
2. Vorst, Henk van der (2012) Penningnieuws. Jennifer Hoes, in: *De Beeldenaar* 36-3, 136; Luijt, Janjaap & Jim van der Meer Mohr (2013) Oneindige penning door Jennifer Hoes. Penning in beeld, in: *De Beeldenaar* 37-5, 204; Pelsdonk, Jan (2017) Wereldpodium voor Nederlandse penningkunst, in: *De Beeldenaar* 41-1, 27-37, specifiek 28 en 31; Kruimel, Jan Paul & Jack Visker (2018) Atelierbezoeken april en mei 2018, in: *De Beeldenaar* 42-5, 239-241; Pelsdonk, Jan (2019) Nederlandse penningen in Ottawa, in: *De Beeldenaar* 43-2, 65-68, specifiek 67; Meer Mohr, Jim van der (2019) *De Ribbius Peletierpenning*. Een nieuwe penning van de hand van Jennifer Hoes, in: *De Beeldenaar* 43-5, 207-208; Pelsdonk, Jan (2020) *Iris-pemning* door Jennifer Hoes, in: *De Beeldenaar* 44-1, 42.

Atelierbezoeken bij Pim Velthuizen en Ad Merx

In het najaar van 2019 werden weer twee atelierbezoeken afgelegd; in september bij Pim Velthuizen en in oktober bij Ad Merx. Dimitri van der Werf en Jack Visker schreven het verslag over de eerste - en Jan Paul Kruiemel over de tweede bijeenkomst.

Pim Velthuizen: materie de kans geven om te spreken

Op 28 september 2019 werden de atelierbezoekers in Den Haag ontvangen door Pim Velthuizen en Dimitri van der Werf. Na een ochtend vol stortregens brak er een vriendelijk zonnetje door dat de overal in huis opgestelde kunstwerken doorlichtte en tot leven bracht.

Pim Velthuizen is geen klassiek geschoold kunstenaar. Op jonge leeftijd is hij begonnen met tekenen en schilderen. Anders dan de meesten is hij er niet mee opgehouden. Gedreven door een innerlijke drang om te verbeelden maakte hij figuratief en non-figuratief werk. Mooi werk, maar niet het soort waarvoor penningliefhebbers vanuit het hele land naar Den Haag reizen. Toch is het belangrijk om te noemen.

In zijn huidige werken laat Pim Velthuizen zich inspireren door Oosterse filosofieën, die de idee uitdragen dat elk wezen in onze uiterlijke wereld wordt bezielde door grenzeloos bewustzijn. Mensen zijn in hun bewustzijn verbonden met andere mensen. Ons menselijk bewustzijn is ook verbonden met dieren en met planten, die zich ook bewust zijn van hun omgeving, zoals onlangs in wetenschappelijke studies is aangetoond. Pim Velthuizen is er in navolging van Oosterse filosofieën van overtuigd dat ook wat doorgaat voor 'dode' natuur, zoals het mineralenrijk, door bewustzijn is bezielde. Ook een zonne- of melkwegstelsel is een uitdrukking van een groter, omvangrijker bewustzijn. Dat vind je eveneens terug in de microkosmos, zoals in een molecuul, met een kern en elektronen.

De atelierbezoekers en Pim Velthuizen (foto: Eddy Engelsman)

Pim Velthuizen vertelt (foto: Eddy Engelsman)

Die verbondenheid tussen alles wil Pim in zijn kunstwerken tot uitdrukking brengen. Pim licht het toe aan de hand van één van zijn schilderijen, die bestaat uit meerdere over elkaar geschilderde lagen. In elke laag zijn stipjes, klodertjes, vlekjes verf aangebracht die brandpunten van bewustzijn symboliseren en die met elkaar in verbinding staan, in meerdere lagen. Een grote blauwe cirkel, als een gat in het wolkendek, symboliseert de oneindigheid die daarachter schuilgaat. In het schilderij heeft hij meerdere lagen transparante verf gebruikt. Wie van dichtbij

Werk van Pim Velthuizen (foto: Eddy Engelsman)

kijkt als er veel licht op het schilderij valt, ziet de verschillende lagen waarin de verfdruppels lijken te zweven. Pim noemt het een microdiepte. Dat effect van meerdere lagen is erg subtiel. Pim wilde in zijn werk een grotere diepte aanbrenge en is daarom met een nieuw materiaal gaan werken: epoxyhars, waarmee hij driedimensionale objecten maakt. En hier komen de penningliefhebbers in beeld. In zijn kamer staan vele rechthoekige en ronde objecten met daarin een wereld aan vormen en kleuren waarin steeds nieuwe details ontdekt kunnen worden. In laagjes van soms niet meer dan twee millimeter zijn uiteenlopende materialen als keramische bolletjes, zand, kleurstoffen, mineralen, glas, organische materialen, touw en garen verwerkt. Sommige objecten bestaan uit wel 27 transparante lagen. In een video en tijdens de rondleiding door zijn atelier liet Pim zien hoe hij zijn objecten maakt. Zijn werken zijn nog te groot om penningen genoemd te kunnen worden, maar ons bezoek inspireerde hem wel om ook handzame objecten te gaan maken. Een eerste penning kan in januari 2020 verwacht worden. Pim Velthuizen kreeg als dank voor het gastvrij onthaal de penning *Atelierbezoek*.

Ad Merx: veel penningen en ook nog kweeperen

Wij waren en voelden ons hartelijk welkom in Weurt bij beeldend kunstenaar Ad Merx en zijn vrouw Marion. In zijn ruime lichte atelier, een galerie op zich, vertelde hij ons over zijn belangstelling voor de penningkunst. Zijn opleiding genoot hij aan de Koninklijke Academie voor Kunst en Vormgeving in 's-Hertogenbosch en bij professor Jaap M. Luttge aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Hij specialiseerde zich in tekenen. Maar ook het schildersmétier had en heeft volop zijn aandacht. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat hij een zestal jaren aan een middelbare school les gaf in tekenen en handenarbeid en in de jaren '80 van de vorige eeuw docent was aan de Koninklijke Academie in 's-Hertogenbosch. In 1975 begon hij zijn eigen galerie (later genaamd Galerie De Tweeling) in Nijmegen. Een van zijn eerste exposanten was Paul Grégoire die hem in zijn academiëtijd het maken van een (laag) reliëf heeft bijgebracht.

Ad is schilder gebleven maar is zich steeds meer gaan bezighouden met de beeldhouwkunst. Daarbij vormen de penningen voor hem een prachtige uitdaging omdat die zo veel verschillende wijzen van vormgeving bieden, zoals boetsen in was en klei en een penning uitsnijden in gips. De symbiose met de schilderkunst vindt plaats als hij bronzen penningen verft met olieverf. De penningen zijn overigens niet steeds als eigenstandige kunstwerken bedoeld maar zijn soms ook een model of voorstudie voor een groter beeld in graniet. Net als in tekeningen zijn dunne lijnen in Ads penningen een regelmatig terugkomend element in de vormgeving. Vooral in de profielportretten komt dat tot uitdrukking.

Ter gelegenheid van het atelierbezoek had hij alle penningen tevoorschijn gehaald, zo'n 130 prachtige kleine kunstwerkjes die hij door de jaren heen heeft gemaakt. Marion vertelde ons over de penningen die hij de afgelopen veertien jaar heeft gemaakt ter gelegenheid van verjaardagen van hun oudste kleindochter. Het zijn zeer bijzondere werkstukjes waarin Ad veel gevoel maar ook emotie heeft neergelegd. Diverse penningen die wij zagen zijn van gips en lenen zich nog voor afgieten, maar ook bronzen en houten penningen behoren tot zijn oeuvre. De zeer bijzondere houten penningen zijn opgebouwd uit smalle, gesneden en bewerkte houten latjes. Daarin herkenden we de profielen van gezichten en menselijke figuren. Er vond een levendige gedachtwisseling plaats tussen de kunstenaar en de atelierbezoekers.

Tot slot is Ad Merx als dank voor al hetgeen dat hij ons deze middag heeft laten zien, de penning *Atelierbezoek* overhandigd. Daarmee was het bezoek nog niet teneinde want we kregen ook nog een rondleiding van Marion door de tuin en als klap op de vuurpijl mochten we een zak met kweeperen meenemen. Een welbestede middag waar de deelnemers nog lang van zullen nagenieten.

Meer informatie over beide kunstenaars is te vinden op www.pimvelthuizen.com en www.galeriedetweeling.nl/over-ad-merx.html.

Ad Merx (foto: Jan Paul Kruimel)

Selectie houten penningen door Ad Merx (foto: Jan Paul Kruimel)

Twee nieuwe penningen door Marina van der Kooi

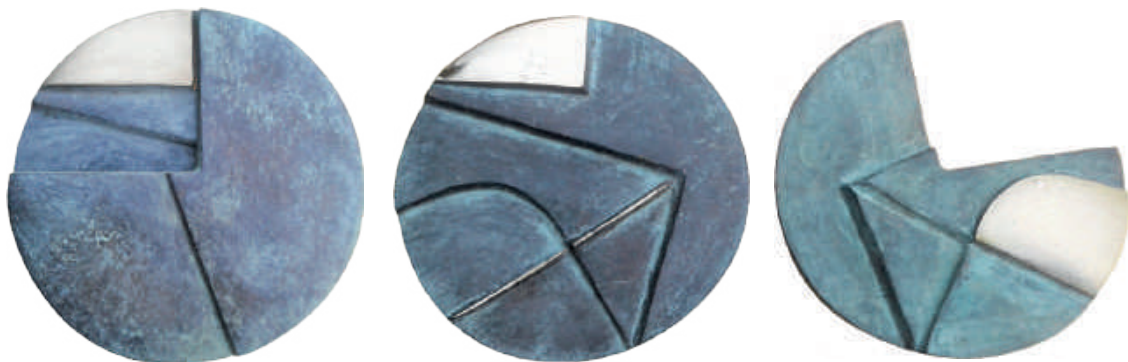
In het vorige nummer van *De Beeldenaar* is een atelierbezoek aan Marina van der Kooi beschreven.¹ Deze veelzijdige beeldhouwer en penningkunstenaar heeft in oktober weer twee nieuwe penningen gemaakt, die zij de (tweedelige) *oktoberpenning* noemt. Over haar nieuwe stijl schreef zij: 'mijn beeldhouwwerk in beton heeft mij meegenomen naar een nieuwe vormen-taal. Die begint zich nu ook af te tekenen in mijn penning-ontwerpen. Ik heb groot plezier in het spelen met vormen: concaaf en convex,

binnen en buiten, positief en negatief. Ook in mijn beelden'. Dit is goed te zien in de oktoberpenningen. Deze penningen hebben beide een doorsnede van 100 mm.

Meer informatie over Marina en haar werk vindt u op www.marinavanderkooi.nl.

Noot

1. Visker, Jack (2020) Atelierbezoek bij Marina van der Kooi. Van het ene beeld komt het andere, in: *De Beeldenaar* 44-1, 39-40.

Marina van der Kooi, *Oktoberpenning*, 2019, brons, 100 mm (foto's: kunstenaar)

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

Penningen voor het bruine goud

Nederland is een eldorado voor scheepsarcheologen. De provincie Flevoland herbergt het grootste scheepswerkhof op het droge ter wereld. Scheepswrakken welke in Flevoland zijn gevonden, dateren uit de periode van 1200 tot 1900 en zijn aan het licht gekomen toen grote delen van het IJsselmeer werden drooggelegd en de IJsselmeer-polders ontstonden. Tegenwoordig is het IJsselmeer een barrière voor het verkeer, maar in de periode dat al het verkeer en vervoer over water plaatsvond, was de Zuiderzee juist een verbindende schakel. De Zuiderzee was een gigantisch verkeersplein met tienduizenden schepen. Tijdens slecht weer, bijvoorbeeld bij het plotseling opkomen van een hevige storm, kon het gebeuren dat schepen in nood raakten of zelfs vergingen. Op de zeebodem zakten ze weg in de slappe klei en raakten bedekt door latere afzettingen.

In Flevoland zijn inmiddels al 450 scheepswrakken gelokaliseerd. In de scheepswrakken en de bodem van de voormalige Zuiderzee zijn naast diverse bakenloodjes en munten ook andere interessante (numismatische) objecten gevonden. Zo is in de buurt van het huidige Lelystad op kavel OE 32 een 78 mm grote penning gevonden met het opschrift 'ONTGRONDINGS – PASSAGIE-GELT / GOUDA' en de Hollandse leeuw met op zijn borst het wapen van prins Willem IV van Oranje. Het loodje is geklopt met het getal '100'. Het betreft een vondst uit het wrak van een plat-boomd vrachtschip (tjalk?) op kavel OE 48, welke in het laatste kwart van de achttiende eeuw is vergaan.¹ Wijsenbeek heeft over deze penning het volgende opgemerkt: 'In het lood dat in een scheepswrak in de voormalige Zuiderzee is aangetroffen, is het cijfer 100 geklopt. Dit zal geen betrekking hebben op de omvang van de lading turf, want blijktens de tolboeken van de Goudse tol te Haarlem (een van de weinige sluizen die een

Gouda, ontgrondingspenning. 1748, lood, 78 mm (collectie NISA, inv. 3A2439)

turfschipper op weg naar de Zuiderzee mocht passeren) hadden de kleine schepen 500 en de grootste 700 tonnen turf aan boord. Mogelijk was het het honderdste loodje dat dat jaar was uitgegeven. Maar daarmee is nog niet verklaard hoe het loodje in een schip op de Zuiderzee terecht is gekomen. Het loodje moest immers weer aan de belastingontvanger teruggegeven worden, waarna de schipper de vereiste impost in rekening werd gebracht (plackaatboek VII. 1883).² Het is opmerkelijk dat dit de enige losse vondst is van een dergelijke penning. Ook de klop is ongebruikelijk. Door deze vondst werd mijn belangstelling gewekt naar het gebruiksdoel van de ontgrondingspenningen. Onderstaand zal ik proberen een antwoord te geven op deze vragen.

Ontgronden

Turfsteken (ontgronden) en het transport van turf, was in alle gewesten streng gereguleerd. Van alle gewesten zijn ordonnanties te vinden waarin de regels beschreven staan, bijvoorbeeld in Groningen staat in het 'Cort ende oprecht verhael van machinatien, enz.' op pagina 20 'Dat de Stadt

gerechtigt is tot het Passagegelt van turf / dewelcke gevoert wert deur diepen ende vaerten by de Stadt met groote excessieve kosten gegraven ende gemaectet deur haer eygen veenen ende gronden ten dienste van haere veenen, sulck is notoir ende geblijckt oock. Uit haer hooch Mog: decisie van den 7 Augusti 1649 by d'Omlanden voor Sotten werck uyt geroepen.³ Ook elders zijn ordonnanties uitgevaardigd welke betrekking hebben op de regelgeving en kosten van het ontgrondings- en passagegeld zoals in Arnhem en Utrecht.⁴ Omdat er alleen ontgrondingspenningen van het gewest Holland bekend zijn beperk ik mij tot de ordonnanties voor Holland en Westfriesland.

Er werd op turf belasting (impost) geheven. Halverwege de achttiende eeuw bedroeg deze belasting vier stuivers per ton, indien de turf in Holland werd gelost en vier stuivers en een duit, indien het doorvoer betrof. De regeling van de impost op de turf (op de consumptie, op de ontgronding en uitvoer en op de doorvoer) maakte onderdeel uit van een reorganisatie van een aantal belastingen ten behoeve van de 'gemene middelen' (de landelijke krijgskas) zoals 'de ronde maat', 'inkomende granen', 'grove waren', 'steur en zalm' etcetera, die voortaan via collectanten aan de waterwegen werden geïnd. Het stelsel is opgezet in 1748 en vermeldt het volgende: "s Gravenhage. De Ordonnantie, den 12 September by de Staten van Holland en Westfriesland gearresteerd, volgens welke hun Ed. Gr. Mog. zullen doen collecteren, ten behoeve der gemeene zaak van het voorn. Land, het recht dat voor de Ontgronding des zelve Lands, geheven word op den Turf, die buiten deze Provincie gevoerd zal worden, mitsgaders het recht dat geheven word voor de Doorvaert van den Turf, die uit andere Provincien en Landen door deze Provincie passeert, en daer buiten gevoerd word, behelft de volgende XX Artikels:

I. Voor het recht van de Ontgronding zal betaeld worden vier stuivers en een duit van de Tonne Hollandsche Turf, die buiten de Provincie van Holland en Westfriesland gevoerd en gelost zal worden, boven en behalven de tiende Verhooging.

II. Ten dien einde zullen alle Schippers en Schuitvoerders, den voorschreven Turf voerende, gehouden zyn voor en aleeer zy met hun ingeladen

Turf zullen mogen uitvaren, aen den Collecteur aen te geven het opregte getal van alle de tonnen Turf die zy in hebben, in maniere als breeder hier na zal worden gezegd, waer voor zy zullen worden gedebiteerd, en by hunne wederkomst zullen zy het voorschreve recht moeten betalen van de kwantiteit Turf die zy aengegeven hebben, en waer voor zy gedebiteerd staen, volgens den inhoud van het voor gemelde eerste Artikel: doch zullen van de betaling van het voorschreve recht vry zyn, zonder daer voor iets te betalen, in gevalle zy kunnen bewyzen, datzy de volle Lading, die zy op het doorpasseren ingehad en aengegeven hebben, binnen het Land van Holland en Westfriesland ter consumtie gelost hebben, by behoortlyke Attestatie van den Sekretaris, of by deszelfs absentie van twee Schepenen van de Plaets waer de losfing is geschied, welke Attestatie zal moeten worden ingerigt, zoo als hier na in het zeventiende Artikel word geprescribeerd, en zal de voorschreve betaling en zuivering moeten worden gedaen binnen een maend of zes weken (vorst en onweder uitgezondert) na dat de aengeving zal wezen geschied, en zal dienvolgende een Schipper gehouden zyn, zyn ingelade Turf in het geheel te lossen, of in de Provincie of voor het geheel buiten de Provincie, zonder zyn last in deze Provincie te mogen breken, en met het overige uit te varen uit de Provincie, op poene dat die gene, die zyn last gebroken heeft, het voorschreve recht zal moeten betalen van de volle Lading, die hy aengegeven heeft.⁵ Op pagina 1116 staat het 'Formulier van den Eikbrief'. In dit formulier kan de 'Eiker' diverse gegevens invullen waaronder het aantal tonnen grauwe Turf, en tonnen zwarte Turf, de ton gerekend naer de Leidsche maet of Beugel'.

Collecteurs

Het stelsel is opgezet in 1748 maar de uiteindelijke wettekst is uitgevaardigd op 2 december 1749 en trad de maand daarop in werking. De Staten van Holland en Westfriesland hebben op 8 oktober 1748 in de volgende plaatsen collecteurs aangesteld, met verschillende beloningen:

- Gouda - Hendrik Doornum, bij collecte tot f 40.000: 2,5%, verder 1%
- Rotterdam - Laurens van der Meer, bij collecte tot f 60.000: 2,5%, verder 1%
- Goejan Verwellensluis - Nicolaas Oostervliet f 60 per jaar

- Oudewater - Hendrik Kroonenburg *f* 45 per jaar
 - Vreeswijk ('De Vaart') - Marcus Bonnet *f* 300 per jaar
 - Jutphaas - Isaai Schallée *f* 50 per jaar
 - het Woerdensche Verlaat - Gerrit de Jong *f* 15 per jaar
 - Bodegraaven - Claas van Buuren *f* 25 per jaar
 - Delfshaven - Joost Reindenman *f* 25 per jaar
- Gevolgd op 11 april 1749 door
- Nieuwersluis - Arent Wolbrink 2,5% van de collecte maar minimaal *f* 100.⁶

De instructie voor deze collecteurs, vastgesteld op 20 september 1748, zegt het volgende over de loden penningen: 'Art. XI. De Collecteurs zullen gehouden zyn aan een ieder Turfschipper die by haar door- of uytvaart ieder reis dat zulks geschied te geeven een behoorlyk Billiet, inhoudende de naam van den Schipper, de qualiteit en quantiteit van de aangegeve Turf, en den dag en datum van de aangeeving, de getallen met uytgedrukte letters geschreeven, volgens het Formulier aan het einde deeser voor een model gestelt, en zullen de Collecteurs voor ieder Billiet dat zy koomen uyt te geeven, niet meer vorderen of ontfangen als twee stuyvers, op poene van contrarie doende, daar over meinedig verklaart en van de collecte geweert en inhabel verklaart te werden, om tot eenige collecte, hoe genaamt, te werden geëmployeert.

Art. XII. Insgelyks zullen de Collecteurs aan ieder Schipper met Turf door- of uytvaarende, geeven het noodige Teeken of Loot, welk Loot aan den Schipper beneevens zyn Billiet van aangeeving op de Sluysen verstreken zal tot een blyk, dat hy voor het passeeren van de Sluys, dat hy door- of uytgevaaren is, aan de Collecteur aldaar gestelt, zyn ingelaaden Turf heeft aangegeven, en zullen dienvolgende het noodige getal Looden met het Wapen van Holland en van zyn Hoogheid, en met designatie van de Stad of Plaats daar deselve gebruikt zullen werden, genommeert met Num I, en zoo voorts, geformeert, en aan de respective Collecteurs gegeeven werden, om in voegen voorschreeve door haar gebruikt te werden, en zullen de Nommers op de Looden dienen om te markeeren en aan te wysen het getal der doorgevaare Scheepen, en zulks aan het Schip dat eerst doorvaart gegeeven werden het Loot Num I, aan het tweede het Loot Num. 2, en zoo voorts.

Art. XIII. De Collecteurs zullen meede toesien en naauwkeurig agt geven, dat geen Schippers die met Turf zyn uyt- of doorgevaaren, by haare terugkomste elders in de Provincie weeder binnen de Sluysen koomen, als na dat zy het verschuldigde Regt van den Turf, daar zy meede zyn uyt- of doorgevaaren, hebben betaalt of gesuyvert, en zullen de collecteurs alsdan de Schippers te rug vorderen het Loot, dat zy by hun door- of uytvaart hebben gekreegen, en aan haar geeven een Loot van een andere form en gedaante, dog voor het overige andersins alles gemarkeert als het Loot waar meede hy is uyt- of doorgevaaren, welk Loot aan den Schipper aan de Sluys daar hy weeder inkomt zal strekken tot een bewys, dat hy het verschuldigde Regt van zyn ingelaade Turf by zyn terugkomst heeft betaalt of gesuyvert, zoo als zulks behoord, waar van egter booven het voorschreeve Loot door den Collecteur een Quitantie of bewys van de gedaane suyvering aan hem zal werden gegeeven'.⁶

De penningen

Waarschijnlijk is er inhoudelijk niet veel veranderd bij de wetgeving welke is uitgevaardigd op 2 december 1749. De afgebeelde leeuw is dus de Hollandse en de nummering is duidelijk. Het 'Loot van een andere form' heeft waarschijnlijk betrekking op het halfronde Rotterdamse type. In de 'Ordonnantie op de kollekte van het regt der Ontgronding, Uitvoer en Doorvaart van den Turf', staat het volgende: 'Art. 14: 'En om voor te komen alle kwade praktyken zal niemand, wie hy zy, vermogen eenigen turf, schoon die op de ontgronding of doorvaart aangegeven is, in schepen, schuiten, karren, wagens, sleden, binnen eenige steden en dorpen, buiten de sluizen hiervoor gemeld, in de Provincie van Holland, hetzy in het Zuider- of Noorder-Kwartier of Westvriesland, mogen brengen, of zal gehouden wezen, alëer hy den Sekretaris van de plaats, waar geen Kolekteur zoude mogen zyn, en aldaar te laten opschryven zyn' tegten naam en woonplaats, dewelken hem gegeeven zal een teeken of lood, waarby blyken zal, dat hy zich heeft laten opschryven, & zullen geene Tonsters of Vuldere, zoo wel in de steden als ten platten Lande in het werk treden om Turf te tonnen, voor en alëer zy het zelve lood of teeken zullen hebben gezien, alles op boete, enz'.

In de Ordonnantie op de Konsumtie van den Turf en Kolen van 2 December 1749 staat bij artikel 6: 'Item 8C. en zullen geen tonsters of vulsters in eenig werk mogen treden, om turf te tonnen of vullen, voor en alëer zy hetzelfde lood of teeken zullen hebben gezien en ontvangen, enz.'¹⁰ Dit staat ook beschreven in het zesde Vervolg op van Loon op pagina 28 en 29.¹¹ Dit wordt aangevuld met de volgende voetnoot: 'Reeds kort na het uitvaardigen der Ordonnantie van 2 december 1749 werden dergelijke penningen als de onder No 433 en 434 afgebeelde, geslagen. Wij bezitten er twee; de eerste is zeer groot en van lood; aan de eene zijde gestempeld, heeft hij den klimmende leeuw van Holland tusschen 17-50, en het omschrift: ONTGRONDINGSPENNING DORDRECHT No (15). De andere is kleiner (Muntmeter van Van Gelder No. 40), heeft Vz. Den klimmenden leeuw tusschen 17-50 No. (8), Kz: gekroond wapen en daarboven DELFT'.

Uit enkele van de Groot Placaatboeken uit 1753 van de Staten van Holland, kan min of meer opgemaakt worden hoe de turf-impost werd geheven en vooral welke maatregelen werden genomen om fraude tegen te gaan.¹² Onder andere moest de schipper zich, voordat zijn schip zou worden geladen of gelost, melden bij de 'Collecteur van de Impost'. Nadat zijn naam en woonplaats waren genoteerd, kreeg hij een Teeken of Loot. Pas na overdracht van het lood konden de Tonsters of Vulders de hoeveelheid turf meten en laden (of lossen). Het lood werd door hen weer aan de collecteur overhandigd, met opgave van de juiste hoeveelheid turf.

Vragen

In de Navorscher 7 uit 1857 wordt op pagina 171 en 172 de volgende vraag gesteld: '236. — *Ontgrondingspenningen*. Waartoe dienden de volgende penningen, en wie sloeg die?

plaatsnaam	jaar	no	afmeting	type O...	Verv.vLoon 6	nummers	collectie
Delft	1750	2	59	01.A		NNC MA-00907, Nav. 236d	NNC
Delft	1750	3	59 - 60	01.B		MPO44 5630, Dirks 1143	particulier
Delft	1750	8	59	01.C	noot 1 pagina 29	Dirks 1143	
Dordrecht	1750	4	78	02.A		NNC MA-00908, Nav. 236c	NNC
Dordrecht	1750	14	78	02.B		RM NG-VG-1-2540	Rijksmuseum
Dordrecht	1750	15	78	02.C	noot 1 pagina 29	NNC GP-00492, Nav. 236c	NNC
Dordrecht	z.j.	91	77	02.D		MPO 42 lot #5815	schrijver
Gorinchem	z.j.	38	78	03a.A	vL 434 plaat 39	NUMIS 1035524	NUMIS
Gorinchem	z.j.	50	77,5	03a.B		TMNK 02142	Teylers
Gorinchem	z.j.	96	77,7	03b.C		TMNK 02143, Nav. 236b	Teylers
Gorinchem	z.j.	99	78	03b.D		MPO 44 #5639	particulier
Gouda	1748	'100'	79	04.A		RCE ZL26-M1	Lelystad
Gouda	1748		79	04.B		NG-VG-1-2525	Rijksmuseum
Gouda?	1748	930	78	04.C		Nav. 1857 7 236a	?
Rotterdam	1769	604	78	05.X	vL 433 plaat 39	NNC GP-00598	NNC
Rotterdam	1769	schild	75 x 75	05.A-W	23 exemplaren		Rijksmuseum

Onderstaand lood van Vlaardingen is misschien een ontgrondingspenning, het exemplaar van Holland is niet waarschijnlijk

Vlaardingen	-	1	71	06.A		MPO 46 6331	particulier
Holland		6	41,3	-		Schulman 332 #1257	

Overzicht van ontgrondingspenningen. Afkortingen:
 NNC = Nationale Numismatische Collectie.
 NUMIS = database Numismatisch Informatie Systeem.
 Verv.vLoon = Vervolg op Van Loon deel 6 1861 pagina 28 en 29.¹⁴

TMNK = collectie Teylers Museum Haarlem.
 Nav. = De Navorscher VII 1857 pagina 170 en 310.¹⁵
 Dirks = Dirks, Penningkundig Repertorium, deel 3, lemma 1143.

Penning 'Gij Moet Schoppe' (collectie RMA inv. NG-8150-X)

Rotterdam, ontgrondingspenning, 1769, lood, 75 x 75 mm (collectie RMA NG-NM-8150-P)

- a. Grote looden penning. Voorzijde: Een klimmende leeuw, gedekt met het wapen van den Prins van Oranje, 17/48. Omschrift: *Ontgroning passagiegelt*. Cijfers (ingesneden) 930. Keerzijde: Ingekraste letters.
- b. Bijna even groot. Voorzijde: Een klimmende leeuw, zonder wapen: *Ontgroning Goringhem*, N°. 96. Keerzijde: =-.
- c. Als voren *b* maar *Ontgroning Dordrecht* 1750. N°. 15. Keerzijde: =-.
- d. Iets kleiner maar dikker, zonder omschrift, 1750. •(ingeslagen) N o. 2. Keerzijde: *Delft* boven het wapen dier stad.

Al de penningen zijn doorboord. J.D.¹³

Het antwoord wordt gegeven op pagina 310:

'*Ontgrondingspenningen* (VII. bl. 170, Vr•236).

Behalve de daar aangehaalde, bestaat er mede een van 17-69, met: *Rotterdam*, groot 78 streepen, overeenkomende met die van 1748. Deze looden penningplaten worden gehouden voor vrijdombewijs, aan de sluizen, bij het invoeren der turf van de nieuw ontgronde veenen. Men raadplege daarover *Nederl. Jaarboeken*, 1748, bl. 1104, alwaar voorkomt de Ordonnantie van *Holland en Westfriesland* op de ontgroning en doorvaart van den turf bij collecten. D•W.Z.'

Types

Aan de mij bekend zijnde ontgrondingspenningen heb ik een typering toegekend (O-...:) en een overzicht samengesteld. In de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam (RMA) bevindt zich onder inventarisnummer NG-NM-8150-X een messing penning met een diameter van 36 mm, gedateerd 1769. Dit zou een Rotterdamse ontgrondingspenning zijn. Voorzijde: naar links varend schip boven opschrift: 'Gij Moet Schoppe'. Keerzijde: spade tussen de letters G en S onder cijfer 203. Deze penning komt uit de collectie van M.F.H. Maschhaupt (Amsterdam) en wordt beschreven door Dirks.¹⁶ In *De Navorscher* uit 1859 staat een vraag over deze penning.¹⁷ De determinatie staat in *De Navorscher* uit 1874.¹⁸ 'Gildepenning. (IX, bl. 70.) Ter aangehaalde plaatse wordt opheldering gevraagd over eenen geelkoperen gildepenning waarvan de voorzijde een zeilend scheepje (tjalk) vertoont, waaronder men leest: gij moet schoppe, en de keerzijde eene schop, regtstandig op eenen grond met eenige grashalmpjes. Links eene C en regts eene S. Daarboven 203. Alles gegraveerd. — Die opheldering kan tweeledig zijn. — Vooreerst kan het Gij moet schoppe en de schop op den (veen)grond geplaatst zinspelen op het bedrijf van den schipper, die den uit het veen geschepten of gestoken turf vervoerde. Het kan dus een turfschippers gildepenning zijn van een groot gild, gelijk de no. 203 aanduidt. Maar omdat er niet vermeld wordt, dat de tjalk een bovenlast heeft van turven, zoo als bij den gebaggerden of gestoken turf vervoerende schepen het geval is, zoo wil eene andere uitlegging ons weer toelachen. De schop was in 1786 en daaromstreeks een Oranje-symbool. In het *Vervolg van Loon*, IX bl. 375-376, pl. LXXI no. 742 is een Oranjeschopje van 1786 afgebeeld en beschreven, op welks steel gegraveerd staat: "Ter eere van dien braave Vorst Omdat zijn eere wordt bemorst. Wie dagt ooit aan een schoppe Ik draag een wapen van verwijt. In de aantekening t.a.p. leest men: La Pelle etait une distinction des partisans du prince d'Orange Dauxquels on donna le sobriquet de schoppen." Onze tjalkschipper, in navolging van het *vivent les gueux*, liet bij zijnen naam C. S. en onder het middel van zijn bedrijf het: "Gij moet schoppe" graveren. Het zeevolk, de binnenlandsche schippers en de sloopstimmerlieden en het wervenvolk, vooral te Amsterdam,

was zeer oranjegezind in de dagen toen deze penning vervaardigd werd. Maar van waar die bijnaam schoppen?'. Dit is echter geen ontgrondingspenning, aangezien Rotterdam de hiervoor beschreven ontgrondingspenningen in gebruik had in 1769. Ook een Rotterdamse gildepennig kan worden betwijfeld omdat hun logo een bloementuil met 'Blauwe Acoleyen' was.

De Leidse ton

De turf werd, gestapeld of op een hoop, met veelal platbodemschuiten of turfpramen via de vele turfvaarten naar alle delen van het land getransporteerd. Sommige turfschippers waren ook veenman en verkochten hun eigen turf. Wanneer een schip in een stad aanlegde kwamen allerlei mensen in actie. De turfschipper was verplicht zich te melden bij de collecteur van de impost. Daar kreeg hij een 'loot of teijcken' waarop hij een gezworen vulster kon krijgen die geholpen werd door een aantal collega's. De turfvlusters of turf-tonsters waren door het stadsbestuur aangesteld en hadden een eed afgelegd. Voordat deze vrouwen aan de slag konden werd het schip gelost door de turfraapsters. Deze deden de turf in kleine manden die door de schippersknecht uit het schip de wal werd opgedragen. Daarna was het de taak van de turftonsters om de turf te 'meten'. In verband met de te betalen belasting moest de hoeveelheid nauwkeurig worden bepaald. In 1749 was vastgesteld dat de maat van de Leidse ton van 227 liter maatgevend was. De gevulde ton moest op een harde ondergrond staan en bij het vullen enkele keren worden gestoten. Om zoveel mogelijk in een ton te krijgen was het motto 'Schudden en nog eens schudden'. In de eerste helft van de

Leidse turf-ton. 18de eeuw, 84cm hoog
(foto: Geheugen van Nederland)

zeventiende eeuw was twee keer schudden genoeg, in 1763 werd dat verhoogd naar drie keer.

Het is 12 mei 1764 als vijf van de nog in dienst zijnde zes turfvlusters op het matje (bij de burgemeester van Monnickendam) moeten komen. 'Grietje Kos, Lobbetje Donker, Maritje Jans, Niesje Schut en Hillgond Nooij, sijnde de sesde Wulmtje Jans indispoost, dewelke nadat een turf-ton was gebracht ter kamer van de heren Burgemeesters, door de bode Balck uijt name van alle Burgemeesters is geweest hoe deselve driemaal moeten schudden en sij betuigt hebbende sulks wel te begrijpen en aannamen sulks in 't toekomstende te doen, is haar door heren Burgemeesters aangeseijt dat soos sij dat ook niet naquamen en maar in 't minste daarvan afweeken, sijs onder eenige minste gratie van hunne bedieningen souden werden gedeporteert'. Door het schudden van de ton, zakten de turven naar beneden en konden er dus meer in. Blijkbaar waren er klachten binnengekomen over een te laag aantal turven in de ton.

De turfheffers brachten de tonnen turf naar de huizen of naar een turfschuur. Als de turf gelost was, moest de turfvluster met de turfbaas of schipper naar het accijnskantoor en opgeven hoeveel manden ze gelost had. Daar kreeg de turfbaas of schipper een schriftelijk betaalbewijs dat hij moest laten zien bij het verlaten van de stad of het passeren van een slagboom. De schipper had eigen manden of tonnen om de turf in te doen, maar meestal was hij verplicht om ter plekke manden, tonnen en dergelijke te huren. De opbrengst daarvan kwam ten goede aan het weeshuis of huiszittenhuis.¹⁹ In de zestiende eeuw werd het enorme aantal van 10.000 tot 12.000 scheepsladingen turf geëxporteerd. Een lading per schip was gelijk aan de grootte van een turfpont van 100 tonnen van 227 liter. Volgens de collecteurs van de impost te Gouda en Rotterdam varieerden de vrachten tussen 100 en 150 of 200 tonnen. De Antwerpenaren verbaasden zich erover dat de Hollanders met zulke platte schepen naar Antwerpen voeren. Vlamingen en Brabanders voeren met grotere schepen van 300-700 ton, die niet in de veengebieden konden komen.²⁰ Met bovenstaande gegevens lijkt de klop '100' op het Goudse lood te verklaren. Het betrof een lading van 100 Leidsche tonnen à 227 liter. Dat het Goudse lood zich nog aan boord van het schip

bevond is mogelijk omdat het lood niet definitief bij de collecteur ingeleverd diende te worden nadat de turfvlusters hun werk hadden gedaan, de geijkte Leidsche tonnen vullen met de losse turfbroodjes. Na het vullen leverde de turfvluster het lood weer in bij de collecteur met opgave van het aantal gevulde tonnen. De turfschippers kregen dit lood weer mee nadat de gegevens van hun vracht genoteerd was. Zo konden zij tijdens hun tocht bij sluizen en andere controlerende instanties bewijzen dat zij aan hun betalingsverplichtingen voldaan hadden.

Mijn overzicht zal waarschijnlijk niet volledig zijn, maar ik hoop met dit artikel toch wat meer achtergrondinformatie te hebben gegeven over een interessante gebruikspenning. Voor eventuele op- of aanmerkingen en aanvullingen houd ik mij van harte aanbevolen. Reacties graag via e-mail op info@loodjes.nl.

Met dank aan Marcel van der Beek voor het beschikbaar stellen van zijn gegevens.

Delft, ontgrondingspenning. 1750, lood, 59 mm (collectie NNC inv. MA-00907)

Gorinchem, ontgrondingspenning. Z.j., lood, 77 mm (collectie TMH inv. TMNK 02143)

Dordrecht, ontgrondingspenning. 1750, lood, 78 mm (collectie RMA inv. NG-VG-1-2540)

Rotterdam, ontgrondingspenning. 1769, lood, 77 mm (collectie NNC inv. GP-00598)

Gorinchem, ontgrondingspenning. Z.j., lood, 77 mm (collectie TMH inv. TMNK 02142)

Vlaardingen, mogelijk een ontgrondingspenning. lood, 71 mm (particuliere collectie)

Noten

1. Popta, Yftinus van (2014) *Flevoland ondersteboven. Een interdisciplinair onderzoek naar de bodemprofielen van scheepswrakken in de provincie Flevoland* (research masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen) 92, bijlage 10 nummer 55061.
2. Wijsenbeek, André (1996) *Vuur- en bakenloodjes voor een veilige vaarweg op de Zuiderzee* (z.p.).
3. N.N. (1652) *Cort ende oprecht Verhael Van Machinatien, Attentaten, ende Gewelden by d' Omlanden een geruime tijdt herwaerts gepleecht; Mitsgaders Sommair ende Rechtmatic Debat van Derselver uygegeven Oorsaecken van Onrusten inde Provincie van Stadt en Lande ontstaen in den Jaere 1652* (Groningen).
4. Utrecht: N.N. (1629) *Ampliatie vande ordonnantie vanden impost opten turff roerende t'passagie-gelt voor een jaer, ingewilicht den IXen Julij 1629* (Utrecht); Arnhem: N.N. (1751) *Ordonnantie, waar na in den quartiere van Veluwen het passage-gelt soo te lande, als te waater sal worden geheven* (Arnhem).
5. Houttuyn, F. (ed.) (1748) *Nederlandsche Jaerboeken, inhoudende een Verhael van de Merkwaardigste Geschiedenissen, die voorgevallen zijn binnen den omtrek der Vereenigde Provintien, sedert het begin van 't Jaer MDCCXLVII*. Tweede deels tweede stuk (Amsterdam) 1104 en verder.
6. N.N. (1748) *Extract uit het Register der Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland, in haar Edele Groot Mog. Vergadering genomen op Dingsdag den 8 Ocktober 1748* (Den Haag).
7. Allart, Johannes (1795) *Groot Placaat boek. Inhoudende de placaaen ende ordonnantien van de Hoog-Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden [...]*, boek 7 titel 6. Behelzende alle de Ordonnantien op de inwordering van de gemeene Lands Middelen by Collecte (Amsterdam) 991-1023, specifiek pagina 992-993.
8. Allart, 1795; N.N. (1750) *Jaerboeken inhoudende een Verhael van de Merkwaardigste Geschiedenissen die dagelyks voorvallen binnen den omtrek der Vereenigde Provintien* (Amsterdam) 501, artikel 10.
9. [Dirks, Jacob] (1861) *Beschrijving van Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon 6* (Amsterdam).
10. N.N. (1749) *Consumptie van Turf en van de Koolen, in: Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, genomen in haar Edele Groot Mog. Vergadering seedert den 12 November 1749 tot den 24 December daar aan volgende 1009-1425, specifiek 1201*.
11. [Dirks, Jacob], (1861).
12. N.N. (1753) *Extract uit het 'Register der Resolutien van de Edele Mog. Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en Westvriesland', genoomen op Den 18 April 1753*.
13. Hendrik, Frederik (1859) *Gildepenningen*, in: *De Navorscher* 9, onder nummer 115.
14. [Dirks, Jacob], (1861).
15. Dirks, Jacob (1857) *Ontgrondingspenningen*, in: *De Navorscher* 7, 170 en 310.
16. Dirks, Jacob (1881) *Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tussen November 1813 en November 1863*, (Haarlem) 370-371 nummer 25; Dirks, J. (1874) *Encore deux cent trente mereaux corporations de métiers de Pays-Bas*, in: *Revue belge de numismatique et de sigillographie*, 67 nummer 196.
17. Hendrik, Frederik, (1859) 70 onder nummer 115.
18. Dirks, Jacob (1874) *Antwoorden. Gildepenningen (IX bl 70.)*, in: *De Navorscher*, pagina 14 en 15.
19. Groot, C.A.E. (2009) *Het bruine goud, Vier eeuwen turfvoorziening in Monnickendam (1)*, in: *Jaarboek Vereeniging Oud Monnickendam*, 33-90.
20. Diepeveen, W.J. (1950) *De verving in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw* (Leiden) 140-143.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Een Vereniging voor Penningkunst en/of Handzame Sculpturen?

Mijn klarenstoot naar de VPK-leden over de reden waarom het ledental langzaam maar gestaag slinkt heeft me duidelijk gemaakt dat er veel bereidheid is om mee te denken over ons beleid. Er kwamen hartverwarmend veel reacties. Eén van mijn zorgpunten – en dat is niet voor het eerst binnen onze vereniging – is de mate van experimenten bij onze penninguitgiften. Bedenk daarbij dat ik schrijf als voorzitter en dus als medeverantwoordelijke van onze sympathieke vereniging; als lid heb ik zelf geen klachten. Hoewel moeilijk beweerd kan worden dat er geen bronzen plakken meer worden verstuurd als naar de lange of middellange termijn wordt gekeken, zijn er naar mijn idee teveel leden die de experimentele penningen niet waarderen en afhaken. Daar staat tegenover dat voor vele anderen de *raison d'être* van onze vereniging juist het vernieuwende is.

Eén van onze leden wees mij erop dat het toch vooral om de kwaliteit gaat en niet om experimenteel of traditioneel. Maar het begrip kwaliteit is een mijnenveld in de kunstwereld. Technische kwaliteit is nog wel vast te stellen, maar artistieke kwaliteit is een stuk lastiger, iedereen heeft immers een ander referentiekader of is meer of minder getraind in het herkennen van kwaliteit. Daarbij komt ook nog het gewicht dat aan beide aspecten gegeven wordt. Een flodderig gemaakt object kan door originaliteit en idee toch een grote kunstzinnige waarde hebben en andersom: vakmanschap kan een slecht ontwerp niet verhullen. Extreme voorbeelden in de kunst kunnen gemakkelijk bedacht worden. Onlangs was er een aan de muur getapete banaan in het nieuws. Denk niet dat er geen conceptuele penningen zijn, ik heb er laatst nog één gekocht van Mirjam Mieras die ik zeer waardeer. Maar het gaat bij ons

VPK-brainstormsessie, Zeist, november 2019 (foto: Da van Daalen)

vooral om het grijze gebied dat het net wel of net niet is en dan wordt het al gauw erg persoonlijk. Daarnaast speelt het *over-the-edge*-probleem. Wat is nog een penning? Vorm en materiaalkeuze zijn bij jonge kunstenaars vaker niet dan wel rond en van brons, al vinden ze het idee 'kunstpenning' best interessant. Anderen, met name de meer gevestigde kunstenaars, vinden juist de beperking van die bronzen schijf heel spannend.

Allemaal goed en wel, maar hoe kan iedereen tevreden worden gehouden, want de penning-uitgiften zijn onze kerntaak. Op de ledenvergaderingen is iedereen bijzonder welwillend maar daar komen afhakers niet of niet meer. Ik denk in twee richtingen: meer activiteiten buiten die ene ledenvergadering om, want daar kunnen we meteen wat aan doen met hulp van onze leden. Het penning-smaakprobleem kunnen we misschien ondervangen door een keuzemodel in te voeren. Daar zitten natuurlijk financiële of organisatorische consequenties aan. Dat wordt een interessante verdergaande discussie. De komende ledenvergadering zal in dat opzicht een belangrijke zijn. Rest mij nu al iedereen te danken

Mirjam Mieras, *Readymade animal medal*. 2015, hout en plastic, 52 mm (foto kunstenaar)

voor de inbreng en de aanwezigheid bij onze brainstormsessie in november, daar kwam genoeg uit om met voorstellen te komen op de ledenvergadering van zondag 5 april in Zutphen. Tot ziens.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

De verdwenen muntschat

In de systematische index 1893-1966 van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* staat de beschrijving van de muntvondst *Zoutkamp 1964* door H. Enno van Gelder vermeld, die opgenomen zou zijn in het jaarboek van 1965/66. Pagina-nummers ontbreken.¹ De paginering van het deel 1965/66 stond op het ogenblik van afdrukken van de index nog niet vast. Wie het betreffende jaarboek doorzoekt komt echter tot de ontdekking dat de vondstbeschrijving ontbreekt. De vondst is – met verwijzing naar hetzelfde jaarboek – ook opgenomen in het boekje *Munten in Muntvondsten*, dat Van Gelder en Boersma in 1967 publiceerden.² Daar staat onder nummer 94 dat de vondst bestond uit 2 gouden en 52 zilveren munten. Waar was de muntschat gebleven?

De vondst Houwerzijl 1955

Volgens mondelinge overlevering werden in 1955 door twee Zoutkamper grondwerkers bij het graven van een sleuf in de wierde Houwerzijl bij Zoutkamp (gemeente Het Hogeland) twee kruikjes gevonden die met gouden en zilveren munten waren gevuld. Ze namen hun vondst mee naar huis en deden er lange tijd het zwijgen toe. In 1964 verkochten ze de muntschat aan twee Hogelandster verzamelaars. Eén van de twee stuurde zijn deel voor determinatie en registratie naar het Koninklijk Penningkabinet (KPK) te Den Haag. Directeur Van Gelder wilde graag de volledige vondst beschrijven en schreef op 22 december 1965 een brief aan de bezitter van het andere vondstdeel met het verzoek om de munten te mogen bekijken.³ De betrokkene liet het afweten. De beschrijving van de gehele vondst ging daarmee niet door. Inmiddels werd er in het KPK hard gewerkt aan de bovenvermelde jaarboeken en dat is de reden dat de vondst, die met 'Zoutkamp 1964' werd aangeduid, in de index is terechtgekomen.

Met de vondstregistratie in NUMIS ging er eveneens wat mis. De vondst werd – op basis van het boekje door Van Gelder en Boersma – tweemaal geregistreerd onder verschillende nummers en namen: NUMIS 1060239 *Zoutkamp ca. 1955* (1585) 2 goud 52 zilver en NUMIS 1015542 *Houwerzijl 1964* (1585) 2 goud 53 zilver. De eerste registratie is inmiddels verwijderd, de laatste aangepast, met dank aan Arent Pol.

Het geregistreerde deel

Het naar het KPK gezonden deel van 55 munten bleef wonder boven wonder geheel bij elkaar, werd na het overlijden van de betrokken verzamelaar in 2012 geveild en kon gelukkig door auteur dezes in zijn geheel op een kunst- en antiekveiling worden aangekocht. Dat maakte een publicering alsnog mogelijk. De jongste munt in dit vondstdeel is een rond 1585 te Kampen geslagen dubbele dukaat van het Spaanse type ofwel een dubloen (nummer 43). Dat kan betekenen, dat de beide kruikjes na circa 1585 in de grond zijn verstopt. We zitten dan midden in de Groninger Schansenkrijg. De vijandelijkheden, die in oktober 1589 tot de verovering van de schans 'Soltkamp' door de Friese graaf Willem Lodewijk zouden leiden, zijn voor de bezitter van de munten vermoedelijk de aanleiding geweest ze te begraven. Houwerzijl ligt immers onder de rook van Zoutkamp. Het vondstdeel bestaat voor het overgrote deel (32 stuks) uit munten uit de Spaans-Bourgondische Nederlanden. Daarnaast zijn er nog diverse, meest buitenlandse, munten (14 stuks), terwijl ook de piepjonge Republiek al met 9 stuks is vertegenwoordigd.

Wie de lijst bekijkt, komt tot de conclusie dat er enig kleingeld zoals stuivers en dubbele stuivers in zit, maar ook geldstukken die de verbinding tussen kleingeld en grootgeld konden leggen om gemakkelijk te kunnen wisselen, zoals vijfde

nr	herkomst	denominatie	jaar	literatuur
Spaans-Bourgonidische Nederlanden - Philips de Schone (1482-1506)				
Brabant				
1	Antwerpen	stuiver	z.j. (1496-1499)	G-H 112-1
2	Antwerpen	stuiver doorboord	z.j. (1499-1506) klop 'burcht' 1525-1550	G-H 120-1; vdWis A30
3	Maastricht	stuiver gebroken	onl. (1502-1505) klop 'burcht' 1525-1550	G-H 120-2b; vdWis A30
Vlaanderen				
4	Brugge	dubbele stuiver	1504	G-H 119-5c
5	Brugge	stuiver	z.j. (1496-1499)	G-H 112-5
6	Brugge	stuiver	z.j. (1496-1499) klop 'burcht' 1525-1550	G-H 112-5; vdWis A30
Spaans-Bourgonidische Nederlanden - Karel V (1506-1555)				
Overijssel				
7	Kampen	stuiver	z.j. (1529-1535)	G-H 192-9
Vlaanderen				
8	Brugge	vier stuiver	1539	G-H 189-5a
Spaans-Bourgonidische Nederlanden - Philips II (1555-1598)				
Brabant				
9	Antwerpen	philipsdaalder	1557	G-H 210-1b
10	Antwerpen	halve philipsdaalder	1564	G-H 211-1b
11	Antwerpen	vijfde philipsdaalder	1571 klop Zeeland 1572/3	G-H 212-1b; vdWis A27
12	Antwerpen	tiende philipsdaalder	1571	G-H 213-1b
Gelderland				
13	Nijmegen	philipsdaalder	1557	G-H 210-6a
14	Nijmegen	philipsdaalder	1561	G-H 210-6b
15	Nijmegen	halve philipsdaalder	1564	G-H 211-6b
16	Nijmegen	vijfde philipsdaalder	1562	G-H 212-6d var.
17	Nijmegen	vijfde philipsdaalder	1564	G-H 212-6d
18	Nijmegen	vijfde philipsdaalder	1564	G-H 212-6d
19	Nijmegen	vijfde philipsdaalder	1564	G-H 212-6d
20	Nijmegen	vijfde philipsdaalder	1566	G-H 212-6d
21	Nijmegen	vijfde philipsdaalder	1566	G-H 212-6d
Holland				
22	Dordrecht	vijfde philipsdaalder	1567 klop Holland 1572/3	G-H 212-11c; vdWis A13
23	Dordrecht	vijfde philipsdaalder	1572 klop Holland 1572/3	G-H 212-11d; vdWis A13
Overijssel				
24	Hasselt	vijfde philipsdaalder	1566	G-H 212-17c
Utrecht				
25	Utrecht	vijfde philipsdaalder	1571	G-H 212-16a
Vlaanderen				
26	Brugge	philipsdaalder	1577	G-H 210-7e
27	Brugge	vijfde philipsdaalder	1566	G-H 212-7a
28	Brugge	vijfde philipsdaalder	1571	G-H 212-7a
29	Brugge	vijfde philipsdaalder	1571	G-H 212-7b

nr	herkomst	denominatie	jaar	literatuur
30	Brugge	vijfde philipsdaalder	1572	G-H 212-7a
31	Brugge	vijfde philipsdaalder	1576	G-H 212-7b
32	Brugge	bourgondische kruisdaalder	1567	G-H 240-7
Prins-bisdom Luik - George van Oostenrijk (1544-1557)				
33	Luik	dubbele stuiver	1545	Chestret 476
Hertogdom Gelderland - Karel van Egmond (1477-1481 en 1492-1538)				
34	Nijmegen	snaphaan	z.j. (1477-1538)	vdChijs 22.38
Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden				
Gelderland				
35	Nijmegen	snaphaan	1582	De Voogt 29
36	Zutphen	snaphaan	1582	De Voogt 35
Holland				
37	Dordrecht	leeuwendaalder	1576	Verkade 48.3
38	Dordrecht	leeuwendaalder	1576	Verkade 48.3
39	Dordrecht	leeuwendaalder	1576	Verkade 48.3
40	Dordrecht	leeuwendaalder	1576	Verkade 48.3
41	Dordrecht	leeuwendaalder	1576	Verkade 48.3
42	Dordrecht	leeuwendaalder	1576	Verkade 48.3
Overijssel				
43	Kampen	dubbele Spaanse dukaat (dubloen)	z.j. (circa 1585)	Verkade 131.4
Batenburg - Willem V van Bronkhorst-Batenburg (1556-1573)				
44	Batenburg	Batenburgse groot, imitatie Brunswijkse 'fürstengroschen'	circa 1560	De Jonghe, TMP 1895 plaat 7.4
Groningen stad				
45	Groningen	jager (dubbele stuiver)	1499	vdChijs 14.98
Oostfriesland - Edzard II en Johann (1558-1591)				
46	Emden	2/15 taler (5 stüber)	1579	Kappelhoff 262
47	Emden	1/15 taler (2½ stüber)	1580	Kappelhoff 256
48	Emden	1/30 taler (1¼ stüber)	1580	Kappelhoff 254
Saksen-Gotha - Johann Friedrich II (1557-1565)				
49	Saalfeld	engelgroschen, schrecken- berger of schrikkelberger	1562	Koppe 138
Spanje - Ferdinand en Isabella (1469-1504)				
50	Sevilla	dubbele dukaat (doblon)	z.j. (circa 1560)	Heiss 20.65 var.
51	Sevilla	vier realen	z.j. (circa 1560)	Heiss 21.70 var.
52	Sevilla	vier realen	z.j. (circa 1560)	Heiss 21.70 var.
53	Sevilla	dubbele reaál	z.j. (circa 1560) klop Zeeland 1572/3	Heiss 21.82 var.; vdWis A27
Spanje - Karel V en Johanna (1506-1516)				
54	Mexico-stad	vier realen	z.j. (1506-1516)	Nesmith 110 var.
Spanje - Philips II (1555-1598)				
55	Mexico-stad	vier realen	z.j. (1555-1598)	Heiss 29.15 var.

Schatvondst Houwerzijl 1955.⁴

philipsdaalders. Daarnaast bevat het vondstdeel grootgeld in de vorm van dubloenen, philipsdaalders en leeuwendaalders. Het vondstdeel lijkt daardoor meer op een hoeveelheid handelsgeld dat op wisselen was ingesteld dan op een spaarschat van zorgvuldig uitgezochte munten.

Opmerkelijke stukken

Vrijwel iedere muntschat bevat opmerkelijke stukken voor wie er oog voor heeft. De Gelderse snaphaan (nummer 34) is tot op de draad versleten en nauwelijks nog als zodanig herkenbaar, terwijl de beide snaphanen 1582 (nummers 35-36) vrijwel geen slijtage vertonen. Daardoor is ook duidelijk te zien, dat op het te Zutphen geslagen exemplaar (nummer 36) de stempelsnijder een vergissing ongedaan heeft gemaakt door de A in TRANSFERT over een kopstaande A te snijden. Snaphanen circuleerden veel in het Noorden en werden daar getarifiseerd voor 6 à 7 stuiver brabantse.⁵

Buitenbeentjes zijn natuurlijk ook de Batenburgse groot (nummer 44) en de Saksische engelgrotschen uit Saalfeld (nummer 49). De Oost-Friese stukken winnen het qua aantal van de munten van de stad Groningen dat met slechts een enkele jager 1499 (nummer 45) is vertegenwoordigd. Men zou eigenlijk andersom verwachten. Wat zouden we ook graag het andere vondstdeel willen bekijken of de samenstelling daarvan eenzelfde beeld geeft. Drie Spaans-Bourgondische stuivers (nummers 2-3, 6) zijn van een Zuid-Nederlandse instempeling of klop met een 'burcht' voorzien, vermoedelijk om hun waarde te bekrachtigen. De burcht is waarschijnlijk ontleend aan het Spaanse wapendeel Castilië. Enkele andere munten (nummers 11, 22-23, 53) zijn in 1672/3 door Holland en Zeeland geklopt met hun provinciewapen ten teken dat de op deze munten geheven oorlogsbelasting van circa 15% is betaald. De Hollandse leeuwendaalders zijn tegen een dwangkoers van 32 stuiver uitgegeven, wat 3 stuiver boven de intrinsieke waarde lag. Ook daarmee werd de oorlog betaald.

Naschrift

De verdwenen muntschat uit de jaarboekenindex is voor een deel hervonden en in deze bijdrage eindelijk gepubliceerd. Hij kon op 14 oktober 2017 op de Dag van de Groninger Archieven, tezamen

met andere vondsten uit de provincie Groningen, aan het publiek worden getoond.⁶ Het vondstdeel *Houwerzijl 1955* weerspiegelt het internationale karakter van de muntcirculatie tegen het einde van de zestiende eeuw. Voor muntgeld bestonden toen geen grenzen, evenals tegenwoordig binnen de eurozone. Echter, zonder edelmetaal is er nauwelijks nog een reden om euromunten in de grond te stoppen. Mooi dat muntvondsten oude tijden kunnen doen herleven. Het zeer geïnteresseerde publiek smulde ervan.

6, Vlaanderen (Brugge), stuiver, zilver, 27 mm

34, Nijmegen, snaphaan, zilver, 29 mm

36, Zutphen, snaphaan, zilver, 33 mm

43, Overijssel (Kampen), dubloen, goud, 28 mm

44, Batenburg, groot, zilver, 24 mm

45, Groningen, jager, zilver, 25 mm

46, Oostfriesland (Emden), vijf stüber, zilver, 28 mm

49, Saksen-Gotha (Saalfeld), engelgroschen, zilver, 27 mm

53, Spanje (Sevilla), dubbele reaál, zilver, 28 mm

Impressie van de tentoonstelling (foto: RHC Groninger Archieven)

Noten

1. N.N. (1967) Systematische index, in: *Jaarboek van Munt- en Penningkunde* 54, 57.
2. Gelder, H. Enno van & Joh. S. Boersma (1967) *Munten in muntvondsten* (Bussum), nummer 94.
3. Nationale Numismatische Collectie, Archief KPK, uitgaande brief nummer 2157 d.d. 22 december 1955.
4. Determinatieliteratuur: Chestret de Haneffe, J. de (1890) *Numismatique de la principauté de Liège et de ses dépendances (Bouillon, Looz) depuis leurs annexions* (Brussel); Chijs, P.O. van der (1852) *De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem); Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der heeren van Koevorden), van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem); Gelder, H. Enno van & Marcel Hoc (1960) *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam); Heiss, A. (1865, 1867, 1869) *Descripcion general de las monedas hispano-christianas desde la invasion de los Arabes*. 1-3 (Madrid); Jonghe, Baudouin de (1895) *Quatre monnaies de Guillaume de Bronckhorst, seigneur de Batenbourg et de Steyn (1556-1573)*, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 3, 257-261 en plaat 7; Kappelhoff, Anton (1982) *Die Münzen Ostfrieslands vom frühen 14. Jahrhundert bis 1628* (Aurich); Koppe, Lothar (2004), *Die sächsisch-ernestinischen Münzen 1551-1573* (Regenstauf) nummer 138; Nesmith, Robert I. (1955) *The coinage of the first mint of the Americas at Mexico City, 1536-1572* (New York); Verkade, P. (1848) *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig vereenigde Nederlandsche provincien, sedert den Vrede van Gend tot op onzen tijd* (Schiedam); Voogt, W.J. de (1867) *Bijdragen tot de numismatiek van Gelderland* (Amhem); Wis, J.C. van der (1986-2002) *Catalogus van kloppen*, in: Bert van Beek (red) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn).
5. Bakker, F.J., R.I.A. Nip & E. Schut (2003) *Het kasboek van Henricus Lontzenius, de laatste abt van het klooster van Selwerd, over de jaren 1560-1563* (Assen) 29.
6. Knol, E., G. Kortekaas & J.C. van der Wis (2017) *Groninger muntschatten* (Groningen).

Roeien met de riemen die je hebt

In de collectie van Teylers Museum stuitte ik op een negentiende-eeuwse penning met het gekroonde wapenschild van Nederland en een voor niet-roeiers cryptisch omschrift: CHAMPIONNAAT VAN NEDERLAND IN SINGLE SCULLING OUTRIGGERS *. De ongedateerde penning toont een ingestempelde mercuriusstaf in de rand; 's Rijks Munt is de producent. Er staan geen graveursinitialen op. De penning komt uit de collectie van het Leidsch Academisch Penningkabinet (APK) en ligt – via de Nationale Numismatische Collectie – sinds jaar en dag in onderbruikleen in het museum.

Mijn nieuwsgierigheid was gewekt en een kleine speurtocht bracht mij op de website www.hollandbeker.nl. De *single scull outrigger* is een type eenpersoons roeiboot met buitenboord gemonteerde steunen voor de roeiriemen. Op 14 augustus 1886 richtten enkele enthousiaste roeiers een Comité op voor het Championnaat van Nederland voor liefhebbers in de single outriggered skiff. Zo konden amateurs voortaan jaarlijks een eigen roeiwedstrijd houden. Op 25 september 1886 vond de eerste wedstrijd

Anoniem, *prijspenning van het Championnaat van Nederland voor Single scull outriggers. Z.j. (1886), brons, 34 mm* (Collectie: Teylers Museum, inv. TMNK15810)

plaats op de Amstel. Uit deze jaarlijkse wedstrijd is later de nog steeds bestaande Koninklijke Holland Beker ontstaan.

De penning was bedoeld als prijspenning voor roeiwedstrijden. Het afgebeelde exemplaar is ongegraveerd binnen de lauwerkrans en nooit uitgereikt. Volgens de documentatie is het stuk op 22 februari 1887 aan het APK geschenken, wat een productie in 1886 plausibel maakt. De penning is vrij eenvoudig van uitvoering maar toont weer eens aan dat achter ieder voorwerp een verhaal verborgen zit.

Knell, W.A. & J. Harris, *Scullers Outriggers. Circa 1850-1900, ingekleurde ets op papier* (collectie: Thomas E. Weil Collection © River & Rowing Museum, Henley on Thames, Verenigd Koninkrijk, inv. 2003.532.475)

Het jubileuminsigne 1948

Op 30 augustus 1948 werd de 68ste verjaardag van koningin Wilhelmina gevierd. Precies 50 jaar eerder werd zij meerderjarig en regerend vorstin. Dit gouden jubileum was aanleiding voor festiviteiten en voor de aanbidding van een nationaal geschenk. Om voor dit geschenk geld in te zamelen werd onder andere een jubileuminsigne verkocht, ontworpen door Marinus Kutterink (1907-1983). Dit artikel beschrijft het tot stand komen van dit insigne en de verschillende varianten die ervan zijn.

De organisatie

Op 9 juni 1947 vond in Amsterdam de eerste bijeenkomst plaats van het Landelijk Initiatief Comité 1948.¹ Dit comité had als doelstelling om de herdenking van het 50-jarig Regeringsjubileum van H.M. de Koningin en van de 300-jarige onafhankelijkheid van Nederland in 1948 op waardige wijze te doen vieren. Tevens was de doelstelling om coördinerend op te treden ten aanzien van plaatselijke en regionale plannen en met betrekking tot het Nationaal Geschenk, dat aan de koningin namens het gehele Nederlandse volk zou worden aangeboden. Een uitvoerend comité werd in december 1947 opgericht om uitvoering te geven aan genoemde doelstellingen. Voorzitter was de burgemeester van Amsterdam, Mr. Arnold Jan d'Ailly en secretaris Mr. A.J.M. van Dal.² Voor het uitvoeren van de geldinzameling voor het Nationaal Geschenk werd in april 1948 het Centraal Bureau opgericht. Dit bureau, gevestigd in Amsterdam, stond onder leiding van de heer P.C. Besanger.³ Doel van dit bureau was het zorgen voor de nodige reclame en het regelen van de verkoop van een jubileuminsigne. De prijs daarvan was met f 0,50 zo laag gesteld dat zij door ieder gekocht kon worden. De daadwerkelijke verkoop werd plaatselijk georganiseerd. Daarnaast bestond de mogelijkheid voor het storten van giften.

Na de bekendmaking door koningin Wilhelmina dat zij na afloop van haar 50-jarig regeringsjubileum afstand van de troon wenste te doen ten gunste van haar dochter prinses Juliana en dat op 6 september 1948 de inhuldiging van koningin Juliana te Amsterdam zou plaatsvinden, werd de

taak van het Uitvoerend Comité uitgebreid met de coördinatie van de festiviteiten rond de inhuldiging.⁴ In februari 1948 werd op initiatief van burgemeester d'Ailly een specifiek Amsterdams comité in het leven geroepen, met de naam 'Kroningsstad 1948' teneinde nationale festiviteiten in Amsterdam te organiseren. Voorzitter was jonkheer Six van Hillegom.⁵

Op 2 september 1948 werd het Nationaal geschenk aangeboden aan koningin Wilhelmina. Het ingezamelde bedrag bedroeg ruim 2 miljoen gulden waarvan ongeveer de helft afkomstig was van de verkoop van de insignes. Het in de Overzeese Gebiedsdelen ingezamelde geld maakte geen deel uit van dit bedrag. Die gelden werden bestemd voor maatschappelijke doelen in de gebiedsdelen zelf.⁶ Op 14 maart 1949 werden de werkzaamheden van het Uitvoerend Comité beëindigd. Op diezelfde datum werd de 'Stichting Koningin Wilhelminafonds ter bestrijding van de kanker', het huidige KWF, opgericht.⁷ Om de benodigde financiën bijeen te krijgen werd daarnaast op 21 juni 1949 een landelijke vereniging opgericht, de 'Nederlandse Vereniging tot steun aan het Koningin Wilhelmina Fonds'.⁸

Het insigne

Het idee voor het vervaardigen van insignes voor het regeringsjubileum schijnt afkomstig te zijn van H.W.M. Littauer, directeur van Magazijn de Bijenkorf in Den Haag.⁹ Naar aanleiding van een overleg met de muntmeester, Dr. J.W.A. van Hengel, werd op 25 februari 1948 een concept offerte opgesteld voor de aanmaak van 500.000 insignes in brons, 5000 in zilver en, eventueel,

Marinus Kutterink, jubileuminsigne ten bate van het nationaal geschenk. 1948, brons, 15,2 x 22,8 mm (particuliere collectie)

1000 stuks in goud. De prijzen hiervoor bedroegen respectievelijk f0,05, f0,50 en f7,50 per stuk. Deze prijzen waren inclusief de vervaardiging van het stempelgereedschap, doch zonder speld en ongepatineerd. Het benodigde goud diende door de opdrachtgever te worden geleverd.¹⁰ Op 6 maart was er een onderhoud tussen Van Hengel en Van Dal, secretaris van het Uitvoerend Comité waarbij aan de hand van enkele voorbeelden over de aanmaak van insignes werd gesproken.¹¹

In een brief van 19 april 1948 bevestigde Van Dal de op 16 april gemaakte afspraken en geeft opdracht voor de aanmaak van 750.000 insignes met een optie op nog eens 250.000 stuks. De insignes dienden geslagen te worden volgens een te verstrekken gipsmodel naar ontwerp van Marinus Kutterink. De insignes dienden in brons te worden uitgevoerd volgens de maten van het verstrekte insigne ter gelegenheid van het jubileum van de Deense koning. De wens was dat op 15 mei de eerste aflevering plaats zou vinden en dat per week 250.000 stuks zouden worden opgeleverd. Verder werd verzocht om te bezien of de prijs, door 's Rijks Munt vastgesteld op 5 cent per stuk bij 500.000 stuks, verlaagd kon worden in verband met het grotere te leveren aantal.¹² Op 21 april 1948 werd de opdracht door Van Hengel bevestigd. Hij gaf aan dat er alles aan gedaan zou worden om zo spoedig mogelijk te leveren. Voor de eerste aflevering werd een termijn van 6 weken afgesproken. Als het lukte om hieronder te blijven zou de voorgestelde datum van 15 mei bij benadering kunnen worden gehaald. Een definitieve toezegging kon echter niet gegeven worden aangezien 'er zich altijd onvoorziene

tegenslagen kunnen voordoen welke vertraging te weeg brengen op zo'n korte termijn'.¹³

Het glanzend maken of patineren van de insignes werd uitgevoerd door de Galvanische Industrie J.M. Bookelaar te Roosendaal. De lintjes werden geleverd door de firma A. Tack te Breda. Door deze firma werden ze ook aan de insignes bevestigd. De veiligheidsspelden werden geleverd door de Internationale Spelden Industrie te Groningen.¹⁴

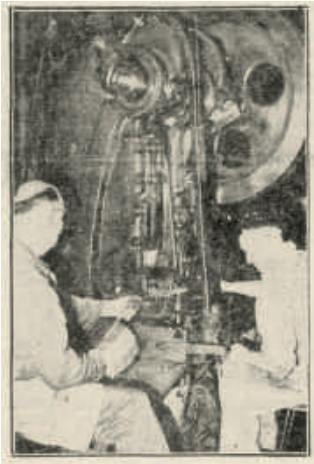
Marinus Kutterink, 50-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. 1948, zilver, 65 mm, vervaardigd bij Begeer (foto: Laurens Schulman B.V.)

Begeer

In 1948 is door de firma Begeer eveneens een penning uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina. Deze penning is ontworpen door Marinus Kutterink. De jubileumpenning toont op de voorzijde het hoofd van koningin Wilhelmina met diadeem en driekwart naar links. Signatuur: M.K. Op de keerzijde staat een kroon op een kussen. Daaronder: WILHELMINA / KONINGIN DER / NEDERLANDEN / 1898-1948 / EXEGI MONUMENTUM AERE PERENNIIUS (Ik heb een monument opgericht, duurzamer dan brons, een citaat van Horatius). De penning is in brons, in drie formaten uitgegeven: 65, 50 en 30 mm. Referenties: Begeer nummer 1767, 1768 en 1769, Bemolt 260 en 260a (30 mm variant niet vermeld) en Catalogus Kutterink 59, 59a en 59b.¹⁵ Het op de jubileum insignes gebruikte portret is identiek aan het portret op deze penning.

Productie bij 's Rijks Munt

Op 30 april 1948 werden monsters van het jubileuminsigne gestuurd aan Van Dal. Het betrof 7 stuks onbewerkt, overeenkomende met de staat van afwerking van de bestelde exemplaren, 3 stuks gebeitst en vernist en 2 stuks waarbij de vernis van een kleurstof was voorzien. Over deze

Productie van de jubileuminsignes bij 's Rijks Munt in 1948 (foto: Utrechts Nieuwsblad)

laatste wordt opgemerkt dat hiermee alle mogelijke effecten te bereiken zijn. Als laatste werden nog 3 stuks als medaille afgewerkt. Een exemplaar van deze laatste afwerking werd tevens naar Kutterink gestuurd.¹⁶ Op 25 mei vond de eerste oplevering plaats van 785 insignes, die per expresse aan de firma Bookelaar werden verzonden. Daarnaast werd diezelfde dag een partij van 5.000 stuks per Schipper van Arkel verstuurd. De week daarna werden ruim 36.000 stuks verzonden en in de daaropvolgende week 45.000. Daarna kwam de productie goed op gang en worden in de weken vanaf 21 juni tot 17 september gemiddeld 175.000 stuks per week opgeleverd.¹⁷

Op 17 juni stuurde P.C. Besanger, chef centraal bureau uitvoerend comité Nationaal Huldeblijk, een brief aan 's Rijks Munt met het verzoek om het tempo van aflevering zeer aanzienlijk op te voeren zodat omstreeks 1 augustus de gehele bestelling van 1 miljoen stuks zou zijn uitgevoerd.¹⁸ Van Hengel vroeg hierop bevestiging van het verhoogde aantal. Op 21 juni bevestigde Van Dal dat het gevraagde aantal inderdaad verhoogd werd tot 1 miljoen. Tevens werd een optie gevraagd voor nog eens 500.000 stuks.¹⁹ Al op 25 juni werd de bestelling verhoogd tot 1,5 miljoen stuks en werd er nogmaals op aangedrongen het productietempo te verhogen.²⁰ Van Hengel reageerde hierop met een voorbehoud vanwege het tijdig ter beschikking zijn van het benodigde materiaal. Verder schreef hij dat het tempo van oplevering, 175.000 stuks per week, hoger was dan het eerder afgesproken aantal van 125.000. En verder: 'Deze verhoging wordt bereikt

doordat het gehele betrokken personeel zich geeft onder andere door het verrichten van overwerk. U kunt er dan ook van verzekerd zijn dat hier alles gedaan wordt om u te helpen, maar het eerstgenoemde cijfer dient toch wel als maximum te worden beschouwd. Voor de speciale vorm van het insigne staat nl slechts 1 pers ter beschikking; bij een rond insigne had de productie *ad libitum* kunnen worden opgevoerd'.²¹ Een afbeelding van deze pers staat als illustratie bij een artikel in het Utrechts Nieuwsblad.²² Met deze pers worden de insignes, in een tempo van maximaal 90 per minuut, direct geslagen uit een strook metaal.

Op 29 juni sprak de heer P.C. Besanger in een reactie zijn waardering uit voor het opvoeren van de productie, in dit tempo zou de laatste partij insignes op 9 augustus aan de firma Bookelaar worden verzonden. Rekening houdend met de werkzaamheden voor bevestiging van de lintjes en het verzenden naar de gemeentes betekende dit dat deze laatste de insignes pas op 19 augustus zouden ontvangen. Dit was te laat en hij verzocht om de laatste partij al op 1 augustus af te leveren.²³ Op 4 augustus ontving Van Hengel een brief van Van Dal met het verzoek om, na het gereedkomen van de bestelde 1,5 miljoen stuks nog 400.000 extra exemplaren te leveren en, indien nodig, nog eens enkele 100 duizenden daar boven op.²⁴ In zijn antwoord van 6 augustus schreef Van Hengel dat hij, naast de levering van de 1,5 miljoen stuks nog maar voldoende materiaal had voor circa 300.000 stuks. 'Het is nog wel gelukt om 1500 kg messing te reserveren, voldoende voor 200 a 250.000 stuks. Dit materiaal dient echter nog in de vereiste dikte geplet en gegloeid te worden. Voor deze werkzaamheden zijn drie dagen noodzakelijk'. Van Hengel verzocht om uiterlijk 10 augustus te laten weten of hij dit materiaal diende aan te schaffen.²⁵ Een schriftelijke reactie is niet in het archief aanwezig. Blijkbaar was deze wel positief want de opleveringen aan de Firma Bookelaar werden in hetzelfde tempo voortgezet.

Metaalsoorten

Voor elke opgeleverde partij werd een specificatie aan zowel Bookelaar als aan het uitvoerend comité gestuurd.²⁶ Bij de eerste opleveringen stond alleen het aantal vermeld en niet het metaal. Op de specificatie van 29 juli werden

Jubileuminsignes. Van links naar rechts: brons, tombak en messing, respectievelijk 2,92, 2,57 en 2,48 gram (particuliere collectie)

naast 53.000 exemplaren in brons ook 2.000 exemplaren in messing vermeld. Blijkbaar was dit een proef want de volgende 191.000 stuks waren weer van brons. Op 5 augustus werd echter omgeschakeld op levering van messing insignes. Op 20 augustus werd gestart met de oplevering van insignes gemaakt van tombak. Op 25 augustus werd weer overgegaan op messing. Al op 9 juli waren overigens al een 100-tal insignes, gemaakt van tombak, ter beoordeling aan de firma Begeer verzonden. Over de redenen voor deze wisselingen van samenstelling zijn in het archief geen gegevens te vinden. Waarschijnlijk is de reden de beperkte beschikbaarheid van materialen.

Brons is een legering van koper en maximaal 30% tin. Er kunnen ook andere metalen bijgemengd zijn zoals in muntbrons, dat bestaat uit koper met 4% tin en 1% zink. Brons heeft een bruinrode kleur. Messing (geelkoper) is een legering van koper en circa 30 - 45% zink. Deze legering heeft een gele kleur. Tombak bestaat uit koper met tot 20% zink. De kleur van deze legering is goudachtig rood en wordt ook wel rood messing genoemd. Dat er verschillende metalen gebruikt zijn is duidelijk terug te zien aan de jubileuminsignes die inderdaad in drie kleuren voorkomen. Hierbij dient wel bedacht te worden dat de kleur van een insigne, behalve door het gebruikte metaal, ook beïnvloed wordt door de nabehandeling en omgevingsinvloeden tijdens

gebruik en bewaren. In het verslag van het Uitvoerend Comité staat dat de insignes verguld zijn.²⁷ Dit is niet correct. Op geen van de exemplaren van het insigne die ik heb gezien zijn sporen van vergulding aangetroffen. Bovendien is vergulden relatief duur en past niet bij de doelstelling van een zo hoog mogelijke opbrengst. De behandeling bij de Firma Bookelaar zal bestaan hebben uit een chemische reiniging (etsen) om vet, vuil en oxidatie te verwijderen gevolgd door een chemische behandeling (patineren) voor het beschermen van het oppervlak.

materiaal	aantal
niet gespecificeerd	1.145.000
brons	244.000
geel koper (messing)	1.008.800
tombak 90/10	98.000
tombak 83/17	4.200
geel koper, dikte 0,8 mm	150.000
bovenstaande retour RM	-/ - 150.000
totaal 's Rijks Munt	2.500.000

Door 's Rijks Munt afgeleverde jubileuminsignes

Oplage

Op 15 september, er zijn dan reeds 2,5 miljoen insignes geleverd, werd opnieuw een partij van 30.000 stuks verstuurd.²⁸ Op het bericht van oplevering volgde 16 september een reactie van de heer Besanger, waarin hij stelde dat er geen afzet meer was voor extra insignes en dat begin september afgesproken was de aanmaak op 3 september te staken.²⁹ Inmiddels waren op 16 en 17 september nog eens 60- en 60 duizend stuks verzonden.

In een reactie op 23 september verwees Van Hengel naar het telefoongesprek dat hij op 1 september in de namiddag met de heer Besanger had gevoerd. In dit telefoongesprek werd door laatstgenoemde medegedeeld dat de verkoop van de insignes boven verwachting gunstig bleef verlopen, ten gevolge waarvan het comité had besloten de verkoop tot ultimo september te verlengen, speciaal met het oog op de feestweek te 's-Gravenhage. Hiertoe wenste men nog 200.000 insignes te ontvangen. Van Hengel schreef verder: 'Terstond heb ik toen omgezien naar materiaal hetgeen slechts verkrijgbaar was

ter dikte van 0,8 mm (tot nu toe 1 mm); na proefneming op een monster is daarna op 7 september de benodigde partij aangeschaft en, na voorbereiding in bewerking genomen'. En verder: 'Om echter een blijk van goede wille ten aanzien van uw comité te geven, ben ik bereid de firma Boekeelaar te verzoeken de reeds derwaarts gezonden 150.000 insignes aan mij te retourneren en deze na ontvangst hier ter beschikking te houden, waarbij ik er dan op reken dat deze, zo spoedig als uw comité daartoe een mogelijkheid vindt, zullen worden afgenomen'.³⁰ Het volgens de opleverberichten door 's Rijks Munt aan de firma Boekeelaar verstuurd aantal insignes is vermeld in de bovenstaande tabel.

Op 30 september werd de conceptfactuur opgesteld. Er werd f 3 per 100 stuks berekend. Het totaal is f 75.000 (inclusief 6% omzetbelasting). Op de factuur is sprake van 1.640.200 exemplaren in tombak en 859.800 in geel koper.³¹ Dit stemt qua metaalsoorten niet overeen met de berichten van oplevering, zoals weergegeven in de tabel. De reden voor dit verschil is niet achterhaald. Volgens de rekening van ontvangsten en uitgaven van het Uitvoerend Comité bedroegen de kosten van de insignes in totaal f 228.465.³² Bij een aantal van 2,5 miljoen stuks komt dit neer op f 9,14 per 100.

Op 1 oktober 1948 stuurde d'Ailly een bedankbrief aan Van Hengel. Hij sprak hierin zijn waardering uit voor de verleende medewerking. Hij voegde hieraan toe dat het comité het voornemen had om hetzelfde insigne ook volgend jaar te gebruiken voor de dan te houden inzameling en sprak de hoop uit om wederom op medewerking van 's Rijks Munt te mogen rekenen. Tot slot sprak hij zijn dank uit voor de toegezonden 'reuze'-editie van het jubileum-insigne, 'die een aardige herinnering vormt aan de geslaagde actie' en hij vroeg of het mogelijk was nog een twaalfal afgietsels van dit formaat te maken 'zodat ook aan de leden van het Comité, ter herinnering aan onze samenwerking, een exemplaar kan worden aangeboden'.³³ Het ging om een bronzen afgietsel van het gipsmodel. Dit afgietsel werd gebruikt als model in de reductiemachine, voor het maken van een ponsoen. Met het ponsoen werden vervolgens de stempels vervaardigd. Omdat het afgietsel na het maken van het stempelgereedschap niet meer nodig was, werd het origineel blijkbaar als geschenk aan d'Ailly toegestuurd.

De twaalf extra afgietsels werden op 25 november verzonden. Hiervoor werd f 30 per stuk in rekening gebracht.³⁴ Op 30 december werd door de heer Besanger nog een extra afgietsel besteld. Deze werd op 5 januari 1949 verzonden, waarvoor f 25 in rekening werd gebracht.³⁵ Het totaal aantal geleverde bronzen afgietsels is daarmee veertien stuks.

Op 2 december 1949 schreef Besanger aan 's Rijks Munt: 'Door de collectanten worden de nog aan mijn bureau in voorraad zijnde jubileum insignes gebruikt. In verband met de kosten van de bijbehorende lintjes en spelden zal in de toekomst een ander, goedkoper, insigne voor de inzamelingen worden gebruikt. Ik mag u dus in overweging geven de nog in de Rijksmunt aanwezige insignes voor de smeltkroes te bestemmen'.³⁶ Eind 1950 werd nog 34,2 kg aan 'misdrukken' van de insignes aan 's Rijks Munt retour gestuurd. Met een gewicht van circa 2,61 gram per stuk waren dit zo'n 13.100 stuks (circa 0,5% van het totaal). Hier werd de metaalwaarde, f 1,20 per kg, voor betaald.³⁷

Een tweede leverancier

In het verslag van het Uitvoerend Comité wordt vermeld dat in juli 1948 van een niet nader genoemde firma, een aanbieding is ontvangen om in enkele weken een half miljoen insignes te leveren.³⁸ Gezien de enorme vraag naar deze insignes, die door 's Rijks Munt niet snel genoeg ingevuld kon worden, werd besloten om op dit aanbod in te gaan. Helaas, zo meldt het verslag, 'is de bedoelde firma haar verplichtingen niet nagekomen. Op de vastgestelde leveringsdatum waren slechts enkele duizenden insignes afgeleverd en in een uitvoering, welke belangrijk minder was dan die van de Rijksmunt.' Bedoelde firma deed, onder mededeling dat de moeilijkheden waren overwonnen, een nieuwe toezegging. Ook van deze kwam weinig terecht. Deze 'mindere' insignes zijn gewoon uitgegeven. Ze zijn zeer zwak geslagen. Op de keerzijde is een duidelijk verdieping te zien op de plek van de kop. De keerzijde van de bij 's Rijks Munt geslagen exemplaren is nagenoeg vlak. Ook is de afbeelding wat hoger op het insigne geplaatst. Aan de onderzijde is enige ruimte tussen het lint met de jaartallen en de rand, en de kroon raakt de opening voor bevestiging van het lintje. Bij de

Insigne van de tweede leverancier (links) en een exemplaar van 's Rijks Munt. Beide vervaardigd van geelkoper (particuliere collectie)

type	aantal
's Rijks Munt	60
tweede leverancier	5
hiervan: zonder lint	9
met rood-wit-blauw lint	46
met oranje lint	10

Onderzochte jubileuminsignes

exemplaren van 's Rijks Munt raakt het lint met de jaartallen de rand en is er ruimte tussen kroon en opening. Verder is de opening hoger. De dikte, breedte en hoogte zijn gelijk aan de exemplaren van 's Rijks Munt. Ter vergelijking is een afwijkend exemplaar naast een van 's Rijks Munt afgebeeld.

Wie deze tweede leverancier was heb ik niet kunnen achterhalen. De archieven van het Uitvoerend Comité zijn niet bewaard gebleven. Om een schatting te maken van het aantal door de tweede leverancier geproduceerde exemplaren, heb ik de afbeeldingen bekeken die ik met google images heb kunnen vinden, naast twaalf stuks in natura. Het resultaat van deze inventarisatie staat in de bovenstaande tabel.

Van de 65 bekeken exemplaren zijn er 5 van de tweede leverancier. Met het bekende aantal bij 's Rijks Munt geslagen exemplaren (2.486.900) kan het aantal van de tweede leverancier geschat worden op 5/60 deel hiervan, dus circa 207.000 exemplaren. Uiteraard is dit, gezien het geringe

aantal onderzochte exemplaren, een globale schatting. Uit de inventarisatie blijkt verder dat de insignes zowel met een rood-wit-blauw als met een oranje lint voorkomen. De laatste zijn verkocht bij de collecte in september 1949.³⁹ Omdat van de 56 exemplaren met een lint 10 stuks een oranje lint hebben, kan het aantal begin 1949 resterende insignes geschat worden op circa 527.000 stuks (2.426.116 x 10/46); veel meer dan op basis van de eerste schatting. Mogelijk zijn al in 1948 insignes met een oranje lint uitgegeven. Een derde schatting van het aantal begin 1949 resterende exemplaren volgt uit de balans van het uitvoerend comité van 28 februari. Hierop is een bedrag van f 25.361,50 aan insignes vermeld.⁴⁰ Met een kostprijs van f 228.465 voor 2.707.000 stuks, zie boven, zijn dit circa 300.000 exemplaren. Dit klopt redelijk met het op basis van de eerste schatting berekende aantal.

Van de 12 onderzochte exemplaren zijn er 10 geslagen bij 's Rijks Munt: 3 van brons, 4 van tombak en 3 van messing. Van de 1.145.000 insignes waarvan het materiaal niet opgegeven is zullen dus naast exemplaren van het aanvankelijk gespecificeerde brons, ook een flink aantal van tombak vervaardigd zijn.

Het 'reuze-insigne'

Ik heb drie van de in totaal 14 vervaardigde afgietsels van het reductiemodel kunnen traceren. Eén bevindt zich in een privécollectie en is hier afgebeeld. In de Nationale Numismatische Collectie waar onder andere de collectie van 's Rijks Munt deel van uitmaakt, is volgens de collectiebeheerder geen exemplaar aanwezig.

De afmetingen van het afgietsel zijn, gemeten aan de beeldzijde, 83 x 130 mm. De keerzijde is een paar mm groter dan de voorzijde aangezien de randen schuin aflopen. Deze bronzen plaquette is gegoten en heeft een rechthoekige opening aan bovenzijde. Op de voorzijde staat – uiteraard gelijk aan het jubileuminsigne – het portret van koningin Wilhelmina, half naar links gewend, in een cirkel met daarboven de Nederlandse kroon. Links en rechts staan oranjetakken. Onderaan een lint met daarop 1898 - - 1948. De keerzijde is gegraveerd met de tekst: KONINGIN WILHELMINAFONDS / TOURNOOI L.I.O.D. / MAASTRICHT / 29 - 30 APRIL 1950. De voetbalvereniging Liefdadigheid is ons Doel (L.I.O.D.)

Het 'reuze-insigne' met, ter vergelijking, een regulier exemplaar. 83 x 130 mm (particuliere collectie)

werd opgericht op 24 juni 1934 door enkele Maastrichtse zakenlieden. Wedstrijden, toernooien en ook andere activiteiten werden georganiseerd met als doel om geld in te zamelen waarmee zowel particulieren als maatschappelijke instellingen ondersteund werden. Een van die begunstigde organisaties was het Koningin Wilhelmina Fonds. In het jubileumboekje voor het 40-jarig bestaan van de L.I.O.D. schreef L. Meinsma, directeur van het KWF: 'In die 40 jaar werd ook het KWF ruim begunstigd, waarvoor de vereniging reeds in 1949 de KWF-herinnerings-plaquette ontving'.⁴¹ Over het toernooi meldt de *Gazet van Limburg* het volgende: 'Het door de Maastrichtse liefdadigheidsvereniging L.I.O.D. zaterdag en zondag op het MVV terrein georganiseerde voetbaltoernooi ten bate van de kankerbestrijding is een groot succes geworden'. Na een verslag van de finale tussen Haarlem en MVV volgt: 'Haarlem won dus de plaquette van Prinses Wilhelmina, beschermvrouwe van de Stichting Kankerbestrijding'.⁴² De Haarlemsche Football Club Haarlem (HFC Haarlem) werd opgericht op 1 oktober 1889 en ging begin 2010 failliet. De hier afgebeelde plaquette is blijkbaar het indertijd door de HFC gewonnen exemplaar. Een tweede afgietsel, dat onlangs verkocht is op een veiling van Schulman B.V., is eveneens als prijspenning gebruikt.⁴³ De op deze penning gegraveerde tekst luidt: KLAVERJAS TOURNOOI / TEN BATE VAN DE / KANKERBESTRIJDING / IN NEDERLAND / georg. GENE ZAANDAM / onder ausp Z.G. / MEI 1950. Over dit klaverjastoernooi is het volgende te lezen in *Het Parool*: 'Klaverjastournooi in Zaandam (Van onze sportcorrespondent) ZAANDAM - Op de zes Zaterdagten tussen 29 April en 3 Juni

wordt te Zaandam een klaverjastournooi georganiseerd door de personeelsvereniging van het Gas- en Electrabedrijf. De opbrengst komt ten bate van de Kankerbestrijding. Burgemeester d'Ailly heeft een hoofdstedelijke prijs toegezegd voor dit toernooi, waaraan ruim twee duizend klaverjassers zullen deelnemen. Het toernooi wordt onder auspiciën van de Zaandamse Gemeenschap gehouden. Van de 880 Amsterdamse klaverjasclubs hebben er 170 ingeschreven'.⁴⁴ Een derde afgietsel bevindt zich in de collectie van Museum Rotterdam (inv. 51709). De keerzijde van dit exemplaar is niet van een gravure voorzien.

Blijkbaar zijn de door d'Ally bestelde afgietsels niet uitgereikt aan de leden van het Uitvoerend Comité. Gezien de vrij hoge kostprijs van deze afgietsels, f 30 per stuk, zou dit ook niet in overeenstemming zijn met de doestelling, om zo veel mogelijk geld voor het Koningin Wilhelmina Fonds in te zamelen. In plaats daarvan zijn ze als prijspenning gebruikt.

Later gebruik van de insignes

Uit de tabel met in 1948 vervaardigde en verkochte jubileuminsignes blijkt dat begin 1949 nog bijna 270.000 insignes resteerden. In september 1949 werd de eerste collectie van het KWF gehouden. Hierbij werden wederom jubileuminsignes te koop aangeboden. In een rondschrijven aan de plaatselijke comités schreef Besanger: 'Onze bedoeling is daarvoor dezelfde insignes als vorig jaar te gebruiken, zij het dan met een oranje in plaats van een rood-wit-blauw lintje, omdat deze insignes graag gedragen werden. Ditmaal zal geen minimumprijs worden vastgesteld'.⁴⁵ De collectie in 1949 werd slechts in een beperkt aantal plaatsen gehouden waardoor de opbrengst

aangemaakt 's Rijks Munt		2.500.000
verkocht Nederland	-/-	2.246.116
naar Indonesië	-/-	150.000
verkocht Buitenland	-/-	30.000
retour 's Rijks Munt	-/-	13.100
resteert		60,784
tweede leverancier	circa	207.000
resteert totaal	circa	267.784

Overzicht van de in 1948 vervaardigde en verkochte jubileuminsignes

Jubileuminsigne uitgegeven als herinnering aan het zilveren jubileum van het KWF (particuliere collectie)

Draagteken van het Comité Amsterdam Kroningsstad. 1948, brons, 25,4 x 26,0 mm zonder oog (particuliere collectie)

relatief gering was. Inclusief de ontvangsten bijdragen bedroeg de opbrengst circa f 100.000.⁴⁶

Blijkbaar werden daarbij niet alle resterende insignes verkocht want in 1974, bij het zilveren jubileum van het KWF werden jubileuminsignes, verpakt in een speciaal mapje en voorzien van een oranje lint, uitgereikt als herinnering aan personen die meegewerkt hebben aan de werkzaamheden in het jubileumjaar. Tot slot kan nog vermeld worden dat het portret zoals is afgebeeld op de jubileuminsignes, eveneens gebruikt is voor de draagtekens uitgegeven door het Comité Kroningsstad Amsterdam. Dit draagteken, dat volgens de tekst op de keerzijde geslagen is bij de firma Begeer, is niet vermeld in de catalogus van Begeer en evenmin in het overzicht van de penningen van Kutterink.

Met dank aan Tim Poelman van Schulman B.V., voor het ter beschikking stellen van de tekst op de plaquette ten behoeve van het klaverjastoernooi.

Noten

1. Algemeen Handelsblad, 10 juni 1947.
2. Ailly, A.J. d' (1949) Verslag van het Uitvoerend Comité Jubilea-1948 (Amsterdam).
3. d'Ailly, 1949: 11.
4. d'Ailly, 1949: 9.
5. Het Parool, 25 februari 1948.
6. d'Ailly, 1949: 10.
7. d'Ailly, 1949: 11.
8. N.N. (1951) Verslag van de Stichting Koningin Wilhelmina Fonds over de periode 14 maart 1949 - 31 december 1950 en Verslag van de Vereniging Koningin Wilhelmina Fonds over de periode 14 maart 1949 - 31 december 1950 (Amsterdam) 11.
9. d'Ailly, 1949: 10.
10. Nationaal Archief (NA), Den Haag, Rijksmunt, nummer toegang 2.08.95, inventarisnummer 2010: Stukken betreffende de productie van insignes ter gelegenheid van het 50-jarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina voor het Uitvoerend Comité Jubilea 1948, 1948-1949. Brief 25 februari 1948 aan A. Trompetter, Magazijn de Bijenkorf Den Haag.
11. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 9 maart 1948 aan A.J.M. van Dal.
12. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 19 april 1948 van A.J.M. van Dal.
13. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 21 april 1948 aan A.J.M. van Dal.
14. d'Ailly, 1949: 15.
15. Weiler, A.C. von (1960) *Koninklijke Begeer, Penningen Geslagen of Gegoten in de Jaren 1935-1960* 5 (Voorschoten); Bemolt van Loghum Slaterus, A.J. (1954) De Penningen betreffende het Koninklijk Huis 1909-1948, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 41, 27-80; Eekelen, W.F. van (1984) *Nederlandse Makers van Penningen* 28. Marinus Kutterink, in: *De Beeldenaar* 8-1, 7-22.
16. NA Rijksmunt, inv 2010, brief van 30 april 1948 aan Mr. A.J.M. van Dal.
17. NA Rijksmunt, inv 2010, Opgeleverde Jubileuminsignes, periode 25 mei - 23 september 1948.
18. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 17 juni 1948 van P.C. Besanger.
19. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 21 juni 1948 van A.J.M. van Dal.
20. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 25 juni 1948 van A.J.M. van Dal.
21. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 28 juni 1948 aan het Bestuur van het Nationaal Comité voor de Jubilea 1948.
22. Utrechts Nieuwsblad, 5 augustus 1948.
23. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 29 juni 1948 van P.C. Besanger.
24. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 4 augustus 1948 van A.J.M. van Dal.
25. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 6 augustus 1948 aan het Bestuur van het Nationaal Comité voor de Jubilea 1948.
26. NA Rijksmunt, inv 2010, Overzichten opgeleverde Jubileuminsignes.
27. d'Ailly, 1949: 14.
28. NA Rijksmunt, inv 2010, Opgeleverde Jubileuminsignes. Bericht 15 september 1948.
29. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 16 september 1948 van P.C. Besanger.
30. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 23 september 1948 aan de directeur van het Uitvoerend Comité.
31. NA Rijksmunt, inv 2010, notitie 30 september 1948.
32. d'Ailly, 1949: 21.
33. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 1 oktober 1948 van d'Ailly.
34. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 25 november 1948 aan d'Ailly.
35. NA Rijksmunt, inv 2010, notitie 5 januari 1949.
36. NA Rijksmunt, inv 2010, brief 2 december 1949 van P.C. Besanger.
37. NA Rijksmunt, inv 2010, notitie 19 december 1950.
38. d'Ailly, 1949: 15.
39. Rijksarchief in Noord-Holland (NHA), Haarlem. Archief van de Nederlandse Kankerbestrijding / Koningin Wilhelmina Fonds (1947) 1949-1982 (1993). Nummer toegang 426 Dossier nummer 352: Folders en andere stukken uitgegeven ten behoeve van diverse acties, 1949-[1974]. Rondschrjven van P.C. Besanger van 23 Juli 1949.
40. d'Ailly, 1949: 21.
41. N.N. (1974) *L.I.O.D. Maastricht, 1934-1974* (eigen uitgave, Maastricht).
42. De Gazet van Limburg, 1 mei 1950.
43. Schulman B.V., Veiling 355, 1 maart 2018, kavel 1012.
44. Het Parool, 28 maart 1950.
45. NHA, dossier 352, rondschrjven van P.C. Besanger 23 juli 1949.
46. NHA, dossier 352, Verslag van de Vereniging, p. 17.

May Néama en Heide Dobberkau

Onlangs vroeg het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst zich af hoe er 'nieuw elan' binnen de club kan komen. Het advies lijkt mij simpel: publiceer meer. Documenteer, analyseer en interpreteer. Sla een brug tussen penningkunst en penningkunde. Kijk daarbij ook over de grenzen van het eigen domein.

Eind 2019 verschenen twee catalogi over buitenlandse kunstenaressen. Luc Vandamme presenteerde penningen, postzegels en bankbiljetten die May Néama (1917-2007) ontwierp, een kunstenaar die in België werkte.¹ Wolfgang Steguweit en Johannes Eberhardt publiceerden een catalogus met penningen, kleinere beelden, reliëfs en houtsneden van de Duitse kunstenaar Heide Dobberkau (geboren in 1929).² Beide boeken hebben als pluspunt dat penningen 'meer reliëf' krijgen tegen de achtergrond van ander werk. Bovendien maken beide boeken veel duidelijk over technieken waarmee penningen tot stand kwamen. Nog belangrijker misschien: dergelijke overzichten zijn bruikbaar om na te denken over esthetische kwaliteiten; de kwestie van mooi of lelijk. Penningkunst wordt er spannender door.

May Néama

Luc Vandamme is een auteur van een groot aantal boeken over Belgische medailleurs. Hij documenteert vooral en is terughoudend als het gaat om analyse en interpretatie. De verzameling penningen die hij presenteert van May Néama is tamelijk klein, want deze grafisch geschoolde kunstenaar maakte haar eerste ontwerp pas tamelijk laat in haar leven. Haar penningen tonen nogal wat beperkingen, maar dat maakt het werk extra interessant: je ziet hier duidelijk hoe moeilijk dit metier eigenlijk is. Neem als voorbeeld de slagpenning met het portret van Willem de Zwijger, in 1983 uitgegeven door Le Club français de la Médaille. Het aan een schilderij van Adriaan Key ontleende portret is een licht gedraaid voor-aanzicht. Daarmee maakt Néama het zichzelf al meteen lastig, want ze moet zorgen dat de neus

Cover van het boek over Néama door Vandamme

May Néama, Willem van Oranje. 1983, koper, 75 mm (foto uit het besproken boek, onbekende fotograaf)

niet te ver uit het penningvlak steekt. Geprononceerde neuzen raken gemakkelijk beschadigd en degraderen een geportretteerde dan al gauw tot dronkaard. Als grafisch geschoold kunstenaar maakte Néama veel werk van de beharing van Willem van Oranje. Ze kwam echter in moeilijkheden toen ze diens kapsel moest combineren met het geboetseerde voorhoofd. Het lijkt alsof de kop

van Willem is gespleten door een slag met een bijl. Verder laat de penning ook zien hoe lastig het is om een tekst goed langs een ronde rand te laten lopen. Boven het portret vallen de letters van de Franstalige naam steeds schever weg. Luc Vandamme heeft in zijn boek ook een ontwerp van dit portret in plasticine afgebeeld. Dat ziet er veel levendiger uit, vooral omdat de ogen duidelijker uitkomen. Kennelijk ging er veel kwaliteit verloren toen het geboetseerde portret werd verkleind tot slagpenning.

De keerzijde van deze portretpenning symboliseert de woelige periode waarin Willem de Zwijger leefde. Onder de tekst golft de zee; daarboven stormt het. May Néama vertelde dat zij graag boetseerde, omdat zij een penning met de toppen van haar vingers wilde lezen alsof zij blind was. Haar penningen maken hierdoor echter vaak een overvolle indruk. Haar zuiver grafische werk spreekt veel meer een 'klare taal'. Overigens doet de keerzijde van 'Willem van Oranje' denken aan de bekende portretpenning die Coenraad Blok in 1577 maakte. Ook Bloc verwees naar een golvende zee, maar hij liet een ijsvogeltje terug naar zijn drijvende nest vliegen: rustig te midden van de woelige baren. Die symboliek laat Néama weg. Ze kiest ook voor een spreuk die wat minder goed past bij de afbeelding.

Heide Dobberkau

Bij Néama levert de combinatie van tekenen en werken in reliëf allerlei artistieke problemen op. Heide Dobberkau, daarentegen, vond voor die combinatie een schitterende oplossing die echter om grote technische vaardigheid vraagt. Op penningen van Dobberkau staan bijna altijd dieren afgebeeld. Ze is grondig geschoold als beeldhouwer, maar ze maakte ook talrijke houtsneden. Haar vaardigheid in beide vormen van kunst culmineert in haar penningen. In een gipsen vlak tekent zij eerst haar dierfiguren in hoofdlijnen. Daarna snijdt ze welvingen weg uit dat vlak. Ze ontwerpt dus in negatief. Na het gieten blijven de lijnen van haar eerste tekening goed herkenbaar. Benen en ruggen van bijvoorbeeld paarden staan scherp afgetekend in het penningvlak, maar in contrast daarmee vormen hun hals en lijf een zacht glooiend reliëf. Rondom haar portretten van dieren laat Dobberkau veel ruimte vrij. Ze geeft het beeld alle ruimte om te 'ademen'. Meestal zijn haar penning-

Cover van het boek over Dobberkau door Steguweit & Eberhardt

gen eenzijdig; ze vertonen ook zelden een tekst. Alle aandacht gaat uit naar de natuurlijke houding van de afgebeelde dieren.

In het boek dat in 2019 verscheen ter gelegenheid van haar negentigste verjaardag is het verrassend om de combinatie van technieken te zien. In haar houtsneden verwijderd Dobberkau vooral de achtergrond; penningen ontstaan juist door het wegsnijden van voorgrond. Néama werkte als medailleur graag met haar vingers; Dobberkau hanteert in deze rol mes en bijtel.

Uit onvrede met het werk dat professionele gieters afleverden, is Dobberkau ertoe over-

Heide Dobberkau, *gevallen paard*. 1976, brons, 96 x 107mm, enkelzijdig (foto: Leipziger Münzhandlung Heidrun Höhn, veiling 7, februari 2017, kavel 239)

gegaan om penningen zelf te gieten, af te werken en te patineren. Met haar man richtte ze een kleine gieterij in. Haar penningen zijn nu zo precies afgewerkt, dat de kwaliteit eigenlijk naar de andere kant is doorgeslagen. Je mag ze niet meer lekker vastpakken, want dan raakt het prachtige patina meteen aangetast. Néama wilde kijken met de vingers; Dobberkau lijkt dat zintuig bewust uit te sluiten.

In het boek over haar werk geven de auteurs ruim aandacht aan de traditie. Duitse beeldhouwers worden opgesomd die zich al eerder op dierfiguren richtten. Ook wordt gewezen op het artistieke klimaat (abstractie) waarin Dobberkau haar eerste werk maakte. Vrij snel maakte ze zich daaruit los en ontwikkelde ze een eigen naturalistische stijl. Voor liefhebbers van oude munten heeft dit boek een verrassing in petto. Johannes Eberhardt bespreekt in een relatief lang hoofdstuk een aantal antieke Griekse munten waarop dieren te zien zijn. Hij beeldt deze munten ook af.

Dit hoofdstuk is paradoxaal van opzet, want het hangt van negaties aan elkaar. Dobberkau zegt duidelijk dat zij zich niét liet beïnvloeden door antieke munten. Ook betoogt Eberhardt dat wij helemaal niet goed weten hoe men in de oudheid tegen dierfiguren aankeek. We hebben misschien wel een idee van hun symbolische betekenis, maar dat is slechts een gok. Eigenlijk is dit hoofdstuk het ultieme eerbewijs aan Dobberkau: we kunnen haar werk in allerlei tradities plaatsen, maar tóch is het anders.

Noten

1. Luc Vandamme, *May Néama 1917-2007: médailles, postzegels & bankbiljetten*. Alken (België): Limburgse Commissie voor Numismatiek, 2019, 80 p. D/2019/13456/26.
2. Wolfgang Steguweit & Johannes Eberhardt, *Heide Dobberkau: Bildhauerin und Medailleurin*. Berlin: Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett, 2019, 144 p. ISBN 978-3-86646-189-5.

IJNZE DEN HENGST

Correctie op artikel over Nietzsche

In het artikel over de penning *Nietzsche, the final days* door Geer Steyn schreef ik: 'Ook is op YouTube een aangrijpend filmfragment te vinden van iets meer dan één minuut getiteld Nietzsche's agony filmed'. In de *NRC* van 27 december 2019 schreef Luuk van Middelaar een column waarin hij gewag maakte van het bestaan van authentiek ogende kleine filmpjes van Nietzsche die echter waren gemaakt met acteurs. Hierdoor gealarmeerd heb ik nog eens gekeken naar het door mij genoemde filmpje. Ook dat blijkt geen authentiek

document te zijn. Het is zeer waarschijnlijk in 2007 gemaakt, op basis van een paar met software bewerkte authentieke foto's uit 1899 van schilder en fotograaf Hans Olde (1855-1917). Ik vind het vervelend dat ik daar intrapte en mogelijk lezers op een verkeerd spoor heb gezet, waarvoor excuses. Technisch gesproken was het mogelijk dat er filmbeelden waren omdat de film in 1895 werd uitgevonden. Eén en ander doet overigens niets af aan de penning.

Numismatisch Speurwerk 58

Nieuwe vragen

De 58ste ronde alweer voor deze rubriek... deze keer begin ik met een achthoekige penning uit Frankrijk. De penning is van zilver en heeft een 'diameter' van 28 x 28 mm. De voorzijde toont een mand met fruit en bloemen, daaronder BESCHER. Op de keerzijde staat de tekst SOCIÉTÉ CENTRALE D'HORTICULTURE DE FRANCE in een krans met bloemen en vruchten. De vraagsteller heeft al diverse vruchteloze pogingen gedaan om info te verkrijgen, zelfs in Frankrijk. De vragen:

1. is Bescher de ontwerper? (waarschijnlijk wel),
2. wat is de functie van de penning?,
3. waar staat de penning vermeld?

Fransen penning. Zilver, 28 x 28 mm

Raimo Jaatinen, *Moshe Yosselevich Leaving for Camp*. 1995, brons, 110x114 mm

De vragen over de volgende penning werden in september 2019 gesteld. In de tussentijd zijn bijna alle vragen beantwoord. Toch willen we hem alsnog behandelen. De penning met als onderwerp 'Deportatie' heeft sowieso al een aparte vorm, een rond (wiel?) met uitsteeksels. Eén zijde toont een staand kind met koffertje en (kinder?)tekening van een locomotief met deel van een wagon. De andere zijde toont een deel van goederenwagons, rechts onder een incuus gezet 'RJ95'. Zoals al gezegd, de penning is gede-termineerd en dateert uit 1995, meet 110 x 114 mm en is gemaakt door de Finse kunstenaar Raimo Jaatinen (1949-). De officiële titel is *Moshe Yosselevich Leaving for Camp*. In 1996 maakte deze penning onderdeel uit van de FIDEM-tentoonstelling in Neuchâtel, Zwitserland. Het stuk is opgenomen in de tentoonstellingscatalogus op pagina 75, nummer 9. Eind goed, al goed. Blijft nog één vraag over: zit deze penning in de collectie van de NNC? (voor de inzender is deze vraag van belang).

Johannes Wienecke, *Nationaal Crisis Comité*. 1936, brons, 50 mm

De derde penning die voorgesteld wordt is weer van een heel ander kaliber. De uitgifte van het Nationaal Crisis Comité uit 1936 is geen onbekende (Ø 50 mm, door Johannes Cornelis Wienecke). De inzender wil graag weten wie F.J. Middelhoek was en waarom hij/zij deze penning kreeg uitgereikt.

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: P.G. Doolaard, Hans de Koning, John Leerssen en Marie-Astrid Pelsdonk.

catawiki

Unieke munten geselecteerd door onze experts

Ontdek elke week meer dan 2000 munten
en bankbiljetten, zorgvuldig geselecteerd door
onze gepassioneerde en toegewijde experts.

catawiki.nl

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

ALV 2020

De Algemene Ledenvergadering vindt plaats op zondag 5 april 2020 in het Henriette Polak Museum te Zutphen. U bent welkom vanaf 10.00 uur, de vergadering begint om 10.30 uur. U kunt zich inschrijven voor de vergadering door een mailbericht te sturen. De lunch kost 15 euro per persoon; als u hiervan gebruik wilt maken dient u dit bedrag tijdig over te maken op de rekening van de VPK. Bijzondere penningen uit uw eigen collectie kunnen geëxposeerd worden in de vitrinekasten. Na afloop van de vergadering kunt u deze penningen weer meenemen. Ook is er weer een penningmarkt; deelnemers dienen zich op te geven per e-mail.

info@penningkunst.nl; banknummer: NL65INGB0000096820, ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van uw naam of namen en ALV 2020.

Jaar- en Inschrijfpennig 2020

Tijdens de ALV geven de kunstenaars van de penninguitgaven van 2020 een lezing over hun werk. Henny van Grol maakte de Inschrijfpennig en de jonge kunstenaar Menno Hiele de Jaarpennig. De Jaarpennig is het resultaat van Project Penning 2020 dat door het bestuur werd opgezet om jonge kunstenaars kennis te laten maken met de penningkunst. Het Prins Bernhard Cultuurfonds en Stichting Stokroos hebben het belang van het project en de kwaliteit van de penning van Menno Hiele onderkend en ondersteunen de penninguitgave. In de komende nummers van *De Beeldenaar* zal hier nadere aandacht aan worden besteed.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomsten in 2020

De voorjaarsbijeenkomst zal plaatsvinden op 25 april 2020 in Roermond. Leden ontvangen hier eind maart 2020 een uitnodiging voor. De najaarsbijeenkomst zal plaatsvinden op 26 september 2020. De locatie wordt zo spoedig mogelijk bekend gemaakt. De uitnodiging voor deze bijeenkomst ontvangen de leden eind augustus 2020.

Contributie voor 2020

Als u de contributie voor 2020 nog niet voldaan heeft, verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het genootschap: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is met € 5 verhoogd tot € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2020) 30 jaar of jonger is.

JANNES LIMPERG 1942-2019

Op zondag 8 december 2019 overleed beeldhouwer en medailleur Jannes Limperg. Hij maakte in de periode 1991-2003 deel uit van de redactie van dit tijdschrift.

ATELIERBEZOEKEN

Vrijdag 27 maart 2020: Nederlands Economisch Penningkabinet (NEPK) van de Erasmus Universiteit Rotterdam: 14.30 - 17:00 uur. Herman Gerritsen, conservator van het NEPK, geeft een toelichting op de verzameling en toont de collectie en lopende tentoonstelling. De rijke verzameling maakt deel uit van het academisch erfgoed van de Erasmus Universiteit en valt onder de hoede van de Stichting Universitair Historisch

Kabinet (SUHK). Deze stichting houdt zich onder meer bezig met het verzamelen, beheren, behouden en presenteren van materiaal dat van blijvende historische waarde is voor de Erasmus Universiteit Rotterdam waaronder de circa 2000 penningen.

Zaterdag 18 april 2020 vindt er van 13.00-15.00 uur een bezoek plaats aan museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Jadwiga Pol-Tyszkiewicz geeft een introductie over de collectie penningen van het museum en een korte rondleiding bij de tentoonstelling over Paul Grégoire (1915-1988). Grégoire was een Nederlandse beeldhouwer, schilder, tekenaar, medailleur en hoogleraar aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Ook zal de verzameling penningen in het depot worden bezocht.

Opgave voor de atelierbezoeken via penningkunst@xs4all.nl. Deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over het adres en tijdstip. Meer informatie over de atelierbezoeken, ook

voor geïnteresseerde penningkunstenaars, kan worden verkregen bij Jan Paul Kruiemel, telefoon 071-5652463 of bij Carina Greven, telefoon 0613127544.

LEZING OVER HELIOGABALUS

Eind september 2019, tijdens de najaarsbijeenkomst van het Genootschap in Zutphen, hielden John Sillevius en Jeroen van Gessel ieder een presentatie over de Romeinse keizer Heliogabalus. In verband met de tentoonstelling over het boek *De berg van licht* door Couperus worden deze lezingen nogmaals gegeven. Door persoonlijke omstandigheden kon de eerder aangekondigde lezing op 12 januari niet doorgaan. In plaats daarvan zal de lezing nu plaatsvinden op 29 maart, aanvang 16.00 uur.

Zie het exacte programma op www.louiscouperusmuseum.nl, onder het kopje Activiteiten. Louis Couperus Museum, Javastraat 17 's-Gravenhage.

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

FIDEM

MEDALS

wereldcongres & tentoonstelling

Tokyo, Japan

20-24 oktober 2020

International Art Medal Federation

www.fidem-medals.org

Numismatische kringen in Nederland

Een numismatische kring is een regionale vereniging waar mensen die geïnteresseerd zijn in kennis van munten, penningen, bankbiljetten en andere numismatische voorwerpen elkaar treffen. Numismatiek betekent zoveel als 'munt- en penningkunde'. De kringen houden veelal maandelijks een bijeenkomst waar de leden kennis uitwisselen, waar lezingen worden gehouden en/of waar onderling geruild of verkocht kan worden.

Kring	Plaats van bijeenkomst
Amsterdam (opgericht 1947) nkringamsterdam@gmail.com 020-614 8590	't Open Hof, Burg. Haspelslaan 129, Amstelveen Tweede maandag van de maand (niet in juni t/m september)
Bloembollenstreek e.o. (opgericht 1972) www.nkbs.nl / info@nkbs.nl 023-5637048	't Poelhuys, Vivaldistraat 4, Lisse Tweede dinsdag van de maand (niet in juli en augustus)
Brabant (opgericht 1957) www.numismatischekringbrabant.nl info@numismatischekringbrabant.nl 073-6894900	Bar Le Duc, Korenbrugstraat 5-7, 's-Hertogenbosch Tweede woensdag van de maand (niet in juni t/m augustus)
Den Haag (opgericht 1948) www.bvanvugt.nl/numismatische-kring-den-haag/ nkrdenhaag@hotmail.com	Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955, Den Haag Derde dinsdag van de maand (niet in juni t/m augustus)
Friesland - Mr. Jacob Dirks (Opgericht 1983) 0561-481394	Stadsherberg, Lemmerweg 8, Sneek Afwisselende dinsdagen van de maand
Frisia (opgericht 1980) www.numismatischekringfrisia.nl secr@numismatischekringfrisia.nl	Zalencentrum Oase, Ringweg 3, Drachten Laatste dinsdag van de maand (niet in mei t/m augustus)
Groningen (opgericht 1951) www.numismatischekringgroningen.nl numkgron@gmail.com / 050-4029218	Gorechthuis, Hortuslaan 1, Haren Tweede dinsdag van de maand (niet in juni t/m augustus)
Hoogeveen (opgericht 1976) henderik.siepel@home.nl 06-2184 6764	Schoolstraat 1a, Orvelte Tweede donderdag van de maand (niet in juni t/m augustus)
Kennemerland (opgericht 1976) nkk-haarlem@hotmail.com 06-2640 4240	Het Terras, Dinkgrevelaan 17, Santpoort-Noord Derde maandag van de maand
Limburg (opgericht 1959) benfrissen@hotmail.com	Le Theatre Hotel, Vrijthof 50, Maastricht Derde dinsdag van de maand
Oost-Nederland (opgericht 1961) www.kringoostnederland.nl info@kringoostnederland.nl 0575-521 486	Odd Fellowhuis, Marspoortstraat 10A, Zutphen Tweede maandag van de maand (niet in juli en augustus)
Rotterdam (opgericht 1962) www.nkrotterdam.nl / info@nkrotterdam.nl	De Castagnet, Larikslaan 200, Rotterdam Eerste maandag van de maand (niet in juli en augustus)
Utrecht (opgericht 1972) www.numismatischekringutrecht.nl info@numismatischekringutrecht.nl 06-3441 2779	Parochiecentrum Kerkestein, Pastoor Ohllaan 34a, Vleuten Laatste woensdag van de maand (niet in december, mei t/m augustus)
Zeeland (opgericht 1968) www.numismatischekringzeeland.nl Tijdelijk: 0118-553058	Hof Mondriaan, Vrijlandstraat 28, Middelburg Tweede dinsdag van de maand (niet in juli en augustus)

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

AR Stater, Fenicië, Arados, 380-350 BC

10.92 g | Betlyon 10 | Prachtig

Ex Fixed Price List Münzen & Medaillen AG 378 (1976) nr. 6

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.NUMISCONSULT.NL

info@numisconsult.nl
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

44

mei | juni 2020 | nr 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus

MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekerstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

*Van oudsher het adres voor het veilen van Munten,
Penningen en Papiergeld.*

*Denkt u erover om uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Kom langs voor een gratis taxatie.*

Bezoek ons op de Jan Luijkenstraat 94

Vraag onze Hardcover catalogus aan!

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl
www.schulman.nl

De Beeldenaar

44

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 in Nederland, € 9 daarbuiten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 100** *Vrij dik*
> Jan Pelsdonk
- 101** *5 mei 2020, 75 jaar vrijheid*
> Hans de Koning
- 103** *HOREN*
> Henry van Grol
- 105** *De penning van de Noodorganisatie Krommenie voor inzet tijdens de Hongerwinter van 1944-1945*
> Ernst Wilschut
- 108** *Ode aan de Vrijheid*
> Jan Pelsdonk & Hans de Koning
- 113** *Waarderingspenning voor de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944*
> Jim van der Meer Mohr
- 115** *Toch geen Friese muntslag in de zevende en achtste eeuw?*
> Patrick Bretermitz
- 117** *Onschuldig verzet*
> Jan Pelsdonk
- 120** *Van tweezijdig naar enkelzijdig*
> Jan van der Wis
- 127** *De gedenkpenningen van Adriaan, Joannes en Anthony Bemme*
> Wiebe Nijlunsing
- 139** *Een munt van het graafschap Horn teruggevonden*
> Bouke Jan van der Veen
- 141** *Een bijzondere munt en een zeldzame penning op de PAN Amsterdam*
> Jim van der Meer Mohr
- 144** *Voorjaarspuzzel: Wartime Contribution to Foreign Coinage*
> Jan Pelsdonk
- 147** *Atelierbezoek John Sillevius 25 januari 2020*
> Jan Paul Kruimel
- 149** *Een stille getuige*
> Jan van der Wis
- 151** *Penningen van Elly Baltus en Mirjam Mieras*
> Karel Soudijn
- 154** *Numismatisch Speurwerk 59*
> Johan Mevius
- 156** *Nieuws*

Vrij dik

In dit extra dikke nummer wordt in diverse teksten stilgestaan bij de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding van Nederland, 75 jaar geleden. De penning op pagina 113 getuigt ervan dat de bevrijding in het zuiden van het land al in 1944 plaatsvond, terwijl het noorden nog een lange Hongerwinter tegemoet ging (zie het artikel op pagina 105). De hiernaast afgebeelde foto geeft een beeld van de herwonnen vrijheid en het ontladen van de spanning. Naast het bevrijdingsthema komt de numismatiek weer breed aan bod, van nieuwe penningen (zoals de VPK-inschrijfpenning op pagina 103) tot middeleeuwse munten en, om de algemene numismatische kennis eens wat aan te vullen, tevens een voorjaarspuzzel. Vrij, dik, gevarieerd en – naar ik hoop – vol leesplezier.

Sem Presser, Kinderen op een Canadese pantserwagen in Amersfoort. 7 mei 1945 (collectie: Nationaal Archief, inv. NL-HaNA_2.24.01.03_0_900-2853)

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **Heritage Auctions Europe**

Bodemvondst van een gouden geuzenpenning

De geuzenpenning is het symbool bij uitstek van de ontlukende drang naar (religieuze) vrijheid en (economische) onafhankelijkheid in ons land in de zestiende eeuw. Het prototype werd vervaardigd in 1566 door Jaques Jonghelinck uit Brussel, die ook het portret van onze philipsdaalders heeft vormgegeven. De productie is nadien door anderen voortgezet.

Voorzijde: borstbeeld van Philips de Tweede naar links met harnas, mantel en kraag; omschrift: EN · TOVT · FIDELLES · AV · ROY ·

Keerzijde: ineengedrukte handen door een opengevouwen bedeltas, omschrift: · IVSQVES · A · PORTER · LA · BESACE ·

Beide afbeeldingen tonen een gepointilleerde achtergrond en een dunne binnencirkel. Op beide zijden zijn de letters S retrograad afgebeeld. De makelij is daarmee overeenkomstig die van het gouden exemplaar in het Rijksmuseum Amsterdam. Goud, gegoten, met oogje en draatring 22 x 26 (met oogje x 29) mm, 6,38 gram inclusief ring.

Vroege geuzenpenningen zijn zeldzaam, zeker in goud, en de herkomst is meestal onbekend: dat maakt dit exemplaar, een bodemvondst uit West-Friesland, extra bijzonder.

Aangeboden in de veiling van Heritage Auctions Europe/MPO van mei 2020.

5 mei 2020, 75 jaar vrijheid

Notities van een negentigjarige bij een bevrijdingspenning

Als vijftienjarige jongen zag ik mijn moeder huilen op de dag dat het bericht van het einde van de oorlog doorkwam. Wellicht door ontladen spanning, ze was zichtbaar opgelucht. Het was van blijdschap: bevrijding! We voelden het al aankomen, na de invasie in Frankrijk, de dulle dinsdag in september 1944 en de voedseldroppings in april 1945. In mei werd het eindelijk werkelijkheid. Het gaf een bijzonder gevoel, uitzicht op een betere tijd na vijf donkere jaren, na een onzekere tijd met verhuizing, onderduiken, overvliegende bommenwerpers, wantrouwen: wie is goed en wie is fout, centrale gaarkeuken, spoorwegstaking, razzia's. Toen blij, de intocht van Canadese en Britse soldaten met een smadelijke aftocht van de Duitsers, de Moffen, met gestolen fietsen ... Vrede!

Oorlog

Vijf jaar eerder, op vrijdag 10 mei 1940, vond de Duitse inval plaats. Vroeg in de ochtend werd ik wakker door een zwaar brommend geluid, gepaard gaande met knallen. Het leek op onweer maar het bleek geronk van vliegtuigen met daaruit dalende parachutisten, en het schieten met

het afweergeschut, dat niet ver van ons huis aan de rand van een sportveld stond opgesteld. Een van de aangeschoten Junkers 52-vliegtuigen stortte neer op enkele honderden meters voorbij ons huis, in het verlengde van de laan waaraan wij woonden. We volgden de radioberichten en zagen evacuees uit het Grebbe-gebied langs-

Ludwig Wenckebach, *Vrijheid / Je maintiendrai*. 1946, brons, geslagen, 60 mm (particuliere collectie)

komen. Een paar dagen later dwarrelden grijs-zwarte asdeeltjes neer; gevolg van het Duitse bombardement op Rotterdam. Toen, op 14 mei 1940, zag ik als tienjarige jongen voor de eerste keer dat mijn moeder huilde. Dat maakte een tot nu toe bijgebleven indruk. Zo kende ik haar niet. Ik begreep het nog niet, maar zij wist al van het grote gevaar dat uit het Oosten oprukte. Er kwam een tijd met dreigend onheil. Een paar dagen later trok een lange gemotoriseerde colonne Duitse troepen ons huis in Voorburg voorbij, richting Den Haag. Ik stond op straat en vond het wel interessant, maar mijn vader zei: 'niet kijken, draai je maar om'. De bezetting was een feit. Toen volgde een tijd van angst, luchtalarm, spertijd, fietsenvordering, razzia's, zinken munten, gebrek aan voedsel ... Oorlog.

Daarna

Sinds de bevrijding van het Duitse Nazi-juk stond jarenlang de penning *Vrijheid / Je maintiendrai* op een bijgeleverd standaardje op de schoorsteen. Voor mij stond die penning daar als een symbool van vrijheid en overwinning in de vertrouwde omgeving van het ouderlijk huis, naast de klok, te midden van de Goudse vazen. De penning werd gekoesterd, af en toe omgedraaid en soms zelfs, gelijktijdig met ander koperwerk, gepoetst. Ik kon toen niet vermoeden dat die penning zo'n twintig jaar later de eerste zou zijn die deel uitmaakte van een verzameling soortgelijke kleinoden.

De geslagen penning – brons, diameter 60 mm – is door Ludwig Oswald Wenckebach (1895-1962)

ontworpen en toont, op wat voor mij de voorzijde is, de Nederlandse leeuw die het gehate Duitse hakenkruis uiteenrijt, met midden erboven een koninklijke kroon. Het omschrift JE MAIN-TIENDRAI 5 MEI 1945 wordt onderbroken door een zwaard en een pijlenbundel. Op de andere zijde staat wijdbeens, stoer, een vrouwenfiguur (de Nederlandse maagd?), als vrijheidssymbool met vrijheidshoed, zwaard en vredespalmtak. Aan haar voeten liggen open (hand)boeien en een doorbroken versperring van prikkeldraad. Het opschrift VRIJ / HEID staat links en rechts van de figuur.

In de krant las ik destijds een aankondiging van de uitgifte van deze penning en dat die verkrijgbaar was bij de postkantoren. Ik mocht het stuk kopen. In mijn herinnering was de prijs een rijksdaalder. Een bijbehorend foldertje ging verloren. Uit later gevonden documentatie blijkt dat de penning in april 1946 is geslagen bij 's Rijks Munt in Utrecht om de bevrijding van een jaar eerder te herdenken en dat de prijs f4,50 was. De oplage is ongeveer 6000 exemplaren.¹ Bij recente veilingen was de opbrengst van exemplaren van deze penning rond €50.

Hoewel mijn voorkeur uitgaat naar gegoten penningen is voor mij deze geslagen penning er een met de meeste emotionele waarde.

Noot

1. Boegheim, L.M.J. (2000) De bevrijdingspenning 1945, in: *De Beeldenaar* 24-6 (2000) 270-275.

FIDEM
MEDALS

International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org

HOREN

VPK-inschrijfpennning 2020

Begin juli 2019 kreeg ik per e-mail de volgende tekst van de contactpersoon van de vereniging toegestuurd: 'Je bent nog niet van de VPK af. Bij deze mag ik je het leuke nieuws brengen dat je door het bestuur bent uitgekozen om de inschrijfpennning 2020 te maken'. Dit was niet de eerste keer dat ik een penning voor de VPK maakte, maar het was écht een verrassing en ik heb er met veel plezier aan gewerkt.¹

Zien

Begin vorig jaar was ik bezig met een hommage-pennning en een portretpenning voor mijn vader die in november 98 jaar hoopte te worden. Ik was dus al gefocust op het maken van penningen toen de VPK-opdracht erbij kwam. Bij het kiezen van het onderwerp keek ik naar wat me al langer bezighoudt. Mijn gedachten gingen terug naar een eerder gemaakte penning over het *zien*. Het idee voor *zien* was mede ontstaan tijdens het geven van teken- en beeldhouwlessen. Tijdens die lessen, die ik overigens nog steeds geef, leren de deelnemers te kijken naar wat er nou echt voor hun neus gebeurt, het te beschrijven, te tekenen of te boetsen. Zien maakt rijker. De penning *ZIEN* laat op de voorzijde een dwarsdoorsnede van het oog zien en op de keerzijde de hersenen van bovenaf. De tekst op de penning staat op alle zijden en luidt als volgt: KIJKEN DOEN WE ALLEMAAL / ZIEN – NEÏZ / SÌ >< IS / HERSENWERK.

Geluidsgolven

Na *zien* ben ik nu terecht gekomen bij *horen* en *niet horen*. Bij mijn vader – heel doof sinds vele jaren – zag ik hoe groot de handicap is als je de mensen om je heen (bijna) niet meer kunt verstaan. Wat je ook aan hulpmiddelen in je gehoor-gang stopt, je raakt geïsoleerd. Ook mijn gehoor neemt af en dat is geen rooskleurig vooruitzicht.

Het gehoor is in al zijn facetten een wonderlijk mooi en gecompliceerd orgaan. De oren vangen een geluidsgolf op en leiden die naar de gehoor-gang, via het trommelvlies komt de golf aan in het middenoor, waar de gehoorbeentjes hamer, aambeeld en stijgbeugel in trilling komen. Dan volgt het ovale venster naar het binnenoor waar de golf in de vloeistof van het slakkenhuis komt, die het omzet in een elektrochemisch signaal dat via de gehoorzenuw naar de hersenen wordt gestuurd. Hoe het slakkenhuis werkt en er vanbinnen uitziet is prachtig, maar dat is te veel voor één penning.

Henny van Grol, *ZIEN*. 2016, gietmarmor, 60 x 50 mm (foto's: kunstenaar)

Henny van Grol, *Henk van Grol* (voorzijde). 2019, gietmarmor, 88 mm (foto: kunstenaar)

In augustus tijdens mijn vlucht uit Amsterdam naar de Betuwe ben ik gaan 'denken op papier'. Het idee groeide, door tekening na tekening, te verkleinen, te vergroten, te knippen en (in reliëf) te plakken. Het was fijn om er die dagen van de hittegolf, binnenshuis, in de wind van een ventilator, aan te werken. Terug in het atelier was het ontwerp zover dat ik kon beginnen met materiaal. Na een opzet in boetseerwas viel mijn oog op een blok gasbeton. Voor het fond zocht ik een botachtige structuur en gasbeton was daarvoor een ideaal materiaal, daarop kon ik met gips werken, dat me als werkmateriaal veel beter ligt.

Op de voorzijde van de penning staat HOREN, de titel van de penning. Hier is ook het slakkenhuis

met het evenwichtsorgaan verbeeld, waarbij de laatste wat meer in perspectief op het vlak is geplaatst en diepte geeft aan de voorstelling. Op de keerzijde staat het uiterlijke kenmerk van het horen; het oor. Vaak een sieraad aan ons hoofd. Op het licht aflopende vlak rond het oor staan de letters VERSTAAN WE ELKAAR als verbeelding van een geluidsgolf. De tekst is op meerdere manieren te lezen. Links van het oor staan VPK en de initialen HvG en rechts is de verbeelding van de been-tjes hamer, aambeeld en stijfbeugel die via de zijkant van de penning verbinding maken met de doorgang naar het slakkenhuis op de voorzijde.

Gedurende het denk- en maakproces van deze penning was mijn – levenslang zelfstandige – vader veel in mijn gedachten. Nadat hij ziek – geworden in juli, kwam hij weer thuis om eind oktober weer opgenomen te worden. Hij stierf vier weken na zijn 98ste verjaardag en heeft de penning gelukkig nog kunnen zien. Nu ga ik weer verder met de hommage-penning die stil heeft gelegen.

www.hennyvangrol.exto.nl. De bestelgegevens vindt u in de nieuwsrubriek.

Noot

1. Grol, Henry van (2010) Geboortepenning 2010. Opdracht van de Vereniging voor Penningkunst, in: *De Beeldenaar* 34 5, 223-225; Vegter, Chris (2016) Welkomstpenning Vereniging voor Penningkunst, in: *De Beeldenaar* 40 3, 110.

Henny van Grol, *HOREN*. 2020, brons, 73 mm (foto's: kunstenaar)

De penning van de Noodorganisatie Krommenie voor inzet tijdens de Hongerwinter van 1944-1945

In een eerder artikel in *De Beeldenaar* heb ik een penning beschreven die door de diaconie van de Nederlands Hervormde Kerk in Utrecht was toegekend aan de diakenen die zich tijdens de winter van 1944-1945 hadden ingezet om de meest hulpbehoevenden van voeding te voorzien.¹ Er waren ook andere particuliere organisaties actief om de verhongerde bevolking steun te bieden. Zo ook in Krommenie, waar voor dat doel een noodorganisatie was opgericht. Ook deze organisatie heeft na de oorlog een penning uitgereikt aan hen die zich tijdens de oorlogswinter van 1944-1945 voor de voedselvoorziening hadden ingezet.

Noodorganisaties

Op 6 juni 1944 waren geallieerde troepen in Normandië geland en was een begin gemaakt met de bevrijding van Noordwest-Europa. Met operatie *Market-Garden* had maarschalk Montgomery Duitsland in september 1944 een vernietigende slag toe willen brengen maar de operatie mislukte. Het gevolg hiervan was dat alleen het Zuiden van Nederland in 1944 werd bevrijd, terwijl het Noorden bleef zuchten onder het Duitse juk. De Duitsers voerden veel goederen en voedsel af naar Duitsland. In het noorden ontstonden hierdoor in 1944 steeds grotere tekorten aan levensmiddelen. In september 1944

J.P. van Zegveld, Noodorganisatie *Krommenie*, aan Evert Buma. 1945, brons, 80 x 80 mm (particuliere collectie)

kwam de aanvoer van aardappelen en kolen tot stilstand en vanaf oktober 1944 was er voor huishoudens geen elektriciteit of gas meer. Alles werd gesloopt om in de kachels te verbranden. Eind december 1944 ging het streng vriezen waardoor ook de geringe aanvoer over het water stil kwam te liggen. De voedselrantsoenen van de centrale distributie werden steeds geringer en mensen moesten op hongertochten om eten te vinden. Hele huisraden werden geruild voor een beetje voedsel.

In september 1944 was in Zaandam, met medewerking van de NSB-burgemeester, een noodorganisatie opgericht om zo veel mogelijk voedsel voor de lokale bevolking veilig te kunnen stellen. Er werd geld beschikbaar gesteld door het lokale bedrijfsleven en er werd een collectie gehouden.² De organisatie wist te bereiken dat de nog aanwezige voeding in de pakhuizen van Zaanse bedrijven, aan de lokale Zaanse bevolking werd verstrekt en niet door de Duitse bezetter afgevoerd zou worden.³ De burgemeester was niet op de hoogte dat de organisatie ook opereerde als dekmantel voor activiteiten van het verzet in de Zaanstreek en vele Zaanse verzetslieden waren medewerkers van deze noodorganisatie.⁴

Noodorganisatie Krommenie

Het initiatief tot het oprichten van de noodorganisatie in Zaandam vond navolging, zo ook in Krommenie, waar in december 1944 een noodorganisatie werd opgericht waarvan het bestuur werd gevormd door de heren G.H.G. Nordemann als voorzitter, J.L. Luynenburg als secretaris-penningmeester en tenslotte M. Leguyt. Pastoor J. Schmidt, E. Kaars Sijpesteijn, H. Stuurman en G. Bleeker waren adviserend lid.⁵ Ernst Kaars Sijpesteijn was een neef van de beherend venoot van de Commanditaire Vennootschap P.H. Kaars Sijpesteijn, een in 1861 opgerichte zeildoekweverij in Krommenie. Deze vennootschap had het landhuis 'Weversend' aan de noodorganisatie ter beschikking gesteld, ondanks het feit dat het huis aanvankelijk door het Duitse leger gevorderd was.⁶

Er werd contact gelegd met de noodorganisatie in Wormerveer en met de centrale noodorganisatie in de Zaanstreek om daarmee de krachten te bundelen en in januari 1945 kon daardoor het

Anoniem, *Voedseldropping door een Engels vliegtuig*. 1945 (collectie: Haags Gemeentearchief, foto: Fotoburo Thuring)

eerste voedsel gedistribueerd worden. De distributie verliep via 17 wijkhoofden van een eerder al gevormd vrouwencomité. De kindervoeding speelde een belangrijke rol en vanaf 1 februari 1945 werden dagelijks aan kinderen tussen de 6 en 14 jaar warme maaltijden verstrekt en werden noodrantsoenen en vitamine bonbons aan kinderen gegeven. Aan gezinnen werden onder meer aardappelen, rode bieten, witlof, witte kool, wortelen, erwten, roggevlakken, tarwebloem, maar ook havermost, appelstroop en zeep verstrekt.

Eind januari 1945 arriveerden schepen met 3700 ton meel van het Zweedse Rode Kruis in Delfzijl maar het duurde nog een maand voordat het meel bij de bevolking van Krommenie terecht kwam. De distributie hiervan liep ook via de noodorganisatie.⁷ Op 29 april 1945 kwam verlossing van de ergste hongersnood toen Engelse vliegtuigen in het kader van 'Operatie Manna' voedsel voor de bevolking afwierpen over Noord-Holland, na impliciet akkoord gekregen te hebben van de Duitse autoriteiten. Ruim een week later, op 8 mei 1945, arriveerden Canadese troepen in Krommenie.⁸ De noodorganisatie bleef vervolgens nog tot 30 juni 1945 actief.⁹

Achthoekige penning

De Noodorganisatie Krommenie heeft in 1945 bij de Koninklijke Begeer een penning laten maken om toe te kennen aan personen die zich tijdens de winter van 1944-1945 verdienstelijk hadden gemaakt voor de organisatie. In het

Archief Zaanstad in Zaandam is helaas weinig informatie aanwezig over de noodorganisatie want het enige archiefstuk met betrekking tot de organisatie bestaat slechts uit enige distributiebonnen.¹⁰ Ik heb in de archieven dan ook geen nadere informatie kunnen vinden over het toekennen van deze penningen.

De penning is van de hand van J.Ph. van Zegveld en is door Von Weiler beschreven onder nummer 1624 in zijn standaardwerk over de penningen die door de Koninklijke Begeer in de jaren 1935-1960 zijn vervaardigd.¹¹ De penning van de Noodorganisatie Krommenie is achthoekig en met afmetingen van 80 bij 80 mm vrij groot van formaat. De voorzijde toont een vrouw die voedsel uitdeelt aan een moeder met haar kind, vermoedelijk een verwijzing naar de dames van het vrouwencomité die de distributie van voeding verzorgden. Op de achtergrond is links een boerderij in het water afgebeeld, wat mogelijk verwijst naar de inundatie door de Duitsers in februari 1944 van grote delen van Noord-Holland, met daarboven in de lucht drie militaire toestellen. Rechts op de achtergrond staat een man afgebeeld met aan de horizon een fabrieksgebouw en daarboven wolken. Het geheel is omgeven door een cirkelrand met de tekst: 'NOOD ORGANISATIE KROMMENIE OORLOGSWINTER 1944/45'. Op de keerzijde staat eveneens een cirkelrand met aan de bovenrand het gemeentewapen van Krommenie met een lint en daaronder 'AAN' met ruimte voor een inscriptie. Aan de onderrand zijn twee eikenbladeren met twee eikels afgebeeld.

De in dit artikel afgebeelde penning is voorzien van de naam 'E.G. BUMA'. Eind augustus 1945 vond een afscheidsavond van de noodorganisatie plaats waarin verslag werd gedaan van de werkzaamheden in de winter van 1944-1945 en waarin verschillende personen werden bedankt voor hun inzet.¹² Mogelijk is de penning tijdens deze afscheidsavond uitgereikt.

Evert Buma (1897-1993)

Evert Gerhard Buma werd op 4 april 1897 in Enschede geboren als zoon van Elke Jans Buma en van Justina Dorothea Friederika Majoewsky. Hij werd tijdens de mobilisatie op 29 januari 1916 als 18-jarige aangenomen als vrijwillig adspirant vaandrig bij de artillerie en zou uiteindelijk bij Koninklijk Besluit van 11 augustus 1920 worden

benoemd tot reserve eerste luitenant.¹³ Buma verhuisde op 17 juni 1924 naar Krommenie en verliet op 28 juli 1924 de militaire dienst. Hij trad op 11 februari 1925 in Lonneker, tegenwoordig de gemeente Enschede, in het huwelijk met Johanna Willemina Rommelaar, aldaar geboren op 30 september 1896.¹⁴

Buma was bedrijfsleider bij de zeildoekweverij van de Commanditaire Vennootschap P.H. Kaars Sijpestein, een firma die zoals ik eerder schreef nauw betrokken was bij de Noodorganisatie Krommenie. Ook Buma heeft zich in de winter van 1944-1945 voor de noodorganisatie ingezet en was onder meer verantwoordelijk voor het distribueren van de Rode Kruis-goederen.¹⁵ Hij verhuisde in 1961 met zijn vrouw naar Beverwijk en vervolgens in 1973 naar Heemskerk, waar hij op 29 januari 1993 op 95-jarige leeftijd overleed.¹⁶

Noten

1. Wilschut, Ernst (2020) De penning van de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht voor inzet tijdens de hongerwinter van 1944-1945, in: *De Beeldenaar* 44-2, 53-56.
2. Jong, L. de (1981) *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 10b, eerste helft ('s-Gravenhage) 222-223.
3. Swart, W. (1980) *Zaanstreek in bezettingsjaren* (Zaandam) 223-225 & 233-234.
4. Kat, A. e.a. (1985) *Verzet aan de Zaan* (Zaandam) 157.
5. Nordemann, fam. (2001) Nood-Organisatie Krommenie, in: *De Krommenieer kroniek* 21, 26.
6. Woudt, Klaas (1987) *De geschiedenis van een Zaanse familie-onderneming* (Krommenie) 185.
7. *De Zaanstreek* (30 augustus 1945).
8. Weide, J. van der (2010) Een jaar van beproeving en bevrijding, in: *Krommenie, gebeurtenissen in de 20^e eeuw* (Krommenie) 71.
9. Nordemann, fam. (2001) Nood-Organisatie Krommenie, in: *De Krommenieer kroniek* 22, 51.
10. Archief Zaanstad, archieftoegang AC-002 (Collectie Tweede Wereldoorlog), inventarisnummer 1547 (Stukken betreffende voedselverstrekking via de Nood-Organisatie Krommenie, z.d.).
11. Weiler, A.C. von (1960) *Koninklijke Begeer, ateliers voor edelsmeed- en penningkunst Voorschoten. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1923-1960* 5 (Voorschoten) 65.
12. *De Zaanstreek* (30 augustus 1945).
13. Nationaal archief, archieftoegang 2.13.04 (Inventaris van de dienststaten en stamboeken der Officieren van de Koninklijke Landmacht en van de koloniale troepen in Nederland, (1715) 1814-1940 (1945)), inventarisnummer 775, 133.
14. Archief Zaanstad, Bevolkingsregister Krommenie periode 1900-1937.
15. *De Zaanstreek* (30 augustus 1945).
16. Centraal Bureau voor de Genealogie, centraal archief van overledenen, persoonskaart pb14071.

Ode aan de Vrijheid

Op pagina 101-102 is een penning beschreven over de bevrijding van Nederland in 1945, 75 jaar geleden. In en rond 1945 zijn in Nederland tal van penningen uitgegeven die hierbij aansluiten. Dit tweede artikel gaat daar – als een kleine ode aan de vrijheid – nader op in.

Stil verzet

De ontwerper van de penning in het hierboven aangehaalde artikel, Ludwig Oswald Wenckebach (1895-1962), ontwierp in 1942 als stil verzet een penning over een vriend van de familie, Jeanne Verspyck van der Elst.¹ Van deze penning zijn vooralsnog twee exemplaren bekend. Een ervan ligt in de Nationale Numismatische Collectie in Amsterdam en de tweede bevindt zich in Teylers Museum in Haarlem (TMH). De keerzijde toont een staande vrouw met sluier, die zich afwendt van de rechterzijde (het Oosten). Vertaald uit het Frans luidt de tekst: 'ik haat de koude wind uit het Oosten'. Wie deze afbeelding vergelijkt met de vrouwenfiguur op Wenckebachs penning uit het voorgaande artikel, zal een belangrijke overeenkomst opvallen. Op de bevrijdingspenning lijkt op de keerzijde dezelfde persoon te zijn afgebeeld,

die zich nu niet langer tegen de koude probeert te beschutten maar fier en gewapend naar het Oosten kijkt, klaar om de vrijheid te verdedigen. Je Maintiendrai! Alhoewel de tweede penning duidelijk tot in groter detail is uitgewerkt, zouden ze tijdens het ontwerpproces zeer goed pendanten van elkaar geweest kunnen zijn.

Daarnaast ontwierp Wenckebach vanaf 1942 een serie van zes penningen over onderdrukking, verzet en bevrijding. Na de oorlog werd die serie bij 's Rijks Munt uitgevoerd. Ze zijn beschreven in een publicatie over Wenckebachs penningen door Tilanus.² De zes penningen komen voor in een gegoten en een geslagen uitvoering, met diameters van respectievelijk 88 en 60 mm. Op de eerste penning staat MXMXL (1940) als jaartal vermeld en een W als signatuur. Met uitzondering van de vierde penning staat op de andere penning

Oswald Wenckebach, *Jeanne Jacqueline Verspyck van der Elst*. 1942, brons, 95 mm (collectie TMH, inv. TMNK16898)

Oswald Wenckebach, *onderdrukking, verzet en bevrijding*. 1945, brons, 60 mm (collectie TMH, inv. TMNK 04003-TMNK 04008) 6 penningen, van de identieke keerzijden is er één afgebeeld

gen MXMXLII (1942) en eveneens een W als signatuur. De keerzijde is op iedere penning hetzelfde en toont de Nederlandse leeuw met verbroken ketens boven een vertrappt hakenkruis, met als omschrift: JE MAINTIENDRAI. De voorzijde toont op iedere penning een gevangen of verslagen man. Met de vijfde penning verwijst Wenckebach naar zichzelf. Hij heeft namelijk ook zelf gevangen gezeten, in cel 55. Dat nummer staat op de waterkruik. De omschriften geven fragmenten van de originele tekst van het Wilhelmus.

1. *Gesneuvelde soldaten in mei 1940.*

EEN EEUWICH RIJCK VERWERVEN ALS EEN GHETROUWE HELT (strofe 9);

2. *Nagedachtenis aan de gefusilleerden.*

DEN VADERLANDT GHETROUWE BLIJF ICK TOT IN DEN DOOT (strofe 1);

3. *Standvastigheid.* STANTVASTICH IS GHEBLEVEN MIJN HERT IN TEGHENSPOET (strofe 13).

4. *Lijden in de concentratiekampen.* ALS ICK DAER AEN GHEDENCKE MIJN EDEL HERT DAT BLOET (strofe 10).

5. *Gevangenen.* NAE T SUER SAL ICK ONTFANGHEN VAN GODT MIJN HEER DAT SOET (strofe 9), en

6. *Verdrukten in oorlogstijd.* DIE TYRANNY VERDRYVEN DIE MY MYN HERT DOORWOND (strofe 6);

Ook de kunstenaar Pieter Starreveld (1911-1989) heeft zijn verlangen naar vrede via penningen geuit. Hij ontwierp in de periode 1941-1942 een serie penningen over bezetting, onderdrukking en bevrijding.³ Hij deed dit in overleg met Anton (Antonius Everdinus) van Kempen (1893-1970), die mededirecteur was van de N.V. Nederlandsche Fabriek van Gouden en Zilveren Werken Gerritsen en Van Kempen. De teksten werden bedacht door Albert Helman (pseudoniem voor Lou Lichtveld, 1903-1996), die toen bij Starreveld zat ondergedoken. De heren dachten dat de oorlog niet lang kon duren en zij wilden de penningen klaar hebben zodra Nederland bevrijd was. Starreveld werkte direct in het staal en maakte de stempels vrijwel geheel gereed: hij liet alleen het achterste cijfer van het jaartal 1945 nog open. Het bewaren van deze stempels was uiteraard gevaarlijk, want als de Duitse bezetter ze zou ontdekken dan was de bezitter zijn leven niet zeker. Anton van Kempen verborg ze daarom achter een nieuw gemetselde muur bij het bedrijf in Zeist. Daar liep geregeld Duitsgezind volk rond, want ook de bezetter gaf penningopdrachten uit. Zo werd in 1941 in opdracht van Anton Mussert een door Ed Gerdes ontworpen penning geslagen als herinnering aan de geïnterneerde NSB'ers in de meidagen van 1940. Helaas wist Van Kempen

na de oorlog niet meer exact waar hij Starrevelds penningstempels had verborgen, met als gevolg dat de muur moest worden afgebroken. De ontwerptekeningen van Starreveld tonen ook een tweetal interessante, onuitgevoerde ontwerpen, die niet goed bij de uiteindelijke serie passen maar als zelfstandige penning interessant zouden zijn geweest. Een van de twee dateert uit 1941 en was bedoeld als herinnering aan de gesneuvelde soldaten uit de eerste oorlogsdagen, van de Duitse inval tot de Nederlandse capitulatie: 10-15 mei 1940.

Andere bekende bevrijdingspenningen uit 1945 zijn gemaakt door Willem Valk (1898-1977), Marinus Kutterink (1907-1983) en Joop Hekman (1921-2013). De eerste maakte een penning in opdracht van de Vereniging voor Penningkunst (VPK), de andere twee werkten voor Van Kempen en Begeer.⁴

Pieter Starreveld, *Ontwerpschets 'den eenigen overwinnaar'*. Z.j. (1941-1942), grafiet op papier, 122 x 105 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 15756)

Pieter Starreveld, *Om vrijheid gestreden*. 1940 (1945), brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 15761)

Pieter Starreveld, *Ontwerpschets 'gevallen voor het vaderland'*. 1941, grafiet op papier, 122 x 107 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 15757)

Pieter Starreveld, *Verdrukking geleden*. 1945, brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 15762)

Pieter Starreveld, *Daagt eindelijk vrede*. 1945, brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 15760)

Willem Valk, *Bevrijding*. 1945, brons, 65 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 04010)

Marinus Kutterink, *Bevrijding*. 1945, witmetaal, 71 mm (collectie: TMH, inv. TMNK15848)

J.P. van Zegveld, *Spoorwegstaking*. 1944 (1945), brons, 50 mm (particuliere collectie)

Joop Hekman, *Bevrijding*. 1945, brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK15850)

Hildo Krop, *Gerrit van der Veen-penning*. Z.j. (1945), brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK16928)

Dank

Vanaf de bevrijding in 1945 volgde een nieuwe groep penningen, die een direct gevolg waren van – of een herinnering waren aan – gebeurtenissen die tijdens de oorlog hadden plaatsgevonden. Bijvoorbeeld de bij Begeer geslagen penning door J.P. van Zegveld (1903-1992), over de spoorwegstaking die op 17 september 1944 begon en tot het einde van de oorlog zou duren. Hildo Krop (1884-1970) ontwierp de bij 's Rijks Munt geslagen *Gerrit van der Veen-penning*. Gerrit Jan van der Veen (1902-1944) was een kunstenaar en verzetsstrijder, die tijdens de oorlog zijn kunstvaardigheid onder andere gebruikte voor het vervalsen van persoonsbewijzen. Hij werd uiteindelijk opgepakt en gefusilleerd. De naar hem vernoemde penning werd uitgereikt aan deelnemers van de tentoonstelling *Kunst in Vrijheid*. Deze werd van 22 september tot 15 november 1945 gehouden in het nog lege Rijksmuseum te Amsterdam. De betrokken kunstenaars waren tijdens de bezetting niet aangesloten geweest bij de door de bezetter ingestelde Kultuurkamer.

Cor van Kralingen (1908-1977) maakte in 1946 voor de VPK een penning ter herinnering aan het bombardement van Rotterdam en Marinus

Cor van Kralingen, *Bombardement van Rotterdam*. 1940 (1946), brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK03996)

Marinus Kutterink, *Uitzending van Amsterdamse kinderen tijdens de Hongerwinter van 1944*. 1947, brons, 50 mm (collectie: TMH, inv. TMNK04011)

Titus Leeser, *Eerbetoan aan Nederlandse vrouwen in Japanse concentratiekampen*. 1947, brons, 60 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 14296)

Kutterink vervaardigde in 1947 een penning over het uitzenden van Amsterdamse kinderen naar Friese pleegouders tijdens de Hongerwinter. Als laatste nog een penning uit 1947 door Titus Leeser (1903-1996), eveneens voor de VPK, ter ere van de vrouwen die de Jappenkampen in Nederlands-Indië hebben moeten doorstaan.

Na 5 mei 1945 was de oorlog in Nederland weliswaar voorbij, maar problemen waren er nog te over, want het land lag in puin. Er volgde een periode waarin 'tientje van Lief tinck' en 'Marshall-

hulp' een begrip werden. Bovendien zouden de spanningen in Nederlands-Indië een climax bereiken. Met dit artikel beogen wij niet om een compleet overzicht te geven van alle penningen uit - en over deze periode. Mocht u als lezer een penning met een interessant verhaal hebben, bent u van harte uitgenodigd om in de pen te klimmen, als ode aan de vrijheid.

Noten

1. Pelsdonk, Jan (2017) Weerpraatje of verborgen verzet op een penning van Ludwig Wenckebach, in: *De Beeldenaar* 41-4, 200; Pelsdonk, Jan (2016) Kleine daden met grote gevolgen, in: *Teylers Magazijn* 127, 18-19.
2. Tilanus, Louk (2012) Wenckebachs penningen en munten, in: Hefting, Paul, Feico Hoekstra, Anton Reichel e.a. *Oswald Wenckebach. Monografieën van het Sculptuur Instituut 5* (Zwolle), 69-80.
3. Eekelen, W.F. van (1979) Nederlandse makers van penningen 1: Pieter Starreveld, in: *De Beeldenaar* 3-2, 53-55; Pelsdonk, Jan (2020) Werken aan de bevrijding. Penningen en penningontwerpen van Pieter Starreveld, in: *Pieter Starreveld. Beeldhouwer. 1911-1989* (in voorbereiding).
4. Tilanus, Louk (2000) *Handzame Sculptuur* (Amsterdam) 179-181 & 191-193.

catawiki

Unieke munten geselecteerd door onze experts

Ontdek elke week meer dan 2000 munten
en bankbiljetten, zorgvuldig geselecteerd door
onze gepassioneerde en toegewijde experts.

catawiki.nl

Waarderingspenning voor de bevrijding van 's-Hertogenbosch in 1944

Een nieuwe penning door Lei Lennaerts

Dit jaar vieren wij dat het 75 jaar geleden is dat Nederland bevrijd is, eerst op 5 mei van de Duitse en op 15 augustus van de Japanse bezetter. Voor het deel in Nederland dat wij omschrijven als 'onder de rivieren' vond de bevrijding al in het najaar van 1944 plaats. 's-Hertogenbosch is in oktober 1944 door de 53rd (Welsh) Infantry Division bevrijd. Vorig jaar oktober werd er in 's-Hertogenbosch al stil gestaan bij 75 jaar bevrijding. Sinds jaar en dag worden daar de militairen van toen bij uitgenodigd en afgelopen jaar waren er vier van de nog levende veteranen overgekomen naar 's-Hertogenbosch om de festiviteiten bij te wonen. Voor deze gelegenheid heeft Lei

Lennaerts (1965) van de gemeente de opdracht gekregen om een penning te maken die vervolgens door burgemeester Jack Mikkers aan de veteranen is uitgereikt.

Lennaerts is voor de gemeente 's-Hertogenbosch geen onbekende. In 2016 heeft hij in het kader van het Jeroen Bosch-jaar ook al een penning ontworpen. Op de voorzijde is op de achtergrond een hoek van het stationsplein afgebeeld die tijdens de gevechten van de bevrijding zwaar onder mortievuur heeft gelegen. Het gevolg was dat de hele hoek volledig werd verwoest. Op die plek stonden prachtige art-nouveau gebouwen waarvan alleen zwaar

Lei Lennaerts, *Waarderingspenning*, 2020, zilver, 60 mm (foto's: Lei Lennaerts)

Fotopersbureau Het Zuiden, *Drakenfontein en hotel 'Du Commerce' kort na de bevrijding. 1944* (collectie: Stadsarchief 's-Hertogenbosch, inv. 0002680)

Bevrijder Tony Pengelly uit Cardiff met zijn penning (foto: Lei Lennaerts)

beschadigde voorgevels bleven staan. Een icoon van 's-Hertogenbosch is de drakenfontein uit 1903 (monument aan de stad geschonken door de voormalige Commissaris van de Koningin P.J. Bosch van Drakestein). Het monument bleef vrijwel ongeschonden. Op de voorgrond hurken drie Welsh soldaten waarvan er een de vlag van Wales (met draak) zwaait. Op de keerzijde staat de zogenoemde Boschboom afgebeeld. Deze boom – die de stad 's-Hertogenbosch symboliseert – is een lindeboom en komt op wapens en vlaggen op allerlei manieren voor. De Boschboom is getooid met wapenschilden met de afkortingen van de regimenten die deel uitmaakten van de 53ste Divisie. Op de stam staat de 'W', het symbool

van de 53th (Welsh) Infantry Division, afgebeeld. De Boschboom floreert met veel groene bladeren en wordt getooid met de schilden waarmee de onlosmakelijke band tussen The Welsh en de stad wordt gesymboliseerd. De *waarderingpenning*, zoals de penning door de gemeente wordt genoemd, is een dubbelzijdige reliëfpenning, die is geslagen in een oplage van 60 stuks in tombak en 6 in zilver; de diameter is 60 mm. De zilveren penningen waren uitsluitend bestemd voor de bevrijders. De tombak penningen zijn geschonken aan de meest actieve vrijwilligers die de festiviteiten mede hebben georganiseerd. De penning is niet in de handel verkrijgbaar.

Toch geen Friese muntslag in de zevende en achtste eeuw?

Eind 2019 is in een Duits tijdschrift een Engelstalig artikel verschenen van de Leidse archeoloog Frans Theuws.¹ Dit artikel wil ik hier bespreken, omdat zijn conclusies over de sceatta's van de series D en E in grote mate betrekking hebben op de vroege Nederlandse muntgeschiedenis.

In Engeland geslagen?

De Leidse archeoloog Frans Theuws poneerde de stelling, dat de series D en E van de sceatta's niet in hedendaags Nederland, maar in Angelsaksisch Engeland werden geslagen. Een paar jaar geleden publiceerden David Michael Metcalf († 2018) en Wybrand Op den Velde corpora van deze series in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*.² Omdat Theuws zijn overwegingen op hun data baseerde, zijn hun en zijn resultaten goed vergelijkbaar.

Sceatta's, die in de laatste kwart van de zevende - en in de eerste helft van de achtste eeuw werden geslagen, vertonen doorgaans geen opschriften. Mede hierdoor is het niet gemakkelijk om de plaats van vervaardiging te identificeren. Navenant neemt de discussie hierover in de studies van Metcalf en Op den Velde veel ruimte in, vooral omdat stukken van de series D en E aan beide zijden van het Kanaal werden teruggevonden. Metcalf en Op den Velde denken dat de series D en E in het tegenwoordige Nederland werden geslagen en dan via handels-

contacten in Engeland terecht kwamen. Deze opvatting is ook te vinden in handboeken van recentere datum.³

Wijn

Frans Theuws geeft in zijn artikel (het eerste van twee) een andere uitleg over een reeks van onderzoeksuitkomsten van Metcalf en Op den Velde. Met name gaat hij in tegen hun classificering van de series D en E als Fries. Volgens Theuws kunnen hun theorieën ten eerste geen antwoord geven op belangrijke economische vragen. Het gaat hem ten eerste om de vraag waarom er in de jaren '90 van de zevende eeuw een sterke toename van handel met Engeland zou zijn geweest en wat de Friezen in die tijd überhaupt zouden hebben geïmporteerd. De verklaring dat de Friezen wol uit Engeland invoerden overtuigt Theuws niet, omdat er ook in Friesland genoeg wol beschikbaar was. Ten tweede vraagt hij zich af, waarom de overgang van de eerste tot de tweede fase in Engeland op hetzelfde tijdstip als in hedendaags Nederland zou zijn gebeurd, waarvoor Metcalf en

Sceatta serie D, continentaal runentype. Circa 695-715 (in 2017 gevonden in Castricum, foto's: NUMIS 1138333)

Sceatta serie E, stekelvarken/standaard-type. Circa 680-720 (in 2016 gevonden in Waadhoeke, foto's: NUMIS 1138329)

Op den Velde de Frankische machtsontplooiing als oorzaak beschouwen, die niet van invloed op Engeland kon zijn geweest. Ten derde merkt hij op, dat het aantal in Engeland gevonden sceatta's te gering voor een monetaire maatschappij zou zijn, als de series D en E niet in Engeland zouden zijn geslagen.

Theuws betoogt dat er in Nederland nauwelijks sceatta's buiten de belangrijke handelsnederzettingen (*hot spots*) werden gevonden. In Engeland daarentegen waren zowel zulke *hot spots*, de plaatsen van de muntslag, te vinden als ook vele verspreide afzonderlijke vondsten. Daaruit en uit verdere aanwijzingen concludeert Theuws dat in beginsel alle sceatta's in Engeland werden geslagen. Anders dan Metcalf en Op den Velde denkt hij dat noch heersers noch de overheid deze muntslag controleerden. Volgens hem sloegen Angelsaksische kloosters munten, om verschillende waren te kopen. Friese handelaren leverden wijn aan deze kloosters en kregen daarvoor sceatta's, die op die manier in de Friese handelsnederzettingen kwamen.

Als Theuws gelijk heeft en de series D en E in Engeland werden geslagen, zou dit betekenen dat de Friezen in de vroege middeleeuwen geen eigen muntslag kenden en pas de Frankische koning Pippijn de Korte (751-768) weer munten in het tegenwoordige Nederland liet slaan. Ongetwijfeld zal het artikel van Theuws de discussie over de series D en E stimuleren. We moeten afwachten of zijn opvattingen de overhand krijgen.

Noten

1. Theuws, Frans (2018) Reversed directions. Re-thinking Sceattas in the Netherlands and England, in: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 46, 27–84.
2. Op den Velde, Wybrand & David Michael Metcalf (2003) The monetary economy of the Netherlands, c. 690–715 and the trade with England. A study of the sceattas of series E, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 90; Metcalf, David Michael & Wybrand Op den Velde (2009/2010) The monetary economy of the Netherlands, c. 690–760 and the trade with England. A study of the Porcupine sceattas of series E, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 96–97.
3. Naismith, Rory (2017) *Britain and Ireland c. 400–1066* (Cambridge) 88–91.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

EGMP vzw

Onschuldig verzet

Tijdens de voorbereidingen voor de expositie *75 jaar vrij!* over munten en penningen uit - en over de Tweede Wereldoorlog in Teylers Museum, bracht ik op een winderige dag in februari een bezoek aan grafisch kunstenaar Nono de Wilde-Reinhold (1929). In *Teylers Magazijn* had een artikel gestaan over haar en haar werk, waarbij bijna terloops vermeld stond dat zij in de oorlog munten had uitgezaagd.¹ Uitgezaagde munten, veelal samen gesoldeerd tot theelepels, zijn een bekend fenomeen. Een groot aantal verschijningsvormen is in 2006 in *De Beeldenaar* beschreven.² Van de makers van die stukjes huisvlijt is echter zo goed als niets bekend. Nono lichtte een tipje van de sluier op.

Achtergrond

Het is een typisch verschijnsel uit de Tweede Wereldoorlog; uitgezaagde munten met het portret van koningin Wilhelmina in de vorm van muntsieraden, theelepels, speldjes en dergelijke. Er moeten zich vele Nederlanders met dit nationale tijdverdrijf hebben beziggehouden. Vóór de uitbraak van de Tweede Wereldoorlog zijn er geen vermeldingen van bekend.³ Op 22 april 1941 stond in de landelijke en lokale kranten het bericht dat het maken, verkopen, op voorraad hebben of uitstallen van beeltenissen van leden van het koninklijk huis 'in welke vorm dan ook, dus ook als sieraden, speldjes e.d.' werd verboden.⁴ Ondanks – of dankzij – dit verbod nam de productie juist in deze periode een vlucht.

Dit werd nog eens extra aangewakkerd door de verplichte inlevering van de vooroorlogse munten.⁵ In de loop van 1942 werden zij buiten omloop gesteld en op 5 oktober 1942 was de laatste dag dat ze konden worden ingewisseld.⁶ In het jaar daarvoor, op 22 december 1941, kwamen de eerste zinken munten in omloop.⁷ Kort voor de intrekking van het oude geld werd bij 's Rijks Munt in 1941 – zogenaamd om te voorzien in het grote tekort aan pasmunten – in recordtempo en in ploegendiensten nog een grote hoeveelheid munten geslagen van 1, 2½, 10 en 25 cent, om te voorkomen dat de Munt de werkvoorraad aan metaal zou moeten inleveren.⁸ Via deze verholde verzetsdaad van muntmeester

Nono, Arda en Huib Reinhold (links, midden en rechts) op de schaats in Marken. Zaterdag 6 januari 1940 (privécollectie)

Willem van Heteren (actief 1933-1942) kwam veel van het zilver in de circulatie – dus bij de bevolking – terecht, waar het grootste gedeelte prompt werd achtergehouden.

Diezelfde bevolking heeft, gezien de innamecijfers, uiteindelijk maar een klein deel van alle in omloop zijnde munten ingeleverd.⁹ Bij de meeste muntsoorten ging het om veel minder dan 10%. Alleen van de guldens en halve stuivers werd meer ingeleverd, deze kwamen uit respectievelijk de voorraden van De Nederlandsche Bank en van de overheidsbedrijven die de op munten werkende telefoontoestellen en gas- en elektriciteitsmeters beheerden.¹⁰ Veel mensen wilden voorkomen dat het ingeleverde geld zou worden gebruikt voor de Duitse oorlogsindustrie: 'geen

Britse soldaat mocht omkomen door een kogel vervaardigd uit Hollands kopergeld.¹¹ Tijdens een uitzending van *Radio Oranje* van dinsdagavond 27 januari 1942 (de uitzendingen startten om 21.00 uur en duurden vijftien minuten), werd vanuit Londen gemeld dat 'een ieder die kopergeld, nikkelgeld en zilvergeld bewaart, erop kan rekenen dat dit geld terstond na de bevrijding van Nederland weder als wettig betaalmiddel zal gelden'.¹²

Opgespaard

Nono de Wilde-Reinhold zat in de jaren 1940-1947 op het Stedelijk Gymnasium, Prinsenhof 3 te Haarlem. Als tiener had ze een gezonde portie apathie tegen de verplichte Duitse taallessen, wat haar een brief – gericht aan haar vader – met stevige reprimandes opleverde. En het onschuldige verzet ging verder. In 1942 zaagde zij op dertienjarige leeftijd thuis in Heemstede – Overboschlaan 2 – munten uit, met een kistje als kleine werkbank. Het hoofd van koningin Wilhelmina van de zilveren munten werd gebruikt voor een lepel of een speldje, de leeuw van de koperen munten voor een speldje. Het zagen was niet eenvoudig. De figuurzaagjes knapten vaak af en het was een hele toer om de neus van Wilhelmina zonder schade uit te zagen. De jongste munten die zij gebruikte zijn in 1941 geslagen. De munten voor de theelepels werden op een metalen mal komvormig geslagen. Koperdraad werd in elkaar gedraaid voor de koperen stelen. Het aan elkaar verbinden van de verschillende elementen lukte niet altijd, waarop haar vader – Thomas Reinhold (1890-1955), directeur van de Geologische Stichting aan het Spaarne te Haarlem – alles definitief aan elkaar soldeerde. Dit handwerk verkocht zij als onschuldige verzetsdaad op het gymnasium. Een koperen speldje met leeuw van 2½ cent voor 5 cent, een lepel met zilveren dubbeltjes voor 15 cent en zilveren kwartjes voor 35 cent. Met dit verdiende geld ging ze langs bij de banketbakker in de Gierstraat, waar ze voor de familie schuimtaartjes zonder bonkocht. Enkele dagen na dit financiële succes gaf rector Spoelder aan dat het voor de school te onveilig was om deze acties van vaderlandsliefde voort te zetten.¹³

Het laatste oorlogsjaar was zwaar. Ook voor de jongens van veertien jaar die opgepakt werden

Nono de Wilde-Reinhold in haar kamer in Heemstede. Circa 1950 (privécollectie)

om te werken voor de oorlogsindustrie in Duitsland. Haar broer Huib zat ondergedoken op zolder om aan de *Arbeidseinsatz* te ontkomen. Het was aan de meisjes om al deze jongens in Haarlem en Heemstede, in weer en wind, huiswerk te brengen. Haar ouders hadden grote zorgen. In de Hongerwinter ging haar vader op zoek naar voedsel in de polder en verruilde zelfs zijn Leica-camera voor eten. Onderweg van Heemstede naar het gymnasium – een wandeling op klompen van ongeveer 3 km – liepen de meisjes altijd door Den Hout en de Dreef. Zo ook op 7 maart 1945, toen daar naast paviljoen Welgelegen vijftien verzetsstrijders waren gefusilleerd. Hun lichamen lagen er nog. Van de Duitsers moesten zij er vlak langslopen, langs die massa's met bruine dekens eroverheen.

De familie Reinhold kwam uiteindelijk de oorlog door, al lagen de bomscherven in de dakgoot. Het bewijs daarvan bewaart Nono nog steeds in een houten kistje. Hoeveel munten

Nono de Wilde-Reinhold, broche met twee uitgezaagde dubbeltjes. 1942, zilver 15 x 33 mm (privécollectie)

Nono de Wilde-Reinhold, theelepel van een dubbeltje 1939 en kwartje 1941. 1942, zilver, hoogte 80 mm (privécollectie)

Nono de Wilde-Reinhold, theelepel van een halve gulden en een dubbeltje 1941. 1942, zilver, hoogte 80 mm (privécollectie)

Anoniem, speld met het uitgezaagde portret van koningin Wilhelmina. Circa 1940-1945, zilver, hoogte hoofd 12 mm (privécollectie)

Nono de Wilde-Reinhold, drie theelepels van een 2½ cent en ½ cent met jaartallen tussen 1890 en 1940. 1942, koper, hoogte 80 mm (privécollectie)

zij gezaagd heeft herinnert zij zich niet meer. Ze stopte pas toen er geen munten meer waren. Ze heeft altijd nog een aantal lepeltes in huis, zowel als herinnering als *pièce de conversation*. Nono Reinhold is vooral bekend geworden door haar grafische en geëtste platen in zwart-wit of kleur af op de grote negentiende-eeuwse Franse drukpers. Hoe schijnbaar onbeduidend ook, deze uitgezaagde munten staan aan de basis van haar liefde voor metaal; koper en zinkplaten als dragers voor haar grafiek, geëtsd, soms uitgezaagd of in collagevorm opgebouwd.

Noten

- Hartog Jager, Hans den (2019) Parijs - New York - Amsterdam. Nono Reinholds leven in de moderne kunst, in: *Teylers Magazijn Special* (Haarlem) 5-26, specifiek 10.
- Unger, Marjan (2006) Grenzen van de numismatiek. Muntseraden, in: *De Beeldenaar* 30-5, 218-220.
- Unger, 2006: 218.
- Het Vaderland* (avondblad, 22 april 1941) 3; *Nieuwsblad van het Noorden* (22 april 1941) 3.
- N.N. [Unger, Marjan] (2001) Muntseraden uit de oorlogsjaren. Oproep, in: *De Beeldenaar* 25-2, 63.
- Schulman, Jacques (1975) *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam) 192; N.N. (22 september 1942) *Inlevering van buiten omloop gestelde munten*. *Uiterlijk* 5 October, in: *Haagsche Courant* ('s-Gravenhage) 1.
- Boegheim, L.M.J. (2007) s Rijks Munt gedurende de Tweede Wereldoorlog, in: *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 19-58, specifiek 40.
- Jacobi, Hans & Bert van Beek (1988) *Geld van het koninkrijk* (Amsterdam) 99-100.
- Schulman, 1975: 192.
- Boegheim, 2007: 48.
- Boegheim, L.M.J. (2002) Valse zinken oorlogsmunten in Nederland. De geschiedenis van de pasmunt in en na de Tweede Wereldoorlog, in: *De Beeldenaar* 26-5/6, 290-298, specifiek 290.
- Boegheim, 2007: 47-48.
- N.N. (2005) Nono ging haar eigen weg, in: *In Aeternum Mirabile Lectu* (Haarlem) 16-18.

Van tweezijdig naar enkelzijdig

De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen

De penning als basismunt van het geldstelsel heeft zich in het noorden van ons land als gevolg van geldontwaarding al in de dertiende eeuw geleidelijk ontwikkeld van een tweezijdig naar een enkelzijdig geslagen munt. Zo'n drie eeuwen lang bleven die enkelzijdig geslagen munten er in omloop, eerst als basismunt van het geldstelsel, later hoofdzakelijk als kerkelijk geld. In dit artikel – dat verschijnt in delen – wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de penning in Friesland en Groningen, naast een analyse van misverstanden die rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen van Friese en Groningse enkelzijdig geslagen enkele en dubbele penningen zijn ontstaan.

Ontwikkeling van het geldstelsel in Friesland en Groningen

In Friesland en de stad Groningen – en niet alleen daar – vond door de eeuwen heen een geleidelijke geldverslechtering plaats. Deze kwam in een stroomversnelling toen in 1467 in West-Europa een monetaire crisis ontstond die in de tachtiger jaren uitmondde in een felle inflatiegolf. Deze verspreidde zich vanuit de Bourgondische Nederlanden over alle Nederlandse gewesten en de aangrenzende West-Duitse landen.¹ Econoom en historicus Henstra toonde in zijn dissertatie over de evolutie van de geldstandaard in middeleeuws Frisia aan, hoe er in het Friesland tussen Vlie en Eems een tweedeling in het geldstelsel ontstond. De penning als basismunt van het monetaire stelsel 'fossiliseerde' in boeteregisters, pachtvereenkomsten, huurcontracten, etcetera. Dat wil zeggen dat de penning als rekenmunt gedurende lange perioden een bepaalde hoeveelheid fijn zilver bleef vertegenwoordigen – bijvoorbeeld in Westergo circa 1400-1464 0,8 gram, sinds 1464 0,7 gram – terwijl de penning als circulatiemunt steeds minder zilver ging bevatten.² Het was een reactie van de samenleving op de voortdurende

geldverslechtering en een poging om de bedragen, die in die akten werden genoemd, een zekere waardevastheid te geven door de (reken)penning aan een bepaalde gewichtshoeveelheid zilver te koppelen. En zo waren er goede penningen ontstaan – de 'gefossiliseerde' (reken)penningen in de akten – en minder goede, de circulatiepenningen.

Metaal- en vormverandering

Als circulatiemunt werd de penning dus steeds slechter. Er werd beknipt op de dikte, totdat de penning als circulatiemunt al in het derde kwart van de dertiende eeuw zo dun was geworden, dat hij niet meer aan twee zijden, maar slechts aan één zijde van een beeldenaar kon worden voorzien. Ook de diameter werd geringer totdat die voor een nog enigszins fatsoenlijk te hanteren munt tot circa 8 à 10 mm was teruggebracht.³ Tegelijkertijd werd er beknipt op het zilvergehalte dat in de tachtiger jaren van de vijftiende eeuw, het hoogtepunt van de geldverslechtering, vrijwel geheel tot nul was gereduceerd. Koper was van bijzet tot hoofdbestanddeel geworden en zilver van hoofdbestanddeel tot bijzet om vervolgens geheel te verdwijnen. De ontzilvering

van het muntmetaal is snel gegaan. Er zijn aanwijzingen dat vanaf omstreeks 1425 penningen al geheel van koper zijn gemaakt en door plattering nog een zilveren uiterlijk is gegeven (zie de nummers Fr 6.1, Gr 3.1, 10.3, 15.1). Dat zilverlaagje verdween in de circulatie al snel. Deze ontwikkelingen hebben zich zowel in Friesland tussen Vlie en Eems als ook in de aangrenzende stad Groningen voorgedaan.

Niet alleen de metaalsamenstelling onderging in de loop der jaren veranderingen, ook aan de vormgeving werd gesleuteld. Aanvankelijk werden penningen plat geslagen, waardoor ze niet alleen weinig volume hadden, maar ook kwetsbaar waren. Omstreeks 1420 werd in het Duitse Rijnland bedacht de daar enkelzijdig geslagen *hellers* van een bolhulle rand te voorzien waardoor ze minder snel braken en ook wat meer volume kregen.⁴ Deze techniek verspreidde zich geleidelijk ook over Noordoost-Nederland. Het is één van de weinige aanknopingspunten voor het globaal dateren van de overgang in Friesland en Groningen van platte penningen naar die met een bolhulle rand.

Als gevolg van de toevoeging van het minder kostbare koper en de afname van het duurdere zilver namen in de tweede helft van de vijftiende eeuw massa en formaat weer geleidelijk toe: van circa 0,10 gram en circa 12 mm in het eerste kwart naar circa 0,30 gram en circa 12-15 mm in het laatste kwart van de vijftiende eeuw en later. Die massa en diameter bleven de penningen bij benadering zo behouden totdat ze in het derde kwart van de zestiende eeuw in onbruik raakten. In Groningen werden de toen inmiddels al volledig koperen penningen in 1563 buiten omloop gesteld en ingetrokken.

Moeilijk exact te dateren

Het blijkt in veel gevallen moeilijk de Friese en Groningse penningen exact te dateren. Omschrijvingen ontbreken. Vinders willen nog weleens vaag zijn over de vindplaatsen om hun 'stekkie' niet aan de grote klok te hangen. Vaak ook zijn ze huiverig hun vondsten uit een munthouder te halen om de massa te kunnen bepalen omdat breuk op de loer ligt. Door al deze factoren wordt volledige gegevensregistratie bemoeilijkt. Zowel door hun vormgeving als door de metaalsamenstelling zijn penningen zeer gevoelig gebleken voor de inwerking van zouten en zuren in de bodem.

Bij voorzichtige hantering of reiniging van vondststukken vallen ze dikwijls spontaan uiteen in vele stukjes. Goed bewaard gebleven exemplaren zijn over het algemeen schaars. Doordat penningen meestal als losse vondst en slechts zeer zelden in enigermate te dateren schatvondsten worden aangetroffen, geven vondstomstandigheden, zilveragehalte, diameter en massa nauwelijks aanknopingspunten voor een exacte datering. Corrosie of aangekoekt materiaal maken dat massa's in de meeste gevallen geen richtlijn voor datering kunnen zijn in de zin van hoe lichter hoe jonger. Bovendien heeft een miniem dikteverschil in een reep muntmetaal al grote invloed op de massa van penningen. Ondanks de vaak geringe aanknopingspunten blijkt het bij de Groningse stukken in een aantal gevallen wel mogelijk penningen exacter te dateren wanneer ze qua beeldenaar als basismunt van het geldstelsel in een bepaalde emissiereeks zijn in te passen of kenmerkende bijtekens tonen die ook op hogere denominaties of raadstekens voorkomen. Stadszegelstempels of hun afdrucken in was dienden menigmaal als voorbeeld. De reeks penningen uit Friesland kent vanuit het huidige perspectief vele hiaten en is nog onsamenhangend.

Muntheren en munters in Friesland

Als gevolg van het ontbreken van een sterk landsheerlijk gezag of een stad met muntrecht dat of die een muntenreeks had kunnen laten uitgeven, was er in Friesland al in de tweede helft van de dertiende eeuw een gat in de muntenmarkt ontstaan. In de veertiende eeuw sprongen onder andere de heren van Kuinre, Coevorden en Selwerd in dat gat en werd voor aanvullende behoefte aan muntgeld gegrepen naar geldstukken van ver buiten de regio. Uit muntvondsten blijkt, dat dit buitenregionale geld het lokale circulatiebeeld voor het belangrijkste deel bepaalde. Daarnaast waren er zelfstandig opererende lokale munters, meestal goudsmiden, die de muntslag ter hand namen. Eén van hen kennen we wel, namelijk Jacob Goudsmid, die rond 1350 als munter actief is geweest. Het probleem van de afwezigheid van een muntheer loste hij eenvoudig op door zijn eigen naam in het Latijn, 'Jacobus Aurifaber', op zijn munten te plaatsen.⁵ Het is aannemelijk dat zelfstandig opererende munters in Friesland ook al in de dertiende eeuw

verantwoordelijk zijn geweest voor de productie van enkelzijdig geslagen penningen die te klein voor opschriften waren. Deze situatie heeft wellicht nog tot in het begin van de zestiende eeuw voortgeduurd. Evenals Jacob Goudsmid hadden zij geen muntheer die zij op hun munten moesten vernoemen en evenmin konden zij terugvallen op een wapenbeeld van een muntheer. Vermoedelijk daarom hebben zij al in het derde kwart van de dertiende eeuw voor de enkelzijdig geslagen penningen teruggegrepen op het van de tweezijdig bewerkte penningen vertrouwde muntbeeld van de keerzijden, een kruis met in de kwadranten symmetrische figuren zoals bollen, cirkels, boogjes, sterren, enzovoorts. Het kruis zal door de eeuwen heen kenmerkend voor de Friese penning blijven. Als in Friesland inderdaad particuliere munters tot het begin van de zestiende eeuw voor de aanmaak van penningen verantwoordelijk zijn geweest, kunnen we de door Wigersma geciteerde tekst uit het 'Stadrecht van Leeuwarden', geschreven tussen 1515 en 1537, ook beter begrijpen: 'Van der begangnissen (begravenissen). Ende soe sullen die erfgenamen ende vrunden daertoe verbonden ende mede belastet wesen dat offergelt over den doden menschen inder kercken toe bijstellen. Ende, soe die gemeente in ellick waskeers over den doden nyet meer schuldich is dan een penning te offeren, de welcke hier nyet sint toe bekomen, waerdoer de gemeente grootlijcken geinteresseert wort, biddende die van Leeuwarden, dat mijn Heeren willen een goltsmit ordineren, die cleijn gelt munt'.⁶ De tekst geeft aan, dat de enkelzijdig geslagen penning tot in het begin van de zestiende eeuw nog een feitelijk onderdeel van het Friese betalingsverkeer was. De tekst stamt uit een periode, waarin er tussen 1515 en 1580, behoudens een intermezzo van 1527-1530, in Friesland ten westen van de Lauwers geen van overheidswege opererend munthuis actief is geweest en lokale particuliere munters vermoedelijk al weinig brood meer zagen in de penningproductie. Daardoor was er met name in kerkelijke kringen een chronisch tekort ontstaan aan het spreekwoordelijke 'penningske der weduwe'. Het is geen toeval dat veel penningen onder kerkvloeren zijn gevonden. Evenmin is het toeval dat onder de penningen van buiten de Friese regio veel stad-Groningse penningen zitten omdat die in de

zestiende eeuw nog wel werden gemunt. Ook penningen van de Overijsselse en Gelderse steden worden zo nu en dan gevonden.

Er zijn tot nu toe geen aanwijzingen dat penningen zijn geslagen op gezag van Friese steden. Penningen met wapens van Friese stedelijke overheden zijn tot op heden niet aangetroffen. Voor elke suggestie in de richting van een Friese stad of een associatie met muntautoriteiten buiten de Friese regio op grond van symmetrische figuren in de kwadranten van de kruisen ontbreekt tot op heden elk bewijs. De figuren duiden eerder op de visitekaartjes van de munters dan op verwijzingen naar overheden.

Penningen uit Friesland

Van der Chijs maakt melding van een bracteaat (Fr 1) dat tezamen met enkele tweezijdig geslagen bisschoppelijke penningen in 1857 tevoorschijn was gekomen uit het Reitdiep, de waterweg tussen de stad Groningen en Zoutkamp.⁷ Oorspronkelijk was de Drentse A een rivier die zich ten noordwesten van de stad Groningen bij de Mude (mutha = monding) verenigde met de Hunze om gezamenlijk onder de naam Hunze door de voormalige Friese gouw Hunsingo naar de Lauwerszee (thans het Lauwersmeer) te meanderen. Een gekanaliseerd deel van de Drentse A en het rond 1400 vanaf de bovenloop van de Hunze gegraven Schuitendiep/Lopendediep vormden tot aan de grote uitleg van circa 1620 de west- respectievelijk de noord- en oostgrens van de oude binnenstad van Groningen en treffen elkaar bij de Noorderhaven om van daaruit

Overzichtskaart Drentse A en Hunze (samensteller Jan van den Broek). 1 = Drentse A/Westerdiep/Lopendediep/Groningerdiep/Reitdiep, 2 = Hunze/Oosterdiep.

onder benamingen als Drentse A, Westerdiep, Lopendediep, Groningerdiep of Reitdiep richting Dorkwerd verder te gaan. Door het graven van een kanaal in 1385 tussen Dorkwerd en Wierumerschouw en verdere afsnijdingen en kanalisering van de benedenloop van de Hunze ontstond het Reitdiep – oude benamingen raakten in onbruik – zoals we dat tegenwoordig kennen.⁸ Het is onduidelijk in welk deel van het Reitdiep de vondst is gedaan, in het Groningse of in het Friese deel. De Utrechts grafelijke jurisdictie – *in casu* de prefectuur – strekte zich uit tot aan Dorkwerd dat een uithof was van het dubbelklooster van Selwerd. Het gebied ten noorden daarvan behoorde in de tijd dat de muntjes zijn geslagen tot het Friese graafschap Hunsingo. Omdat het Reitdiep een drukbevaren scheepvaartroute was, is een vondst van Friese penningen daarin dus niet verwonderlijk.

Van der Chijs deelt mee, dat 'het produkten schijnen te zijn van de Bisschoppelijke Groningsche Munt; althans van andere Bisschoppen zijn ons dergelijke muntjes niet bekend; en dat het Bisschoppelijke muntjes zijn, blijkt duidelijk uit de type'. Hij doelt daarbij op twee dubbelzijdig geslagen penningen met dezelfde keerzijde als het bracteaat – in de kwadranten afwisselend een kruis of een bol – doch met de afbeelding van een bisschop op de voorzijde. De vondst toont aan, dat de penningen zijn samengebracht in een overgangperiode waarin de oude, mogelijk al uit de productie genomen tweezijdige penningen, voor schatvorming werden bewaard of nog circuleerden naast de nieuwe enkelzijdig geslagen penningen. De onderlinge waardeverhouding zal vermoedelijk niet gelijk zijn geweest.

Scholten brengt de Reitdieppeningen, zowel de twee- als de enkelzijdig bewerkte, in verband met het Upstallboomverdrag van 1323 waarin gesproken wordt van 'cleyne penningen' waarvan er 17 evenveel fijn zilver moesten bevatten als een sterling met circa 1,2 gram.⁹ Het is niet uit te sluiten, dat met de aanduiding 'cleyne penningen' al een onderscheid is gemaakt tussen tweezijdig en enkelzijdig geslagen penningen, waarbij de laatste mogelijk met 'cleyne penningen' zijn aangeduid. In de volkstaal geen ongewone methode om munten van hogere en lagere waarde van elkaar te onderscheiden. Opmerkelijk is, dat aan de 'cleyne penningen' geen waarde-

verhouding is toegekend ten opzichte van andere in het verdrag genoemde muntsoorten, maar dat slechts is aangegeven hoeveel fijn zilver 17 stuks moesten bevatten. Het betekent dat in het Upstallboomverdrag de vrije Friese munters niet alleen een richtlijn is gegeven, maar zelfs dwingend is voorgeschreven waaraan zij zich bij de productie van enkelzijdig bewerkte penningen hadden te houden.¹⁰

Fr 1.1 Friesland, penning z.j. (derde kwart veertiende eeuw?), zilver, 8 mm, 1 gram (afbeelding: Van der Chijs 1859, plaat 7.21, vondst Reitdiep 1857)

Eveneens uit de overgangperiode is de vondst Leeuwarden 1983 waarin 26 tweezijdig – 25 Fries, 1 Oost-Fries – en 10 enkelzijdig geslagen penningen voorkomen. Jacobi dateert de vondst met de nodige voorzichtigheid in het derde kwart van de dertiende eeuw.¹¹ Ook de enkelzijdig geslagen penningen in deze vondst vertonen een kruis, maar nu met cirkels en bollen in de kwadranten (Fr 2.1 en Fr 3.1), terwijl de gemiddelde massa 0,047 gram bedraagt.

Fr 2.1 Friesland, penning z.j. (derde kwart veertiende eeuw?), zilver, 10 mm, 0,044 gram (foto: JMP 1984, 141.13, vondst Leeuwarden 1983, nummer 57)

Fr 3.1 Friesland, penning z.j. (derde kwart veertiende eeuw?), zilver, 9 mm, 0,046 gram (foto: JMP 1984, 141.14, vondst Leeuwarden 1983, nummer 62)

Verrassend kan de vondst van een stuk lood in 1987 op het terrein van het voormalige klooster Anjum (1256-1580) tussen Berlikum en Ried ten zuiden van Minnertsga (gemeente Waadhoeke) genoemd worden. Daarop staan vele indrukken van een nog niet teruggevonden waarschijnlijk zilveren penningtype met drie bollen in twee tegenover elkaar gelegen kwadranten en in de andere twee één bol. Het stuk lood is gebruikt als ondergrond voor de penningproductie (zie verderop in dit artikel).

Fr 4.1 Friesland, penning-indruk in lood (vierde kwart dertiende eeuw-eerste kwart veertiende eeuw?), diameter scherpe binnenrand 8,0 mm, buitenrand 9,5 mm (collectie en foto: Henk Sloots, vondst terrein klooster Anjum 1987)

Fr 6.1 Friesland, penning z.j. (eind veertiende eeuw?), zilver, 8,6 mm, 0,07 gram (foto: Kees Leenheer, vondst terpenreeks Stiens-Leeuwarden 2015)

In 2012 werden in de bagger uit de stadsgracht van Appingedam in het oude Friese Fivelingo met een detector zeven nog zilverhoudende penningen gevonden. Vijf ervan vielen bij voorzichtige reiniging spontaan uiteen en konden als verloren worden beschouwd. De beide overgebleven exemplaren hebben in twee tegenover elkaar gelegen kwadranten een cirkel waarin een bol en in de beide andere alleen een bol (Fr 5.1). Eén van de twee is inmiddels ook in vele stukjes uiteengevallen wat een mooie gelegenheid tot gehalteonderzoek bood (met dank aan de vinder, de heer H. Nieuwenhuizen te Delfzijl, en aan de heer G. ten Brink, technicus van Department Nanostructured Materials and Interfaces Zernike Institute for Advanced Materials, University of Groningen). Met elektronenmicroscopie werd een zilveragehalte van 93,57 gewichtsprocent vastgesteld tegen 6,43 aan koper. Dit hoge zilveragehalte – de reiniging zal het beeld naar boven toe wat hebben vertekend – zou erop kunnen duiden dat ze wellicht eind dertiende-begin veertiende eeuw zijn geslagen. Door onvolledigheid van het muntplaatje was het helaas onmogelijk de oorspronkelijke zilverinhoud van het muntje te bepalen.

Van der Chijs vermeldt onder de Groningse penningen een exemplaar met drie bollen in elk kwadrant (Fr 7.1), waarvan hij niet wist of het wel stellig aan Groningen toegeschreven mocht worden.¹² Zijn twijfel was gegrond, het betreft hier een Fries exemplaar. Aangezien het bracteaat uit de collectie van J.H. Quintus afkomstig is, is het niet onmogelijk dat het in stad-Gronings of in aangrenzend Fries gebied is gevonden. Bovendien is het niet ondenkbaar dat het Friese bracteaat tezamen met de Groningse penningen met een gedeeld wapen respectievelijk met de rijksdelelaar met het dwarsbalkschild op de borst uit één en dezelfde vondst afkomstig is (zie verderop in dit artikel). In dat geval is onderhavige Friese penning omstreeks of vóór 1430 geslagen.

Fr 7.1 Friesland, penning z.j. (circa 1430 of eerder), zilver geplateerd koper?, 13 mm, 0,1 à 0,2 gram (afbeelding: Van der Chijs 1855 plaat 19.8)

Fr 5.1 Friesland, penningen z.j. (eind veertiende eeuw?), zilver, circa 8,2 mm (foto's: Henk Nieuwenhuizen, vondst Appingedam 2012)

Uit de terpenreeks tussen Stiens en Leeuwarden – de vinder was over de exacte plaats vaag – kwam de zilveren penning Fr 6.1 tevoorschijn met in twee tegenover elkaar gelegen kwadranten boogjes met de opening naar buiten en in de andere een vijfbladige rozet.

In 1981 kon door het toenmalige Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een penning worden verworven die in datzelfde jaar gevonden was in Wetsens (Fries: Wetzens, gemeente Noard-east-Fryslân), een terpdorp ten noordoosten van Dokkum. In drie van de vier kwadranten staat een vijfstralige ster, in het vierde kwadrant een boogje met de opening naar binnen. Als het boogje als een maansikkel wordt geïnterpreteerd, doet het – in combinatie met de drie sterren – denken aan het wapen van Dokkum. Zou de munter door het wapen van Dokkum geïnspireerd zijn geweest? Ook zou het kunnen dat de stad als muntautoriteit is opgetreden, aangezien uit omstreeks 1435 enkele halve kromstaarten zijn teruggevonden. Men zou in dat geval wel eerder een wapenschild verwachten. Of heeft de stad, omdat het kruis in Friesland standaard was, er bij de munter op aangedrongen de maansikkel en sterren in de kwadranten te plaatsen? Of heeft de stad bij een particuliere munter een bestelling gedaan en wensen omtrent de invulling van de kwadranten

kenbaar gemaakt? Vragen die opkomen, maar helaas onbeantwoord moeten blijven. Het 'circa' voor 1435 moet ruim opgevat worden.

Fr 8.1 Friesland, penning z.j. (circa 1435?), zilver geplaatd koper?, 14,66 mm, 0,298 gram (collectie: NNC, inv. 1981-0702, vondst Wetsens 1981)

In 2011 werd in Paesens-Moddergat een Friese penning gevonden met in de kwadranten afwisselend een bol of een boogje met de opening naar buiten (Fr 9.1a). De armen van het kruis staan niet loodrecht op elkaar, waarschijnlijk een onnauwkeurigheid van de stempelsnijder. Zowel in 2017 als in 2018 werden in Minnertsga ten noordwesten van Leeuwarden soortgelijke penningen gevonden. Op Fr 9.1b zijn nog resten van een bolholle rand te zien, waarvan op de beide andere stukken ook delen zijn afgebrokkeld. Vermoedelijk dateren deze penningen uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het is onduidelijk of ze nog enig zilver bevatten dan wel verzilverd zijn geweest.

Fr 9.1a Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 15-17 mm, 0,59 gram (foto en collectie: Henk de Jong, vondst Paesens-Moddergat 2011)

Fr 9.1b Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 12 mm, 0,43 gram (foto: Kees Leenheer, vondst Minnertsga 2017)

Tijdens een ledendag van De Detectoramateur in Buitenpost in 2011 werd voor determinatie penning Fr 10.1a getoond die kort tevoren in Paesens-Moddergat was gevonden. Twee boogjes en twee amandelvormige tekens sieren de kwadranten. Ook hier is het onduidelijk of hij nog zilver bevat of verzilverd is geweest. Hij is van een bolholle rand voorzien. De armen van het kruis staan nu loodrecht op elkaar. De circa 1,5 gram te hoge massa is toe te schrijven aan de corrosie. Achteraf blijkt uit een vriendelijke mededeling van de vinder van Fr 9.1a – Jefta de Weger – dat hij in Paesens-Moddergat in 2013 nog een tweede exemplaar had gevonden dat in 2015 bij Catawiki werd geveild (Fr 9.1b).¹³ Helaas was daarvan de

massa niet meer te achterhalen. Vanwege de grote gelijkenis met het voorgaande type en de vindplaatsen zouden deze beide penningen afkomstig kunnen zijn van dezelfde munter die ook verantwoordelijk is voor het voorgaande type en vermoedelijk eveneens uit de tweede helft van de vijftiende eeuw dateert.

Fr 10.1a Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 13 mm, 1,9 gram (foto: Kees Leenheer, collectie Jefta de Weger, vondst Paesens-Moddergat 2011)

Fr 10.1b Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 16 mm (foto: Jefta de Weger, vondst Paesens-Moddergat 2013)

In 2017 werd in de stortgrond afkomstig van de in restauratie zijnde Catharinakerk te Roden een penning gevonden die waarschijnlijk ook van Friese herkomst is (Fr 11.1). Op dit exemplaar staan in twee tegenover elkaar liggende kwadranten een bol en een cirkel en in de twee andere kwadranten drie bollen. Naar metaal en vormgeving te oordelen dateert ook dit stuk uit de tweede helft van de vijftiende eeuw.

Fr 11.1 Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 13 mm, 0,25 gram (foto: Jaap Buist, vondst Roden 2017)

De volgende penning (Fr 12.1) is blijkens mondelinge overlevering ruim 10 jaar geleden gevonden door zoekers met een detector, die vooral bij oude kloosterlocaties in de provincie Groningen zochten. De exacte vindplaats is niet overgeleverd. In twee tegenover elkaar gelegen kwadranten staat een boogje met de opening naar binnen en in de beide andere kwadranten staan een 'wig' respectievelijk een kruis.

Fr 12.1 Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 12 mm, 0,16 gram (foto en eigendom G. Henzen)

Bij restauratiewerkzaamheden in de Nederlands Hervormde Kerk in het Friese Ee werden naast een vijftal penningen nog 143 andere munten onder de kerkvloer gevonden. De twee Friese penningen in de vondst – de drie andere zijn Gronings – hebben beide in twee tegenover elkaar liggende kwadranten een vijfstralige ster (Fr 13.1).¹⁴ Naar de vormgeving van de tekens in de andere kwadranten mag worden geraden.

Fr 13.1 Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 14 mm (foto: Te Boekhorst 2002, vondst Ee 1996)

Pannekeet en Cruysheer tenslotte vermelden nog een penning die op het kerkhof van Blija is gevonden (Fr 14.1). In twee tegenover elkaar gelegen kwadranten staan een 'balk' en een V-vormig teken, in de beide andere een bol.¹⁵

Fr 14.1 Friesland, penning z.j. (tweede helft vijftiende eeuw), koper, 16 mm, 0,30 gram (foto en collectie: J.J. Bloem, vondst Blija 2008)

Naar stijl en vindplaats te oordelen zouden de producenten van de penningen uit Ee, Paesens Moddergat, Minnertsga en Blija ergens in het noorden van Friesland gezocht kunnen worden, maar om daar een bepaalde plaats (verantwoordelijke overheid of opdrachtgever) aan te verbinden is op dit ogenblik nog een brug te ver. Voor associaties van de sterren op het stuk uit Ee met Groningse braspenningen 1437-1440 en jagers 1455-1490 en van de 'maansikkels' op de stukken uit Paesens-Moddergat met Hedel ontbreekt elke logica.¹⁶

Vorenvermeld overzicht van Friese penningen is niet uitputtend en slechts een momentopname. Het maakt duidelijk hoeveel variatie er is in de opvallende van de kwadranten. Uit de schaarse archivalia en aan de grote verscheidenheid aan vindplaatsen, beeldenaars, vormgeving en metaalsamenstelling mogen we opmaken, dat in Friesland tussen Vlie en Eems vanaf het derde kwart van de dertiende eeuw tot aan circa 1500 op veel plaatsen en door diverse anonieme munters penningen zijn geproduceerd. Er zullen er aanzienlijk meer moeten worden gevonden

om een systematisch onderzoek naar vindplaatsen, vormgeving, diameter, massa en metaalsamenstelling mogelijk te maken waardoor een nog scherper beeld van de penningenproductie en -circulatie in Friesland tussen Vlie en Eems kan worden verkregen dan in dit artikel is geschetst. In het tweede deel van dit artikel – in het volgende nummer van *De Beeldenaar* – wordt ingegaan op de situatie en de munten in Groningen.

Met dank aan de conservatoren van de Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandsche Bank en aan de in dit artikel genoemde personen voor hun bereidwillige medewerking bij het verstrekken van collectiegegevens en fotomateriaal.

Noten

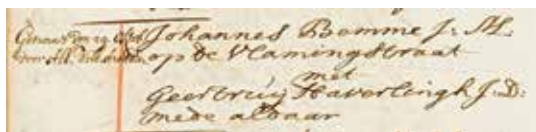
- Gelder, H. Enno van (1982) Laat-middeleeuwse munten van Groningen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 69, 21-46; 26.
- Henstra, D.J. (1999) *The Evolution of the money standard in medieval Frisia. A treatise on the history of money account in the former Frisia (c.600-c.1500)* (Hilversum) 159 en verder.
- Jacobi, H.W. (1984) Twee muntvondsten uit de 13^e eeuw: Leeuwarden 1983, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 71, 133-144; 142-143.
- Schrötter, F. Freiherr von (1930) *Wörterbuch der Münzkunde* (Berlijn/Leipzig) 273.
- Jacobi, Hans (1999) Een munt van het Vrije Friesland, in: *De Beeldenaar* 23-4, 172-179.
- Wigersma Hz., S. (1906) Eenige aantekeningen over de Nederlandsche, in het bijzonder over de Friesche Muntgeschiedenis, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 14-2, 61-140, specifiek blz.73-74.
- Chijs, P.O. van der (1859) *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 70, plaat 6.21; Scholten, C. (1939) De munten van Friesland van de 10^e tot het begin van de 14^e eeuw, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 26, 1-55, specifiek 51 nummer 27.
- Broek, Jan van den (2011) *Een kronkelend verhaal - nieuw licht op de oude Hunze* (Assen).
- Scholten, 1939: 51-52; Henstra, 1999: 329-331.
- Henstra, 1999: 330-331.
- Jacobi, 1984: 136.
- Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 454, plaat 19.8.
- Catawiki te Assen, veiling 27-02-2015, veilingnummer 1343125.
- Boekhorst, B.H.J te (2002) *Schatgraven in de kerk van Ee* (Anjum) 3-5.
- Pannekeet, Kees & Anton Cruysheer (2013) Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100, 59-127, specifiek 115 nummer F.04.
- Pannekeet & Cruysheer: 2013: 115.

De gedenkpenningen van Adriaan, Joannes en Anthony Bemme

Adriaan Bemme (1753-1831) en zijn twee zonen Joannes (1775-1841) en Anthony (1779-1836) woonden in Rotterdam. Zij namen een bijzondere plek in als metaal-kunstenaars in het begin van de negentiende eeuw. Ze werkten samen in de productie van een aantal opmerkelijke penningen, ieder vanuit eigen expertise. Deze samenwerking maakte hen bijzonder. Ze deden dit dankzij de steun van de Amsterdamse koopman Hendrik Westhoff junior, waarover onlangs twee artikelen in *De Beeldenaar* stonden.¹ Westhoff verleende hun de opdracht tot het maken van een aantal unieke penningen voor zijn eigen verzameling. Naast deze opdrachten hebben ze nog een aantal penningen vervaardigd. De meeste hiervan zijn in het handboek van Dirks te vinden. Dit artikel wordt afgesloten met een zo compleet mogelijk overzicht.

Het gezin Bemme

Adrianus (Adriaan) Johannis Bemme – soms Janus genoemd – was de oudste zoon van Johannes Bemme (overleden in 1799) en Geertruij Haverlingh (overleden in 1801) die op 29 oktober 1752 in de Nieuwe kerk te Delft getrouwd waren. Adriaan Bemme werd bijna drie maanden later, op 10 januari 1753, in Delft geboren in de Vlamingstraat 12 bis (tegenwoordig vooral bekend als het straatje van Vermeer, aan een grachtje achter de Nieuwe kerk) en een dag later gedoopt. Hij was de oudste van tien kinderen. Het gezin had het niet breed en de meeste kinderen stierven jong. Al in 1763 werd hij aan-

Registratie van het huwelijk van Johannes en Geertruij op 29 oktober 1752 (bron: Stadsarchief Delft, ondertrouwboeken Nieuwe kerk Delft)

Registratie van de doop van Adrianus in 1753 (bron: Stadsarchief Delft, doopboeken Nieuwe kerk 1743-1766)

Registratie van Adrianus als leerling zilversmid in 1763 (bron: Stadsarchief Rotterdam, gildeboek Sint Eloy). Op de vijfde en zesde regel van onder: 'leereling A. Bemme voor 6 jaar bij J. Regter'

gemeld als leerling bij het gilde van Sint-Eloy. Hij werd toen leerling zilversmid bij Jan Reghter die naast goud- en zilversmid ook een belangrijk instrumentmaker was.²

Adriaan verhuisde als negentienjarige in 1772 van Delft naar Rotterdam en trouwde daar op 11 december 1774 met Sara Allert. Sara was op 5 juni 1748 in Rotterdam gedoopt en was een dochter van Antonij Allart en Geertruijd van Tuijn. Ze overleed jong, op 36-jarige leeftijd, en werd op 23 juli 1784 te Rotterdam begraven. Adriaan en Sara kregen tussen 1775 en 1784 negen kinderen, waarvan er drie in leven bleven. Tenzij anders vermeld vonden alle gebeurtenissen in Rotterdam plaats:

1. Joannes/Johannis, geboren 5 september 1775, gedoopt 10 september en overleden te Den Haag op 15 september 1841. Hij trouwde op 6 oktober 1808 met Margrieta Sissingh uit Scheemda en ze gingen wonen in de armenwijk Cool, nu in het centrum van Rotterdam. Ze kregen een dochtertje, Adriana, dat op 24 oktober 1809 is overleden oud 3 maanden en 3 dagen, op de Schiekade onder Cool, vervoerd naar Hillegonsberg, zegel vrij.³ Johannis werd vooral bekend als etser, waarover straks meer.
2. N.N., begraven 22 oktober 1776.
3. Geertruij, gedoopt 11 december 1777. Het lijkt erop dat ze op 8 februari 1813 alleenstaand moeder werd van Anthonie Smits (die op 11 maart alweer overleed).
4. Antonij, geboren op de Grootte Markt, gedoopt 5 november 1778, waarschijnlijk vroeg overleden omdat het volgende kind wederom Antonij werd genoemd.
5. Antonij/Anthony, geboren op de Grootte Markt, gedoopt 5 december 1779, overleden 15 mei 1836. Hij trouwde op 12 januari 1820 met Anna Willemina Middeldorp. Hij was zilversmid en hielp zijn vader met het maken van de penningen.
6. Nicolaas, geboren op de Grootte Markt, gedoopt 17 april 1781, overleden 8 februari 1782.
7. Adriaan, gedoopt 9 juni 1782, overleden 8 augustus 1782.
8. Adriaan, gedoopt 24 juni 1783, overleden 15 juni 1785.
9. N.N., gedoopt 5 mei 1784.

Adriaan hertrouwde 24 januari 1790 met Johanna Maria Boon uit Rhenen. Zij overleed op 25 oktober 1817. Hij overleed op 3 februari 1831 te Rotterdam als Janus, 78 jaar en 26 dagen oud.⁴

Expertise en samenwerking

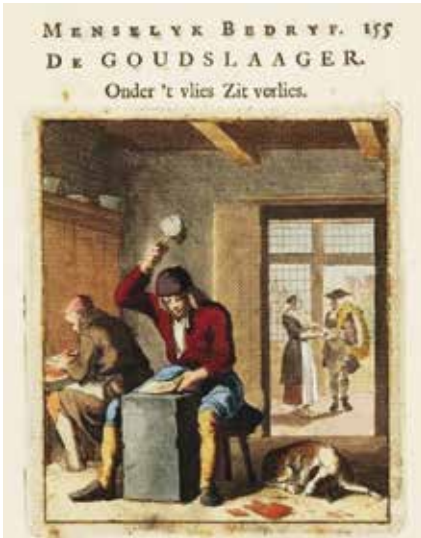
Adriaan Bemme was edelsmid en een vaardig drijver (een techniek verwant aan hameren) in koper, zilver en goud. Hij kon als medailleur ook stempels snijden; zijn oudste zoon Joannes was vooral graveur, etser, tekenaar, aquarellist en kopiist van allerlei soorten afbeeldingen, terwijl de jongste zoon Anthony eveneens een goed stempelgraveur en edelsmid was. De Bemmes lieten het ontwerpen veelal aan anderen over.

Zo vond opdrachtgever Hendrik Westhoff junior zichzelf blijkens de penningen wel een goed ontwerper en dichter en hij beschikte bovendien over een redelijk netwerk van grafisch kunstenaars die zijn onderwerpen creatief konden uitbeelden. In Westhoffs verlangen naar plaquette-penningen waren de Bemmes voor hem de gewenste vakmensen. Naast de ontwerpen van Westhoff werkte Adriaan bij de penningen meestal naar een ontwerp van de Amsterdamse apotheker en amateurschilder George Frederik Sartorius junior (1799-1859) of van C. Bakker (een van de curatoren van de tekenacademie), beiden relaties van Westhoff.

De plaquettepenning, die uit twee delen bestaat, is al een oudere uitvinding. Iemand als Pieter van Abeele (1608-1684) was er in de Gouden Eeuw een groot kunstenaar in. De Bemmes waren in staat om de beide helften te produceren met hoog vakmanschap en vervolgens te assembleren. Er was meer op dit soort penningen

Joannes Bemme
(waarschijnlijk),
Adriaan Bemme.
Circa 1790-1810,
ets op papier
(collectie:
RMA, inv. RP-P-
1940-450)

Jan of Caspar Luyken, *Winkel en werkplaats van een goud- en zilversmid*. 1718 (Collectie: Atlas van Stolk Rotterdam, inv. 16985).⁵

Meestertekens van Adriaan Bemme als edelsmid. Links: periode 1777-1813. Rechts: periode 1813-1831.⁶

mogelijk dan op geslagen exemplaren. Het reliëf kon er geleidelijk aan ingeklopt worden, er was tijd om de fijnheid van de afbeelding tot een hoge mate van perfectie op te voeren en op de keerzijde werd vaak een gedicht gegraveerd in een speelse omlijsting. Bovendien zorgden de Bemmes voor een brede rand waarin een rand-schrift kon worden gegraveerd. Deze handmatige bewerkingen maken elke plaquettepenning uniek in tegenstelling tot de geslagen exemplaren.

Adriaan Bemme (1753-1831)

Schadee schrijft dat Adriaan van Bemme in 1772 'gepoorterd' is in Rotterdam.⁷ Bemme was dus verhuisd en ingezetene van Rotterdam geworden. In het register van edelsmeden van 1800 staat dat hij al sinds 1774 (hij was toen 21 jaar) goud- en zilversmid was. In 1777 werd hij meester onder nummer 92 met een eigen meestermerk: BEM in een rechthoek. In 1788 legde hij de eed af als edelsmid. Tussen 1796 en 1807 was hij zevenman en deken (hoofd) van het gilde van goud- en

zilversmeden. Het gildebestuur werd gevormd door drie hoofdlieden, die respectievelijk de functies van deken, oud-deken en keurmeester uitoefenden en vier overliden, die samen het college van zevenmannen uitmaakten.⁸ Vaak was het huis van de deken de plaats waar de gilde-activiteiten plaats vonden zoals het vergaderen, keuren maar ook de feesten. Ook was dit de plaats waar de gildekist, met de belangrijke zaken betreffende het gilde, werd bewaard. Uit dit alles mogen wij concluderen dat Adriaan een invloedrijk edelsmid was. Na 1813 veranderden alle meester-tokens, dus ook dat van Adriaan Bemme, maar vanaf die periode zijn geen edelsmeedstukken van hem meer in musea bewaard, alleen pennin-gen. In chronologische volgorde zijn de volgende voorwerpen van hem bekend:

1. Zilveren bodebus van de polder Oud-Mathenesse. Voorzien van het stadskeur van Rotterdam, meesterteken BEM voor Adriaan Jansz. Bemme en jaarletter R voor 1784.⁹ Achter glas is het wapen van Mathenesse geschilderd op perkament, gehouden door een aanzijnde en een omziende leeuw. Onderaan staat gegraveerd: OUD-MATHENESSE. Aan de achterzijde is op het scharnierende luikje in Romeinse cijfers het jaartal 1784 gegraveerd.

Adriaan Bemme, *Bodebus van Oud-Mathenesse*. 1784, verguld zilver (foto's: J.H. Bosch & R. Haak, antiekverkopers v.o.f., collectie: Stedelijk Museum Schiedam, inv. H-00004476). Het rechthoekje onder de kroon is het in 2010 ontdekte meesterteken BEM

2. Hoofdmansschild van het wagnaarsgilde uit 1788 van gedreven en geciseleerd zilver. Onder het wapen van Rotterdam rijden twee huifkarren een stad of dorp in. Eronder staat op de gekruiste band van de lauwerkrans '1788 A Bemme fec' en in de cartouche de namen van de gildeleden/opdrachtgevers.

Adriaan Bemme, *Hoofdmansschild van het wagnaarsgilde*. 1788, zilver, 24,5 cm hoog, 16,5 cm breed (collectie: MR, inv. 364)

3. Boekbeslag van gedreven goud, met de vier evangelisten, op een statenbijbel. Gestempeld met de jaarletter H uit 1790, het stadskeur van Rotterdam en het meesterteken van Adriaan Bemme.¹⁰

Adriaan Bemme, *Boekbeslag*. 1790, goud (foto's: Haffmans antiek)

4. Passer en passerdoos, 1800. Twee zeskantige poten, scharnier. Roodleren doos, bekleed met paars fluweel en op de deksel: 'François Montauban van Swijndregt Rotterdam 5 April 1800'. Passer: 'François Montauban van Swijndregt Anno 1800' en 'HIERDOOR TOT HOOGER Rotterdam' en 'BEM' (ingeslagen achterzijde). Twintig jaar later sneed Adriaan Bemme ook de stempels voor de prijspenningen voor de tekenacademie 'Hierdoor tot Hooger'. François Montauban van Swijndregt (1784-1865) was schilder, lithograaf en teke-

naar en tevens lid van het genootschap Hierdoor tot Hooger.

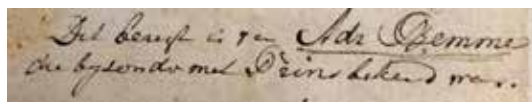
Adriaan Bemme, *Passer*. 1800, zilver. Foedraal: hoogte 27 mm, breedte 200 mm, diepte 38 mm. Passer: hoogte 164 mm, breedte 15 mm (collectie: MR, inv. 30201-A-B)

5. Rammelaar met acht belletjes hangend aan uitspringende c-voluten en met langwerpige kristallen bijtstuk. Kleine scharnierende ring aan handvat. Het handvat is tevens een fluit waarbij het uiteinde als mondstuk fungeert. Geheel van goud en versierd met c-voluten en kleine bloemen. Het kristallen bijtstuk is in facetten geslepen en gevat in acanthusblad-motieven. Aan het uiteinde van het mondstuk zijn op de achterzijde ingeslagen: meester-teken 'BEM', jaarletter 'v', reeks XII (twee keer), stadskeur van Rotterdam, oude belastingstempel 1852-1859 kapitaal 'I' in contour? (twee keer) en een onleesbaar merk.

Adriaan Bemme, *Rammelaar met fluit, bellen en bijtstift*. 1802, goud en kristal, hoogte 146 mm, diameter 49 mm, 70 gram (collectie: MR, inv. 134)

Adriaan was wat nu een ZZP'er genoemd zou worden. Hij leefde van opdrachten en de vrije verkoop. Van 1784 tot 1802 zijn diverse gouden en zilveren voorwerpen bewaard gebleven, terwijl van de periode 1806 tot 1826 alleen penningen bekend zijn. Uit de tussenliggende jaren zijn mij geen objecten bekend. Van het netwerk van Adriaan is weinig bekend. Hij kende in ieder geval de vrijwel even oude prentenmaker en schilder Johan Hubert Prins (1757-1806) blijkens een door Adriaan geschreven en ondertekend levensbericht van twee kantjes over Prins, dat zich nu in het Rijksmuseum te Amsterdam (RMA) bevindt.

Handschrift en handtekening van Adriaan Bemme onder een handgeschreven levensbericht van de schilder J.H. Prins (collectie: RMA, inv. RP-D-2017-1292)

Ovaal portret bij het overlijden van Rutger Jan Schimmelpenninck, 1825 (uit: Vervolg van Loon, plaat 899)

Dit is tevens een van de weinige bewaard gebleven handschriften van Bemme.

In het biografisch woordenboek van Van der Aa uit 1854 wordt vooral het tweede deel van de carrière van Adriaan belicht. Er staat: '<Adrianus> was in het geheel niet onervaren in de teekenkunst, en heeft ook eenige medaillestempels gegraveerd. Zelfs bekwam hij in 1822 van de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem eene aanmoediging van acht dukaten voor zijn ingezondene proeven van medailleerkunst. Hij zou het oneindig verder in het medailleren gebracht hebben, indien hem ware ten deel gevallen: eenen goeden leermeester in het vak, en goed staal, want zijne stempels scheurden of sprongen dikwerf bij het schroeven, of indien hij aan de munt te Utrecht of elders ware geplaatst geweest, waar hem goede werktuigen ten dienste zoude hebben gestaan'.

In 1808 staat A. Bemme in een adresboek van Rotterdam vermeld als 'goud- en zilversmit' aan Opperth wijk F nr 127 te Rotterdam.¹¹ In 1817 is hij blijkens het adresboek van dat jaar verhuisd naar de Lommertstraat (bij de huidige Lombardkade?). Zoon Joannes is dan Konstgraveur aan de Delftschevaart. De eerste penning waarvoor hij de stempels sneed en die hij signeerde met ABF op de armafsnede dateert uit 1806. Het is een overlijdenspenning over Jan Nieuwenhuyzen, de stichter van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. De plaquettepenningen van Hendrik Westhoff moeten voor Adriaan een mooie serie van (voor zover nu bekend dertien) opdrachten zijn geweest al was hij bij de eerste in 1813 al 60

jaar. Hoe beide heren met elkaar in contact kwamen is onbekend. Voor de hand ligt dat de kwaliteit van zijn drijfwerk als edelsmid bij verzamelaar Westhoff in de smaak viel. Bovendien kon Bemme zijn zonen er bij inschakelen. Die penningopdrachten hebben tot 1827 geduurd. In 1824 noteerde hij als randschrift van de gedenkpenning over de 50-jarige Amsterdamse stadschouwburg: * H. WESTHOFF, junior. INV : * G.F. SARTORIUS, junior. DEL : * A. BEMME, A.Z. SCULP : * A BEMME, J.Z. FECIT OUD 73 JAAR. Hij vond het zelf kennelijk ook een hele prestatie op zijn leeftijd. In 1825 heeft hij nog een unieke bronzen plaquettepenning op het overlijden van Rutger Jan Schimmelpenninck vervaardigd in opdracht van de Rotterdammer Jan van Dam Dirk Willemszoon (1784-1858), die ook een groot munt- en penningverzamelaar was. Hij is beschreven in de catalogus hieronder. Diens collectie werd na zijn overlijden door het veilinghuis Bom te Amsterdam geveild, evenals tien jaar eerder die van Hendrik Westhoff.¹² De bronzen 'Schimmelpenninck'-penning werd toen als nummer 4019 geveild en voor f 43 gekocht door de zoon van de bekende kunsthandelaar en veilinghouder Jeronimo de Vries (1776-1853) die ook Jeronimo heette (1808-1880, rechter, penningverzamelaar). In 1880 werd het stuk weer door Bom verkocht onder nummer 490, sindsdien is het spoorloos.¹³ Een portret van de voormalige raadpensionaris van de Bataafse Republiek, dat gebruikt is voor de penning, is te vinden in het vervolg op Van Loon, laatste deel, plaat 899.¹⁴ In de veiling van de collectie van Van Dam werd onder nummer 4020 een 'afteekening op karton van de ged.p. ter eere van denzelfde' geveild. Dat zou het afgebeelde ovale portret kunnen zijn.

Joannes Bemme (1775-1841)

Over zoon Joannes Bemme schrijft Van der Aa: 'BEMME ADRIAANSZ. (JOHANNES), een zoon van den voorgaande, geboren te Rotterdam, den 5den September 1775, kreeg reeds vroeg aanleiding tot de teekenkunst, en aangezien hij veel lust daartoe betoonde, deed zijn vader hem onderwijzen door den kunstrijken schilder Augustus Christiaan Hauck, (1742-1801, tekenonderwijzer op de Rotterdamse Tekenacademie, WN) vervolgens werd de jongeling onderwezen door den beroemden teekenaar Dirk Langendijk, in wiens

C. Meyer, *Joannes Bemme*. 1816-1875, tekening op papier, 280 x 244 mm (collectie: RMA, inv. RP-T-1897-A-3191)

Joannes Bemme, *Dirk Langendijk*. 1805, ets op papier, plaatrand 244 x 173 mm (collectie: RMA, inv. RP-P-BI-831C)

Joannes Bemme, *Winterlandschap met boerderij en figuren op het ijs*. 1813, krijttekening, 345 x 475 mm (collectie: RKD, licentie onder PUB DOM)

trant hij dan ook onderscheidene teekeningen, met optogten van legers, paarden, enz. vervaardigde. Vervolgens legde hij zich bijzonder op het etsen en graven toe, en etste onder andere plaatjes naar eenige teekeningen van zijnen meester, voorstellende krijgstransporten en paarden. Van zijn werk werden eenige prenten ten proeve ingezonden bij de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem, door welke hem dan ook premieën ter aanmoediging zijn toegelegd. Ook behaalde hij in 1822 eenen gouden eerepenning bij de Maatschappij ter aanmoediging van Schoone Kunsten te Brussel. Onder deze prenten is het portret van zijnen meester Langendijk, naar de schilderij van Jan Baptist Scheffer. Nog bestaat van hem eene prent naar de schilderij van Jan Steen, voorstellende eenen bakker die op den hoorn blaast. Zeer fraai is zijne prijsplaat: Nicodemus bij Jezus. In de laatste tijd zijns levens hield Bemme zich te 's Gravenhage op, waar hij in 1840, in zeer bekrompen omstandigheden, overleed.

In 1814 hoefde Joannes, toen graveur, niet in militaire dienst omdat hij zijn trouwbrief kon tonen. Van hem is veel materiaal op papier in musea bewaard gebleven met de onderwerpen

die Van der Aa noemde. Het meeste is technisch wel goed en ademt helemaal de sfeer van de negentiende eeuw. Die bekrompen leefomstandigheden aan het eind van Van der Aa's citaat worden bevestigd door de wijze waarop hij in de kranten verscheen. Aanvankelijk bood hij prenten aan van bekende dominees, soms bood hij lessen aan en eenmaal hield hij uitverkoop van zijn gehele voorraad militaire prenten en koperplaten. Op 3 oktober 1825 waarschuwde collega prentenmaker Abraham Vinkeles (1790-?) dat Joannes hun zakelijke relatie misbruikte voor eigen gewin. Opvallend is dat veel musea die de gedenkpenning over het overlijden van Erasmus in 1536 in de collectie hebben (in brons of tin) vermelden dat Joannes die vervaardigd heeft, waarschijnlijk

Joannes Bemme biedt zijn werkvoorraad koperen etsplaten aan (*Opregte Haarlemsche Courant* 10 april 1830)

Abraham Vinkeles waarschuwt voor Joannes Bemme (*Rotterdamsche Courant* 4 oktober 1825)

in 1821. Maar op de armafsnede staat 'A Bemme F'. Joannes is dus niet de maker, al hielp hij vaak wel, bijvoorbeeld waarschijnlijk bij het graveren van de namen op de achterzijde bij de grote serie prijspenningen van de Tekenacademie te Rotterdam, die vader Adriaan sneed.

Anthony Bemme (1779-1836)

Van der Aa is zeer beknopt over Anthony, 'die zilversmid was, en tevens niet onervaren in het vak van zijnen vader'. Ook andere bronnen zijn heel kort. Hij is niet ingeschreven geweest als zelfstandig edelsmid in Rotterdam en had dus geen eigen meesterteken. Producten van hem alleen zijn nauwelijks te vinden. Mogelijk heeft hij het vak geleerd van zijn vader en bleef hij bij hem werkzaam. Zijn nalatenschap bestaat voor zover bekend uit de keerzijde van de stichtingspenning over de Maatschappij van Weldadigheid uit 1820 die hij signeerde met 'A. BEMME. A. Z. SCULP.' en de schouwburgpenning van 1824 waaraan hij meewerkte naast zijn vader.¹⁵ De enige penning die geheel op zijn naam staat is de achthoekige gedenkpenning uit 1826 Nr 25 over de inwijding van de Lutherse kerk te Amsterdam, gemaakt van een stuk koper uit het dak. Het stuk is afgebeeld op pagina 24 in *De Beeldenaar* 44 nummer 1. Deze penning was een opdracht van Hendrik Westhoff junior en ligt nu in de collectie van het Amsterdam Museum.

De producten

Het lijkt er voor alle slagpenningen op, dat:

- er vaak een externe ontwerper zoals Sartorius, Bakker of Westhoff bij was betrokken (del(inea-vit), heeft uitgetekend),
- Adriaan dat ontwerp gereed maakte voor de stempelsnijder en de regie had over het proces (fecit, heeft gemaakt),
- Antonie in een aantal gevallen de stempels sneed (sculp(sit), heeft gebeeldhouwd)
- gezien de vaak matige kwaliteit van het nu nog bestaande corpus Van der Aa gelijk had met de opmerkingen over de werkwijze van de Bemmes, gecombineerd met het gebruik van het zachte lood en tin als basismateriaal. Prijs lijkt in veel gevallen belangrijker dan kwaliteit.

De plaquettepenningen werden geheel in eigen werkplaats vervaardigd, door vader en zoon samen, op basis van de externe ontwerpen.

Daniël Veelwaard, *Penning over Leidens ontzet door Adriaan Bemme naar ontwerp van Georg Sartorius. 1824, gravure (collectie: Belasting- en Douane Museum Rotterdam, inv. 03778), nummer 18 in de tabel*

'B', *Vijfentwintigjarig bestaan van het genootschap 'Kunst zij ons Doel' te Haarlem. 1846, circa 52 mm, tin/lood (collectie: NNC, inv. PE-09593). Ten onrechte aan Joannes Bemme toegeschreven, mogelijk op basis van de signatuur B op de achterpoot van het krukje van de zittende Pictura.*

Adriaan dreef dan vaak de voorzijde en Antonie de achterzijde en verzorgde de afwerking en assemblage.

De tabel toont de gegevens van de 111 tot op heden gevonden Bemme-penningen, waaronder veel varianten in metaaloor. De opdrachtgevers van de gedenkpenningen zijn vaak niet bekend. Het zullen vaak de jubilerende instellingen zelf zijn geweest. Vanaf 1823 volgden er vooral opdracht penningen van particulieren zoals Westhoff Jr. De meeste zijn door Dirks beschreven. Foto's van de penningen zijn op diverse museum-sites te vinden: Museum Rotterdam (MR) toont er 25, de Nationale Numismatische Collectie (NNC) bezit 24, Teylers Museum (TMH) 21, Museum de Lakenhal 11, Rijksmuseum Amsterdam (RMA) 9, Fries Museum 6, Amsterdam Museum 3, Trippen-huis van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen 3, Museum Boerhaave 1 en Frans Hals Museum 1. De rest, waaronder drie unica, heeft een onbekende verblijfplaats of bevindt zich in de handel. Daarnaast zal nog veel

nr	jaar	naam	G	Z	B	T	L	opmerkingen en literatuur ¹⁶
1	1806	Overlijden Nieuwenhuijzen, stichter Maatschappij tot Nut van 't Algemeen			5	1		VvLoon plaat 894
2	1813?	Overlijden Boerhaave in 1738			7	2		Dirks -
3	1815	Slag bij Quatre Bras		1		3	5	Dirks 45
4	1817	300 jaar stellingen Maarten Luther		1	1			Dirks 124
5	1820	Stichting Maatschappij van Weldadigheid			W			Dirks 128; WHJ 1
6	1820	Overlijden Wilhelmina van Pruisen		1		1	3	Dirks 163
7	1820	Prijспенning Tekenacademie Rotterdam		4	4	5		52 mm, kz. olijftak rond naam; Dirks 168
8	1820	Prijспенning Tekenacademie Rotterdam		5	6	1	1	52 mm, kz. mirtetak rond naam; Dirks 169
9	1820	Prijспенning Tekenacademie Rotterdam	1		4	2		35 mm, kz. olijftak; Dirks 171/4
10	1820	Prijспенning Tekenacademie Rotterdam		2	1			35 mm, kz. mirtetak; Dirks 171/4
11	1821	Overlijden Erasmus			4	3		Enige van Joannes?; Dirks 126
12	1823?	Van Hogendorp, 100 jaar Koninkrijk in 1813			W			Dirks 3; WHJ 2
13	1823	50 jaar Tekengenootschap Rotterdam			3	1		Dirks -
14	1823	Overlijden Jenner, Koepokenting			W			Dirks 210; WHJ 3
15	1824	Ontzet van Leiden		W				Dirks 239; WHJ 4
16	1824	Ontzet van Leiden, Van der Werf, kz. gedicht			W,	1		bestaat ook van tinpapier; Dirks 237; WHJ 5
17	1824	Ontzet van Leiden, Van der Werf, kz. met geboorte- en sterfdata		1	9	2	2	WHJ 5 variant
18	1824	Ontzet van Leiden, Van der Werf, kz. leeg			2			WHJ 5 variant
19	1824	Ontzet van Leiden, Van der Werf, kz. jubeltekst				W		Dirks 238; WHJ 6
20	1824	50 jaar Stadsschouwburg			W			Dirks 236; WHJ 7
21	1825	Watersnood			W			Dirks 248; WHJ 8
22	1825	Watersnood		W				Dirks 249; WHJ 9
23	1825	250 jaar Hogeschool Leiden		W	W			Dirks 250; WHJ 10
24	1825	Overlijden Rutger Schimmelpenninck			D			Dirks 253
25	1826	Inwijding Lutherse kerk, Amsterdam			W			Enige van Anthony; Dirks 281; WHJ 11
26	1826	Overlijden Van Bijniershoek			W			Dirks 287; WHJ 12
Totaal			1	19	57	23	11	

Overzicht van de penningen van de Bemmes. Legenda: W = Westhoff-penning, D = Jan van Dam Dirk Willemszoon. G/Z/B/T/L = goud, zilver, brons of koper, tin, lood.

in particuliere verzamelingen te vinden zijn. Van de 26 verschillende penningen in de tabel zijn er twaalf beschreven in het artikel over Westhoff junior (WHJ 1 tot en met 12).¹⁷ Van de overige exemplaren volgt hieronder een overzicht.

1. Overlijden van Jan Nieuwenhuijzen (1724-1806), stichter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (1784). 1806, uitvoeringen in koper en tin, 49 mm. Voorzijde: borstbeeld van Jan Nieuwenhuizen met zijn gezicht aanzien, signatuur A. B. F. en omschrift: JAN NIEUWENHUYZEN. / STICHTER DER MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN 'T ALGEM. . Keerzijde: opschrift onder slang die zich in de staart bijt (ouroboros) met

daarbinnen bij, palm- en olijftak. Tekst: GEBOREN / TE HAARLEM / MDCCXXIV. / OVERLEDEN TE / MONNIKENDAM / MDCCCVI.

Adriaan Bemme, *Overlijden Jan Nieuwenhuijzen*. 1806, koper, 49 mm (collectie: NNC, inv. PE-07307). Bemmes eerste penning

2. Overlijden van Herman Boerhaave (1668-1738), medisch hoogleraar te Leiden. 1813?, uitvoeringen in koper en tin, 49 mm. Voorzijde: naar rechts gewend borstbeeld Herman Boerhaave, gekleed in toga. Op de armafsnede A. BEMME. F. Omschrift: HERMANUS BOERHAAVE. Keerzijde: gekruiste olijftak, lauwerkrans en esculaapstaf, daaronder opschrift: GEBOREN / TE VOORBURG / MDCLXVIII. / OVERLEDEN / TE LEYDEN / MDCCCXXXVIII. In de NNC bevinden zich enkelzijdige koperen electrotypes van de voor- en keerzijde. Het jaartal 1813 wordt algemeen aangenomen, waarschijnlijk omdat Dirks de penning nog niet vermeldt, het 40 jaar na het sterfjaar is en het zo binnen de reeks van de penningen door Bemme valt.

Adriaan Bemme, *Overlijden van Herman Boerhaave in 1738*. (1813?), koper, 49 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 01820)

3. De Prins van Oranje en de slag bij Quatre-Bras. 1815, uitvoeringen in zilver, tin en lood, 42 mm. Voorzijde: Portret van de Prins van Oranje (de latere koning Willem II), iets naar rechts gedraaid. Omschrift: WILH : FR : G : L : ARAUS . REGNI BELGICI PRINC . HEREDITAR. Keerzijde: vrouwelijke strijder met speer en lauwerkrans, temidden van krijgsattributen. Omschrift: VIS VIRTUTE REPRESSA (Het geweld door dapperheid bedwongen). In de afsnede: AD QVATRES BRAS / D . XVI . JUNII . / MDCCCXV (bij Quatre-Bras op 16 juni 1815). Signatuur: A. BEMME F.

Adriaan Bemme, *De Prins van Oranje en de slag bij Quatre Bras*. 1815, tin, 42 mm (collectie: NNC, inv. PE-07705). Stempelbreuk op de voorzijde

4. Derde eeuwfeest van de reformatie. 1817, uitvoeringen in zilver en verguld koper, 30 mm. Voorzijde: Alziend oog in stralenkrans boven een altaar met twee brandende harten. Op het altaar drie slangen die zich in de staart bijten en het christelijke chi-rho teken. Naast het altaar twee obeliskken met een portret; links van Luther, rechts van Melancthon. In afsnede: Gev[ierd] d[en] 2 nov[ember] 1817, erboven A. B. F. - V. C. EX. (Adriaan Bemme Fecit, Van Calker Exsculptum). Keerzijde: opschrift in zes regels: TER / GEDACHTENIS / VAN HET / DERDE EEUWFEEST / DER / HERVORMING.

Adriaan Bemme, *Derde eeuwfeest van de reformatie*. 1817, verguld koper, 30 mm (collectie: NNC, inv. PE-07894)

6. Overlijden van Wilhelmina van Pruisen. 1820, uitvoeringen in zilver, tin en lood, 56 mm. Voorzijde: portret van Wilhelmina van Pruisen (1751-1820) driekwart naar links. Omschrift: FR. S. WILH : PRINC . ARAUS . GUIL . V BELG. FOED . GUBERNAT . VIDUA (prinses Frederika Sophia Wilhelmina, weduwe van stadhouder Willem V) Keerzijde: tombe met asurn. Links een zittende vrouw met een spiegel met slang, rechts een zittende gesluierde vrouw met een bijbel. Omschrift: DEPLORAT PATRIA MATREM (het vaderland betreurt haar moeder), in de afsnede: OBIIT D. IX JUNII / MDCCCXX. (gestorven 9 juni 1820). Daaronder in kleine kapitalen: A. BEMME F. Wilhelmina was prinses van Pruisen en huwde op 4 oktober 1767 met Stadhouder Willem V. Zij was de moeder van koning Willem I der Nederlanden en noemde zich bij haar derde voornaam.

Adriaan Bemme, *Overlijden van Wilhelmina van Pruisen*. 1820, zilver, 56 mm (collectie: NNC, inv. PE-08010)

7-10. Prijspenning van de Tekenacademie 'Hierdoor tot Hooger', te Rotterdam. 1820, goud, zilver, brons, tin en lood, 52 en 35 mm. Voorzijde: zittende vrouw in gedrapeerd gewaad met lauwerkrans en vlam op het hoofd, voorstellende de tekenkunst, tekent op een doek. Op haar zetel een afbeelding van de stelling van Pythagoras en perspectieflijnen. Achter haar tekenattributen (passer, winkelhaak) en olielamp en links van haar een haan (vlijt). Omschrift: HIERDOOR TOT HOOGER. Tekst in de afsnede: ROTTERDAM en C. B. DEL. (ontwerp Cornelis Bakker (1771-1849), tekenonderwijzer aan de academie), met de signatuur A. BEMME. F. erboven. De tekenacademie is in 1773 opgericht. Deze prijspenningen komen tamelijk algemeen voor (36 exemplaren), zowel in groot (52 mm) als klein (35 mm) formaat en in diverse metalen. Er bestaan twee verschillende voorzijdestempels van de penning van 52 mm. Het afgebeelde zilveren exemplaar heeft geen punt tussen BEMME en F, de haan heeft twee poten, de olielamp raakt het gewaad van de vrouw en de hele afbeelding is groter dan het – eveneens afgebeelde – tinnen exemplaar. Het gouden exemplaar van 35 mm heeft eveneens een afwijkende tekening, bovendien ontbreekt ook daar de punt tussen BEMME en F. De kleine penning komt voor zonder punt tussen BEMME en F en er bestaat een tinnen exemplaar waarop de signatuur A. B. F. voorkomt. Op de keerzijde zijn kransen van olijftakken (met olijven) of mirtetakken (zonder vruchten) aangebracht. Daarbinnen is ruimte vrijgelaten om de naam en het vak te graveren van de winnende student. Mogelijkerwijs deed Joannes dit. Deze prijspenningen zijn tientallen jaren gebruikt en werden ook in goud uitgereikt. Hiervan is er tegenwoordig nog slechts één bekend. Deze gouden Bemme-penning weegt – ondanks de 35 mm – 18,41 gram; het

gewicht van bijna drie gouden tientjes. Willem Hendrik Schmidt (1809-1849), in 1827 de gelukkige ontvanger, had in 1822 al een grote derde klasse zilveren penning ontvangen, ongeveer twee rijksdaalders zwaar, en in 1826 een grote tweede klasse zilveren exemplaar. Hij werd later naast kunstenaar ook tekenleraar aan de Koninklijke Akademie ter opleiding van burgerlijke ingenieurs in Delft. Zijn dochter, mejuffrouw J.W. Schmidt, zou in 1850 een bronzen penning ontvangen.

Adriaan Bemme, Prijspenning van de Tekenacademie 'Hierdoor tot Hooger' te Rotterdam. Z.j. (1820), tin, 52 mm (collectie: NNC, inv. PE-13293)

Adriaan Bemme, Prijspenning van de Tekenacademie 'Hierdoor tot Hooger' te Rotterdam. 1827, goud, 35 mm (collectie: NNC, inv. 1930-0021). Voorzien van de gravering '1ste Klasse / Willem Hendrik / Schmidt / 1827.'

Adriaan Bemme, Prijspenning van de Tekenacademie 'Hierdoor tot Hooger' te Rotterdam. Z.j. (1820), zilver, 52 mm (collectie: NNC, inv. PE-13292)

11. Overlijden van Desiderius Erasmus in 1536. Z.j. (circa 1821), brons, 50 mm. Voorzijde: borstbeeld van Erasmus naar rechts gewend, met baret op het hoofd. Signatuur: A. BEMME. (F), omschrift: DESIDERIUS ERASMUS. Keerzijde: grenssteen met naar links gewend hoofd van Terminus en het opschrift TER / MI / NUS, tussen opschrift: CON-CEDO – NULLI. (ik wijk voor niemand). Onder de steen het opschrift: GEBOREN / TE ROTTERDAM / MCCCCXLVII. / OVERLEDEN / TE BAZEL / MDXXXVI. De Romeinse God Terminus heerste over einde en grenzen. Net als bij de penning over Boerhaave is geen jaartal van ontstaan bekend en ontbreekt de penning in Dirks.

Adriaan Bemme, *Overlijden van Desiderius Erasmus in 1536*. Circa 1821, brons, 50 mm (collectie: NNC, inv. PE-15284)

13. Vijftig jaar tekengenootschap 'Hierdoor tot Hooger' te Rotterdam. 1823, koper, 40 mm. Voorzijde: zittende vrouw, in gedrapeerd gewaad, met schild met daarop de Romeinse cijferletter 'L' (= 50). Naast haar tekenattributen, achter haar twee omgevallen kruiken (de rivieren Rotte en Maas). Op de achtergrond links de Grote- of Sint Laurenskerk en rechts een driemaster. In de afsnede: signatuur A. B. F., daaronder: GEV(ierd). D(en). 6. SEPT(ember) / 1823., erboven A. B. F. Keerzijde: passer, tekenpen en olijftakken met daarboven het opschrift: TER / GEDACHTENIS VAN HET / 50 IARIG BESTAAN VAN / HET TEEKEN-GENOOTSCHAP, / HIERDOOR TOT HOOGER : / TE ROTTERDAM.

Adriaan Bemme, *Vijftig jaar tekengenootschap 'Hierdoor tot Hooger'*. 1823, koper, 40 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 02676)

16-18. Burgemeester Pieter Adriaanszoon van der Werf en Leiden 250 jaar ontzet. 1824, brons 19 en 49 mm. De plaquettepenning is beschreven onder WHJ 5. Daarnaast bestaan er slagpenningen van. Er bestaat een met lege keerzijde en een met een gedicht van Westhoff junior. Op de 19 mm penning is het gedicht verkleind. De grote versie (49 mm) is beschreven in het artikel over de opdrachten van Hendrik Westhoff junior, de verblijfplaats van het kleinere exemplaar is onbekend.¹⁸

24. Overlijden van de oud-raadpensionaris (landsadvocaat) Rutger Jan Schimmelpenninck.

1825, waarschijnlijk ovaal, gedreven. Voorzijde: Schimmelpenninck vanaf zijn middel, hoofd driekwart naar links, blootshoofds, met ruime sjerp, zwaard, open mantel met opstaande kraag en das met versierselen. Volgens Dirks is het omschrift: RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, RAADPENSIONARIS DER BATAAFSCHE REPUBLIC, 29 APRIL 1805. Signatuur: A. BEMME F. Keerzijde (gegraveerd): 5 Junij 1806. MR RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK GEBOREN TE DEVENTER 31 OCT. 1761 OVERLEDEN TE AMSTERDAM 15 FEBR. 1825 OUD RAADPENSIONARIS, LID VAN DE EERSTE KAMER DER STATEN GENERAAL.¹⁹ Dit stuk is vervaardigd in opdracht van de Rotterdammer Jan van Dam Dirk Willemszoon (1784-1858), de huidige verblijfplaats is onbekend.

Na de penning over Van Bijnkershoek uit 1826 hebben de Bemmes geen penningen meer gemaakt. Er bestaat een gegoten tinnen of loden penning over vijftig jaar Kunst Zij Ons Doel uit 1846. Deze komt vrij veel voor en is ten onrechte toegeschreven aan (een) Bemme. Dat is om een aantal redenen niet mogelijk: het grove gietwerk, omdat er geen signatuur op staat (behalve de letter B op het krukje) en bovenal omdat in 1846 geen van de drie Bemmes meer in leven was. Het genootschap Kunst Zij Ons Doel heeft nog steeds De Waag, aan het Spaarne in Haarlem, als verenigingsgebouw. Het is ontstaan uit het (Haarlemse) Teekencollegie.

Tot slot

Met deze beschrijving is een inzicht gegeven in het leven en de werken van een vooraanstaande Rotterdamse goud- en zilversmid en zijn zonen, uit het eind van de achttiende - en het begin van de negentiende eeuw. Vader Adriaan kwam uit een arm gezin maar verwierf al vroeg de vereiste vakkennis. Hij werd daarom in zijn tijd zeer gewaardeerd en klom op tot meester en tot deken van het gilde van goud- en zilversmeden. Zijn zonen stonden bij hem in de schaduw. Door hun vader werden ze af en toe aan opdrachten geholpen en ook droeg hij zijn kennis aan hen over. Het opvallende in de carrière van Adriaan is de scherpe cesuur tussen de periode tot 1802 toen hij uitsluitend als edelsmid werkzaam was en de periode vanaf 1806 toen hij alleen medailleur was. Of hij bewust is overgestapt, of er toevallig geen werk bewaard is gebleven of dat de opdrachten

Adriaan Bemme, *Stempel van de penning over het overlijden van Wilhelmina van Pruisen. 1820, staal* (collectie: NNC, inv. HNM-40311). Twee keer dezelfde stempel, met verschillende belichtingen

Stempelafslag van de penning over het overlijden van Wilhelmina van Pruisen. 1820, lood, geslagen te Utrecht (collectie: NNC, inv. HNM-13035)

voor edelsmeedwerk ophielden is niet bekend. Al was hij zeer gewaardeerd in zijn tijd, de originaliteit en virtuositeit van de zeventiende-eeuwse medailleurs heeft hij nooit bereikt en veel belangrijke penningopdrachten heeft hij naast die van Hendrik Westhoff junior niet gekregen. De meeste nu bekende penningen zijn van koper, tin of lood, er is slechts één gouden exemplaar bekend: een prijspenning voor de tekenacademie in Rotterdam. Bovendien had hij volgens Van der Aa zoals boven beschreven vaker dan gemiddeld last van brekende stempels omdat hij staal van inferieure kwaliteit gebruikte. De penning uit 1820 – nummer 6 – over het overlijden van Wilhelmina van Pruisen, echtgenote van stadhouder Willem V, is hier een voorbeeld van. Een van de (stalen) stempels hiervan is nog aanwezig in de NNC. Geregeld is er op een munt of penning wel een slagbarst zichtbaar, maar een zo beschadigd stempel was ik niet eerder tegengekomen. Er is in de NNC ook een enkelzijdige afslag in lood aanwezig met dat stempel waarop die breuken zichtbaar zijn: het hele voetstuk staat scheef.

Met dit artikel komt een einde aan een lang verhaal, dat begon met een standbeeld voor een munt: de halve cent van kolonie Willemsoord, een

deel van de Maatschappij van Weldadigheid.²⁰ Daarna kwamen de andere betaalpenningen van de Maatschappij van Weldadigheid aan bod, met als ontdekkingen de mooie (maar primitieve) collectie blikken en gietijzeren penningen van Ommerschans in het RMA en de papieren winkelbonnen van de Maatschappij in de NNC. Het Drents archief leverde naast het verhaal bij de winkelbonnen meer ontdekkingen zoals de valsemunterij (die het abrupte eind betekende van het papiergeld) en ook de slagaantallen en kosten van de laatste serie betaalpenningen voor de Maatschappij van Weldadigheid, gemaakt in Den Haag. (Er volgen nog vier aanvullingen met nieuwe ontdekkingen uit het Drents Archief). Tot slot zijn drie penningen beschreven: de beloningspenning, de overlijdenspenning van Johannes van den Bosch en de unieke stichtingspenning. Deze leidde naar de vermogende makeelaar en verzamelaar Hendrik Westhoff junior en zijn leveranciers, de medailleurs vader en zonen Bemme. Ik dank ieder die aan deze artikelen heeft meegewerkt en niet in de laatste plaats de redactie van *De Beeldenaar* voor de mij geboden ruimte om dit alles vast te leggen.

Noten

1. Pelsdonk, Jan & Wiebe Nijlunsing (2019) Penningen in opdracht van Hendrik Westhoff junior (1774-1848), in: *De Beeldenaar* 43-6, 269-272; Pelsdonk, Jan & Wiebe Nijlunsing (2020) Penningen in opdracht van Hendrik Westhoff junior (1774-1848) deel 2, in: *De Beeldenaar* 44-1, 19-25.
2. www.bosch-haak.nl/bodebus-historie.htm, raadpleging 24 december 2019.
3. Stadsarchief Rotterdam, archief 295, registratienummer 60, akteplaats Cool, Begraven gaarder.
4. Stadsarchief Rotterdam, aktenummer 1831.254, nadere toegang op het overlijdensregister van de gemeente Rotterdam.
5. Luyken, Jan & Kaspar Luyken (1718) *Spiegel van het menselyk bedryf, Vertoonende honderd verscheiden ambachten* (Amsterdam).
6. Schadee, N.I. (1991) *Zilverschatten: drie eeuwen Rotterdams zilver*. Tentoonstellingscatalogus en bezitscatalogus Historisch Museum der Stad Rotterdam (Rotterdam) 228 (1750-1810); N.N. (1963) *Meestertekens van Nederlandse goud- en zilversmeden, in gebruik geweest van 1814-1963* (Den Haag) nummer 1113.
7. Schadee, 1991: nummer 1113.
8. www.engelfriet.net/Alie/Aad/goudsmiden.htm (raadpleging op 7 december 2019).
9. www.bosch-haak.nl/bodebus-historie.htm (raadpleging op 16 januari 2020).
10. www.haffmansantiek.nl/ (raadpleging op 16 januari 2020).
11. N.N. (1808) *Geheel nieuw, verbeterd en vermeerderd naamregister, der kooplieden, fabrikeurs, winkeliers, wisselaars, koffy, huis en logementhouders enz. der*

stad Rotterdam: voor den jare 1808: gesteld op eene alphabetische orde, tot nut en gemak van alle kooplieden [...] (Rotterdam).

12. Bom, G.D. & G.Theod. Bom (1848) *Catalogus van het uitmuntende kabinet meest Nederlandsch-Historische gedenkpenningen, [...] alsmede van de zeer uitgebreide verzameling zeldzame munten, [...] alles nagelaten door wijlen den Wel-Edelen Heer Hendrik Westhoff, Junior* (Amsterdam); Bom, G.D. & G.Theod. Bom (november 1858) *Catalogus van het hoogst belangrijke en beroemde kabinet van historie-penningen, legpenningen, [...] Nederlandsche en vreemde munten, [...] bijeen verzameld en nagelaten door wijlen den Wel-Edel Geboren Heer Jan van Dam, Dirk Willemszoon, te Rotterdam* (Amsterdam).
13. Bom, G. Theod. (november 1880) *Catalogus eener kostbare en fraaie verzameling gouden en zilveren penningen en munten [...] Nagelaten door verschillende geachte verzamelaars* (Amsterdam).
14. (Dirks, Jacob) (1861-1869) *Beschrijving van Nederlandsche historie-penningen, ten vervolge op het werk van Mr Gerard van Loon* 10 (Amsterdam) 536, plaat 899.
15. Nijlunsing, Wiebe & Jan Pelsdonk (2019) Een letterlijk unieke penning bij de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid in 1818, in: *De Beeldenaar* 43-2, 75-77; Pelsdonk & Nijlunsing, 2020: 19-25.
16. Dirks = Dirks, Jacob (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* 1 (Haarlem); WHJ = Pelsdonk & Nijlunsing, 2020: 19-25; VvL = Dirks, 1861-1869.
17. Pelsdonk & Nijlunsing, 2020: 19-25.
18. Roest, Th.M. & Jacob Dirks (1894) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863. Toevoegsel 2* (Haarlem) 101, nummer 71.
19. Dirks, 1889: 210 nummer 253.
20. Nijlunsing, Wiebe (2018) Een standbeeld voor een munt: het koloniegeld van Willemsoord, in: *De Beeldenaar* 42-2, 69-72.

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Een munt van het graafschap Horn teruggevonden

Dit korte artikel beschrijft een bijzondere munt gevonden in de opgravingen te Lent (Nijmegen) door het archeologische bedrijf RAAP. Het opgravingverslag is op dit moment nog niet verschenen. Dit artikel gaat over alles behalve mijn grote voorliefde voor de Utrechtse munten zoals ook die van bisschop Hermannus 'de Hoerne' (1150-1156), een naamstoevoeging die hij in latere bronnen heeft gekregen. Deze naamsaanduidingen zijn veelal geografische plaatsnamen die verwijzen naar de vermeende herkomst van de bisschop. Vele van deze naamstoevoegingen zijn

Graafschap Horn, Willem VI of VII (1369-ca. 1405-1428), denier geslagen te Weert (foto's: RAAP, vondstnummer 6706)

Graafschap Horn, Willem VI of VII (1369-ca. 1405-1428), denier geslagen te Weert (tekeningen uit Van der Chijs en Lucas)

‘slechts’ te danken aan, later zestiende- en zeventiende-eeuws, onderzoek naar de (familiare en geografische) herkomst van de Utrechtse bisschoppen. Zoals de stand van onderzoek nu is zijn er aan deze bisschop Herman (nog) geen munten met enige zekerheid toe te schrijven. Hoe anders is dat met de munten van het Limburgse graafschap Horne zoals ze recentelijk gepubliceerd zijn door Jan Pelsdonk in *De Beeldenaar* 2015-2 en Jos Benders in *De Beeldenaar* 2015-4, beide uitbreidend en aanvullend op het reeds eerder gepubliceerd werk van Emile Haanen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 2014.¹ Beide artikelen vormen een aanvulling en uitbreiding op het werk *Monnaies seigneuriales mosanes* van Paul Lucas.²

Deze zeldzame denier (penning) van het graafschap Horn is van het type geslagen onder Willem VI of VII (1369-circa 1405-1428), mogelijk te Weert. Dit munttype is slechts bekend van twee gravures uit de negentiende eeuw, van één en hetzelfde exemplaar, met niet vermelde herkomst of verblijfplaats waardoor het exemplaar uit Nijmegen-Lent het tweede bekend geworden exemplaar zal zijn.

De voorzijde toont een wapenschild met in drie kwartieren klimmende leeuwen en linksonder drie hoorns. Het omschrift is niet geheel te

reconstrueren: + IIIIS (...) VS : HOERNE. Op de keerzijde staat een lang kruis met in de kwadranten C - R - V - X en het omschrift MONE - TA NO - VA DE - (...). De afgebeelde tekeningen tonen het net zo slecht leesbare exemplaar uit Van der Chijs, dat het identieke exemplaar is zoals afgebeeld bij Goethals (1848) en later in Lucas (1982).³ De duiding van de letters in de kwadranten van het kruis op de keerzijde is op het tweede exemplaar duidelijk leesbaar als CRVX (kruis). Dit vraagstuk is hiermee opgelost. Voor een exacte lezing van de lacunes in de omschriften is het wachten op een beter exemplaar.

Noten

1. Benders, Jos (2015) De penningen van Horn. Een herordening van Haanen 1, in: *De Beeldenaar* 39-4, 165-166; Haanen, Emile (2014) Bijdragen aan de muntgeschiedenis van de heerlijkheid en het graafschap Horn (±1270-1567), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 101, 58-123; Pelsdonk, Jan (2015) De penningen van Willem van Horn en de munten van Dirk van Perwijs. Een poging tot ordening, in: *De Beeldenaar* 39-2, 165-166.
2. Lucas Paul (1982) *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt).
3. Chijs, P.O. van der (1862) *De munten der leenen van de voormalige hertogdommen Brabant en Limburg, enz. van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem) plaat 11 nummer 6; Goethals, M. (1848) *Histoire généalogique de la Maison de Hornes: extraite du dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique* (Brussel); Lucas, 1982: nummer 12.

Een bijzondere munt en een zeldzame penning op de PAN Amsterdam

Op de afgelopen kunst- en antiekbeurs PAN Amsterdam stonden dit jaar helaas weer minder antiquairs dan vorig jaar en slechts een paar handelaren in schilderijen van oude meesters. Daarentegen was er een groot aanbod aan (hedendaagse) fotografie en moderne en hedendaagse kunst. Maar ook de numismaten en penningverzamelaars konden er nog wel iets van hun gading vinden, zij het ook maar in enkele stands.

Dubloen

De firma Schulman B.V. had een groot aantal goed betaalbare penningen en munten meegenomen, die overzichtelijk werden getoond. Zo hoopte de firma waarschijnlijk de beginnende verzamelaar te bereiken. Daarnaast hadden zij ook een wel heel bijzondere en kostbare munt meegenomen, de gouden acht escudos uit Equador. Deze dubloen wordt ook wel de 'Moby Dick-munt' genoemd. Deze munt is tussen 1838 en 1843 in Quito, Ecuador geslagen. Het verhaal waarom de munt deze sprekende bijnaam heeft gekregen is prachtig en is uitgebreid beschreven op hun informatieblad.

In het boek *Moby Dick* van Herman Melville uit 1851 maakt kapitein Achab jacht op de legendarische walvis Moby Dick. Matroos Ishmael vertelt het verhaal van de jacht van de kapitein, die wordt gedreven door wraak na het verliezen van zijn been in een eerdere confrontatie met deze walvis. Om de manschappen aan te sporen om Moby Dick te vangen, spijkt kapitein Achab een gouden dubloen vast aan de mast van het schip, de Pequod. Deze munt, met een waarde van een stuk van zestien dollar, is de beloning voor het bemanningslid dat erin slaagt Moby Dick te vangen.

Het verhaal is te mooi om achterwege te laten. In hoofdstuk 16 van dit boek staat: 'While the mate

Equador, Quito, acht escudos (dubloen). 1842, goud, 32 mm (foto's: Schulman B.V., Amsterdam)

was getting the hammer, Ahab, without speaking, was slowly rubbing the gold piece against the skirts of his jacket, as if to heighten its lustre, and without using any words was meanwhile lowly humming to himself, producing a sound so strangely muffled and inarticulate that it seemed the mechanical humming of the wheels of his vitality in him. Receiving the top-maul from Starbuck, he advanced towards the main-mast with the hammer uplifted in one hand, exhibiting the gold with the other, and with a high raised voice exclaiming: "Whosoever of ye raises me a white-headed whale with a wrinkled brow and a crooked jaw; whosoever of ye raises me that white-headed whale, with three holes punctured in his starboard fluke—look ye, whosoever of ye raises me that same white whale, he shall have this gold ounce, my boys!". Verderop, in hoofd-

stuk 19, wordt de munt zelfs uitgebreid beschreven: 'Now this doubloon was of purest, virgin gold, raked somewhere out of the heart of gorgeous hills, whence, east and west, over golden sands, the head-waters of many a Pactolus flows. And though now nailed amidst all the rustiness of iron bolts and the verdigris of copper spikes, yet, untouchable and immaculate to any foulness, it still preserved its Quito glow. Nor, though placed amongst a ruthless crew and every hour passed by ruthless hands, and through the livelong nights shrouded with thick darkness which might cover any pilfering approach, nevertheless every sunrise found the doubloon where the sunset left it last. For it was set apart and sanctified to one awe-striking end; and however wanton in their sailor ways, one and all, the mariners revered it as the white whale's talisman. Sometimes they talked it over in the weary watch by night, wondering whose it was to be at last, and whether he would ever live to spend it. It so chanced that the doubloon of the Pequod was a most wealthy example of these things. On its round border it bore the letters, REPUBLICA DEL ECUADOR: QUITO. So this bright coin came from a country planted in the middle of the world, and beneath the great equator, and named after it; and it had been cast midway up the Andes, in the unwaning clime that knows no autumn. Zoned by those letters you saw the likeness of three Andes'

summits; from one a flame; a tower on another; on the third a crowing cock; while arching over all was a segment of the partitioned zodiac, the signs all marked with their usual cabalistics, and the keystone sun entering the equinoctial point at Libra'. Mooier dan Melville zelf kan ik het niet opschrijven.

Van deze mooi bewaard gebleven gouden munt zijn slechts weinig exemplaren bekend. Daarom werd deze te koop aangeboden voor € 50.000. Het verhaal over Moby Dick maakt dit stuk nog extra interessant. Mocht u deze dubloen willen kopen dan vist u achter het net, want het stuk is inmiddels verkocht.

Plaquette

Op de PAN werd door de zilverspecialist Emiel Aardewerk een zeer fraaie plaquettepenning naar Pieter van Abeele senior (1608-1684) aangeboden, die in 1654-1658 is gemaakt ter herinnering aan de aanvaarding van het hoge staatsbewind van Willem van Oranje in 1575. De voorzijde toont Willem van Oranje als borststuk met als omschrift WILHELMVS D. G. PRINC. AVRAI. COM NASS. EC. PVA. F. en op de keerzijde is Willem van Oranje afgebeeld, met zijn rechterhand opgeheven en met hoed en commandostaf, zittend tussen twee raadslieden. Het omschrift luidt: BELGICA LIBERTAS VIGVIT VIRTUTE WILHELMI. De zilveren penning is gedreven en gegoten en heeft een

Pieter van Abeele, *Aanvaarding van het hoge staatsbewind van Willem van Oranje in 1575*. 1654-1658, zilver, 66 mm (foto's: Aardewerk Antiquairs, Den Haag)

Anoniem, Rovné, *Deësis*. Circa 1550-1580, tempera op hout, 110,8 x 140 cm (foto: Wikipedia Commons, van onbekende bron)

diameter van 66 mm. Deze penning is vrij zeldzaam.

De voorstelling op de keerzijde nodigt uit tot verdere verkenning van de iconografie. Welke

voorstelling zou de maker als voorbeeld hebben gehad? Uit de schilder- en prentkunst zijn mij geen voorbeelden bekend die hier overeenkomsten mee vertonen. De manier waarop Willem van Oranje op 'een troon' zit en het gebaar van de rechterhand doen echter wel denken aan vroege voorstellingen van Jezus, zoals bekend van Deësis-iconen (afbeeldingen met een specifieke gebedsvoorstelling). Ook daar zit de centrale figuur, in dit geval Jezus op een troon, tussen twee staande personen: rechts van hem Maria en links Johannes de Doper. Hoewel het een *long shot*-gedachte is, wilde ik deze hypothese toch hier opperen.

Een vergelijkbare manier van weergeven van een centrale figuur tussen twee anderen is al eerder toegepast, op de in 1652-1655 te dateren penning die Van Abeele over de voltooiing van de Beurs te Amsterdam heeft gemaakt. Op de voorzijde is hier de stedenmaagd met keizerskroon afgebeeld, te midden van Fortitudo en Mercurius.

Pieter van Abeele, *Voltooiing van de Beurs te Amsterdam in 1611*. Circa 1652-1655, zilver, 77 mm, 91,95 gram (collectie Teylers Museum, inv. TMNK 00363)

FOR RELEASE, MORNING NEWSPAPERS,
Tuesday, January 30, 1945.

Press Service
No. 44-95

'Made in the U.S.A.' might well be inscribed on coins that today jingle in the pockets or money bags of representatives of most of the races of mankind, from Greenland to the Fiji Islands; and from Ethiopia to Australia.

Secretary Morgenthau today revealed for the first time in detail the wartime contribution of the United States Mint to monetary systems of more than a score of friendly nations, a tremendous manufacturing job piled on top of record-breaking domestic coinage, and met despite acute manpower and equipment shortages.

These countries found themselves faced with sharply expanding needs for coins, just as has been the case in the United States, due to presence of large numbers of allied troops, or broadening production of vital materials or to other military factors. The war had destroyed or shut off virtually all the facilities they previously had utilized, and the Governments turned to the United States.

Mrs. Nellie Tayloe Ross, Director of the Mint, reported to Mr. Morgenthau that the three manufacturing institutions turned out, at cost, nearly 800,000,000 coins for these friendly countries during 1944, in addition to nearly three billion domestic coins, the largest output in the 152 years of Mint existence. Some of these orders executed for foreign Governments during 1944 are of historic significance.

Franc coins were struck at the Philadelphia Mint from melted-down shell cases, produced after consultation with officials of what at the time was termed the French Committee of Liberation and is now the Provisional Government in France.

For liberated Ethiopia, the experts of the United States Mint drew designs, made the dies, and cast the coins for a new monetary system. The five coins, four of copper and one of silver, bear on the obverse or face the likeness of the Emperor Haile Selassie, who refused to bow to Benito Mussolini. The broken Il Duce, cowering in the protection of his German overlords, might see something ironical in that. The reverse sides of the coins bear the Conquering Lion of Judah.

For Greenland, the Mint produced copper kronors bearing the traditional polar bear of predecessor Danish coins.

To Saudi Arabia went silver riyals with a design of mysterious, intricate tracings.

Coins were made for the Philippines, significant of freedom rapidly being restored.

The United States has executed coinage orders for foreign Governments since authorized by Congress in

1874, but it has been during the last five years that this business has reached large proportions. The minting of pesos, centavos, florins, riyals, francs, and many other foreign coins of various alloys, all of which must conform to the coinage laws of their respective countries, has become every-day business to the skilled artisans of the Mint. A list of countries for which the United States has made coins during the past five years, as a part of Good Neighbor policy, reads like a lesson on geography. Included are Australia, Belgian Congo, Belgium, Bolivia, Cuba, Curacao, Dominican Republic, Ecuador, El Salvador, Ethiopia, Fiji Islands, France, Greenland, Guatemala, Indo-China, Liberia, Netherlands and her island possessions, Nicaragua, Peru, Philippine Islands, Saudi Arabia, and Surinam.

Such orders are executed by the Mints at cost. In most instances the countries supply or purchase the necessary metals, but silver has been furnished on a lend-lease basis, for return after the war, in a few cases.

Mrs. Ross said the consumption of metals by the Mints exceeded 15,000 tons for the year, or a rate of more than 42 tons a day on the average.

She placed the face value of United States coins minted in 1944 at \$121,000,000. The comparable figure for 1943 was \$136,000,000, when more coins of larger denominations were struck.

One Mint statistician figured that the 2,844,000,000 domestic coins struck in 1944 would, if laid edge to edge span the continent from New York to San Francisco ten times, with enough left for two strings between Chicago and San Antonio, a total of 34,400 miles. In 1943 2,036,000,000 coins were produced.

The seemingly insatiable demand of American business for pennies continues to exert most pressure on Mint facilities, with 2,149,000,000 likenesses of Mr. Lincoln, back in the traditional copperish setting, coming from the stamping machines in 1944. The emergency zinc-coated steel penny was discontinued at the close of 1943.

Still another Mint activity is the production of medals for the Navy, Marine Corps, Coast Guard, and many for the Army. Included are the Distinguished Service Cross, the Purple Heart, the Distinguished Flying Cross, the Congressional Medal of Honour, and many others, with accompanying ribbons and bars. Requirements of the armed service required a manufacturing job of substantial proportions in 1944.

Voorjaarspuzzel: *Wartime Contribution to Foreign Coinage*

Dit artikel opent met een persbericht van de Munt van de Verenigde Staten van Amerika, gedateerd 30 januari 1945.¹ Het bericht gaat over de munten die daar gedurende de Tweede Wereldoorlog voor vreemde mogendheden – van Groenland tot Fiji en van Ethiopië tot Australië – tegen kostprijs zijn geslagen. Alleen al in 1944 werden voor die landen zo'n 800 miljoen munten geslagen. De geproduceerde exemplaren voor 'Curacao (...), Netherlands and her island possessions (...) and Surinam' zijn in de literatuur goed beschreven, waardoor het opnemen van een overzichtslijst bij dit artikel niet zo relevant is.² Minder bekend zijn de personen die bij het productieproces betrokken waren. De situatie in Amerika is anders dan in Nederland. Er is een algemene directeur van de Munt, met in iedere muntplaats een superintendent (opzichter, een soort onderdirecteur) als vertegenwoordiger.

Het aanmunten van de Nederlandse munten buiten de muren van 's Rijks Munt werd gelegaliseerd via een Koninklijk Besluit van 20 juli 1944.³ Het grootste deel van de productie had op dat moment al plaatsgevonden. Alexander Loudon (1892-1953) – de Nederlandse ambassadeur in Washington – was het contactpunt en directeur E.C. Zimmerman (?-?) van de Netherlands Purchasing Commission in New York zorgde voor de praktische invulling. In Amerika werden galvanoplastische kopieën van Nederlandse munten gemaakt. Deze dienden als reductiemodel voor de pantograaf waarmee vervolgens de nieuwe muntstempels werden gegraveerd.⁴

De oude munt- en muntmeestertekens konden op de kopieën uiteraard niet gehandhaafd blijven. De mercuriusstaf werd vervangen door de initialen D, P en S van de Amerikaanse muntplaatzen Denver, Philadelphia en San Francisco. Vervolgens kregen de munten die bestemd waren voor de overzeese gebiedsdelen een palmboom in plaats van het muntmeesterteken. Lubbertus Götzen (1894-1979) – directeur van het Departement van Financiën te Batavia – had dit voorgesteld, mogelijk vanwege het vertrouwenwekkend karakter.⁵ Toen in 1943 besloten werd om ook munten voor Nederland te laten slaan, werd aanvankelijk bedacht om daarop in plaats van het muntmeesterteken het teken van de Amerikaanse stempelsnijder op te nemen.⁶ Ook werd een jachthoorn uit het wapenschild van koningin Wilhelmina als teken geopperd. In juli 1943 werd uiteindelijk op voorspraak van Loudon, Zimmerman en handelsattaché Willem Adams (1901-1968) besloten dat het een eikel zou worden.⁷

Inmiddels is het driekwart eeuw geleden dat de aanmuntingen plaatsvonden. De onderstaande lijst is een eerste aanzet om de Amerikaanse betrokkenen bij de muntslag uit de anonimiteit te halen en behoeft nog wat aanvullingen. Bovendien zijn mogelijk meer mensen te traceren die bij de fabricage betrokken waren. Met andere woorden: hoog tijd voor een voorjaarspuzzel; wie pakt de handschoen op?

Directeuren, essayeur en opzichters van in Amerika geslagen munten voor Nederland en haar overzeese gebiedsdelen.⁸

Mw Nellie Tayloe Ross (1876-1977)	directeur van de Munt van de Verenigde Staten van Amerika (1933-1953)
Frank Leland Howard (1907-1991)	onderdirecteur (1939-1962)
Timothy J. Quirk (-)	algemeen essayeur / technisch consultant (1938-1952)
John Ray Sinnock (1888-1947)	hoofdgraveur van de Munt van de Verenigde Staten (1925-1947)
Edwin Henry Dressel (1891-1959)	opzichter van de Munt te Philadelphia (1935-1953)
Peter J. Haggerty (-)	opzichter van de Munt te San Francisco (1933-1944)
Vacant	opzichter van de Munt te San Francisco (1945)
Mark A. Skinner (-)	opzichter van de Munt te Denver (1933-1942)
Moses E. Smith (-)	opzichter van de Munt te Denver (1942-1951)

Nederland, gulden. 1944, zilver, 28 mm (TMNK 11902) geslagen te Philadelphia

Nederland, kwartje. 1943, zilver, 19 mm (TMNK 11932) geslagen te Philadelphia

Nederland, dubbeltje. 1944, zilver, 15 mm (TMNK 11962) geslagen te San Francisco

Nederland, dubbeltje. 1944, zilver, 15 mm (TMNK 05898) geslagen te Philadelphia

Curaçao en Suriname, kwartje. 1943, zilver, 19 mm (TMNK 11933) geslagen te Philadelphia

Curaçao en Suriname, tien cent. 1942, zilver, 16 mm (TMNK 11943) geslagen te Philadelphia

Curaçao en Suriname, vijf cent. 1943, koper-nikkel, 19x19 mm (TMNK 11981) geslagen te Philadelphia

Curaçao en Suriname, cent. 1942, brons, 19 mm (TMNK 11982) geslagen te Philadelphia

Curaçao, kwart gulden. 1944, zilver, 19 mm (TMNK 11160) geslagen te Denver

Suriname, cent. 1943, koper-zink, 19 mm (TMNK 05921) geslagen te Philadelphia

Nederlands-Indië, rijksdaalder. 1943, zilver, 38 mm (TMNK 11885) geslagen te Denver

Nederlands-Indië, tiende gulden. 1941, zilver, 15 mm (TMNK 11154) geslagen te San Francisco

Nederlands-Indië, halve stuiver. 1945, koper, 31 mm (TMNK 15717) geslagen te Philadelphia

Noten

1. www.usmint.gov/learn/history/historical-documents/wartime-contribution-to-foreign-coinage.
2. Boegheim, L.M.J. (1992) Munten in opdracht van de Nederlandse regering in de USA geslagen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 79, 307-354; Boegheim, L.M.J. (1993-1) De aamuntingen voor de Nederlandse kolonien gedurende de Tweede Wereldoorlog in de U.S.A., in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 80, 191-265; Boegheim, L.M.J. (1993-2) Naschrift bij het artikel van L.M.J. Boegheim: Munten in opdracht van de Nederlandse regering in de USA geslagen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 80, 266-269; Schulman, Jacques (1975) *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam); Peters, T., J. Scheper & J. Mevius red. (2019) *NVMH Muntalmanak 2020* ('s-Hertogenbosch).
3. Boegheim, 1993-1: 192-193.
4. Boegheim, 1992: 320.
5. Boegheim, 1993: 211.
6. Boegheim, 1993-2: 267.
7. Boegheim, 1993: 210.
8. N.N. (1941) *Official Register of the United States 1941* (Washington) [diverse jaargangen].

Atelierbezoek John Sillevis

25 januari 2020

De locatie voor het atelierbezoek aan John Sillevis op 25 januari 2020 was de Kunstzaal Van Heijningen aan het Noordeinde in Den Haag. Wij werden daar gastvrij ontvangen door Leo van Heijningen die al meer dan dertig jaar deze galerie exploiteert. Door Ingeborg Peeperkorn die tot 2000 in Amsterdam Galerie Imago had, kreeg hij belangstelling voor penningen. Toen Galerie Imago sloot, heeft hij enkele kunstenaars overgenomen en toont hun penningen in zijn kunstzaal aan het publiek. Kunstzaal Van Heijningen is de enige galerie in Nederland waar naast andere (beeldhouw)kunst, altijd penningen van diverse kunstenaars zijn te bewonderen.

Venetiaans glas

Kunsthistoricus John Sillevis is 26 jaar geleden begonnen met het ontwerpen en maken van penningen. De tragische aanleiding daartoe was het plotselinge overlijden van een Spaanse studiegenoot in Sevilla. Het maken van iets was voor hem een goede manier om het verlies te verwerken. Hij maakte een bronzen penning met het portret van zijn vriend. Toen hij 50 werd gaf hij zichzelf een maand in Venetië cadeau. Hij genoot daar van de eeuwenoude glaskunst die tot op heden in Venetië, vooral op het eiland Murano, floreert. Die kennismaking was voor hem het startpunt voor het maken van penningen in Venetiaans glas, waarvan de productie in Nederland niet mogelijk is. Met moeite vond hij Renzo Benetollo die hem daarbij kon helpen en die zelf heel kleine glazen voorwerpen giet in glas. Penningen in glas waren niet gangbaar maar wel zag je soortgelijke kleine ornamenten op grotere kunstwerken. De kennis over de gebruikte techniek wordt op Murano doorgegeven door overdracht binnen de familie. Belangrijk was daarbij ook de kennis van vacuümtechnieken om alle belletjes uit het vloeibare glas te verwijderen. Ongeveer tegelijkertijd ontstond en groeide zijn contact met Leo van Heijningen.

John Sillevis met glazen penning *De Fotograaf*
(foto: Jan Paul Kruiemel)

John Sillevius, *Heliogabalus I*. Wasmodel en kunsthars (foto: Jan Paul Kruimel)

Renzo Benetollo, *gemmen*. Venetiaans glas (foto Jan Paul Kruimel)

Avontuur

De basis wordt gelegd met schetsen om de compositie op het ronde vlak te bepalen, waarna de penning in was wordt geboetseerd. Van het model wordt een tweedelige rubber mal gemaakt waarin het glas wordt gegoten door Renzo Benetollo. De productie is zwaar werk met een oventemperatuur van 1600 graden. De ovens branden in Murano continu, behalve in augustus. Dan vindt, voordat de oven geheel is afgekoeld, een bijzonder feest plaats waarvoor kippetjes met wijn in de oven worden gebraden. Na het gieten vindt er behalve de gravering van de signatuur, geen nabewerking meer plaats. De oplage van de penning is meestal beperkt tot maximaal zes stuks.

Naast penningen maakt Sillevius ook wel portretkoppen maar glazen penningen hebben zijn voorkeur. Hij maakt ook bronzen penningen in *nero brillante* (glanzend zwarte) kleurstelling, die worden gegoten in Pietrasanta. De recente penning over Constantijn Huijgens heeft hij ook in kunsthars gegoten, in samenwerking met de kunstenaar Teun van Staveren. John Sillevius is zeer ondernemend, ook in zijn penningwerk. Vaak zit er achter zijn penningen een heel avontuurlijk verhaal. Na aanbieding van de penning *Atelierbezoek* aan John Sillevius wordt dit boeiende en inspirerende atelierbezoek afgesloten en gaan wij uiterst voldaan naar huis met zijn boekje *Haagse Gezichten*.

John Sillevius, *Louw*. Venetiaans glas (foto: Jan Paul Kruimel)

Een stille getuige

Het is alweer 80 jaar geleden dat Rotterdam door de Duitsers werd gebombardeerd en 75 jaar geleden dat Nederland werd bevrijd. Vanuit zijn plaatsje in de boekenkast herinnert een slachtoffer mij als stille getuige dagelijks aan het meest smerige bedrijf dat mensen ooit jegens elkaar hebben uitgedacht: (oorlogs)geweld, onderdrukking en verkrachting.

Verstoorde vrede

Op 14 mei 1940 en vervolgens nog eens op 3 oktober 1941 en 31 maart 1943 daalden bommenregens neer op het centrum van Rotterdam die vrijwel de gehele oude stadskern met inbegrip van het zeventiende-eeuwse havencomplex vernietigden. Grote branden vervolmaakten wat geëxplodeerde bommen nog enigszins intact hadden gelaten. Wat dat alles aan menselijk leed veroorzaakte, valt niet te beschrijven. Een voorstelling daarvan is moeilijk te maken. Desondanks probeer ik mij in gedachten weleens te verplaatsen naar wat daar voor verschrikkelijks heeft plaatsgevonden.

Een doorsnee huishouden dat ergens in het Rotterdamse centrum vreedzaam moet hebben gewoond en spaarzaam met geld wist om te gaan. Een vetpot zal het vermoedelijk niet geweest zijn. Wat van het weekgeld overbleef werd voor een of ander doel apart gelegd. Zoals in zoveel huishoudens heeft er ergens op een schoorsteenmantel, een boekenplank dan wel in of op een kast een tinnen vaas te pronk gestaan. Was er een mooiere plaats te bedenken om geld, dat eventueel overbleef, uit het zicht van eenieder in die vaas te deponeren? 'Wie zal er nu geld in een vaas zoeken?' zal men gedacht hebben. En zo gebeurde. De vaas met zijn waardevolle inhoud stond er te staan totdat de vernietiging toesloeg...

De stille getuige

Tijdens het bestuderen van een veilingcatalogus van de Kurpfälzische Münzhandlung te Mannheim in 2006 viel mij een object op met een bijzondere uitleg: *Aus der Bombardierung von*

Binnenkant vaas (foto: Jaap Buist)

Buitenkant vaas (foto: Jaap Buist)

Rotterdam 1940: Fragment eines Zinngefäßes mit vielen anhaftenden NL-Kursmünzen in teils geschmolzenem Zustand 8 cm lang, 166 g.¹ De taxatie, 20 euro, werd kennelijk te laag bevonden om er een afbeelding bij te plaatsen. Hoe het vaasfragment op een Duitse veiling terecht kon komen, zal wel altijd een open vraag blijven waarbij men van alles kan bedenken. Ondanks het ontbreken van een afbeelding besloot ik het vaasfragment terug naar Nederland te halen.

Detail buitenkant vaas (foto: Jaap Buist)

Voor mijn gevoel hoorde het hier en niet ergens in het buitenland. En dat lukte, ondanks dat er de nodige belangstelling voor was.

Naar de ronding van de voet te oordelen, zal deze een diameter van circa 14 cm hebben gehad. Het moet een forse vaas met sierranden zijn geweest. Naar de hoogte mag men raden. Helaas is het midden van de voet met het makersmerk verloren gegaan, waardoor niet meer is vast te stellen waar de vaas is gemaakt. Het lijkt erop alsof het andere deel van de vaas met geldinhoud en al is afgebroken en verloren is gegaan. Boven de tinmassa uit torent een zilveren gulden met het gezicht van koningin Wilhelmina nog net boven de tinmassa. Het is alsof ze op de rug zwemt. Het kwartje ervoor toont meer van haar hoofd. Onwillekeurig komt een vergelijking op met de Zeeuwse leeuw die de baren ontzwemt. Op 13 maart 1945 zette Hare onverzettelijke Majesteit weer voet op Nederlandse bodem.

Verder zijn nog delen van een zilveren halve gulden, een tweede zilveren kwartje, een bronzen halve stuiver en drie centen te zien. De hitte moet ontzettend hoog zijn geweest, zo rond de duizend graden. Zelfs delen van de gulden zijn gesmolten (smeltpunt fijn zilver 960,8 graden). De bronzen geldstukken hebben het gehouden, die verlangen een circa 100 graden hogere temperatuur om te smelten. De munten zitten op een zodanige wijze in het tin opgesloten, dat op geen van hen een jaartal, munt- of meesterteken is te zien. Numismatisch hebben de munten dan ook weinig te bieden. Wel laat het vaasfragment overduidelijk zien hoe mensen met geld en ook maar al te vaak met elkaar omgingen en helaas op vele plaatsen in de wereld nog altijd met elkaar omgaan. Als stille getuige.

Noot

1. Kurpfälzische Münzhandlung te Mannheim, veiling 71 (12/13 dec. 2006), nr. 612.

Penningen van Elly Baltus en Mirjam Mieras

Van 20 tot 24 oktober 2020 vindt in Tokio het tweejaarlijkse congres plaats van de internationale vereniging voor penningkunst FIDEM. Tijdens dit congres wordt zoals gebruikelijk een tentoonstelling georganiseerd. De Nederlandse inzending bestaat uit werk van 30 kunstenaars. In dit artikel bespreek ik werk van twee van hen. Ze hebben allebei een bijzondere relatie met FIDEM. Mirjam Mieras ontwierp indertijd de deelnemerspenning (*Maan en muis*) voor het congres dat in 1998 in Den Haag werd gehouden. Elly Baltus ontving in 2010 tijdens het congres in Tampere (Finland) de Grote Prijs van de FIDEM, een onderscheiding die gezien kan worden als een officieus wereldkampioenschap.

Conventies doorbroken

FIDEM-tentoonstellingen bestaan altijd uit extreem gevarieerd werk. Sommige kunstenaars laten zien dat zij nog steeds de klassieke vorm beheersen: ronde, ovaal of rechthoekige penningen, aan beide zijden bewerkt. Uitgevoerd in duurzaam materiaal: brons, zilver of goud. Andere collega's doorbreken conventies. Grenzen van penningkunst zijn voor die medailleurs slechts tijdelijke barrières; iedereen mag ze naar eigen goeddunken een stukje verschuiven. Alles is mogelijk, mits het maar wel in de hand is

te houden en bovendien een zekere gelaagdheid van betekenis kent. Ook de keuze van materiaal is geheel vrij.

Mirjam Mieras exposeert in Tokio een geboortepenning. Deze is opgeborgen in een doos. Bij het openen van de doos zien we een schijf van messing, 100 mm in doorsnee, waarin een naam en geboortedatum staan gegraveerd. Japanse bezoekers lezen straks de naam van een nichtje van de kunstenaar: Robin Sophie. Ze is al in 2006 geboren, maar kreeg nu pas haar penning. In de schijf zijn 16 sleuven aangebracht. Door die

Mirjam Mieras, *Geboortepenning Robin Sophie*. 2019, messing en zijde, 100 mm (messing schijf) (foto's: Mirjam Mieras)

sleuven stak Mieras acht lange linten. Elk lint vormt op de penning een fleurig driehoekje. Twee driehoekjes vormen samen een vlinderachtig strikje. Zolang de penning in de doos ligt, maakt alles een eenvoudige en ordelijke indruk. We zien dan nog niet dat onder de penning lange linten verborgen liggen. Maar buiten de doos ontvouwen die linten aan de keerzijde zich tot een feestelijke chaos. Door het steeds veranderende patroon van de linten heeft de penning buiten de doos geen duidelijke grens meer. De geboortepenning krijgt een eigen leven; de rand van de penning lijkt nu alle kanten op te kronkelen. Wie ooit leerde dat penningen van metaal behoren te zijn, zal gekleurde linten zien als een uit de hand lopende randversiering. Het is echter ook zinvol om de functie van een penning voorop te stellen. De harde kern (messing) van dit kunstwerk is dan slechts een begin van vrolijkheid. Door de penning telkens iets anders heen en weer te bewegen of neer te leggen, krijgt deze elke keer weer een nieuwe vorm. De geboortepenning nodigt uit tot spelen en experimenteren. Dit is dan meteen ook de aansluiting bij klassieke kunst, want vanouds komen penningen pas echt tot leven als ze worden omgekeerd en onder wisselende belichting worden bekeken. De inbreng van de bezitter gaat hier echter nog veel verder. Wie een dergelijke geboortepenning aanschafft, mag meebeslissen over de kleur van de linten. Het uiterlijk van de penning wordt slechts in hoofdlijnen door Mirjam Mieras bepaald.

Elly Baltus stuurde *Billy Bookcase* naar Tokio, een bronzen doos van 112 x 55 x 25 mm. Het brons is grijs gepatineerd. Aan de bovenkant is de naam BILLY in een gedeelte van een ovaal aangebracht. In kleinere letters lezen we linksonder 'IKEA experience'. De onderkant (keerzijde) van de doos bevat een gestileerde figuur die iets in een prullenbak gooit, plus de tekst TRADE AND TRASH. In gesloten vorm sluit de bronzen doos aardig aan bij klassieke penningkunst: teksten op voorzijde en keerzijde suggereren dan in hun combinatie een kritisch commentaar op massaproductie en vervuiling. Bij Elly Baltus is het echter de bedoeling dat de doos ook wordt geopend. De inhoud bestaat uit een kleine collectie kartonnen doosjes plus een envelop: de verpakking van een bouwpakket, samen met een uitvoerige – maar uiterst verwarrende – toelichting, zowel

Elly Baltus, *Billy bookcase*. 2019, brons, hout en papier, 112 x 55 x 25 mm (bronzen doos) (foto: Elly Baltus)

in beeld als in tekst, die op zichzelf weer te lezen is als een handleiding voor het leven in een wereldwijde winkelketen die onze beslissingsvrijheid geheel overneemt. Met het bouwpakket is op miniatuurformaat een boekenkast in elkaar te zetten. De bezitter van de penning loopt hierbij echter gemakkelijk vast. De ordelijk ogende inhoud van Elly's penning verwordt dan tot chaos. In elk geval herinnert haar penning ons aan een belangrijk aspect van het bestaan van talrijke mensen. Wie op internet de website van de firma IKEA aanklikt, leest hier onder meer over de boekenkast: 'Elke 5 seconden wordt ergens ter wereld een Billy verkocht.'

Grenzen verschoven

Mijn eigen associaties bij de penning van Elly Baltus komen neer op complexiteit en eenvoud, standaardisatie en anarchie, illusie en werkelijkheid. Zelf voegt zij daar onder meer aan toe: slim design en 'wegwerp' tegelijk, gemak en frustratie, massaproductie en de trots van zelf iets maken.

In elk geval stelt de winkelketen ons in staat om onze woonomgeving naar eigen smaak in te richten, maar die smaak lijkt meteen ook in hoge mate te worden geprogrammeerd.

De hier genoemde penningen zijn onafhankelijk van elkaar tot stand gekomen. Toen beide kunstenaars elkaars inzending voor Tokio zagen, moesten zij lachen om het contrast. Het is echter niet moeilijk om dwarsverbanden met eerder werk van beiden te zien, al zegt dit waarschijnlijk meer over het hedendaagse artistieke klimaat dan over rechtstreekse invloed. Neem bijvoorbeeld de deelnemerspenning die Mirjam Mieras in 1998 vervaardigde voor het Haagse FIDEM-congres. *Maan en muis* bestond indertijd uit een zakje waarin een metalen doos zat die een lens bevatte. Aan de binnenkant van de doos waren foto's geplakt. Op het zakje en op de lens was tekst aangebracht. De penning bestond dus uit diverse onderdelen, maar die kregen pas betekenis door ze uit elkaar te halen en door er zelf mee aan de slag te gaan. De vorm van deze penning bevatte een uitnodiging om activiteiten te verrichten waarover Mieras slechts in geringe mate de regie kon voeren. Bovendien bleef de grens tussen de 'eigenlijke' penning en de verpakking onduidelijk. Iedereen mocht die grens zelf bepalen.

Iets dergelijks zien we terug in *Billy* van Elly Baltus. Is de doos de 'eigenlijke' penning, en is de inhoud slechts een extraatje? Of kunnen we de bronzen doos weggooien als verpakking en bestaat de penning vooral uit het bouwpakket? En die instructies op papier? Zijn dit bijsluiters, of zit juist hierin de kern van de penning verborgen?

Iedereen mag daar zelf over beslissen. Voor sommigen zal de bijgevoegde tekst het eigenlijke thema van *Billy* vormen, want hier wordt de wereld van de winkelketen in prachtig satirische vorm beschreven; voor anderen vormt die beschrijving hooguit een extraatje bij het bouwpakket. Wie *Billy* op een tentoonstelling ziet liggen, zal nauwelijks de gelegenheid krijgen om het bijgevoegde verhaal rustig te lezen.

In 2010, op de Finse FIDEM-expositie, was Elly Baltus met drie penningen vertegenwoordigd. Een ervan, *Running round*, bestond uit een cirkelvormige penning in brons en met tekst waar omheen elf figuren liepen of renden. Dit elftal bevond zich aan de buitenkant, bovenop de rand, maar door vormgeving en formaat vervaagde de grens tussen de 'eigenlijke' penning en randversiering. De menselijke figuren konden gezien worden als een extra versiering, maar ook als de kern van de penning. Het hart van de penning lijkt dan aan de buitenkant te zitten: een paradoxaal effect. Toeschouwers zijn vrij in het kiezen van een perspectief; accenten mogen worden verschoven. Dergelijke 'randproblemen' zien we nu terug in de geboortepening van Mirjam Mieras.

Worden de penningen op de FIDEM-tentoonstelling straks in Tokio netjes in een vitrine tentoongesteld? Eigenlijk zou dan een conservator een paar keer per dag de vitrine moeten openen om de geboortepening van Mirjam Mieras even op te schudden en om *Billy* van Elly Baltus een stukje verder op te bouwen of gedeeltelijk weer af te breken. Ze vragen erom.

Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepeningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Numismatisch Speurwerk 59

Oplossingen

Terug naar *Numismatisch Speurwerk 38* (toen nog *Zoekpenning* geheten en onder het regentschap van Janjaap Luijt). Er is wat meer info over de Nijmeegse penning 'ICK HIELP' uit 1944. Deze is gemaakt ter beloning van hulpverleners na het bombardement op Nijmegen, 22 februari 1944. De penning is uitgegeven door de door de bezetter opgezette Dienst Technische Noodhulp. De dienst hield zich bezig met luchtverdedigingsopstellingen en herstellingswerken. De uitreiking zal hebben plaatsgevonden tussen begin mei (toen de dienst een bijeenkomst hield en meldde voornemens te zijn de penning uit te reiken) en de slag om Nijmegen in september 1944. Ontwerper en fabrikant blijven nog (steeds) onbekend.

Er is ook meer info over de penning met het hoofd van Willem van Oranje (*Numismatisch Speurwerk 57*). De ontwerper is Jan Alfons Keustermans (1940), zijn initialen staan onder het rechterschild op de keerzijde. Het slagwerk is verricht door Mauquoy, België, in opdracht van Muntpost te Elst. Het jaar kan op 1984 worden gesteld; in dat jaar was Willem van Oranje 400 jaar overleden. Er zijn drie diameters: 22,5 mm (goud), 26 mm (zilver) en 35 mm (zilver en brons).

De Franse achthoekige penning met floraal motief uit *Numismatisch Speurwerk 58* heeft veel reacties opgeleverd. In eerste instantie gingen de gedachten uit naar de Franse medailliste Jacqueline Béschet; dit blijkt toch niet te kloppen. Het Musée Carnavalet (Parijs) bezit ook een exemplaar van deze penning, die daar 'Jeton de Présence' wordt genoemd. De vereniging bestaat nog steeds, tegenwoordig onder de naam Société Nationale d'Horticulture de France. Recent werden de penningen getoond in de expositie *Autour d'Alphand*, gehouden van 5 oktober 2017 tot 15 februari 2018 in Parijs, in de bibliotheek van de vereniging. De penningen worden beschreven in de tentoonstellingscatalogus (doch aldaar niet afgebeeld).¹ De Société is in 1827 opgericht en kende een aantal naamswijzigingen. In 1848 nam ze de naam aan die op de penning staat vermeld

en niet veel later, in 1854, fuseerde de vereniging en wijzigde de naam. Het is dus waarschijnlijk dat de penningen gemaakt zijn tussen 1848 en 1854. Mogelijk staan op de rand een kleine bij (van de Parijse Munt) en de tekst ARGENT ingeslagen. Zoniet, dan is deze bij een particulier vervaardigd. De penning komt niet voor in de collectie van het museum van de Munt van Parijs en ook in de overzichtscatalogus van de producten van de Munt ontbreekt deze.² Er zijn verzilverd bronzen presentiepenningen (gebruikt tijdens vergaderingen) en zilveren erepenningen bekend. De penningen zijn gemaakt door Bescher, ook zijn er gemaakt door Souchot. Stempelsnijder Auguste Bescher (1841-circa 1905) werkte in Parijs.³ Hij was echter nog erg jong toen deze penningen vervaardigd zijn. Of zijn vader ook in het vak zat is nog niet teruggevonden. Forrer noemt slechts zeer terloops het bestaan van een Bescher senior, die in Parijs zou zijn overleden.

Nieuwe vragen

In verband met '75 Jaar Bevrijding' herhalen we de vraag over de penning uit *Numismatisch Speurwerk 48*: wie kan iets vertellen over deze terracottapenning met op de voorzijde het hoofd van Johan Wilhelm van Hulst (1911-2018) uit Amsterdam? Hij was onder andere directeur van de Hervormde Kweekschool te Amsterdam en verzetsstrijder. Op de keerzijde Jezus met open armen de mens ontvangend met het omschrift: WAS ONS HART NIET - BRANDENDE IN ONS.

Penning over Johan van Hulst

Universiteit Utrecht

In de vorige eeuw kocht één van onze lezers in een rommelwinkeltje aan de Utrechtse Oudegracht een lint met aan beide kanten een penninkje met het wapen van de Utrechtse Universiteit. We beelden hier één stuk af. De afmeting van het penninkje is 50 mm hoog en 20 mm breed, het lint is 280 mm lang en 20 mm breed. Tot op heden is de eigenaar er nog niet achter gekomen waar dit lint met penninkjes voor diende en bij welke gelegenheid het is uitgegeven. Verdere informatie over dit numismatisch kleinood is uiteraard welkom.

Overdenking

Begin februari 2020 besloot de Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij Amsterdam (HEMA) de naam 'moorkop' te veranderen in

Moorkop, morenkop, ...

'chocoladebol'. Onmiddellijk dacht ik, als Overijselaar, aan muntmeester Johan van Harn (actief Deventer 1661-1664; Kampen 1664-1675) met zijn teken 'morenkop'. Ook de Nijmeegse muntmeester Gerard van Harn (actief 1685-1692 en 1703-1704) gebruikte een morenkop. Wat nu? Tom Poes, verzin een list!

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Herman Gerritsen, Henk Groenendijk, Jim van der Meer Mohr, Jan Pelsdonk, Karel Soudijn, Geer Steyn en Marie-Astrid Voisin-Pelsdonk.

Noten

1. N.N., Société Nationale d'Horticulture de France (2018) *Autour d'Alphand* (Parijs).
2. N.N. (z.j. 1978) *Catalogue général illustré des éditions de la Monnaie de Paris. 2 De la 1ere à la 3e Republique* (Parijs).
3. Forrer, L. (1923) *Biographical dictionary of medallists, coin-, gem-, and seal-engravers, mint-masters, &c. ancient and modern, with references to their works B.C. 500 - A.D. 1900* (Londen).

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl

info.ibns@gmail.com

Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Ledenvergadering gaat niet door

Door het coronavirus gaat de algemene ledenvergadering op 5 april niet door. Een nieuwe datum wordt gezocht.

Inschrijfpennig 2020

De Inschrijfpennig *HOREN* van Henry van Grol is tot 1 november 2020 te bestellen via de website www.penningkunst.nl. De penning kost voor leden € 245 en voor niet-leden € 490 (inclusief verzendkosten). De bestelling is pas definitief na overboeking van het bedrag op banknummer NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A voor buitenlandse overboekingen) ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van 'Penning HOREN'. Vermeld tevens uw email-adres (het teken @ zonodig vervangen door AND), adres en woonplaats op de overboeking. U ontvangt een bevestiging van uw inschrijving. De bestelde penningen ontvangt u in november.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomsten in 2020 en 2021

Door het coronavirus gaat de voorjaarsvergadering niet door. De najaarsbijeenkomst zal plaatsvinden op 26 september 2020 in Coevorden. De uitnodiging voor deze bijeenkomst zullen de leden eind augustus 2020 ontvangen. De voorjaarsbijeenkomst vindt plaats op 24 april 2021 en de najaarsbijeenkomst op 25 september 2021. De locaties zullen later bekend worden gemaakt.

Contributie voor 2020

Als u de contributie voor 2020 nog niet voldaan heeft, verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is met € 5 verhoogd tot € 55 voor leden woonachtig in

Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2020) jonger is dan 30 jaar of in dit jaar 30 wordt.

ATELIERBEZOEKEN

Op zaterdag 30 mei wordt van 12-14 uur een bezoek gebracht aan Geer Steyn in Amsterdam. Steyn is beeldhouwer en medailleur. Op de oproep voor deelname aan kunstenaars om hun atelier open te stellen reageerde Geer Steyn weer enthousiast. In 2016 verscheen van Hans Sizoo, Jan Teeuwisse en Geer Steyn de publicatie *Geer Steyn - beelden en penningen*, uitgegeven door Waanders. www.geersteyn.com

Vanwege de landelijke maatregelen rond het coronavirus verschuift het bezoek aan het Nederlands Economisch Penningkabinet bij de Erasmus Universiteit Rotterdam naar vrijdag 26 juni van 14.30-17.00 uur.

Het bezoek aan de tentoonstelling over Paul Grégoire in Museum Beelden aan Zee zal plaatsvinden op zaterdag 19 september 2020 van 13-15 uur. Het eerder geplande bezoek op 18 april kan geen doorgang vinden. Paul Grégoire (1915-1988) was een Nederlandse beeldhouwer, schilder, tekenaar, medailleur en hoogleraar aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. Jadwiga Pol, conservator van de collectie penningen in het museum, geeft een korte rondleiding op de tentoonstelling over Paul Grégoire en een introductie over de collectie penningen van het museum. Ook bezoeken we het depot om de verzameling penningen te bekijken.

Opgave voor de atelierbezoeken via penningkunst@xs4all.nl. Deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over het adres en tijdstip. Informatie over de atelierbezoeken, ook voor geïnteresseerde penningkunstenaars, kan worden verkregen bij Jan Paul Kruijmel, tel. 071-5652463 of bij Carina Greven, tel. 06-13127544.

HEIDE DOBBERKAU

In het voorgaande nummer van *De Beeldenaar* werd in een artikel een recente publicatie over het werk van Dobberkau besproken. Het boek sluit aan bij de tentoonstelling *Bronzen wie Tiere. Heide Dobberkau und ihre Tierwelten*, die tot medio oktober op het Museumsinsel in Berlijn wordt gehouden.

Tot en met 18 oktober, Bode-Museum, Am Kupfergraben, Berlijn, Duitsland. Di-zo 10-18, www.smb.museum.

TEYLERS MUSEUM

De expositie *75 jaar vrij!* geeft een beeld van het gebruik van munten en penningen tijdens - en kort na de Tweede Wereldoorlog. Sommige kunstenaars keerden zich met gevaar voor eigen leven via penningen tegen de Duitse bezetter. Na de bevrijding kwam de ontlading van de spanning tot uiting op tal van penningen. Ook de eerste nieuwe munten die in het bevrijde Nederland in

omloop kwamen worden getoond. Deze in de Verenigde Staten gemaakte munten lijken als twee druppels water op de Nederlandse vooroorlogse exemplaren.

Tot en met 30 augustus, Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. Di-vrij 10-17, za-zo 11-17, www.teylersmuseum.nl.

BEELDEN AAN ZEE

De expositie *Nynke Schepers. Een penning mag ook leeg zijn*, ingericht in de Quist-vitrine, laat in penningen en kleinplastic zien hoe de stijl en techniek op penningen van Schepers door de jaren heen veranderen. Van de krachtige geboetseerde penningen die hun wortels in de school van Esser hebben, naar de 'stille', bijna lege penningen die tot stand komen door het toepassen van een andere techniek, namelijk in het negatief in gips snijden.

Tot en met 7 juni, Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Den Haag. Di-zo 10-17, www.beeldenaanzee.nl.

Twee impressies van de gebeurtenissen 75 jaar geleden.

Sem Presser, *Prins Bernhard voor Hotel De Wereld*.
5 mei 1945 (collectie: Nationaal Archief,
inv. NL-HaNA_2.24.05.02_0_021-0125_1)

Willem van de Poll, *bevrijder bij de Afsluitdijk*. April 1945
(collectie: Nationaal Archief,
inv. NL-HaNA_2.24.01.03_0_900-2691)

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

Veilinghuis

De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

AR Stater, Fenicië, Arados, 380-350 BC

10.92 g | Betlyon 10 | Prachtig

Ex Fixed Price List Münzen & Medaillen AG 378 (1976) nr. 6

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.NUMISCONSULT.NL

info@numisconsult.nl
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

44

juli | augustus 2020 | nr 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Veiling 49

wordt gehouden op 1 juli 2020

THE SHOW MUST GO ON...

Nog nooit eerder hebt u zo veel tijd en gelegenheid gehad, om ons mooie aanbod zo uitgebreid te bekijken, als nu. We wachten geen dag langer dan nodig. Op woensdag **1 juli** zal **veiling 49** te Veldhoven gehouden worden.

Graag laten we een licht over uw collectie schijnen. Wilt u, uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

*Van oudsher het adres voor het veilen van Munten,
Penningen en Papiergeld.*

*Denkt u erover om uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Kom langs voor een gratis taxatie.*

Bezoek ons op de Jan Luijkenstraat 94

Vraag onze Hardcover catalogus aan!

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl
www.schulman.nl

De Beeldenaar

44

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl

BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.

Losse nummers: € 7 in Nederland, € 9 daarbuiten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 164** Tijdschrift in crisistijd
> Jan Pelsdonk
- 165** Een bijzondere Wilhelmina-
inhuldigingsplaquette door Jan Baars
> Jim van der Meer Mohr
- 168** Penningen van Wilfried Put
> Karel Soudijn
- 171** Parodiemunten
> Erik de Bruijn
- 173** Atelierbezoek bij Cil van Ingen Schenau
op 29 februari 2020
> Jack Visker
- 175** Nieuwe penningen in het Rijksmuseum
> Gijs van der Ham & Jeroen de Wilde
- 181** 'De Geus moet gaan veilen!'
> Lei Lennaerts
- 183** Van tweezijdig naar enkelzijdig (deel 2)
> Jan van der Wis
- 195** In memoriam Dim Verschoor (1952-2020)
> George Sanders
- 197** Hanneke Mols-van Gool (1933-2020)
> Jadwiga Pol
- 199** Promotie Chris Teulings
> Irene Schrotenboer & Jeroen van Gessel
- 202** Wilfried Put
> Jan Pelsdonk
- 203** Numismatisch Spuurwerk 60
> Johan Mevius
- 205** Nieuws

Tijdschrift in **crisistijd**

In deze ongeëvenaarde tijd vol van doem-scenario's rond wereldwijde gezondheid en economische depressie heeft de numismatiek het nakijken. De afgelopen tijd waren beurzen, bijeenkomsten en veilingen afgelast en handelaren hadden de deuren gesloten. Er wordt nu gepraat over een 'anderhalve meter-samenleving' en het muntgebruik zal hierbij een nieuwe klap oplopen. Tests hebben namelijk uitgewezen dat het coronavirus enige dagen actief kan blijven op een aangeraakt voorwerp, dus wat het doorgeven van ziektes betreft vormen contanten een potentieel gevaar. Na enige millennia lijkt de fysieke munt als betaalmiddel het zoveelste slachtoffer te worden van de coronapandemie.

Wat *De Beeldenaar* betreft liggen de zaken juist andersom. Het afgelopen mei/juni-nummer verscheen al half april om mogelijke problemen

bij de drukker voor te zijn, net als eventuele transportbeperkingen (de Belgische drukker brengt ze altijd naar een Nederlands postkantoor). En juist in deze crisistijd vonden meer auteurs dan gemiddeld de tijd om een tekst te produceren. Het voorgaande nummer was zestien pagina's dikker en het is de bedoeling dat dit vaker zal gaan gebeuren. Er heeft zich een nieuwe adverteerder aangediend waardoor de extra kosten van een dikker nummer opgevangen kunnen worden. Bij leven en welzijn wordt ook de volgende aflevering weer dikker.

Op het moment dat ik dit schrijf worden de teugels wat gevierd. Mensen gaan weer vaker naar buiten, in juni gaan de musea weer open en het ziet ernaar uit dat er weer munten en penningen verkocht gaan worden. Ga vooral eens snuffelen bij onze trouwe adverteerders, die ondanks de crisis de numismatiek blijven steunen.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **Karel de Geus Muntveilingen BV**

Eerder dit jaar brachten wij bij u via de voorplaat al een mooie selectie met Gelderse munten onder de aandacht. Thans presenteren wij u opnieuw een fraaie voorselectie met afbeeldingen van onder andere munten en penningen die door ons geveild gaan worden in veiling 49 op woensdag 1 juli 2020.

Voor meer informatie over deze veiling of inleveringen voor onze jubileumveiling 50 kunt u vrijwel dagelijks contact met ons opnemen. Raadpleeg hiertoe de website van Karel de Geus Muntveilingen B.V. www.kareldegeus.nl. Een goed en vertrouwd adres sinds 1980.

Een bijzondere Wilhelmina-inhuldigingsplaquette door Jan Baars

Op de veiling van Rietdijk Postzegel- en Muntenveilingen te Den Haag van 6 juni 2019 werd een bijzonder fraaie en grote bronzen plaquette met de beeltenis van koningin Wilhelmina aangeboden, die is ontworpen door Johannes Hendrikus Adrianus 'Jan Hendrik' Baars (1875-1899).¹ Deze plaquette vormde de aanleiding voor dit artikel waarin nader op het werk van Baars wordt ingegaan.

Langdurig bruikleen

De plaquette is gemaakt ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898 en gegoten door Js. Van Ginkel te Zeist. Wilhelmina is als borstbeeld naar links kijkend afgebeeld met boven haar het opschrift 'KONINGIN DER NEDERLANDEN'. Rechtsonder is de plaquette in een kader gedateerd 'AMSTERDAM MDCCCXCVIII' en gesigneerd 'HENDR. BAARS FECIT'. De plaquette meet 25 x 35 centimeter en is gevat in een eikenhouten lijst. Er is geen ander exemplaar van bekend. Wie hem de opdracht voor de grote plaquette heeft gegeven is niet bekend. De plaquette was op de veiling ingebracht door de voormalige eigenaar van Keiser & Zn, postzegelhandel te Den Haag; de vorige eigenaar van Keiser

heeft de plaquette vóór 1998 bij een antiquair op de Denneweg gekocht.² De Geschiedkundige Vereniging-Oranje-Nassau (GVON) heeft deze plaquette kunnen verwerven en inmiddels is deze toegevoegd aan de collectie die in langdurig bruikleen is afgestaan aan Paleis Het Loo.

Jan Hendrik Baars is op 4 augustus 1875 geboren in Amsterdam en aldaar overleden op 15 juni 1899. Hij is zijn opleiding in 1890 begonnen in de werkplaats van de Quellinus School bij Cuypers. Ieder jaar won hij toen de prijs voor de beste leerling. Tot 1893 heeft hij deze werkplaats bezocht. Hij heeft zijn opleiding voortgezet aan de Rijkschool voor Kunstnijverheid, eveneens in Amsterdam en vervolgens aan de Amsterdamse Rijksakademie voor Beeldende Kunsten.³ Zijn leermeesters waren in die jaren Bart van Hove (1850-1914), Ludwig Jünger (1856-1906) en Ferdinand Leenhoff (1841-1914).⁴ Als beeldhouwer heeft Baars ons, voor zover

Jan Baars, *Plaquette over de inhuldiging van koningin Wilhelmina*. 1898, brons, 25 x 35 cm (collectie Paleis Het Loo, bruikleen GVON, inv. A9497)

Jan Baars, *Illusie*. Circa 1897, gips, 180 x 84 x 50 cm (collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv. BK-B-80)

bekend, één beeld nagelaten, dat in 1899 door het Rijksmuseum in Amsterdam is aangekocht en zich nog steeds in die collectie bevindt. Het beeld heet *Illusie* en stelt een naakte jongeling voor die zichzelf de vleugels tracht aan te binden. Het is gesigineerd 'Hend. Baars'.

Inhuldiging

Er is een competitie geweest om de inhuldigingspenning voor Wilhelmina te mogen ontwerpen. Baars kreeg in deze competitie de tweede prijs (Johannes Wienecke (1872-1945) ging er met de eerste prijs vandoor).⁵ Dit was voor het eerst dat de kunstenaar van zich liet horen. Vervolgens werd hij in 1898 uitgenodigd om een aantal prijspenningen met de beeltenis van Wilhelmina te maken. Op één exemplaar zien wij op de voorzijde Wilhelmina met het hoofd naar links en een diadeem in het haar; de keerzijde toont een lauwerkrans en ruimte voor de naam van de winnaar. De penning is zowel op de voorzijde als keerzijde gesigineerd met resp. 'H. BAARS' en 'J. H. BAARS', is uitgevoerd in brons en komt voor met een diameter van 30 en 45 mm. De ingeslagen mercuriusstaf in de rand toont dat deze penning bij 's Rijks Munt is vervaardigd. Baars heeft ook een variant gemaakt, waarop de keerzijde een gevleugelde vrouw met een palmtak en schrijfveer in de hand toont met rechts een oranjeboom en links het Nederlandse wapen. Verder is er in een vak ruimte vrijgelaten voor de naam van de prijswinnaar. Deze variant is zowel op de voorzijde als keerzijde gesigineerd met resp. 'H. BAARS' en 'J H BAARS', is in goud, zilver en brons geslagen en komt voor met een diameter van 45 en 65 mm. De stempels zijn in Parijs vervaardigd, waarna daar enkele proefslagen zijn gemaakt; waarschijnlijk vond de eigenlijke productie in Utrecht plaats. Er is ook een penning bekend, waarvan de keerzijde door Johan Philip Matthias Menger (1845-1912) is gemaakt. Hierop is langs de hele linkerzijde een oranjetak met vrucht en bloesem afgebeeld en de penning heeft als tekst 'TE AMSTERDAM INGEHULDIGD 6 SEPTEMBER 1898'. Deze kleine penning is in zilver en brons bij 's Rijks Munt geslagen en heeft een diameter van 23 mm. Ze werd gebruikt als strooipenning bij de inhuldiging. De prijspenning met de lauwerkrans op de keerzijde is in Rotterdam ook gebruikt ter gelegenheid van het bezoek van Wilhelmina aan

Rotterdam op 9 juni 1899 en uitgereikt aan de leden van de erewacht. Deze penning is eveneens bij 's Rijks Munt geslagen en heeft een diameter van 65 mm. Er ligt een exemplaar in de collectie van Museum Rotterdam (inv. 67485).

Eveneens in 1898 heeft Baars een prijspenning met de beeltenis van Wilhelmina gemaakt, die als draagteken is uitgevoerd en is bedoeld voor mensen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor Rijksmusea. De voorzijde toont het gezicht van Wilhelmina naar links, zonder diadeem in het haar en met het omschrift 'WILHELMINA KONINGIN DER NEDERLANDEN' en de keerzijde heeft als omschrift 'VOOR.VERDIENSTEN. JEGENS. SRYKS. MUSEA' en 'AAN'. De penning is 'gevat' in een lauwerkrans en erboven is een kroon met draagoog en een geel-oranje lint aangebracht. De afmeting van de penning is horizontaal 34 mm en verticaal 51 mm.

Jan Baars, *Prijspenning van koningin Wilhelmina met lauwerkrans*. 1898, brons, 65 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK15863)

Jan Baars, *Prijspenning van koningin Wilhelmina met faam*. 1898, zilver, 65 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK16203)

Jan Baars en Johan Menger, *Strooipenning over de inhuldiging van Koningin Wilhelmina*. 1898, brons, 24 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK16198)

Jan Baars, *Verdiensten jegens Rijksmusea van koningin Wilhelmina*. 1898, zilver, 34 x 51 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK 03660)

Prix de Rome

Na de penningen van Wilhelmina heeft Baars meer portretpenningen gemaakt. In de collectie van Teylers Museum ligt een bronzen plaquette-penning gedateerd op 1899, met de beeltenis van de toenmalig hoofddirecteur van het Rijksmuseum, jonkheer Barthold Willem Floris van Riemsdijk (1850-1942). Van Riemsdijk wordt naar rechts kijkend weergegeven met een hoed op. Het RKD (Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis) bezit een foto van een gipsen voorstudie van deze plaquette (IB nummer 112793). De huidige

verblijfplaats van deze voorstudie is onbekend. Eveneens in 1899 heeft hij een plaquette met de beeltenis van professor Ferdinand Karel Adolf Constantijn Leenhoff (1841-1914) gemaakt. Leenhoff was een veelzijdig kunstenaar en onder meer actief als beeldhouwer en hoogleraar aan de Rijksakademie. Op deze plaquette wordt Leenhoff in het randschrift uitsluitend als 'BEELD-HOUWER. HOOGLEERAAR' aangeduid. Baars heeft de plaquette linksonder gedateerd en gesigneerd 'J. HENDR. BAARS 1899'. De keerzijde is onbewerkt, de plaquette is uitgevoerd in brons en heeft een diameter van 167 mm.

Baars was een zeer getalenteerde jonge beeldhouwer, die in 1899 de prestigieuze Prix de Rome heeft gewonnen. De aan deze prijs verbonden reisbeurs heeft hij helaas niet kunnen benutten, want in datzelfde jaar is de tyfus hem noodlottig geworden.⁶ In het tijdschrift *The Studio* uit juni 1899 wordt hij in een korte necrologie omschreven als 'one of the most sympathetic of the younger Dutch sculptors' (sic!).⁷ De necrologie sluit af met de mooie woorden 'All art lovers will regret the premature close of a career that was so full of promise for the future'.

Jan Baars, *Jonkheer Barthold van Riemsdijk*. 1899, brons, 142 x 197 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK 14568)

Jan Baars, *Ferdinand Leenhoff*. 1899, brons, 167 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK 14569)

Noten

1. Rietdijk veiling 6 juni 2019 (Den Haag) kavel 1288.
2. Mondelinge informatie veilinghouder, 6 juni 2019.
3. Koopmans, Ype (1997) *Muurvast & gebeiteld. Beeldhouwkunst in de bouw 1840-1940* (Rotterdam) 59.
4. Scheen, Pieter A. (1981) *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1880* (Den Haag) 18.
5. J.W.S., (1899) Studio Talk, in: *The Studio*, juni 1899, 281; Lijke, Peter van der (2017) Een beeld uit brieven, in: Pelsdonk, M.A. (red) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945. Medailleur en stempelsnijder* (Leuven) 105-266, specifiek 120, catalogusnummer 44.
6. Klarenbeek, Hanna (2012) *Penseelprinsessen & broodschilderessen. Vrouwen in de beeldende kunst 1808-1913* (Bussum) 82.
7. J.W.S., 1899: 280-281, noot 5.

Penningen van Wilfried Put

Elders in dit blad is een recensie opgenomen over het onlangs verschenen boek over de beelden, tekeningen en penningen van Wilfried Put (1932-2016). In onderstaande notities ligt het accent op diens penningen.

Processen

Hoeveel maakte hij er? In het catalogusgedeelte van dit prachtige boek staan 80 exemplaren afgebeeld, genummerd van 1a (uit 1958) tot en met 58g (uit de periode 2010-2016). Het is lastig om bij Wilfried Put een onderscheid te maken tussen schets, voorstudie of resultaat, want hij was sterker gericht op processen dan op eindproducten. De aanduidingen in de catalogus verwijzen naar typen (de cijfers) en varianten (de letters achter een nummer). Soms lijkt het onderscheid arbitrair: een nieuw type penning zou dan evengoed gecatalogiseerd kunnen worden als variant van een vorig nummer. Elk exemplaar lijkt bij Put een uitnodiging in te houden om toch maar weer een stap verder te gaan met een bepaald onderwerp.

De 80 stukken uit de catalogus kunnen echter ook op een andere manier worden ingedeeld. Het overgrote deel bestaat uit portretten. Put zette 24 persoonlijkheden op een penning. Daarnaast werkte hij slechts 5 andere thema's uit (zoals 'plantenziekten'). Meestal gaat het bij de 24 geportretteerden om familieleden, naasten of goede

bekenden van de kunstenaar; enkele keren waagde hij zich aan een portret van iemand die hij niet zelf heeft ontmoet.

Breitner en Esser

Twee portretpenningen kregen een ruime verspreiding. De Vereniging voor Penningkunst (VPK) gaf in 1962 *Breitner* uit en in 1986 *Piet Esser*. Op de Breitner-penning van de VPK staat de schilder met een kort baardje op vrij jonge leeftijd geportretteerd. Wilfried Put ging in zijn variantenreeks echter een heel eind verder. Hij liet Breitners snor en baard groeien, en hij bekeek hoe de beroemde schilder, die van 1857 tot 1923 leefde, er op veel oudere leeftijd kan hebben uitgezien: een leven in beelden.

Wilfried Put was leerling van Piet Esser, de hoogleraar die op de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam aan talrijke kunstenaars de liefde voor penningkunst bijbracht. Esser meende dat eigenlijk op elke penning een portret moet staan, want zonder iemands hoofd zou slechts sprake zijn van twee achterkanten. Van Esser zelf zijn wel enkele penningen bekend die

Wilfried Put, *Breitner*. 1962, brons, 69 mm
(foto: Da van Daalen)

Wilfried Put, *Breitner*. Circa 1962, brons, 58 mm
(foto: Da van Daalen)

niet aan dit criterium voldoen, maar dat blijven uitzonderingen. Wilfried Put is behoorlijk trouw gebleven aan het credo van zijn leermeester. De Esser-penning die hij voor de VPK ontwierp, is dan ook in veel opzichten 'esseriaans': een hoofd en profiel op de voorzijde, en de naam van de geportretteerde in fraaie letters op de keerzijde. Daarbij is de letter E in de naam dan ook precies geschreven in de ronde vorm die Esser zelf vaak op penningen zette.

Toch verschillen leerling en leermeester duidelijk van elkaar in hun aanpak. Op zijn eigen penningen liet Esser graag de sporen na van het maakproces: een vingerafdruk, bijvoorbeeld, of een scherp stukje dat bij het boetsen toevallig rechtop is komen te staan. Wilfried Put is hier grondiger. Hij laat dergelijke sporen verdwijnen. Een ontwerp boetseerde hij eerst in was. Daarna werkte hij verder in klei. In een volgende fase liet hij deze klei drogen, om tenslotte de vormen en contouren te schuren of bij te snijden. Waar Esser een ontwerp al los zou laten, hield Put nog graag even de regie in handen.

Zelfspraak

In het boek is het ontstaan van de Esser-penning van Wilfried Put heel fraai gedocumenteerd. Topstuk van deze documentatie is de afbeelding van een vel papier waarop een voorstudie in gebakken klei ligt; er omheen schreef de kunstenaar met potlood een commentaar op deze versie van de penning. Wilfried Put instrueert zichzelf in telegramstijl. Zijn 'zelfspraak' is behoorlijk streng. Het lijkt alsof hij zich via het papier vermanend toespreekt. Hij schrijft bijvoorbeeld: 'kin vooruit', 'afstand', 'dieper', 'naar achteren'. Deze laatste opmerking slaat op de haren van Esser bij diens oor. Wie in het boek doorbladert naar het vervolg, ziet dat de kunstenaar zich behoorlijk goed aan zijn eigen instructies kon houden. De kin van Esser is op de VPK-penning inderdaad meer vooruitgezet. Ook de andere aan zichzelf gegeven instructies volgde de kunstenaar op. Hier krijgen we een staaltje van gedisciplineerde arbeid te zien. Niets wordt aan het toeval overgelaten.

Op deze portretpenning draagt Esser een petje dat mooi samenvalt met de rand van de penning. Het tamelijk lange haar van Esser en zijn linkeroor zijn vaag gehouden; het zijn slechts glooiingen

Wilfried Put, Piet Esser. 1986, brons, 65 mm
(foto: Da van Daalen)

in het vlak die de aandacht niet afleiden van het scherpe profiel. Wie dit portret bekijkt, kan met enige fantasie een vuurwerk zien dat bij het achterhoofd begint en bij het profiel uit elkaar spat: allemaal te danken aan de plooien in het petje en de lijn die van het nauwelijks herkenbare oor naar de vooruit gestoken kin loopt. Het hoofd van Esser bevat nog een bijzonder detail. In zijn oogbal boorde Wilfried Put een klein gaatje. Symbolisch? Ik denk dat deze kunstenaar veel te nuchter was voor symboliek, maar orthodoxe psychoanalytici (leven die nog?) kunnen in het doorboorde oog een wraakactie zien op een dominante leermeester die zelf heel scherp kon kijken. In elk geval wint het portret aan levendigheid door dat kleine gaatje. Esser kijkt hierdoor extra pienter de wereld in.

Naaktmodel

Moet een penningportret herkenbaar zijn? De opmerking 'kin vooruit' lijkt bedoeld om de herkenbaarheid te vergroten, maar de wens om de haren bij het linkeroor wat meer naar achteren te plaatsen is van een andere orde. Hier zoekt Wilfried Put naar een ordening van sculpturale elementen binnen de cirkel die het portret begrenst. Herkenbaarheid is dan ondergeschikt aan het effect dat het beeld teweeg moet brengen bij waarnemers die de afgebeelde persoon helemaal niet hoeven te kennen. Indertijd besprak Geer Steyn deze penning in dit tijdschrift (*De Beeldenaar*, 1987-4). Over uiterlijke kenmerken van Esser schreef Steyn: 'Hij draagt een zware bril, die hij overigens niet op heeft wanneer hij een penning maakt'. Wilfried Put liet die bril weg. Ook hieruit valt af te leiden, dat herkenbaarheid ondergeschikt is aan sculpturale kwaliteit. Op de penning kijkt Esser naar een punt dat ver buiten

Wilfried Put, *Daatje*. 1995-2000, terracotta, 74 mm (foto: Da van Daalen)

de cirkel valt. In het 'echte leven' zou zijn bril daarbij onmisbaar zijn.

Wie in de catalogus de reeks van 24 geportretteerde personen langsgaat, zal trouwens *nergens* een bril ontdekken. Toch portretteerde Wilfried Put diverse mensen die zonder een dergelijk hulpmiddel moeilijk hun weg door het leven konden vinden. Viel het boetseren van brillen hem te zwaar? Misschien, maar ik denk dat hij het gelaat vooral als een 'naaktmodel' beschouwde. Kunstenaars die naakten portretteren, zijn ook niet geïnteresseerd in de vraag hoe de modellen zich buiten het atelier aan anderen presenteren. Het gaat vooral om contouren en een beknopt aantal details die de aandacht van toeschouwers moeten vasthouden.

Oogopslag

Op de VPK-penning *Breitner* en op enkele andere penningen boetseerde Wilfried Put een gedetailleerd oor. Vaak gaf hij oren echter een meer geabstraheerde vorm, zoals op het portret van Esser. Ook kapsels zijn op deze penningen meestal heel globaal aangeduid. Slechts zelden lijkt het alsof een kam er flink doorheen is gehaald (en meestal levert dit dan een averechts resultaat op). De abstractere glooiingen en welvingen in een profielportret sturen de aandacht onmiddellijk naar de voorkant van het gezicht. De oogopslag van een geportretteerde is bij Put belangrijk. Vergeleken met portretpenningen van sommige andere leerlingen van Esser, kijken de 24 figuren van Put bijzonder helder uit hun ogen. Ook iemands kaaklijn krijgt bij hem veel aandacht. En niet te vergeten: de neus!

Wie in het gewone leven met andere mensen praat, ziet meestal de voorkant van hun gezicht. Als we met iemand praten, letten we vooral op diens beide ogen en gelaatsspieren. Zelden fluisteren we andere mensen iets in het oor. We communiceren in het persoonlijk contact meestal frontaal, *en face*. Portretpenningen zoals van Wilfried Put maken echter duidelijk, hoe verrassend mensen eruitzien als zij een kwartslag worden gedraaid. Maar stabiel is dat beeld niet. Daarom was het voor hem kennelijk belangrijk om altijd maar weer nieuwe varianten van een profiel te beproeven.

Wilfried Put, *Greet*. 2004-2010, terracotta, 72 mm, enkelzijdig (foto: Da van Daalen)

Parodiemunten

In *De Beeldenaar* verscheen recentelijk een foto van een Nederlandse euro met een stempelbarst.¹ Deze munt wekt de indruk dat koningin Beatrix haar tong uitsteekt. De auteur vroeg zich af of meer interessante voorbeelden van reguliere munten bekend zijn.

Grappige effecten

Reeds in 1981 gaf Van der Velden een voorbeeld van een tien cent van koningin Juliana waar, door een mechanische dubbelslag, de koningin twee neuzen lijkt te hebben, zie verderop in dit artikel.² Als verzamelgebied zijn misslagen (muntdefecten) interessant. Curieus als sub-gebied zijn die exemplaren die door dit defect een grappig effect hebben op de afbeelding van de munt. Daardoor geven ze vaak ook onbedoeld een komisch of spottend effect op de afbeelding. We duiden deze kleine misslagen ook wel aan als 'parodiemunten'. Meestal betreft dit een stempelbarstje of een stempelplatering defect. Al naar gelang het effect dat door de fout ontstaat kunnen ze worden ingedeeld in een aantal categorieën, zoals gezondheid, kleding, sieraden. Hierbij enige voorbeelden van dit soort Nederlandse munten en ter vergelijking twee buitenlandse voorbeelden.

Sieraden

Juliana met oorbel
(10 cent 1964), inslagen
metaaldraad

Beatrix met oorbel
(50 cent 1999), defect in
muntplaatje

Kapsel en kleding

Beatrix met baret (1 cent
2000), stempelbreuk

Beatrix met paardenstaart
(20 cent 2001), stempelbreuk

Beatrix met kroon (20 cent
2001), afgebladderde
platering stempel

Beatrix met keppeltje
(50 cent 1999), afgebladderde
platering stempel

Gezondheid en aandoeningen

Beatrix met bult op hoofd (1 cent 2000),
afgebladderde platering stempel

Leeuw met wratten op duimen (1 gulden 2001), stempelbreuk

Beatrix niest (2½ gulden 2001), verontreiniging op stempel. Er is een serie waarbij de verontreiniging geleidelijk verdwijnt

Beatrix niest (10 cent 2000), vloeistrepen

Grappig

Juliana met dubbele neus (10 cent 1969), mechanische dubbelslag

Beatrix blaast kauwgombel (2 euro 2013), afgebladderde platering stempel

Malawi (20 Tambala 1966) Poepend olifantje: ook bij buitenlandse munten komt dit soort afwijkingen voor

Religieus

Juliana met 'duivelshoorn' en sik (10 cent 1966), stempelbreuken

Beatrix als heilige met aureool (10 cent 2001), stempelbreuk

'Duivelshap' (1 gulden 1980), hap uit muntplaatje, veroorzaakt tijdens het uitstansen van de rondellen. Hierdoor is 'GOD' uit het randschrift verdwenen, de tekst luidt dus '* ZIJ * MET * ONS *'. Het is een originele misslag met terugwijkende randen (tapering). Ook is een 2½ gulden 1980 met '* G * ZIJ * MET * ONS *' bekend

Er zijn nog tal van andere voorbeelden bekend. Het valt op dat er vooral veel voorkomen met de jaartallen 1999, 2000 en 2001. Daarna neemt het aantal fouten sterk af. Het lijkt erop dat de productieafdeling van De Nederlandse Munt er moeite mee had om het muntproces in de hand te houden tijdens de snelle en massale productie van euromunten in de periode vóór de invoering van de euro. Daarna daalde de productieomvang en kon het beter onder controle worden gehouden.

Tenzij anders vermeld zijn de foto's gemaakt door de auteur.

Noten

1. Pelsdonk, Jan (2020) Barsten in het muntbeeld, in: *De Beeldenaar* 44-2, 52.
2. Velden, P.M. van der (1981) Muntslagvariëteiten, in: *Muntkoerier* 10-10, 4-7.
3. www.cuds-on-coins.com (raadpleging 28 april 2020), referentienummer CU-5c-1977-01.

Verenigde Staten van Amerika (5 cent 1977), een vergelijkbaar voorbeeld met 'IN WE TRUST'.³ In de literatuur aangeduid met 'atheïst stempelbreuk' (foto: Fred Weinberg)

Atelierbezoek bij Cil van Ingen Schenau op 29 februari 2020

Toen de wereld nog op haar grondvesten stond en we nog wat lacherig en onwennig deden over wel of niet een hand geven – of toch maar een elleboog – en toen niemand nog van ‘de anderhalve meter-samenleving’ had gehoord kwamen dertien atelierbezoekers samen in het appartement van Cil van Ingen Schenau en haar man Lex Veldhuizen, waarin ook haar atelier is gevestigd.

Hoe kleiner hoe fijner

Cil kwam in aanraking met de penningkunst toen zij na een druk en arbeidzaam leven nieuwe paden zocht om te betreden. Beeldhouwen leek haar wel wat. Stevig en stoer werken in steen om de inspiratie waaruit ze altijd had geleefd en gewerkt op een nieuwe manier vorm te geven, te verbeelden. Ze schreef zich in voor een cursus bij Lucie Nijland. ‘Kom dan ook penningen bij mij maken!’, zei Lucie. ‘Dat dus zeker niet!’, was de reactie van Cil na dat een keer gedaan te hebben. Maar na wat overdenking en enige overreding werd zij lid van de Penningwerkplaats.

Na haar eerste penning was de liefde een feit en ontwikkelde Cil zich binnen de Penningwerkplaats en door het bezoek aan de ateliers van menig andere penningmaker. Naast Lucie Nijland werkte en werkt ze met onder andere Kees Reek en Jet Schepp samen aan beeldhouwen, boetseren en penningkunst. Penningen maken bleek een kwestie van plastisch leren denken, van het onderwerpen aan nieuwe wetten en daarbinnen een eigen taal te spreken. Dat dit de taal van de maatschappelijke betrokkenheid is, die Cil ook sprak bij haar werk in de verpleging, het maatschappelijk werk en de schuldhelpverlening, hoeft geen verrassing te zijn. De verbeelding daarvan is dat vaak wel. De meeste penningen

Het atelierbezoek (foto: Gerard Vrijhoeven)

ontstaan na een grove schets op papier en worden minutieus uitgewerkt in plasticine. Hoe kleiner, hoe fijner is daarbij de leidraad. En graag met een tikje humor. Zoals de vink op de *Darwinpenning* die zoekend kijkt omdat ook hij de weg kwijt is in al die theorie. Of de 5 die zich uit de cijferbrij van de π -penning probeert te ontworstelen.

Epokhe

Naast maatschappelijke penningen (met titels als *De haatzaaiër*, *Baasje Braaf* en *De Sorry Society*) maakte Cil ook herdenkingspenningen (voor

Penningen over Charles Darwin en Martin Luther King (foto: Gerard Vrijhoeven)

Divers penningwerk (foto: Gerard Vrijhoeven)

geboorte en jubilea) en themapenningen (π -penning, Darwin, M.L. King) en een kleurrijke serie in het kader van het De Stijl-jaar. Diverse van haar penningen zijn in *De Beeldenaar* beschreven.¹

Een penning die Cil van Ingen Schenau na aan het hart ligt is haar *Epokhe-penning*. In de traditie van de zestiende-eeuwse filosofie, zie hiervoor ook de filosoof Michel de Montaigne (1533-1592), laat *Epokhe* zich vertalen als opschorting. Opschorting van een oordeel. Het was in die tijd in het gebied rond Bordeaux, onder hen die al vooruitliepen op de Verlichting, gewoonte om een penning te dragen die aan de voorzijde het eigen wapenschild en het woord 'Epokhe' droeg en aan de keerzijde een symbolische voorstelling of spreuk over waar de drager mee bezig was en waar hij over dacht. Een gedachte die voor de drager raakt aan de kern van het bestaan en die vraagt om verdere doorgronding. Zo'n penning was een conversatiestuk dat bij een ontmoeting getoond werd en het gesprek op gang bracht.

Zou het niet mooi zijn als ook wij, in een tijd waarin zoveel vragen leven, een penning zouden dragen die afstand overbrugt en ons hoedt voor te snelle antwoorden?

Cil van Ingen Schenau heeft geen eigen website. Werk van haar is onder andere te zien op www.peningwerkplaats.nl.

De Stijl-serie (foto: Gerard Vrijhoeven)

Epokhe-serie (foto: Gerard Vrijhoeven)

Noot

1. Vorst, Henk van der (2008) Penningnieuws, in: *De Beeldenaar* 32-6 279-281, specifiek 281; Vorst, Henk van der (2010) Penningnieuws, in: *De Beeldenaar* 34-3, 137-138, specifiek 137; Vorst, Henk van der (2012) Penningnieuws, in: *De Beeldenaar* 36-1 35-37, specifiek 35.

Nieuwe penningen in het Rijksmuseum

Het Rijksmuseum in Amsterdam (RMA) beschikt over een grote collectie penningen en een relatief bescheiden collectie munten. De basis hiervan wordt gevormd door twee zeer uitgebreide particuliere negentiende-eeuwse verzamelingen Nederlandse penningen, bijeengebracht door papierfabrikant Pieter Hendrik van Gelder (1822-1883) en door Frederik Hendrik Maschhaupt (1836-1878). Beide werden in 1885 verworven, de eerste als schenking van de weduwe, de tweede als aankoop. Dit leidde tot een in hoge mate 'complete' verzameling Nederlandse historische penningen, rekenpenningen, gildepenningen, vroedschapspenningen, familiepenningen en prijspenningen, in totaal zo'n 10.000 exemplaren, naast nog een bijzondere groep noodmunten. De afgelopen jaren heeft het museum zijn verzamelbeleid verstevigd en is de collectie met ongeveer 500 objecten flink uitgebreid, zowel door aankopen als schenkingen.¹ Er zit dus leven in de brouwerij. Vandaar dat wij hier graag enige van die nieuwkomers bespreken, met de reden waarom ze voor het museum belangrijk zijn.

Waarom welke penningen

Het Rijksmuseum richt zich van oudsher op de geschiedenis en kunst van Nederland in de meest brede zin van het woord. De collectie penningen zelf heeft vrijwel uitsluitend betrekking op de geschiedenis van Nederland en daarin schuilt haar kracht. Op deze lijn bouwen wij dan ook voort. Wij proberen de bestaande collectie enerzijds te versterken door bijzondere, liefst unieke penningen te verwerven die voor de brede Nederlandse geschiedenis van belang zijn, en anderzijds door lacunes te vullen, in het bijzonder voor de periode na 1885, toen niet langer zo systematisch werd verzameld als Van Gelder en Maschhaupt deden. Hiernaast hebben penningen onze aandacht die in relatie staan tot andere onderdelen van de brede museumcollectie.

Focus op geschiedenis

In 2018 kocht het museum twee bijzondere gouden penningen van de nazaten van de zeventiende-eeuwse uit Nederland afkomstige vestingbouwer Maximiliaan Yvoy (1621-1686). Een daar-

Anonim, Erepenning van Genève voor de Nederlandse vestingbouwer Maximiliaan Yvoy.
1676, goud, 60 mm, 82 gram (collectie RMA, inv. NG-2018-333)

Gaspar de Bracamonte y Guzmán en Engelbert Ketteler, *Vrede van Munster*. 1648, goud, 59,5 mm, 70 gram (collectie: RMA, inv. NG-2018-332)

Anoniem, *Prijspenning van de Calcutta International Exhibition*, uitgereikt aan J.G.Th. van Motman. 1884, goud, 50 mm, 57,8 gram (collectie RMA, inv. NG-2018-574)

van is de volledig gegraveerde erepenning die Yvoy in 1676 van de toenmalige republiek Genève kreeg voor de aanleg van de nieuwe verdedigingswerken van de stad. Dit is uiteraard een uniek stuk, dat niet alleen aan hem opgedragen is, maar ook de bastions toont die hij ontwierp. Het is bijzonder dat deze tot nu toe vrijwel onbekende penning steeds via de mannelijke lijn werd overgedragen; na het uitsterven daarvan is dit eerbetoon door de dertiende generatie aan het museum verkocht.²

Van dezelfde familie kon het museum ook een bijzondere gouden penning uit 1648 verwerven die de Spaanse onderhandelaar bij de vredesbesprekingen in Munster, Gaspar de Bracamonte y Guzmán, graaf van Peñaranda (1595-1676), na het sluiten van de vrede zelf had ontworpen en had laten uitvoeren door de plaatselijke muntmeester Engelbrecht Ketteler (1618-1676). De

penning, waarop de Spaanse en Nederlandse leeuwen gezamenlijk de vredeskar over wapentuig heen trekken, kon helaas (nog) niet aan een lid van deze familie worden verbonden, maar zeker is wel dat Peñaranda deze penningen schonk aan medeonderhandelaars en andere nauw bij de vrede betrokkenen. Dit exemplaar heeft een gewicht van 20 dukaten (circa 70 gram), waarvan slechts één ander exemplaar bekend is, geschonken aan de Hollandse onderhandelaar Adriaan Pauw (1585-1653). De weinige andere bekende gouden exemplaren, waaronder het stuk in de verzameling van de Nationale Numismatische Collectie, zijn lichter: 12 dukaten, circa 41 gram. Deze prachtige aanwinst is nu te zien in de permanente opstelling (zaal 2.8), in dezelfde vitrine als de gouden vredespenning die Johannes Lutma (1584-1669) in opdracht van Amsterdam maakte.³

In hetzelfde jaar ontving het museum als schenking nog twee heel andere gouden penningen. Het zijn beide prijspenningen van internationale tentoonstellingen, in Calcutta in 1883/1884 en in Batavia in 1893. Ze zijn gegeven aan respectievelijk Jacob Gerrit Theodoor van Motman (1816-1890) en zijn zoon Pieter Reinier van Motman (1850-1911), eigenaren van de plantage Dramaga bij Buitenzorg (Bogor) op Java, voor hun inzendingen van thee en koffie. De ene, speciaal voor deze tentoonstelling gemaakte penning, laat de Britse vorstin Victoria zien. De andere is een algemene prijspenning die de jonge koningin Wilhelmina twee jaar eerder door Bart van Hove (1850-1914) en Willem Schammer (1849-1893) had laten maken. Nazaten van de plantage-eigenaren hebben besloten beide penningen bij het museum onder te brengen, waar ze zeer op hun plek zijn, ook gezien de ruime aandacht die wij aan het kolonialisme en Nederlands-Indië geven.⁴

Voortborden

Omdat de collectie historische penningen tot omstreeks 1885 al redelijk compleet is, gaat het grootste deel van de nieuwe verwervingen, vrijwel steeds aankopen op veilingen en van handelaren, over de periode daarna. Deels gaat het, net als bij de periode hiervoor, om penningen over historische gebeurtenissen, al kunnen de penningen zelf relatief onbekend zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor twee exemplaren van aardewerk en porselein die in 1940 als deel van een serie in Meissen zijn gemaakt ter herinnering aan de Duitse bezetting van Nederland en de

voorgenomen inval van Engeland. Deze penningen roepen tegelijkertijd de nodige vragen op. Uit literatuur blijkt weliswaar dat de penning uit steengoed in een oplage van 2000 tot 3000 exemplaren is gemaakt en dat van die van wit porselein zo'n veertig exemplaren zijn vervaardigd, maar zelfs na navraag bij de fabrikant en bij specialisten blijven kwesties onbeantwoord als wie de opdrachtgever is en voor wie de penningen waren bedoeld.⁵ Voor het museum is het in elk geval interessant dat hier een belangrijke gebeurtenis vanuit het perspectief van de vijand wordt weergegeven.

Andere penningen laten heel mooi zien hoe de samenleving de afgelopen eeuw veranderde, bijvoorbeeld door de opkomst van moderne communicatie- en transportmiddelen, waarbij ook vaak de vorm en stijl een uiting van die tijd zijn. Voorbeelden zijn een ingenieuze erepenning van de PTT uit circa 1940, ontworpen door Leendert Bolle (1879-1942), een grote gegoten herinneringspenning aan de eerste passagiersvlucht naar Nederlands-Indië in 1927 door Chris van der Hoef (1875-1933), en de penning die Ad Dekkers (1938-1974) in 1968 in opdracht van de Rotterdamse Kunststichting maakte ter gelegenheid van de opening van de metro in Rotterdam. En hoewel dergelijke penningen niet uniek noch heel kostbaar of zeldzaam zijn, komen ze toch weinig voor. Deze en volgende penningen zijn momenteel te zien in de semipermanente presentatie van penningen en munten in het museum in zaal 2.16; hierover hopen wij binnenkort een apart artikel in *De Beeldenaar* te publiceren.

Anoniem, *Duitse inval in Nederland en België op 10 mei 1940*. 1940, wit porselein, beschilderd, 51 mm, 13 gram (collectie: RMA, inv. M-NG-2019-3)

Leendert Bolle, *Erepenning van het Staatsbedrijf der PTT, toegekend in 1942 aan Marinus Bos. 1940 (1942), zilver, 75 mm, 235 gram (collectie RMA, inv. NG-2016-12)*

Ad Dekkers, *Opening van de metro in Rotterdam. 1968, koper-nikkel, 82 x 82 mm, 190 gram (collectie RMA, inv. NG-2017-10)*

Verwevenheid met de rest van het museum

Een aantal recent verworven penningen is ook verrijkend vanwege de verbinding met andere delen van de museumcollectie. Zo kochten we in 2016 op een Zwitserse veiling een ovale portretpenning van Frederik V, keurvorst van de Palts, zijn vrouw Elisabeth Stuart en hun zoon prins Frederik Hendrik, die in 1616 is gemaakt door Simon van de Passe (1595-1647). Het Prentenkabinet van het Rijksmuseum was hier direct bij betrokken omdat dit soort penningen, een specialiteit van Van de Passe, gebruikt werden voor afdrukken als prent, een prent die ook in de verzameling aanwezig is.

De penning lijkt bovendien gegraveerd, maar is in feite een gieting in tin, zoals door onderzoek van de eigen afdeling restauratie en conservering metalen is bevestigd. Andere gietingen bevinden zich onder meer in het British Museum.

In het Rembrandtjaar 2019 schonken de kinderen van beeldhouwer en penningmaker Piet Esser (1914-2004) maar liefst 25 varianten van zijn bekende en zeer eigen penningen van Rembrandt. Zowel in brons als in terracotta was hij keer op keer bezig om de kop van de door hem bewonderde Rembrandt vast te leggen. Esser kneedde zijn penningen als beeldhouwwerken

Simon van de Passe, *Portretpenning van Frederik V, keurvorst van de Palts, zijn vrouw Elisabeth Stuart en hun zoon prins Frederik Hendrik*. 1616, tin, gegoten, 63 x 51 mm, 16 gram (collectie: RMA, inv. NG-2016-58)

letterlijk in de hand, de vingerafdruk van de maker is steeds terug te vinden. Deze directe samenwerking met de belangrijkste kunstenaar van het museum maakt deze bijzondere schenking van atelierstukken uiteraard zeer welkom.

Een laatste sterk voorbeeld van verwevenheid met de rest van de collectie betreft een aantal prijspenningen die de negentiende-eeuwse beeldhouwer Louis Royer (1793-1868) in zijn jonge jaren ontving. Royer was afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, maar maakte furore in het noorden, vooral vanwege zijn grote beelden

van vaderlandse helden als Michiel Adriaenszoon de Ruyter (Vlissingen), Willem van Oranje (Den Haag) en Rembrandt (Amsterdam). Modellen van een aantal van deze beelden zijn in het museum aanwezig. De aangekochte erepenningen stammen uit het begin van zijn carrière en hebben betrekking op door hem gewonnen concoursen in Antwerpen (1816) en Amsterdam (1823).

Verrassingen

Het museum heeft de afgelopen jaren op allerlei manieren zijn collectie penningen meer onder de

Piet Esser, *Rembrandt (variant 3, eerste serie)*. 1955/1956, terracotta, 84 mm, 99 gram (collectie RMA, inv. NG-2019-4)

Anoniem, *Prijspenning concours Amsterdam aan Louis Royer. 1823, zilver, 65 mm, 38 gram* (collectie: RMA, inv. NG-2014-5-4)

aandacht gebracht: door een vaste plek op zaal, door digitalisering (zie www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken), door publicaties en in zijn algemeenheid door de collectie in goede conditie te brengen en te onderzoeken. Soms krijgen we daardoor een bijzondere schenking van objecten die we niet zelf direct bijeen zouden brengen, maar die zeer verrassend en welkom is. Zo mochten we van de heer en mevrouw Van der Pols verscheidene geuzenpenningen, spotpenningen en schroefdaalders ontvangen, die zij juist vanwege hun bijzondere, vaak curieuze en afwijkende karakter bijeenbrachten. Bij de door hen geschonken objecten horen tevens een gouden zogeheten klokkenpenning (een liefdespenning) en enkele

bijzondere doosjes die met penningen te maken hebben.

Eerder is in *De Beeldenaar* al aandacht gegeven aan de sinds enige jaren bij het museum ondergebrachte verzameling van de Vereniging voor Penningkunst (zie noot 1); wij zien dit bruikleen als een groot blijk van vertrouwen. En een enkele keer komt het zelfs voor dat wij bij het maken van een penning betrokken worden. Zo vroeg Irma Boom ons in 2015 advies over haar ontwerp voor de erepenning van de Libris Literatuur Prijs. Uiteraard is ook deze medaille in de collectie van het museum opgenomen. Zo blijft het museum zijn numismatische collectie versterken, op eigen kracht en met steun van derden. Op die weg willen wij natuurlijk blijven voortgaan. Wij hopen daarbij nog veel nieuwe verrassingen tegen te komen en die dan aan het publiek te laten zien.

Anoniem, *Beschilderde binnenzijde van uit twee munten bestaande schroefpenning met aankleedplaatjes, 1725-1750, zilver, 39 mm, gewicht (geheel) 12 gram* (collectie: RMA, inv. NG-2019-564)

Noten

1. Goeje, Rein de (2018) Gijs van der Ham. Interview met een conservator en collectiebeheerder, in: *De Beeldenaar* 43-2, 83-87.
2. Ham, Gijs van der, Acquisition no 3, in: *The Rijksmuseum Bulletin* 2020-1, 70.
3. Ham, Gijs van der, Acquisition no 2, in: *The Rijksmuseum Bulletin* 2020-1, 68.
4. Ham, Gijs van der, Acquisition no 9, in: *The Rijksmuseum Bulletin* 2020-1, 84.
5. Scheuch, Karl (1969) *Medaillen aus Porzellan der staatlichen Porzellan-Manufaktur Meissen* 3 (Krummbach) nummers 1869 en 1870.

‘De Geus moet gaan veilen!’

Karel de Geus jubileert dit jaar driemaal, hij organiseert zijn 50ste veiling, het veilinghuis bestaat in het najaar 25 jaar en zijn munthandel bestaat in 2020 maar liefst 40 jaar.

Ondernemend

In deze onzekere tijden van de COVID-19-pandemie is niets meer zoals het was. Wie had een half jaar geleden al die geannuleerde muntbeurzen en uitgestelde veilingen voorzien? Karel de Geus had zich zijn jubileum en dat voor zijn veilinghuis dan ook heel anders voorgesteld. Veiling 49 moest bij het verschijnen van dit nummer al achter de rug zijn, maar werd voor onbepaalde tijd uitgesteld en veiling 50 komt ook nog. Karel de Geus is er de man niet naar om bij de pakken neer te gaan zitten. Improviseren en ondernemen zit hem in het bloed. Ooit begonnen met verzamelen van wat kleingeld uit zijn spaarpot, ontdekte hij dat hij leukere muntjes kon krijgen door ze te ruilen. En als je af en toe wat verkoopt, kun je die ene zeldzame munt verwerven die je met ruilen niet kan krijgen. Hij kreeg er schik in en geleidelijk verschoof verzamelen naar handelen. Op zijn eenentwintigste opende hij zijn eerste winkeltje in Eindhoven. De twaalf vierkante meter runde hij jarenlang met zijn echtgenote Helma en zijn vader, wijlen Karel senior, totdat het pand ernaast vrijkwam en hij daar veel beter klanten kon ontvangen. De bourgondische Brabander is gemakkelijk in de omgang en dankt daaraan een uitgebreid netwerk. Hij stond begin jaren tachtig aan de wieg van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren waarvan hij later nog vijf jaar voorzitter was. Ook is hij medeoprichter van de Holland Coin Fair. In het verlengde daarvan ontstond de Dag van de Munt die hij samen met oud-muntmeester Chris van Draanen in Utrecht organiseerde. Op dit moment is Karel bestuurslid van de Numismatische Kring Brabant.

Veilingmeester

De overstap naar veilingmeester kwam op een bijzondere manier op zijn pad toen in het najaar 1994 Arie van der Dussen belde. Van der Dussen had in Maastricht een gerenommeerd veilinghuis. De mededeling aan de telefoon luidde kort en bondig ‘Karel de Geus moet gaan veilen, Karel de Geus en niemand anders!’. De verbaasde munt-handelaar ging enkele dagen later naar Maastricht en het gesprek met Van der Dussen, die wegens gezondheidsredenen wilde stoppen, leidde ertoe dat Karel zijn nieuwe professe van of meer in de schoot geworpen kreeg. Een jaar later stond hij voor de keuze om het veilinghuis Van der Dussen voort te zetten of onder eigen vlag verder te gaan. De laatste Van der Dussen-veilingen in Maastricht vonden plaats in april en juni 1995. In goed overleg werd besloten om de eerste Karel de Geus veiling in september 1995 te programmeren. Op de catalogus stond nog ‘in samenwerking met A.G. van der Dussen, Maastricht’, maar de eerste veiling onder eigen naam was een feit. Hoewel er door sommigen sceptisch werd gereageerd of het nieuwe veilinghuis het wel zou redden, is het tot op heden gelukt om tweemaal per jaar een veiling te organiseren. Het is geen sinecure om steeds weer genoeg mooi materiaal bij elkaar te brengen voor een interessante veiling en daar komt het uitgebreide netwerk van Karel goed bij van pas. Het meest lastige aan het vak van veilingmeester is het vinden van de balans tussen de belangen van de inzenders en van de kopers. Idealiter zal dat voor beide partijen een win-win situatie moeten zijn en het veilinghuis moet er vanzelfsprekend ook aan kunnen verdienen. De Geus is

er trots op dat hij kavels veilt voor elke portemonnee, van een Romeins muntje dat een tientje opbrengt tot een uiterst zeldzame gulden van Willem III met kartelrand die de inzender een halve ton oplevert. Als iemand zijn collectie ter veiling aanbiedt worden de munten en penningen getaxeerd. Karel probeert altijd een reële taxatie te geven en sommige aanbieders zijn vooraf teleurgesteld over een schijnbaar te lage inzetprijs. Meestal blijkt dat na de veiling erg mee te vallen. Uiteindelijk bepaalt de zaal, in samenwerking met de schriftelijke en online bidders, de opbrengst en die is niet zelden aanzienlijk hoger dan de inzetprijs. Het kost soms wel wat overredingskracht maar De Geus zal niet accepteren dat de inzender zelf een minimumprijs bepaalt. Dat zou ten koste gaan van de kwaliteit van zijn veilingen en zijn reputatie als betrouwbare veilingmeester.

Concurrentie

Hoewel hij met de meeste muntveilinghuizen goede relaties onderhoudt, komt het een enkele keer voor dat hij misgrijpt. De verkopende partij bepaalt zelf met wie hij in zee gaat. Soms is dat erg jammer als er al veel tijd en energie is gestoken in onderhandelingen en de inzender op het laatst besluit de collectie toch ergens anders aan te bieden. Dat overkwam Karel nog niet zo heel lang geleden en daar had hij best een poosje buikpijn van. De Geus is een optimistisch mens en hij verbaast zich er hooguit over dat het hem ondanks zo'n tegenslag altijd weer lukt om een interessante veiling samen te stellen. Hij veilt al vele jaren vanuit 't Witven in Veldhoven, maar de kijkdagen worden op zijn kantoor aan de Frans Bekersstraat 1a gehouden. Volgens De Geus is het aantal zaalbidders iets aan het verminderen nu steeds meer kopers thuis vanuit hun stoel online meebieden. Hij heeft alle faciliteiten om dat efficiënt en veilig te laten verlopen: 'in het begin was ik daar huiverig voor want we zijn een publiek veilinghuis en ik vind het prettig om mijn klanten persoonlijk te kennen. Eerder vond ik een website ook onzin want we hebben immers een mooie catalogus.' Maar die website kwam er, net als online veilen en dat pakte allemaal positief uit. De belangrijkste afweging om veiling 49 voor onbepaalde tijd op te schuiven was daarom niet de onmogelijkheid om een zaalveiling te houden,

maar het niet kunnen houden van kijkdagen gaf de doorslag. 'De koper wil de kavels zien en zelfs kunnen voelen. Bovendien kun je het niet maken tegenover de inzender om de kijkdagen te schrappen.' Karel beseft dat de plannen voor zijn jubileumjaar anders zijn gelopen dan hij van tevoren had bedacht, 'maar er komt op woensdag 1 juli 2020 een mooie veiling 49 aan'. Samen met echtgenote Helma en dochter Hanneke, sinds 2016 fulltime werkzaam bij het jubilerende veilinghuis, is er wederom een fraai geïllustreerde catalogus tot stand gekomen. Omdat hij in het najaar een tsunami aan muntveilingen verwacht, tenslotte lag alles maandenlang stil, maakt Karel binnenkort de afweging of hij zijn jubileumveiling zoals aangekondigd gaat houden op 26 en 27 oktober of wellicht gebruik maakt van de mogelijkheid deze door te schuiven naar het begin van 2021.

Karel vertelde aan het begin van het vraaggesprek dat hij al op jonge leeftijd het verzamelen van munten en penningen had geruimd voor het erin handelen. Toch blijkt hij, na wat aandringen, er wel degelijk een eigen kleine numismatische collectie op na te houden. Hij verzamelt namelijk Geuzenpenningen. Hoe kan het ook anders?

Van tweezijdig naar enkelzijdig (deel 2)

De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen

In de voorgaande aflevering van *De Beeldenaar* stond het eerste deel van dit artikel, waarin de munten uit Friesland aan bod kwamen.¹ In het tweede deel komt Groningen aan bod. Het derde en laatste deel – in het volgende nummer van dit tijdschrift – gaat over het einde van de penning als basismunt van het Groningse geldstelsel, de productiewijze en de naamgeving van de munten.

Muntheer en munters in Groningen

Anders dan in Friesland kende de stad Groningen geen probleem met betrekking tot de beelde-naar. Zij liet door de stadsmuntmeesters of door de stadregering aangewezen particuliere metaalbewerkers nadrukkelijk haar stadswaapen, het van de Heren van Selwerd overgenomen dwarsbalkschild of de rijksadelaar op haar munten plaatsen, vaak gecombineerd: rijksadelaar met dwarsbalkschild op de borst of op de staart tussen de klauwen. Een enkele keer wordt ook een kruis aangetroffen met in de kwadranten de letters G R O N. Soms staan tussen de koppen van de adelaar of onder de klauwen bijtekens in de vorm van symmetrische figuren of de letter G. Vanaf de invoering van penningen door Groningen tot aan de intrekking van de penning als kerkelijke munt in 1563 zijn enkelzijdig bewerkte penningen in omloop geweest. Daarnaast zijn er uit de zestiende eeuw ook dubbele penningen bekend.

Groningse penningen en hun ouderdom

Over de ouderdom van de Groningse penningen bestaat nog altijd veel twijfel. Puister meende de wat hij noemde *holle muntjes* niet te kennen voor de Friese steden, die veelvuldig Groningse munt-

typen nabootsten en na 1493 met de muntslag ophielden. Op grond hiervan vroeg hij zich af of dat erop zou kunnen wijzen, dat de Groningse *holle penningen* nog niet bestonden dan wel nog niet bekend waren. Hij zag dan ook geen reden aan te nemen de aanmaak ervan veel eerder dan circa 1490 te stellen.² Pannekeet en Cruysheer brengen het mogelijke begingjaar in verband met het muntverbond tussen de stad Groningen en de Overijsselse steden in 1479 en met een ongedateerde aantekening zonder referenties bij een bracteaat in de collectie van professor Kist te Leiden: 'Groninger Heller; met zulke muntjes heeft men de werklieden bij het bouwen van de Groninger toren betaald'.³ Gedoeld is op de huidige toren van de Sint Maartenskerk die tussen 1469 en 1482 – het muntverbond valt in deze periode – buiten tegen de kerk is aangebouwd nadat de inpandige toren in 1468 voor de tweede keer door blikseminslag was verwoest. Bij daglonen van meerdere stuivers zouden bij wijze van spreken karrenvrachten vol penningen moeten zijn aangevoerd om de werklieden te betalen. Het lijkt allemaal weinig aannemelijk. Door meerdere oude en vrij recente vondsten kunnen deze gissingen naar het land der fabelen worden verwezen.

Groningen, groot z.j. (circa 1390), zilver, 26 mm, 2,1 gram (foto JMP1986, 12, nr. 1.104)

Zegels van Godekin van den Hove (links) en Hendrik van Selwerd (= van Koevorden) (rechts), in groene was, 1391 (afb. uit: *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen*)

Van der Chijs en Puister maken melding van een groot met het dwarsbalkschild in een zespas (Puister schreef abusievelijk vierpas) en met de spreuk 'SIGNVM CRVCIS'.⁴ Puister dateerde de groot op aannemelijke gronden op circa 1390.⁵ Andere denominaties die tot deze emissie gerekend kunnen worden, ontbraken tot op heden. Tot in 2017 de Catharinakerk te Roden werd gerestaureerd, want uit de uit de kerk gegravene grond kwam een zilveren penning tevoorschijn die door het Groninger Museum (GM) kon worden aangekocht (Gr 1.1). De overeenkomst van de voorzijdebeeldenaars van deze zilveren penning en de groot – beide dragen het dwarsbalkschild in een zespas – is de reden om aan te nemen, dat ze uit één en dezelfde emissieperiode afkomstig zijn en derhalve circa 1390 zijn geslagen. Dit wapentype vertoont bovendien grote overeenkomst met het zegel van prefect Godekin van den Hove op een oorkonde uit 1391 (zie afbeelding).⁶ Ook het ontbreken van de bolhulle rand, die zoals eerder beschreven na circa 1420 geleidelijk werd ingevoerd, wijst op een vroegere productie. Hoe lang het onderhavige type penning is geslagen, is onbekend.

Als de aanname juist is, is het thans de oudst bekende enkelzijdig geslagen Groningse penning waarmee de stad aansloot bij de ontwikkelingen in Friesland. Het is bekend dat in 1338 de samenwerkende strijdgroepen uit Midden-Friesland (Westerkwartier, Hunsingo en Favelingo),

Oost-Friesland, Drenthe en Groningen besloten om het muntstelsel jaarlijks aan een controle te onderwerpen.⁷ Er was dus sprake van overleg over monetaire zaken tussen de stad en de Friese gouwen tussen Lauwers en Weser die tot de onderlinge overeenkomst tussen Friezen en Groningers leidde.

Gr 1.1 Groningen, penning z.j. (circa 1390), zilver, 12 mm, 0,09 gram (foto: Jaap Buist, collectie GM, vondst Roden 2017)⁸

Onder de *holle muntjes* vermeldt Puister op gezag van Van der Chijs een enkelzijdig geslagen penning die het dwarsbalkschild in een driepas zou hebben. Hij dateerde de munt op circa 1490.⁹ Bij nadere beschouwing van de tekening blijkt de penning geen driepas maar een zespas te dragen. De penning bevond zich in de collectie van jonkheer mr. Johan Hendrik Quintus (1784-1871) te Groningen. Deze collectie werd in 1882 bij Bom in Amsterdam geveild, waarschijnlijk bevond de munt zich met 23 andere soortgelijke munten in één kavel.¹⁰ Het uiterlijk werd door Van der Chijs beschreven als dat 'die van koper is, doch hier bevindt het wapenschildje zich tussen een versiersel of compartiment, uit uitspringende lijnen zaamgesteld. Het randje is versierd'.¹¹ Aangezien onbekend is waar de penning van Quintus zich thans bevindt, is helaas niet meer na te gaan of hij inderdaad geheel van koper was. Puister nam de gegevens van Van der Chijs terecht over met de mededeling 'niet teruggevonden' waarmee hij waarschijnlijk bedoelde 'huidige verblijfplaats onbekend' of 'door mij niet aangetroffen'. In 1995 dook op een veiling van Laurens Schulman te Bussum eenzelfde penning op die vermoedelijk het tweede bekende exemplaar is. Hij heeft een gestreepte rand en zal, afgaande op de beeldenaar, vermoedelijk omstreeks 1420 zijn geslagen.

Gr 2.1 Groningen, penning z.j. (circa 1420?), biljoen, 12 mm (foto: Laurens Schulman, veiling 14 kavel 1154)

De datering van een penning met het dwarsbalkschild (Gr 3.1) heeft eveneens grote problemen opgeleverd. Van der Chijs beschrijft deze penning, eveneens afkomstig uit de collectie van Quintus, als zijnde van 'zilver biljoen'.¹² Puister dateerde de penning op onduidelijke gronden rond 1500 waarbij kennelijk voorbijgegaan is aan

de aantekening van Van der Chijs betreffende het zilverkleurige uiterlijk.¹⁵ Waarschijnlijk is de penning verzilverd. Dit type penning kon in 2002 door het Groninger Museum worden verworven.¹⁴ Op teruggevonden Groningse munten, die na circa 1390 zijn geslagen en vóór circa 1430 toen de stad zich opwierp als rijksstad en de koninklijke rijksadelaar op munten liet plaatsen, wordt alleen het dwarsbalkschild aangetroffen.¹⁵ Op grond van de bolholle rand en het nog ontbreken van een koninklijke of keizerlijke adelaar kan de penning op circa 1425 worden gedateerd.

Gr 3.1 Groningen, penning z.j. (circa 1425), zilver geplateerd koper?, 12 mm, 0,10 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 2002-0007)

De toeschrijving aan Groningen van de penningen met een gedeeld wapen – in het heraldisch rechter veld (visueel links) een uit de deellijn komende enkelkoppige adelaar en in het linker veld een dwarsbalkschild – heeft ook problemen opgeleverd. Van der Chijs schreef deze penningen aan Groningen toe, terwijl Puister ze niet voor Gronings hield omdat volgens hem deze uitvoeringswijze van het stadswapen nooit was voorgekomen.¹⁶ Het penningtype (Gr 4.1-3) past echter wonderwel in de Groningse reeks penningen uit de tijd waarin de stad rond 1430 zich als rijksstad opwerpt en de koninklijke adelaar naast het dwarsbalkschild gaat voeren. Het past ook in de periode, waarin Groningen naarstig op zoek is naar een nieuw muntbeeld dat een weerspiegeling was van het gevoerde politieke beleid en de ontwikkelingen in het Roomse Rijk. In minder dan tien jaar wordt diverse malen van wapenbeeld en spreuk gewisseld, hetgeen in 1437 uiteindelijk resulteert in het plaatsen van een datering, een dubbelkoppige adelaar met het dwarsbalkschild op de staart tussen de klauwen en de spreuk *Sit nomen Domini benedictum*. Als het onderhavige type penning uit één en dezelfde vondst afkomstig is als de Friese penning met drie bollen in de kwadranten (Fr 7.1), zou dit type Groningse penning inderdaad omstreeks 1430 kunnen zijn geslagen. In de collectie van het Groninger Museum bevindt zich een negentiende-eeuws muntkarton met penningen die de uitstraling hebben alle uit één vondst afkomstig te zijn. Zij komen uit de collectie-Quintus. Drie ervan,

waar Puister al op doelde, hebben het gedeelde wapen. Twee andere hebben de rijksadelaar met dwarsbalkschild op de borst. Voorts heeft de eerder beschreven Friese penning (Fr 7.1) erin gezeten, doch deze is als niet-Gronings in de vorige eeuw ontzamd. Als al deze penningen inderdaad uit één en hetzelfde vondstcomplex afkomstig zijn, is er een logische verbinding met het volgende penningtype.

Gr 4.1 Groningen, penning z.j. (circa 1430), koper, 12,5 mm, 0,12 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3141)

Gr 4.2 Groningen, penning z.j. (circa 1430), koper, 12,5 mm, 0,08 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3206k1)

Gr 4.3 Groningen, penning z.j. (circa 1430), koper, 12,5 mm (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3206k2)

Het type met de rijksadelaar met het dwarsbalkschild op de borst (Gr 5.1a-b) wordt zowel door Van der Chijs, Puister als Pannekeet en Cruysheer vermeld.¹⁷ De laatste drie auteurs geven een niet onderbouwde mogelijke periode van aanmunting rond 1500 aan. In die tijd blijkt het echter niet gebruikelijk om op munten en stadssignets (stadszegelstempels) het dwarsbalkschild op de borst van de rijksadelaar te plaatsen. Dat wordt wel gevonden op ongedateerde kromstaarten en halve kromstaarten – die door Puister te vroeg zijn gedateerd (circa 1425-1430) – alsmede op een nieuwe uitvoering van het stadszegel uit 1455.¹⁸ Mogelijk is dit wapenbeeld ook al op oudere uitvoeringen gebruikt, maar daarvan zijn helaas geen gegevens overgeleverd. De tweekoppige adelaar – ingevoerd na de keizerskroning van Sigismund III in 1433 – en het feit dat de stad in 1437 aanving haar munten te dateren, maken het aantrekkelijk om zowel de ongedateerde hele en halve kromstaarten alsook de betrokken penning in de periode 1433-1437 te dateren. Dit strookt met de datering van de munten in de vondst Norg 1995 (Noordenveld, Drenthe, verborgen in of na 1609), waarvan de oudste munten vanaf circa 1420 zijn geslagen en waarin ook een dergelijke penning zat.¹⁹ Het is overigens niet bekend of de jongste munt uit deze vondst – een *stüber* uit Kleef van 1609-1624) – daad-

werkelijk onderdeel uitmaakte van deze schatvondst. De voorlaatste munt is een groot van Karel V uit Brugge uit de periode 1545-1553. Een productie in de periode 1433-1437 strookt eveneens met het streven van de stad zich nadrukkelijk als Rijksstad te afficheren.

Gr 5.1a Groningen, penning z.j. (1433-1437), koper, 15 mm, 0,26 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3610)

Gr 5.1b Groningen, penning z.j. (1433-1437), koper, 15 mm (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3740)

Wat in de daaropvolgende veertig jaar aan penningen is geslagen, is nog onbekend. Vanaf het begin van het vierde kwart der vijftiende eeuw kan weer een beeld van de penningproductie in Groningen worden gegeven. Een penning met daarop de letters GRON blijkt goed in de emissieperiode 1476-1477 te passen omdat die letters ook in de kwadranten op jagers uit die jaren worden aangetroffen.²⁰ Door de grote overeenkomst met die jagers blijkt hier een exacte datering mogelijk.²¹

Gr 6.1 Groningen, penning z.j. (1476-1477), koper, 14 mm, 0,22 gram (foto: Jaap Buist, collectie GM, inv. GM 2017.0093, vondst Roden 2018)

Gr 6.2 Groningen, penning z.j. (1476-1477), koper, 14 mm, 0,55 gram (foto en collectie: Sietse de Boer, vondst Paesens-Moddergat 2018)

Wat er gedurende de rest van de vijftiende eeuw aan bekende penningen is geslagen, is wederom lastig aan te geven. De politieke situatie is als gevolg van de druk van op machtsuitbreiding gerichte Habsburgers, Geldersen en Saksers erg onzeker. Met de inhuldiging van graaf Edzard van Oost-Friesland in 1506 als beschermheer ontstaat tijdelijk weer wat rust hoewel de dreiging blijft bestaan. In de jaren 1507-1508 vindt in het kader van een munthervorming een overvloedige muntslag plaats. Er bestaan penningen en dubbele penningen met een zesstralige ster tussen de koppen van de adelaar. Het is onduidelijk wat de bedoeling van de sterren is geweest. Pannekeet en Cruysheer catalogiseerden dit type penning waarvan zij op niet nader omschreven gronden veronderstellen dat dit mogelijk het eerste type

penning van de stad Groningen is.²² Die ongefundeerde veronderstelling is inmiddels onhoudbaar gebleken. Voorts suggereren zij, dat de ster mogelijk verwijst naar het oude zegel van de Sint Maartenskerk waarop de kerk onder een sterrenhemel met zesstralige sterren staat afgebeeld.²³ Het is waarschijnlijker dat de munter gewoon zijn visitekaartje heeft afgegeven en de emissie met een sterretje heeft gemerkt. Op halve stuivers en dubbele plakken die gedurende het eerste kwartaal 1507 zijn geslagen door de muntmeesters Cornelis van Leiden en Johan Braems samen, komt namelijk het meesterteken zesstralige ster voor.²⁴ Het is op grond daarvan aannemelijker om de bewuste penningen aan die beide muntmeesters toe te schrijven. Aangezien de penningproductie in 1499 aan de Sint Maartenskerk was overgedragen, was het niet noodzakelijk om ook het Oost-Friese grafelijke wapen met de harpij erop af te beelden. De penningen dragen het dwarsbalkschild heraldisch naar rechts (visueel links) overhellend.

Zesstralige ster tussen de koppen, dwarsbalkschild heraldisch naar rechts hellend

Verreweg de meest voorkomende penningen hebben geen teken tussen de koppen, terwijl er een heraldisch naar rechts hellend dwarsbalkschild tussen de klauwen op de staart van de rijksadelaar staat. De introductie van dit type zou al vóór de schenking aan de Sint Maartenskerk in 1499 plaatsgevonden kunnen hebben, maar daarvoor zijn (nog) geen aantoonbare bewijzen. De stukken uit 1507 zijn op de keper beschouwd van hetzelfde type, behoudens de toevoeging van het meesterteken tussen de adelaarskoppen. De vele stempelvarianten wijzen op een bovenmatig grote productie, die vooral na 1499 heeft plaats-

Gr 7.1 Groningen, penning z.j. (1e kwartaal 1507), koper, 13 mm, 0,12 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3603)

Gr 7.2 Groningen, penning z.j. (1e kwartaal 1507), koper, 12,5 mm, 0,233 g (foto en collectie: Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. 1982-0023)

Gr 7.3 Groningen, penning z.j. (1e kwartaal 1507), koper, 13,48 mm, 0,203 g (foto en collectie: NNC, inv. NM-08194)

gevonden en die ononderbroken doorloopt tot na 1528 wanneer een nieuw stadszegel wordt ingevoerd met de letter G tussen de koppen. Maar ook dan blijft de productie hoog. Aangezien de stad tussen 1508 en 1560 geen muntmeesters heeft gehad, zijn ze door lokale metaalbewerkers gemaakt.²⁵ Aan de beeldenaars is te zien dat de ene stempelsnijder kundiger was dan de andere. Dat verklaart ook de veelheid aan stempelvarianten. De verschillen zitten hoofdzakelijk in de uitvoering van de vleugels van de adelaar: drie of meer vleugelpennen. Van dit gegeven is bij de catalogisering gebruik gemaakt. Binnen deze kaders blijken er veel varianten te bestaan. De diameter van de stukken in het Groninger Museum varieert tussen 12,5 en 14 mm, terwijl de massa's erg uiteenlopen van 0,11 gram als laagste tot 0,76 gram als hoogste met een gemiddelde massa van circa 0,30 gram. De stukken uit de Nationale Numismatische Collectie en van particulieren geven hetzelfde beeld. Met de beste wil van de wereld is op basis van de massa's in samenhang met de beeldenaars geen ouderdomsvolgorde te reconstrueren in de zin van hoe kleiner en lichter hoe jonger en hoe primitiever hoe ouder. Wel zouden stukken met dezelfde beeldenaar en ongeveer dezelfde massa uit één bepaalde reep muntmetaal kunnen komen vermits de diameters hetzelfde zijn. Helaas is dat nauwelijks nog na te gaan. Op Gr 9.9 staan tussen de koppen van de adelaar geen drie punten zoals Pannekeet & Cruysheer meenden te zien.²⁶

Drie vleugelpennen in beide vleugels

Gr 8.1 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14,02 mm, 0,377 gram (foto en collectie: NNC, 1988-0261)

Gr 8.2 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 12,5 mm, 0,20 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a23)

Gr 8.3 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,15 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a27)

Gr 8.4 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,17 gram (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Vier vleugelpennen in beide vleugels

Gr 9.1 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 12 mm, 0,37 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-0073)

Gr 9.2 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13,78 mm, 0,335 gram (foto en collectie: NNC, inv. 1988-0260)

Gr 9.3 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,527 gram (foto en collectie: NNC, inv. DNB-09377)

Gr 9.4 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,33 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a6)

Gr 9.5 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,14 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a8)

Gr 9.6 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,28 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a13)

Gr 9.7 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,28 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a16)

Gr 9.8 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,19 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a19)

Gr 9.9 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,19 gram, (foto: G.A.D. Zutphen, collectie Stedelijk Museum Zutphen, inv. M 2150, vondst Sint Walburgiskerk 1997)

Gr 9.10 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,34 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a18)

Gr 9.11a Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,41 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a20)

Gr 9.11b Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,28 gram (foto: Schulman b.v.)²⁷

Gr 9.12 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,32 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a25)

Gr 9.13 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,22 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a)

Gr 9.14 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,76 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3744)

Gr 9.15 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13,39 mm, 0,383 gram (foto en collectie: NNC, inv. NM-08196)

Gr 9.16 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,38 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 2007-0025)²⁸

Gr 9.17a Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13,83 mm, 0,323 gram (foto en collectie: NNC, inv. 1981-0701)

Gr 9.17b Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14,5 mm, 0,33 gram (foto: JMP2013, 141 G.01, vondst Deventer 20??)

Gr 9.18 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 12,9 mm, 0,16 gram (foto: JMP2013, 141 G.02, vondst Deventer 20??)

Gr 9.19 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,36 gram, (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Gr 9.20 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13,5 mm, 0,29 gram, (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Gr 9.21 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,31 gram, (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Vijf vleugelpennen in beide vleugels

Gr 10.1 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,59 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a12)

Gr 10.2 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, zonder bolholle rand (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a14)

Gr 10.3 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper verzilverd, 14 mm, 0,19 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a15)

Gr 10.4 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,30 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a17)

Gr 10.5 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,11 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a28)

Gr 10.6 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 14 mm, 0,11 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3743)

Vijf vleugelpennen in de rechtereulegelen vier in de linker

Gr 11.1 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,48 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a3)

Gr 11.2 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,17 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a22)

Gr 11.3 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,11 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a26)

Gr 11.4 Groningen, penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,27 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3608)

Zeldzaam zijn de beide typen met een vijfstralige ster zowel tussen de koppen als onder de adelaarsklauwen, of alleen onder de adelaarsklauwen. Het zijn vermoedelijk weer meestertekens waarmee emissies zijn aangegeven. Van der Chijs beschreef ze maar interpreteerde de beide sterren onder de adelaarsklauwen van het eerste type, vermoedelijk op basis van de onduidelijke tekening, als 'zwarte bollen of knoppen'.²⁹ Inderdaad prononceren de sterlichamen zo sterk dat de stralen minder goed zijn waar te nemen, maar ze zijn er wel (Gr 12.1-2). Er zijn echter nog meer misverstanden. Puister catalogiseerde het tweede

type zonder op de sterren te attenderen en bracht het eerste onder bij de penning zonder sterren.³⁰ Pannekeet en Cruysheer verhaspelden het eerste type met de dubbele penning Gr 23.1 onder abusievelijke referentie naar Van der Chijs 7.21 (bedoeld wordt Van der Chijs 8.21) en het tweede type met penningen met de letter G tussen de koppen onder abusievelijke verwijzing naar Van der Chijs 8.22 en Puister 1.510 en beeldden een penning af zonder G (Gr 9.16).³¹

In de Nationale Numismatische Collectie en in de collectie van de auteur bevinden zich dubbele penningen met een vijfstralige ster onder de klauwen en met de letter G tussen de koppen (Gr 25.1, 26.1). Deze stukken mogen beschouwd worden als een overgang van de penningen met de sterren naar die met alleen de letter G tussen de koppen. De typen met een ster tussen de koppen en/of onder de klauwen behoren daarmee tot de laatste emissie penningen, uit de periode 1499(?)–na 1528. Daarna werd ertoe overgegaan om alleen de letter G tussen de adelaarskoppen te plaatsen.

Vijfstralige ster onder de adelaarsklauwen

Gr 12.1 Groningen, penning z.j. (na 1528), koper, 13,5 mm, 0,20 mm gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3026a21)

Gr 12.2 Groningen, penning z.j. (na 1528), koper, 13,5 mm, 0,27 mm gram (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Vijfstralige ster onder de adelaarsklauwen en tussen de koppen

Gr 13.1 Groningen, penning z.j. (na 1528), koper, 14 mm, 0,19 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a7)

Gr 13.2 Groningen, penning z.j. (na 1528), koper, 13 mm, 0,23 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a10)

Gr 13.3 Groningen, penning z.j. (na 1528), koper, 14 mm, 0,26 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3135a)

Van der Chijs, Puister en Pannekeet en Cruysheer maken melding van meerdere stempelvarianten van penningen waarop tussen de beide koppen van de rijksadelaar de letter G is geplaatst. De laatste drie auteurs doen daarvoor enige dateringssuggesties die nogal variëren: 1540–1580 respectievelijk circa 1490–1520.³² Feit is echter, dat de stad ná 1528 (wanneer precies is helaas niet bekend) een nieuw zegelstempel liet vervaardigen met de letter G tussen de koppen dat in gebruik is geweest tot 1589.³³ Feit is ook, dat de stad grote invloed uitoefende op het aanzien van de beeldenaars op haar munten.³⁴

Zegel van stad Groningen, in groene was, 1577 (afbeelding uit: *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen*)

Het fenomeen G tussen de koppen is niet alleen terug te zien op penningen, maar ook op dubbele penningen, raadstekens (na 1572–1595) en magermannekes (1578–1591). Op grond hiervan kan deze groep penningen gerekend worden tot de laatste emissieperiode, die na 1528 begint en met de buitenomloopstelling en intrekking in 1563 (zie verderop in dit artikel) eindigt. De vele stempelvarianten van dit laatste type penning wijzen ook weer op een overvloedige productie.

G tussen de koppen, vier vleugelpennen in beide vleugels

Gr 14.1 Groningen, penning z.j. (na 1528–1563), koper, 14 mm, 0,38 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3206a.24)

G tussen de koppen, vier vleugelpennen in de rechtervleugel en zes in de linker

Gr 15.1 Groningen, penning z.j. (na 1528–1563), koper verzilverd, 14 mm, 0,12 gram, zonder bolholle rand (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-00XX)

G tussen de koppen, vijf vleugelpennen in beide vleugels

Gr 16.1 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper verzilverd, 14 mm, 0,12 (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-4031)

G tussen de koppen, vijf vleugelpennen in de rechtere vleugel en zes in de linker

Gr 17.1 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 14 mm, 0,16 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 2007-0029)³⁵

Gr 17.2 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 13,77 mm, 0,181 gram (foto en collectie: NNC, inv. NM-08195)

G tussen de koppen, zes vleugelpennen in de rechtere vleugel en vijf in de linker

Gr 18.1 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 14 mm, 0,13 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3604)

G tussen de koppen, zes vleugelpennen in beide vleugels

Gr 19.1 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 14 mm, 0,14 gram (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Gr 19.2 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 13 mm, 0,21 gram (foto: Jaap Buist, collectie auteur)

Gr 19.3 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 14 mm, 0,11 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000-3606)

Gr 19.4 Groningen, penning z.j. (na 1528-1563), koper, 13,93 mm, 0,118 gram, zonder bolholle rand (foto en collectie: NNC, inv. NM-08197)

De geschiedenis herhaalt zich: ook dubbele penningen

In een zich expanderende economie, al of niet in combinatie met koopkrachtvermindering van bestaande muntsoorten, ontstaat er al gauw behoefte aan grotere denominaties. Dat gebeurde bijvoorbeeld ook in de dertiende en

veertiende eeuw met de penning. Er werden sterlingen van drie penning geslagen en vervolgens dubbele sterlingen van zes penning, enzovoorts. Hetzelfde gebeurde met de, sinds 1499 kerkelijke, stad-Groningse penning. Er blijken ook dubbele penningen te zijn geslagen die niet in de catalogus van Pannekeet en Cruysheer zijn opgenomen. Zij blijken abusievelijk de dubbele penningen als enkele te hebben beoordeeld ondanks dat Puister ze correct als dubbele penningen had beschreven.³⁶ Daar dubbele penningen beduidend minder vaak worden aangetroffen dan enkele, zal de behoefte en dus ook de vraag ernaar waarschijnlijk gering zijn geweest. De enkele penningen waren immers in ruime overvloed beschikbaar.

Net als bij bepaalde penningemissies levert de datering van de dubbele penningen soms grote problemen op. In welke jaren precies en in welke hoeveelheden ze zijn geslagen blijft duister op één enkele keer na, waarover aanstonds meer. De invoering ervan heeft vermoedelijk na 1499 plaatsgevonden. De beeldenaars zijn min of meer hetzelfde als op de penningen: de tweekoppige adelaar met het dwarsbalkschild heraldisch naar rechts (visueel links) overhellend. Het eerste type dubbele penning (Gr 20.1) vertoont qua beeldenaar veel gelijkenis met de enkele penningen met vijf vleugelpennen. Van de drie bollen tussen de koppen, die Pannekeet en Cruysheer meenden te zien, blijkt bij nauwkeurige bestudering van het bewuste stuk – dat zij abusievelijk als een enkele penning beschrijven – geen sprake te zijn. Ook in de beschrijving van NUMIS-nummer 1003254, een enkele penning (0,28 gram) die in 1992 in Rheden is gevonden in plaats van in Apeldoorn, wordt over drie bollen niets gezegd.³⁷ Jammer genoeg wordt de NUMIS-beschrijving niet door een afbeelding ondersteund.

Gr 20.1 Groningen, dubbele penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 19 mm, 0,57 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.0074)

Daarnaast bestaat er van de muntmeesters Van Leiden en Braems ook een dubbele penning met het meesterteken zesstralige ster tussen de koppen en met het dwarsbalkschild heraldisch naar links overhellend (Gr 21.1). Het laatste is

waarschijnlijk te wijten aan een stempelsnijdersfout. Doordat er een stuk uitgebroken is, zal de oorspronkelijke massa vermoedelijk tussen 0,50 en 0,60 gram hebben gelegen.

Zesstralige ster tussen de koppen, dwarsbalkschild heraldisch naar links

Gr 21.1 Groningen, penning z.j. (1e kwartaal 1507), koper, 18,5 mm, 0,38 gram (foto: Mooie Muntjes, collectie auteur)

Op een derde type dubbele penning, nu met een bol tussen de koppen van de adelaar, heeft de adelaar vier vleugelpennen. De bedoeling van de bol tussen de koppen zou kunnen zijn om deze dubbele penning van de enkele te onderscheiden. Als dat inderdaad zo zou zijn, is het onduidelijk waarom dat bij type Gr 20.1 al niet is gedaan. Een merkteken van de munter behoort daarom eveneens tot de mogelijkheden. De tweekoppige adelaar heeft nu ook weer het dwarsbalkschild heraldisch naar links overhellend tussen de klauwen. Wellicht wederom een stempelsnijdersfout.

Bol tussen de koppen, dwarsbalkschild heraldisch naar links, vier vleugelpennen

Gr 22.1 Groningen, dubbele penning z.j. (1499-na 1528), koper, 19 mm, 0,52 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 2007.0027)³⁸

De volgende typen dubbele penningen hebben eveneens een bol tussen de koppen, maar het dwarsbalkschild heraldisch weer naar rechts overhellend zoals het hoort. Het aantal vleugelpennen varieert van vier tot vijf.

Bol tussen de koppen, wapen heraldisch naar rechts overhellend, vier vleugelpennen

Gr 23.1 Groningen, dubbele penning z.j. (1499-na 1528), koper, 19 mm, 0,43 gram (foto: Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 2007.0026)³⁹

Bol tussen de koppen, wapen heraldisch naar rechts overhellend, vijf vleugelpennen

Gr 24.1 Groningen, dubbele penning z.j. (1499-na 1528), koper, 19,06 mm, 0,636 gram (foto en collectie: NNC, inv. 1981-0700)

Dan is er het al eerder vermelde type met de letter G tussen de koppen en een vijfstralige ster onder de klauwen. Het mag worden beschouwd als het overgangstype naar penningen en dubbele penningen met alleen de letter G. De aanmaak van dubbele penningen met de letter G en sterren zal na 1528 hebben plaatsgevonden.

Letter G tussen de koppen, vijfstralige ster onder de klauwen, zeven pennen in de rechtervleugel en zes in de linker - overgangstype

Gr 25.1 Groningen, dubbele penning z.j. (na 1528), koper, 19,94 mm, 0,432 gram (foto en collectie: NNC, inv. DNB-09376)

Letter G tussen de koppen, vijfstralige ster onder de klauwen, zes vleugelpennen - overgangstype

Gr 26.1 Groningen, dubbele penning z.j. (na 1528), koper, 20 mm, 0,56 gram (foto: Jaap Buist, collectie auteur).

Letter G tussen de koppen, vijf vleugelpennen

Gr 27.1. Groningen, dubbele penning z.j. (na 1528-1556), koper, 19,4 mm, 0,51 gram (foto en collectie: NNC, inv. 1988-0262)

Letter G tussen de koppen, zes vleugelpennen

Gr 28.1 Groningen, dubbele penning z.j. (na 1528-1556), koper, zonder bolholle rand, 18,24 mm, 0,445 gram (foto en collectie: NNC, inv. NM-08191)

Op grond van het raadsbesluit van vrijdag 16 augustus 1560, waarbij werd besloten 'dat men der stad waepen allene up den starth van den arendt recht solden laten setten', is het verleidelijk om de exemplaren met een schuinstaand wapen vóór 16 augustus 1560 te dateren en met een rechtstaand wapen erna. Het besluit betrof echter alleen nieuwe stuivers en halve stuivers en geen dubbele penningen.⁴⁰

Titelblad van een kopie van het Groningse stadboek, 1556 (afbeelding 38 uit: *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen*)

Op de oudst bekende gekleurde tekening van het stadswapen op een kopie van het Groningse stadboek uit 1556 staat het schild rechtop op de staart van de adelaar.⁴¹ Bij de ouderdomsbepaling van dubbele penningen met een rechtopstaand wapen mag daarom niet zonder meer uitgegaan worden van eerdergenoemd raadsbesluit. Blijkbaar raakte dat besluit al snel in de vergetelheid. In 1577, 1580 en 1584 zijn plakken geslagen met daarop de rijksadelaar weer met een schuinstaand wapen tussen de klauwen.⁴²

Letter G tussen de koppen, rechtopstaand wapen

Van een geheel afwijkend type is de dubbele penning met de letters G R ter weerszijden van het rechtopstaande dwarsbalkschild.⁴³ In hetzelfde jaar waarin de enkele penning werd ingetrokken, kreeg goudsmid Hinrick Munninck op 23 juli 1563 toestemming om dubbele penningen

Gr 29.1 Groningen, dubbele penning z.j. (1556-1562), koper, 20 mm, 0,5 gram (foto: Jaap Buist, vondst Groningen 1996, Oude Boteringstraat 43-45, nummer 16)

te slaan, waarvan er 213 stukken uit een Keuls pond (= 468 gram) moesten gaan. Dit komt neer op 2,197 gram per stuk.⁴⁴ Hij sloeg voor 10 stuiver (= 240 stuks) en kreeg daarvoor 2 stuiver 6 penning. Wat hij aan het geleverde koper verdiende, mocht hij behouden.⁴⁵ De letterlijke tekst luidt: 'Vrijdach, den 23 Julii 1563. Hinrick Munninck den goltsmit, de twee penninck munte toegestaen ende sullen 213 stucken op een Kols punt gaen ende sall hebben voer iider punt penningen, 10 stuver, hefft ergo voer dat maecten 2 stuver ende ses penningen, behalven wes he noch ant rouwe koper ghewinnen kan'.

Opmerkelijk is, dat in de muntopdracht gesproken wordt van ponden in plaats van marken. Het is de enige keer dat dit in de Groningse muntordonnanties is aangetroffen. Koper werd per punt of pond verhandeld (1 pond = 2 mark). Een massa van 2,197 gram per stuk wijkt erg af van de massa's van teruggevonden stukken. Vermoedelijk heeft de stadssyndicus zich verrekend bij de omrekening van marken naar ponden. Hij heeft kennelijk in gedachten gehad dat een mark gelijk was aan twee pond in plaats van andersom wat een verrekening met de factor vier opleverde. Een kwart pond (= halve mark werks) geeft een massa van 0,549 gram per stuk wat globaal overeenkomt met de massa's van de teruggevonden dubbele penningen (Gr 30.1a-b). De determinatie van de dubbele penning Gr 30.1c uit NUMIS is verricht naar de kennis van dat ogenblik en aan de hand van een ingezonden digitale foto, waardoor metaal soort, diameter en massa niet kloppen. Reden waarom die gegevens bij de afbeelding tussen haakjes zijn geplaatst.

Hoewel de stadsregering aan de misstanden rond de penning in 1563 (zie verderop in dit artikel) een einde had gemaakt en de regie weer in eigen handen had genomen, heeft zij kennelijk niet zo ver willen gaan om de Sint Maartenskerk ook gelijk maar het recht tot het produceren van

dubbele penningen te ontnemen. De bedevaart naar de Sint Maartenskerk met een relik van Sint Jan was een toeristische trekpleister van groot economisch belang. Het geringe aantal aanwezige dubbele penningen vormde voor de geldcirculatie waarschijnlijk geen bedreiging. De oplage is bewust beperkt gehouden om een herhaling van de situatie met de penningen te voorkomen. Ze waren vooral bestemd voor gebruik in de kerk en niet voor daarbuiten. Het is vermoedelijk ook de laatste keer dat er dubbele penningen zijn geslagen. De koopkracht van de dubbele penning zal waarschijnlijk spoedig al zo gering zijn geworden, dat kerkelijken geacht werden ook wel grootkens (= ½ plak = 4 penning) te kunnen offeren. De Opstand in 1568 zal daaraan zeker hebben bijgedragen. De nieuwe 'penningskes der weduwe'?

Gr 30.1a Groningen, dubbele penning z.j., (1563), koper, 18,5 mm, 0,55 gram (foto en collectie: Klaas Veenstra, vondst Wierum (Friesland) 2017)

Gr 30.1b Groningen, dubbele penning z.j. (1563), koper, 18,5 mm, 0,57 gram (foto en collectie: NNC, inv. 1982-0244)

Gr 30.1c Groningen, dubbele penning z.j. (1563), [zilver, 20 mm, 0,01 g] (vondst Zeegse 2017, gemeente Aa en Hunze, NUMIS 1130203). De gegevens tussen de rechte haakjes zijn onzeker

Concordantielijst

		penning
Van der Wis	Van der Chijs, plaat	Puister
Gr 1.1	-	-
Gr 2.1	19,1	1,506
Gr 3.1	19,9	1,507
Gr 4.1	19.4-7	-
Gr 5.1a-b	19.11-12	1,508
Gr 6.1-2	-	-
Gr 7.1-3	-	afbeelding bij 1.510
Gr 8.1-3	8,25	-
Gr 9.1-21	8.12, 16, 18-20, 23-24; 19.14	1,509
Gr 10.1-6	8.17; 22.4	1,509
Gr 11.1-4	22,5	1,509
Gr 12.1-2	8,21	1,509
Gr 13.1-3	8,22	1.510 met onjuiste referentie, zie Gr 7.1-3
Gr 14.1	-	-
Gr 15.1	8.13-14	1,511
Gr 16.1	8,15	abusievelijke referentie bij 1.511, zie Gr 15.1
Gr 17.1-2	-	-
Gr 18.1	-	-
Gr 19.1-4	-	-
		dubbele penning
Gr 20.1	8,1	1,502
Gr 21.1	-	-
Gr 22.1	22.2-3	1,504
Gr 23.1	-	-
Gr 24.1	-	1,503
Gr 28.1	8.9 en 11	1,505
Gr 29.1	-	-
Gr 30.1a-c	-	1.501 (exemplaar 30.1b)

Met dank aan de conservatoren van het Groninger Museum, de Nationale Numismatische Collectie (NNC) bij De Nederlandsche Bank en het Stedelijk Museum Zutphen alsmede aan de in dit artikel genoemde personen voor hun bereidwillige medewerking bij het verstrekken van collectiegegevens en fotomateriaal.

Noten

1. Wis, Jan C. van der (2020) Van tweezijdig naar enkelzijdig. De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen, in: *De Beeldenaar* 44-3, 120-126.
2. Puister, A.T. (1986) Groningse stedelijke munten, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73, 5-72, specifiek 40.
3. Pannekeet, Kees & Anton Cruysheer (2013), Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100, 59-127, specifiek 88 [met abusievelijke verwijzing naar Van der Chijs (1854), 451]; Van der Chijs (1855), 453 voetnoot 1.
4. Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland Groningen en Drenthe van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend (Haarlem)* plaat 19.26; Puister, 1986: 12, nummer 1.104.
5. Puister, 1986: 11.
6. Schuitema Meijer, A.T. & W.K. van der Veen (1965) *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen* (Groningen) 34 afbeelding 22 en 35.
7. Henstra, D.J. (1999) *The Evolution of the money standard in medieval Frisia. A treatise on the history of money account in the former Frisia (c.600-c.1500)* (Hilversum) 111-112.
8. NUMIS 1139785; PAN-00024584.
9. Puister, 1986: 43, nummer 1.506; Van der Chijs, 1855: 454, plaat 19.10.
10. Bom, G. Theod & Zoon (18 december 1882) *Catalogus eener uitmunten verzameling munten [...] Verzameld en nagelaten door wijlen den WelEd. Gestr. Heer Mr. J.H. Quintus, te Groningen [...]* (Amsterdam) 20, kavel 478.
11. Van der Chijs, 1855: 454.
12. Van der Chijs, 1855: plaat 19.9; Puister, 1986: 43, nr 1.507.
13. Puister, 1986: 43, nummer 1.507.
14. Van der Chijs, 1855: plaat 19.9; Puister, 1986: 43, nr 1.507.
15. Puister, 1986: 12-13, nummers 1.105-1.107, 1.109.
16. Van der Chijs, 1855: 454, plaat 19.4-7; Puister, 1986: 41.
17. Van der Chijs, 1855: 454, plaat 19.11/12; Puister, 1986: 43, nummer 1.508; Pannekeet & Cruysheer, 2013: 116, nr G.03.
18. Schuitema Meijer & Van der Veen, 1965: 44-45; Puister, 1986: 15 nummers 1.201-1.202 en 17 nummers 1.209-1.210.
19. NUMIS 1021417; Pannekeet & Cruysheer, 2013: 116 nr G.03.
20. Puister, 1986: 26, nummer 1.255.
21. Wis, J.C. van der (2020) Het fenomeen GRON, in: *De Beeldenaar* 44-1, 9-11.
22. Pannekeet & Cruysheer, 2013: 117, nr. G.04.
23. Ibidem.
24. Wis, J.C. van der (2012) De muntschat van het Boterdiep, in: *Hervonden Stad* 17, 109-132, specifiek 126-127; Puister, 1986: 36, nummers 1.304-1.305.
25. Wis, J.C. van der (2018) Hoe stad-Groningse muntmeesters werden geboren en jaartallen konden ontstaan, in: *De Beeldenaar* 42-5, 219-226.
26. Pannekeet & Cruysheer, 2013: 118, nummer G.07.
27. Schulman b.v. (maart 2020) *Veiling 362* (Amsterdam) kavel 1932; Künker, Fritz Rudolf (2007) *The De Wit collection of medieval coins. 1000 years of European coinage. Part 1. Migration period, Merovingians, Carolingians, France, Scandinavia and the Netherlands. Auktion 121* (Osnabrück) kavel 956; Holleman Munten Enschede 1988 (vondst regio Elburg-Hattum).
28. Künker, 2007: kavel 957; Künker, Fritz Rudolf (maart 1988) *Katalog zur 11. Auktion* (Osnabrück) kavel 3225.
29. Van der Chijs, 1855: 452, plaat 8.21-22.
30. Puister, 1986: 43 nummer 1.510 respectievelijk 1.509.
31. Pannekeet & Cruysheer, 2013: 119, nummer G.011.
32. Van der Chijs, 1855: plaat 8.13-15; Puister, 1986: nummer 1.511; Pannekeet & Cruysheer, 2013: 117-118 nummers G.05-06 en 120 nummers G 12-13.
33. Schuitema Meijer & Van der Veen, 1965: 53.
34. Formsma, W.J. & R. van Roijen (1964) *Diarium van Egbert Altling 1553-1594* (s-Gravenhage) 104, Vrijdach 16 Augusti 1560; Schuitema Meijer & Van der Veen, 1965: 50 en noot 39.
35. Künker, 2007: kavel 954; Kricheldorf (juli 2002) *Münzen und Medaillen. Auktion 47* (Freiburg), kavel 556; collectie Cernak, Wenen; Schulman, Laurens (april 1995) *Veiling 14* (Bussum) kavel 1157, collectie F. Herweijer.
36. Pannekeet & Cruysheer, 2013: 118-119 nummers G.08-G10 en 121 nummer G14; Puister, 1986: 42 nummers 1.501-5.
37. Pannekeet & Cruysheer, 2013: 118, nummer G.08, abusievelijk 'penning' en vindplaats Apeldoorn; Puister, 1986: 42 nummer 1.503.
38. Künker, 2007: kavel 955; Henzen, G. (juni 1999) verkooplijst (Amerongen) nummer 945 (vondst Deventer).
39. Künker, 2007: kavel 954; Künker, 1988: kavel 3223.
40. Formsma & Van Roijen, 1964: 104, Vrijdach 16 Augusti 1560.
41. Schuitema Meijer & Van der Veen, 1965: 61-63.
42. Puister, 1986: 58, nummer 1.629; het jaartal 1580 werd in 1992 in de Pelsterstraat (vondstnummer 15/2) in Groningen gevonden.
43. Puister, 1986: 42, nummer 1.501.
44. Nipper, G.J.C. (2004) 18 eeuwen, in: *Met en wegen in de Lage Landen* (Zutphen) 84.
45. Formsma & Van Roijen, 1964: 127, Vrijdach, den 23 Julii 1563.

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging
van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl

info.ibns@gmail.com

Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

In memoriam

Dim Verschoor (1952-2020)

Op 5 maart jongstleden overleed Dim Verschoor in het universitair medisch ziekenhuis van Pisa. Dim was sinds 1984 een actief lid van ons genootschap.

Bedrijfsfilosofie

Samen met zijn tweelingbroer richtte Dim op 1 juli 1984 de Munthandel Verschoor vof op. Na enkele jaren begonnen de broers Verschoor zich meer en meer toe te leggen op de handel in historie- en familiepenningen, waarbij het bedrijf in binnen- en buitenland een reputatie opbouwde waar het bijzondere gouden penningen uit het tijdvak van de Republiek der Verenigde Nederlanden betrof. Zonder daarbij overigens andere deelgebieden te verwaarlozen, zoals blijkt uit de muntvondst Brouwershaven 2000, die door de firma werd verhandeld én gepubliceerd.

De broers hanteerden daarbij een even heldere als logische bedrijfsfilosofie, die samengevat op het volgende neerkomt: als je de waarde van een voorwerp wilt bepalen, bijvoorbeeld om iets te kopen of te verkopen, dan moet je weten wat het is. Research kan de waarde van een voorwerp vermeerderen. Uiteraard heeft waarde ook een subjectieve component: voor de een heeft een bepaald stuk een grotere waarde dan voor de ander. Om die reden hield Munthandel Verschoor zich ook proactief bezig met de vraag waar een bepaald stuk het beste thuishoorde: als je als handelaar iets koopt, is het goed om te weten wie er belangstelling voor heeft.

Een duidelijke taakverdeling was een logisch voortvloeisel van deze bedrijfsfilosofie: terwijl Dim zich wijdde aan de handel in munten en penningen, legde Henk een indrukwekkende numismatische bibliotheek aan, die alleen onderdeel voor die van de Nationale Numismatische Collectie van de Nederlandsche Bank. Het maakte Munthandel Verschoor tot een goed geoliede machine, waarbij een telefoontje – ‘... kun jij

Dim Verschoor op de Coinex te Londen
(foto: Henk Verschoor)

jaargang x van tijdschrift y voor mij meenemen’ – altijd volstond. Dims kundig oordeel, zijn scherpe blik en een encyclopedisch geheugen en Henks achtergrond- en literatuurkennis, gecombineerd met durf en de bereidheid om gecalculerde risico’s te nemen maakten dat de geoliede machine uitgroeide tot een numismatische succesformule. In 2003 werd de firma lid van de IAPN (International Association of Professional Numismatists). Het lidmaatschap van deze vereniging is alleen voorbehouden aan hen die beschikken over een uitzonderlijke numismatische kennis en bijdragen aan de ontwikkeling ervan. Munthandel Verschoor was ook vele jaren aanwezig op de internationale muntenbeurzen in Londen (Coinex) en New York (NYINC). Voor de numismatische wereld waren de broers

Christoffel Adolphi (voorzijde) en Pierre Aury (keerzijde), *Moord op de Gebroeders De Witt in 1672. 1677, goud, 72 mm, 182,51 gram* (foto R. Brandon, Den Haag)

Verschoor belangrijke sponsors. Voor verzamelaars, onderzoekers en geïnteresseerden waren zij een vraagbaak, waarop nooit tevergeefs een beroep werd gedaan.

Kwaliteit

Munthandel Verschoor richtte zich op kwaliteit, op bijzondere, zeldzame en duurere stukken. En dat bracht ook een bepaalde verantwoordelijkheid met zich mee, waarvan beide broers zich zeer sterk bewust waren. Bij sommige stukken is het historisch belang groter dan het numismatische; die maken deel uit van het nationale erfgoed. Zo 'repatrieerde' Munthandel Verschoor verschillende belangrijke stukken. Recente voorbeelden zijn de Erasmuspenning door Quinten Massijs (voor het laatst op de markt in 1938, thans collectie Teylers Museum) en de gouden penning op de installatie van Willem V in de Orde van de Kousenband (voor het laatst op de markt in 1923, thans in de collectie van de Stichting tot Instandhouding van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden, in beheer bij Paleis Het Loo Nationaal Museum).

En toch was de munthandel voor geen van beiden het hoofdberoep. Dim werkte sinds 1984 als Financieel Directeur bij Struik en Hamerslag Yacht Interiors and Refits in Strijen. In 2018 ging hij er met pensioen. Het was zijn bedoeling om zijn tijd te verdelen tussen Strijen en Italië, waar hij met zijn partner Alida in de nabijheid van Viareggio verbleef. Dim wijdde zich aan numismatische studies. Hij wilde de enorme kennis die hij in de loop der tijd had verworven met anderen delen, erover schrijven en publiceren. Over de vredespenningen van de stad Amsterdam en over de fraaie penning met de beesten op de moord op de gebroeders De Witt. Maar de ziekte die zich in 2019 openbaarde, gooide roet in het eten. Na korte tijd in Nederland onder behandeling te zijn geweest, vertrok Dim naar Italië, waar hij werd behandeld in het universitair medisch centrum van Pisa. Uiteindelijk mocht hem dat niet baten.

Met Dim Verschoor verliest de numismatische wereld een vooraanstaand numismaat. Persoonlijk verlies ik een goede vriend met wie ik in de afgelopen 25 jaar een heel bijzondere band heb opgebouwd.

Hanneke Mols-van Gool (1933-2020)

Op 6 februari van dit jaar overleed Hanneke Mols-van Gool, een markante beeldhouwer en penningkunstenaar, in de leeftijd van 86 jaar. Zij maakte in de jaren negentig haar eerste kleine sculpturale objecten die zij penningen noemde. Dat waren allemaal unica die opvielen door technisch vakmanschap en speelsheid van de abstracte compositie. In 1995 ontwierp de kunstenaar in opdracht van de Vereniging voor Penningkunst de *Bevrijdingspenning* en verwierf daarmee een vaste plek in de Nederlandse wereld van de penningkunst. Onafgebroken vanaf het jaar 2000 tot en met 2018 nam zij met haar werk deel aan de Nederlandse inzending van penningen op de internationale FIDEM-tentoonstellingen en droeg zo in grote mate bij aan het sterke imago van de Nederlandse penningkunst wereldwijd.

Hanneke Mols-van Gool, *Dwarstligger*. 2013, diabas en ijzer, 90 x 85 x 75 mm (foto: Eva Mols)

Museum Beelden aan Zee eerde deze kunstenaar van 15 december 2017 tot 4 maart 2018 met een tentoonstelling over penningen onder de titel *Zoeken naar de grenzen van de steen*, waarbij een apart concept werd toegepast. De opbouw ging vanuit de wijze zoals Hanneke Mols-van Gool werkte, namelijk intuïtief en denkend vanuit materie. De beweging van meanderen werd als uitgangspunt genomen, meanderen door een landschap van uiteenlopende steenvormen en kleuren. Naar aanleiding van deze tentoonstelling verscheen in *De Beeldenaar* 42-1 een uitgebreide bijdrage over de kunstenaar en haar werk.¹

Hanneke Mols-van Gool (foto: Eva Mols)

Hanneke Mols-van Gool was 'tot de laatste avond observerend en in verwondering', voor haar was beeldhouwen 'levensbehoefte, noodzaak en bron van haar leven'. Wij zullen haar integere en vriendelijke aanwezigheid en haar werk enorm missen.

Noot

1. Pol-Tyszkiewicz, Jadwiga (2018) Hanneke Mols-van Gool. De *grande dame* van de abstracte penning, in: *De Beeldenaar* 42-1, 26-28.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

catawiki

Unieke munten geselecteerd door onze experts

Ontdek elke week meer dan 2000 munten en bankbiljetten, zorgvuldig geselecteerd door onze gepassioneerde en toegewijde experts.

catawiki.nl

Promotie Chris Teulings

Op donderdag 14 november 2019 promoveerde Chris Teulings aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op het proefschrift *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden*.

Lekenpraatje

Onder enorme belangstelling vond de openbare verdediging van het proefschrift van Teulings plaats in de aula van de Vrije Universiteit, ten overstaan van de promotiecommissie van de Faculteit der Geesteswetenschappen, met als promotor prof. dr. C.A. Davids en copromotor prof. dr. J.M.W.G. Lucassen. In het lekenpraatje begon Teulings met een korte toelichting op de vier elementen van de titel van zijn proefschrift. Met de term Noordelijke Nederlanden bakende hij het onderzoek geografisch af en ook in tijd. Hij onderzoekt met name de zeventiende en achttiende eeuw. Met ambachtsgilden worden organisaties bedoeld met leden in specifieke beroepen, die erkend waren en een monopolie bezaten. Met de term gildepenningen wordt duidelijk gemaakt dat het onderzoek zich op dit type penningen focust. Hun rol, ten slotte, is dat wat de promovendus onderzocht. De functie van presentie bij gildebegrafenissen bleek veruit de belangrijkste. Tijdens de verdediging en in het proefschrift werd het hoe en waarom van deze functie duidelijk.

Twee vragen stonden centraal in het onderzoek. Allereerst hoe het gebruik van gildepenningen bijdroeg aan het oplossen van organisatorische uitdagingen van ambachtsgilden en ten tweede waarom er juist penningen werden gebruikt. In de eerste vraag zit een veronderstelling die in het antwoord door Chris Teulings werd ontkracht. Hij legde namelijk uit dat het gebruik van gildepenningen een goede organisatie vereiste. De gildepenningen waren dus niet de

De promovendus houdt zijn aandacht erbij (foto: Etko Cretier)

oorzaak maar een gevolg van goede organisatie. Het beantwoorden van de tweede vraag was lastig, want er waren zeker ook alternatieven. Dit blijkt uit het gegeven dat niet alle ambachtsgilden gildepenningen uitgaven. Het woord 'toeval' klonk daarom dit uur meerdere keren.

Teulings vergezeld van zijn paranimfen (foto: Etko Cretier)

Bul-uitreiking
(foto: Jeroen
van Gessel)

Hora est

Na deze uiteenzetting begonnen de vragen. Alle commissieleden waren zeer onder de indruk van het lijvige werk en de grote database met maar liefst circa 8.800 gildepenningen. Toch hadden ze – uiteraard – pittige vragen in petto, veelal toegespitst op de methodologie. De interessegebieden van de commissieleden waren duidelijk herkenbaar in de vragen.

De eerste vraag werd gesteld door prof. dr. Maarten Prak, hoogleraar Sociale en Economische Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Deze borduurde naadloos voort op het lekenpraatje. Welke alternatieven waren er? Gildepenningen werden immers niet overal gebruikt. Hoe belangrijk waren ze eigenlijk? Wat vertelt de afwezigheid? Voor het beantwoorden van deze eerste vraag schakelde Teulings zijn paranimfen, Frits de Leeuw en Willem Naves, in. Maar wie had ook alweer de even- en wie de oneven bladzijden voorbereid? Een passage op bladzijde 51 was volgens de promovendus essentieel en diende voorgelezen te worden. Chris Teulings gaf vervolgens ruitertlijk toe dat er heel veel alternatieven waren, en lichtte het statiegeldsysteem toe. Dit alles is de aanloop naar zijn stelling dat het werken met gildepenningen alleen kon bij goed georganiseerde gilden. In het waarom noemde Teulings culturele invloed en 'goed voorbeeld doet volgen'. De opponent wilde nog even stellen of het dus toch toeval was. Teulings antwoordde luid en duidelijk met 'absoluut'.

Prof. dr. Panos Iossif, bijzonder hoogleraar numismatiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen, stelde de tweede vraag. In het Engels gaf Iossif zijn kijk op de methodologische aanpak. Hoewel het aantal van 8.800 gildepenningen in de database groot en indrukwekkend is, wilde hij toch weten of dit een representatieve *sample* is. Hij had een meer statistische, wiskundige aanpak verwacht, ook voor wat betreft de schatting van de totale omvang van de oorspronkelijke penningen. Teulings legde uit hoe hij het totale aantal heeft ingeschat, maar onderstreepte ook dat het lastig blijft, omdat het moeilijk is om het aantal gilden – en dan vooral hun aantal leden – te bepalen en derhalve ook het aantal gildepenningen (waardoor het toepassen van een precies uitgewerkte statistische methode een verkeerde indruk van de nauwkeurigheid zou wekken). Veel archieven zijn helaas verloren gegaan.

De derde vraag stelde prof. dr. Johan Dambruyn, Rijksarchivaris in België. Hij roemde met name de institutionele en sociale aspecten van de studie, om vervolgens een vraag te stellen over het comparatieve aspect. Op basis van de titel zou hij een vergelijking hebben verwacht, bijvoorbeeld met de Zuidelijke Nederlanden. Behendig beantwoordde Teulings de vraag, door toe te geven dat hij wellicht het gebruik van gildepenningen in de Zuidelijke Nederlanden heeft onderschat en dat hij aan het eind van het proefschrift inderdaad aanbeveelt om nader onderzoek te doen naar de Zuidelijke Nederlanden.

Bul-uitreiking (foto: Jeroen van Gessel)

Vraag vier werd gesteld door dr. Sandra Bos, docent Bestuurskunde aan de Hogeschool van Amsterdam. De vierde opponent legde een koppeling tussen gildepenningen en verzekeringen in gildeverband. Ze vroeg zich af of er sancties en groepsdruk nodig waren. Was de penning een middel van solidariteit? En was er ook een financieel gewin? Volgens de promovendus was het financiële gewin door uitgifte van gildepenningen voor gildes gering; wat dat betreft achtte hij boetes belangrijker. Een vergelijking met verzekeringen heeft hij tijdens zijn onderzoek niet gedaan.

Prof. dr. Fred van Lieburg, hoogleraar Religiegeschiedenis aan de VU Amsterdam, stelde de vijfde vraag. Zijn oog was gevallen op de woorden 'glad ijs' en 'een vermoeden', wanneer de promovendus schrijft over een combinatie van onder andere een calvinistisch cultuurlandschap en een sterke penningtraditie om de beperkte verspreiding van gildepenningen te duiden. Hij wilde daarom weten hoe de promovendus de calvinistische factor ziet. Was dit ook toeval? Terwijl de promovendus aan het antwoord begon en een verband legde tussen calvinisme en de soberheid van de gildebegravenissen, konden de mensen in de zaal het gerinkel van de staf van de binnentredende pedel al horen. *Hora est*. Over de rest van het antwoord dat Teulings wilde geven kunt u ongetwijfeld navraag bij hem doen.

Doctor Teulings

Na een kwartier van beraad kwamen de kandidaat, diens paranimfen en de promotiecommissie terug. Chris Teulings kreeg het diploma overhandigd van zijn promotor Davids. In de *laudatio* kreeg de zaal een inkijkje in het lange onderzoeksproces, dat de kersverse doctor Teulings met 'Zwitserse precisie' orkestreerde. Nieke, zijn vrouw, sloot zich aan bij het cortège en de aanwezigen volgden. Er vormde zich een lange rij om de jonge doctor te feliciteren.

Onder genot van een hapje en drankje konden de vele belangstellenden, onder wie het voltallige huidige bestuur en vele voormalige bestuursleden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, evenals diverse gasten uit het buitenland, Teulings persoonlijk de hand schudden. Ook kon het academisch proefschrift, een lijvig boekwerk dat juist vóór de promotie gereedkwam, door belangstellenden worden aangeschaft en eventueel van een persoonlijke opdracht door de promovendus worden voorzien. Velen maakten van deze mogelijkheid gebruik, zodat hij nog de hele middag met zijn pen in de weer was. Het was al donker toen de laatste gasten zich huiswaarts begaven.

Wilfried Put

Boekbespreking

Onlangs verscheen een fraai vormgegeven monografie, gelardeerd met prachtige foto's, over het leven en oeuvre van beeldhouwer, penningmaker en tekenaar Wilfried Put (1932-2016).

De samensteller van het werk is Puts levenspartner, Da van Daalen. Samen hebben ze de eerste hand gelegd aan het werk, maar door Puts overlijden in 2016 moest Da van Daalen alleen doorpakken. Zij kreeg daarbij steun van diverse mensen.

Put studeerde aan de Rijksakademie, waar hij werd opgeleid door Piet Esser, Paul Grégoire en Cor Hund. Het eerste artikel, door Da van Daalen, gaat in op de jeugd van Wilfried Put. Zij geeft een boeiend, met anekdotes doorspekt beeld van de jonge jaren van Put. In het direct daaropvolgende artikel wordt Wilfried Put als beeldhouwer gepresenteerd. De schrijver, Lot Fakkeldij, plaatst Put in de context van zijn tijd. Daarbij vergeet ze niet om naast Puts grote werk – hij heeft zo'n 70 beeldhouwwerken gemaakt – ook licht te werpen op zijn kleine werk, waaronder ruim 60 penningen. Ze omschrijft zijn werk als eigentijds-realistisch, met krachtige composities en een heldere opbouw van volumes. Bij het grote publiek is Put vrij onbekend. Dit wijt zij aan Puts bescheidenheid en geringe ambitie om carrière te maken.

Verreweg het grootste deel van de monografie wordt in beslag genomen door de beschrijving van de kunstvoorwerpen van Puts hand. Achtereenvolgens worden de beelden (pp. 29-75), tekeningen (pp. 77-101) en penningen (pp. 102-121) beschreven. De foto's zijn in kleur en krijgen alle ruimte. In veel gevallen zijn ze zelfs paginagroot afgebeeld. Op pagina's 122-153 volgt een catalogus van Puts beelden en penningen. De tekeningen zijn achterwege gelaten; deze bleken te omvangrijk en te gefragmenteerd om te catalogiseren. De publicatie wordt afgesloten met Puts CV, een bibliografie over zijn kunstwerken en een register met persoonsnamen.

Gelukkig komen de penningen niet alleen achterin het werk aan bod. Door het hele werk komt de lezer mooie penningfoto's tegen. Het boek kent een frisse opmaak en nodigt uit tot nadere bestudering. Daarbij is het uiteraard ontzettend fijn dat het oeuvre van deze belangrijke naoorlogse kunstenaar is vastgelegd voor de toekomst. Dit boek is een *must* voor de geïnteresseerden in moderne beeldhouwkunst en penningkunst. Het is te hopen dat meer medailleurs dit voorbeeld gaan volgen.

Meer informatie over het werk van Wilfried Put en de monografie is te vinden op de website www.wilfriedput.nl. Da van Daalen (samenstelling), met bijdragen van Da van Daalen en Lot Fakkeldij, *Wilfried Put 1932-2016. Beelden. Tekeningen. Penningen*. Van Spijk Art Books, Venlo, ISBN 9789062167609, NUR 642, 160 pagina's, 28 x 22,5 cm, €29,50.

Numismatisch Speurwerk 60

Oplossingen

Ondanks een tsunami aan vrije tijd bij het overgrote deel van onze lezers zijn er op *Numismatisch Speurwerk 59* geen reacties binnengekomen.

Nieuwe vragen

Ongebruikelijke instempelingen op provinciale munten vormen het onderwerp van de nieuwe vragen. Een korte omschrijving van alle drie volgt hieronder. Reeds vele deskundige verzamelaars hebben hun tanden gezet in de vragen: 'wie, wat en waarom'. Nu is het de beurt aan de geachte lezer. De eerste instempeling is aangebracht op een dubbele stuiver uit 1616 en lijkt op een naar links wandelend persoon met stok(?) over zijn rechterschouder. De persoon heeft tamelijk wijde broekspijpen. Instempelingen 2 en 3 zijn identiek; een kruis, zichtbaar gemaakt door vier vierkante 'punches'. Nummer 2 is aangebracht op een *deutgen* van Utrecht (1516-1521). Nummer 3 op een oord van Holland (1574-1579). Opvallend is het relatief grote tijdsverschil tussen de twee munten.

Overijssel?, dubbele stuiver met ovale klop. 1616, zilver

Utrecht, deutgen. 1516-1521, koper

Holland, oord. 1574-1579, koper

Penning met ruiter en KBN

Als laatste een penning. Deze toont een ruiter naar links; het paard loopt of draaft. Op de keerzijde staan slechts drie letters ingekrast, die zijn meegegoten: KBN. Van deze bronzen gietpenning is de diameter helaas onbekend. Wie zou de medailleur kunnen zijn? En in welke periode vervaardigd?

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties kunt u sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan Wiebe Nijlusing, Jan van der Wis, Janjaap Luijt en Seine Schoemaker.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Algemene ledenvergadering 2020

Vanwege de landelijke maatregelen rondom de coronapandemie is het nog onduidelijk wanneer de algemene ledenvergadering 2020 kan plaatsvinden. U wordt per e-mail op de hoogte gehouden. Leden van wie het e-mailadres bij het bestuur niet bekend is ontvangen de informatie per post; met oog op kostenbesparing vragen we hen om het e-mailadres via het contactformulier op de website op te geven. Het VPK-bestuur wenst iedereen sterkte in deze uitzonderlijke tijd.

Hanneke Mols-van Gool (1933-2020)

Het bestuur vernam dat de beeldhouwer/penningmaker Hanneke Mols-van Gool op 6 februari overleden is. In opdracht van de VPK maakte zij de jaarpennig 1995, de *Bevrijdingspennig*. Hanneke was een gepassioneerde beeldhouwer die in haar beelden en handzame sculpturen natuursteen combineerde met metaal in een volstrekt eigen vormgeving. We zullen Hanneke als persoon, als beeldhouwer en haar betrokkenheid bij het werk van haar collega's en bij de ontwikkelingen in de penningkunst zeer missen.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Ledenvergadering van 25 april 2020

De voorjaarsvergadering van 25 april jongstleden in Roermond kon geen doorgang vinden, waardoor geen algemene ledenvergadering kon worden gehouden. Daarom heeft het bestuur een aantal stukken schriftelijk ter instemming aan de leden voorgelegd. Het betreft de notulen, jaar- en financiële stukken, de benoeming van een aantal nieuwe leden en tenslotte de volgende bestuurlijke mutaties: het aftreden van vicevoorzitter Raymond van Oosterhout, de benoeming van

assessor Lei Lennaerts tot vicevoorzitter en de benoeming van Bas van Vugt tot assessor. Tegen het voorgestelde zijn geen bezwaren binnengekomen en derhalve is alles conform voorstel vastgesteld.

Bijeenkomsten in 2020 en 2021

De najaarsbijeenkomst zal in principe plaatsvinden op 26 september 2020 in Coevorden. Het bestuur houdt de ontwikkelingen met betrekking tot het coronavirus nauwlettend in de gaten. Het is op dit moment niet uit te sluiten dat wij de bijeenkomst wederom moeten annuleren. Mocht de bijeenkomst doorgaan, dan is het mogelijk dat er van overheidswege beperkingen gelden ten aanzien van het aantal deelnemers. Uiterlijk eind augustus 2020 ontvangt u hierover nader bericht. De voorjaarsbijeenkomst van 2021 vindt plaats op 24 april en de najaarsbijeenkomst op 25 september 2021.

Contributie voor 2020

Als u de contributie voor 2020 nog niet voldaan heeft, verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is met € 5 verhoogd tot € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2020) jonger is dan 30 jaar of in dit jaar 30 wordt.

ATELIERBEZOEKEN

Vanwege de coronamaatregelen zijn de atelierbezoeken geannuleerd. Het bezoek van zaterdag 30 mei, aan beeldhouwer en medailleur Geer Steyn in Amsterdam, is verschoven naar 28 november 2020, van 12.00 - 14.00 uur.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

Veilinghuis

De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Dubbele gouden dukaat Kampen 1656

6.90 g | 30.5 mm | Vrijwel Prachtig

Uiterst zeldzaam en mooi exemplaar voor type

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@numisconsult.nl
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219

BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

44

september | oktober 2020 | nr 5

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Veiling 50

wordt gehouden op 26 en 27 oktober

TAXATIE MUNTEN

Kosteloze taxatie van al uw oude munten, penningen en bankbiljetten.

3 Gulden 1831

AAN- EN VERKOOP VAN GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN

10 Gulden 1842 mmt. lelie
proefexemplaar met kartelrand.

10 Gulden 1895

VEILING

U kunt uw munten, penningen en bankbiljetten reeds aanbieden voor veiling 51.

1 Gulden 1850 mmt. zwaard
proefexemplaar met kartelrand.

Vertrouwde naam sinds 1980

www.kareldegeus.nl

Wilt u uw collectie bij ons ter veiling aanbieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

Jubileumveilingen oktober 2020: Schulman 140 jaar in dienst van de numismatiek!

Gegraveerde huwelijkspenning 17e eeuw (±1625). AR 67 mm. 57.49 g.
Unicum, *Vrijwel prachtig*. Taxatie: € 4.000,-

In 2020 is het 140 jaar geleden dat Jacob Schulman zich voor het eerst professioneel bezighield met de numismatiek. Omdat wij dit jubileum niet zondermeer voorbij willen laten gaan, zal onze najaarsveiling bestaan uit een online, een reguliere én een selectieveiling. Deze veilingen bieden u de uitgelezen kans om numismatische voorwerpen van buitengewone zeldzaamheid of kwaliteit te verwerven voor uw collectie. Vraag onze hardcover catalogus aan of download onze app in uw appstore.

Amsterdam. Mislukte belegering door Willem II
1650/1652 AR simili gegraveerd 55.5 mm. 29.04 g.
RRR. Enig bekende stuk op de markt. Vrijwel zeer fraai
Taxatie: € 1.500,-

Amsterdam. Mislukte belegering door Willem II
1650/1652 AR simili gegraveerd 55.8 mm.
RRR. Uiterst zeldzaam. Vrijwel zeer fraai
Taxatie: € 2.500,-

www.schulman.nl

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam
info@schulman.nl - 020 320 9101

De Beeldenaar

44

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen

info@debeeldenaar.nl

BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.

Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 212 Spaarvarken**
> Jan Pelsdonk
- 213 Jonge kunstenaars**
> Da van Daalen
- 214 Jaarpenning 2020**
> Da van Daalen
- 217 Een aanstekelijk virus?**
> Chris Teulings
- 222 Zeshonderdste bijeenkomst**
> Kees Uitenbroek
- 225 VOC-pitjes 1744**
> Jan Lingen
- 229 De schatvondst *Streefkerk 1991***
> Jan Pelsdonk & Kees van der Pols
- 231 Een Duits-Nederlandse huwelijkspenning**
> Henk Groenendijk
- 234 De hervatting van de stedelijke muntslag te Deventer in 1615**
> Stefan Gropp
- 239 Willem van Oranje-penning door Arie Schippers**
> Jim van der Meer Mohr
- 242 'Een penning mag ook leeg zijn'**
> Marloes Huiskamp & Hans de Koning
- 247 Antonie Bansen, vondeling uit Amsterdam**
> Ernst Wilschut
- 251 Kozakkendag 1863**
> Marcel van der Beek
- 256 Van tweezijdig naar enkelzijdig (slot)**
> Jan van der Wis
- 264 Josephus Petrus van Erp (1900-1972)**
> Nathan Bouscher
- 265 Penningen, munten en monumenten**
> Daan Lijdsman
- 267 Numismatisch Speurwerk 61**
> Johan Mevius
- 268 Nieuws**

Spaarvarken

Zoals in het voorgaande nummer van *De Beeldenaar* al werd aangekondigd, ontvang u voor de tweede keer dit jaar een dikker tijdschrift. Dat komt goed uit, want als neveneffect van de coronacrisis worden er meer artikelen dan gebruikelijk aangeboden ter publicatie. Sommige teksten moesten daardoor worden doorgeschoven naar een later nummer. De digitale folders met artikelen voelen aan als een goedgevuld spaarvarken. En wat dat spaarvarken betreft: door de verminderde mogelijkheden om te reizen en te winkelen zouden er weleens meer verzamelaars van munten en penningen actief kunnen worden. In het artikel op pagina 217 worden de effecten van de crisis op de handel bestudeerd.

Mocht u dit tijdschrift lezen en geen abonnee (of lid van een van beide verenigingen) zijn: ik raad u een lidmaatschap of abonnement van harte aan, want het is een verrijking van uw kennis over de numismatiek. Het levert ook extra's op, zoals contacten met gelijkgestemden (keurig op anderhalve meter afstand), het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (bij een lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde) of de jaarpenning 2020 – zie het artikel op pagina 214 – bij een lidmaatschap van de Vereniging voor Penningkunst. In alle gevallen tilt u uw interesse in de numismatiek zo op een hoger niveau en meer kennis is weer goed voor uw eigen spaarvarken, want *op de penning zijn en vervolgens een kat in de zak kopen wens ik niemand toe.*

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Schulman b.v.

HUWELIJKSPENNING 17e eeuw (±1625). Man en vrouw reiken elkaar de hand, gevleugelde Amor hiertussen ✧ HOVT ✧ DAER ✧ IONCFROV ✧ DIE ✧ ICK ✧ BEMIN ✧ EN ✧ ANDERS ✧ GEEN + DAER ✧ IS ✧ MYN ✧ TROV ✧ MYN ✧ HART ✧ EN ✧ SIN ✧ NAEST ✧ GODT ✧ ALLEEN. Keerzijde: personificatie van de moederliefde met kind op de arm en kind aan de hand omringd door landschap met omschrift ✧ DIE ✧ LIEFDE ✧ KLAER ✧ GODTS ✧ WOORT ✧ IS ✧ WAER ✧ WIL ✧ DIT ✧ OOCK ✧ WETEN ✧ WANT ✧ GODES ✧ EER ✧ GHY ✧ LIEFDE ✧ TEER ✧ SVLT ✧ NIET ✧ VERGHETEN. Frederiks, Dutch Silver –; vergelijk Frederiks Dutch Silver III 254.311 en 329.443. Zilver, 67 mm, 57,49 gram. UNICUM. Subliem stuk, voorzien van een gravure van hoge kwaliteit. Zonder vermelding in ons uitgebreide archief. Stijltechnisch bezien is een Friese herkomst van dit stuk aannemelijk. Vrijwel prachtig. Taxatie: € 4.000.

Jonge kunstenaars

Project Penning 2020

Penningkunst is onder jonge kunstenaars *terra incognita*. Enthousiaste pogingen vanuit de Vereniging voor Penningkunst (VPK) om dit via de kunstopleidingen te veranderen liepen stuk op een muur van onbegrip bij de docenten. Ook de hoop dat door VPK-penningopdrachten aan invloedrijke kunstenaars de kennis over de kamermuziek van de beeldhouwkunst bij jonge collega's terecht zou komen, bleek ijdel. Tijd om het anders aan te pakken. Het VPK-bestuur zette een project op om jonge kunstenaars te bereiken met als aantrekkelijk einddoel een VPK-penningopdracht.

Aanmeldingen

In *De Beeldenaar*, de *BK-krant* en op de website van de Beroeps Organisatie voor kunstenaars (BOK) werden oproepen geplaatst en er werden Nederlands- en Engelstalige flyers verspreid onder studenten aan kunstopleidingen door heel Nederland. Hierop zijn vijf aanmeldingen binnengekomen die aan de criteria voldeden. Een comité bestaande uit ervaren penningmakers (Mirjam Mieras, Geer Steyn, Loes Schellekens, Erica van Seeters en ikzelf) nodigde op basis van het werk twee kunstenaars uit om deel te nemen aan het traject. Het eerste deel bestond uit een gesprek met de leden van het comité. In de mooie atelierwoning van Geer Steyn in de Zomerdijkstraat in Amsterdam zijn aan de hand van penningen, vele *ins* en *outs* van de penningkunst besproken. Het was een open gesprek, er ontstond een interessante uitwisseling tussen de ervaren penningmakers en de jonge kunstenaars. Vervolgens ontvingen de twee kunstenaars de opdracht om een ontwerp voor een penninguitgave in 2020 te maken. In deze fase werden ze intensief begeleid door leden van het comité. Na een aantal weken presenteerden de kunstenaars hun model. Opvallend was dat zij, onafhankelijk van elkaar, kozen om hout te gebruiken als materiaal voor hun penning. De begeleidende kunstenaars en het

VPK-bestuur vonden het penningontwerp van Menno Hiele het meest interessant van vorm, materiaal en thematiek. Menno ontving de opdracht voor de *Jaarpinning 2020*.

Maar aan het project hangt een prijskaartje. In tegenstelling tot de normale procedure ontvingen twee kunstenaars de opdracht om een schetsontwerp te maken. Een klein budget werd gebruikt voor de advertenties en flyers. De uitvoering van het ontwerp door Menno Hiele is zeer arbeidsintensief en daardoor veel duurder dan de gebruikelijke kosten voor een jaarpinning. Om jonge kunstenaars bekend te maken met de penningkunst heeft de VPK geld gereserveerd onder de curieuze naam *Buffetfonds*. Voor dit project is daar een beroep op gedaan en zijn subsidies aangevraagd bij het Prins Bernhard Cultuurfonds en Stichting Stokroos. Van beide instellingen is een toezegging ontvangen.

Het was voor het VPK-bestuur een inspirerend project en het levert een bijzondere penning op, gemaakt door een jonge kunstenaar. Het Henriette Polakmuseum in Zutphen heeft toegezegd speciale aandacht te besteden aan de penning van Menno Hiele. VPK-leden ontvangen de penning dit najaar als *Jaarpinning 2020*. In het volgende artikel worden de kunstenaar en zijn penning aan u voorgesteld.

Jaarpenning 2020

Erepenning *Fraxinus excelsior*

Als jongen wilde Menno Hiele boer worden, net als zijn grootouders. Zaadjes in de aarde stoppen en wachten tot er iets gaat groeien vond hij prachtig. Maar hij ging naar het Grafisch Lyceum, want hij hield ook van tekenen. Deze opleiding bracht hem nog een andere fascinatie: techniek. Op de kunstacademie onderzocht hij de relatie van de mens met de natuur en de techniek.

Als autonoom kunstenaar creëert Menno Hiele (1988) een fusie tussen twee werelden; het natuurlijke en het kunstmatige. 'Ik zoek naar mogelijkheden om de natuur te vertegenwoordigen in de binnenruimte. Er wordt dikwijls een onderscheid gemaakt tussen de natuur en datgene wat de mens maakt. Ik zie eigenlijk geen verschil, voor mij kan een kunststof buis net zo goed natuur zijn. Dat is een reden waarom het samenvoegen van kunstmatige materialen en elementen uit de natuur voor mij niet problematisch is. Je zou het kunnen zien als een nieuwe vorm van de natuur, een fusie. Het gaat om de wisselwerking, wat tot uiting komt in de hydrosculpturen die ik maak.' Zo maakte Menno een serie beelden die hij als titel gaf *Original Function*. Deze reeks hydrosculpturen verkent de oorspronkelijke functie van verwerkte natuurlijke materialen binnen het door de mens gemaakte object. Door de combinatie van originele eigenschappen van bijvoorbeeld hout, hydrocultuur en planten krijgt het materiaal de kans om weer een levend organisme te zijn.

De hydrosculpturen brengen niet meteen een link naar de penningkunst. Maar de Vereniging voor Penningkunst (VPK) was op zoek naar een jonge kunstenaar die vanuit eigen vormgeving het avontuur van de penningkunst aan wilde gaan en bij wie het verenigingsbestuur het vertrouwen had dat de vertaalslag van het autonome werk naar een handzame sculptuur mogelijk was. In de penning die Menno als jaarpenning 2020 ontwierp vond het VPK-bestuur die kwaliteit.

Menno Hiele (foto: Da van Daalen)

Erepenning

Duizenden penningen zijn gemaakt als eerbetoon aan staatshoofden, cultuurdragers en echte of vermeende helden. Menno Hiele zocht een vertaling van de traditionele bronzen penning die een persoon eert naar een hedendaagse penning die de natuur eert. Het werd een eerbetoon aan de *Fraxinus excelsior*, de gewone es.

Deze boomsoort siert al meer dan 8000 jaar het Nederlandse landschap. Karakteristieke lanen, singels en bossen zijn aangeplant met deze boomsoort waarvan het hout bijzonder geschikt is voor het maken van speren, waaraan de boom zijn naam dankt. Het woord es is afgeleid van het Germaanse *asker*, dat zowel scherp als speer

ORIGINAL FUNCTION #2 - STEP LADDER. 2016, diverse materialen, 80 x 80 x 170 cm (foto: Menno Hiele)

betekent. De Latijnse naam *Fraxinus* had de es al bij Romeinse schrijvers en het woord *excelsior* betekent hoger, beter, groot en machtig wat op de verschijningsvorm van de boom slaat. Door de regelmatige vertakking en de openheid is het een geliefde klimboom. De boom filtert de lucht die we inademen en veel soorten planten, mossen en insecten zijn specifiek afhankelijk van de es. De *Fraxinus excelsior* behoort tot de olijffamilie. Het is een trotse sterke boom die 20 tot wel 40 meter hoog kan worden, is bijzonder geschikt voor de Nederlandse natte grond en is bestand tegen korte overstromingen, vorst en strooizout. De boom is omwille van de waarde van het hout één van de meest aangeplante boomsoorten in Nederland.

Nu de mensheid geconfronteerd wordt met een virus dat dramatisch snel om zich heen grijpt, moeten wij inzien dat de globalisering schadelijke

gevolgen heeft voor onszelf en de natuur. Ook de majestueuze es is hiervan het slachtoffer. De gewone es wordt sinds 2010 bedreigd door een schimmel, overgekomen uit Oost-Azië: het vals essenvlieskellkje. Het inheemse essenvlieskellkje leeft op de bodem en voedt zich met de afgevalen bladeren. Tegen de invasieve exoot is de inheemse es niet resistent. De schimmel groeit in de houtvaten van besmette essen, waardoor de hydro-huishouding verstoord raakt en de takken en bladeren verdrogen en afsterven. Als dit zo doorgaat zullen volgende generaties de helikopter-essenzaadjes die in het najaar vrolijk door de lucht draaien mogelijk moeten missen.

Jaarpenning 2020

Tijdens mijn eerste bezoek aan Menno's atelier aan de rand van Zeist stond in een hoek een kleine 3D-printer dunne witte plastic draad in een vorm te draperen. Daarboven hing een grote brandblusser om een beginnend brandje in de printer acuut te blussen. Menno vertelde dat het onmogelijk is om de meer dan twintig houten onderdelen waaruit de penning opgebouwd is met de hand uit te boren en te frezen en dat deze daarom met een CNC (Computer Numerical Control) machine gefreesd worden uit plankjes essenhout. Om het frezen computergestuurd te laten verlopen is een grote geleidetafel noodzakelijk maar de aanschaf daarvan ging in de papieren lopen. Daarom kocht Menno een 3D-printer van € 125 om de onderdelen van de geleidetafel zelf te printen. Na honderd uur printen werden de geprinte koppelstukken en wieltjes gecombineerd met stalen buizen, de freesmachine werd erop gemonteerd en de productie kon beginnen.

De penning *Natuur van de mens* is gemaakt van het hout van de es. De handzame sculptuur bootst de beweging van het vallen van het helikopter-zaadje na. Het heeft verschillende aangezichten en speelt in op de onderzoekende en nieuwsgierige natuur van de mens. De penning past op de sokkel die tevens als opbergdoosje dient en kan – in de hand genomen – naar believen open en dicht worden gedraaid. Zo maakt de kijker spelenderwijs zijn keuzes en bepaalt daarmee de uitkomst en de vorm.

Het is goed dat wij – vooral de *Boomers* onder ons, de generatie die met globalisering en consumeren de wereld geheel anders zal achterlaten

dan toen zij geboren werd – een penning ontvangen ter ere van een boom die door ons gedrag in zijn bestaan wordt bedreigd. En wie de penning nader bekijkt zal zien dat hij of zij met deze penning ook een stukje invloed op de toekomst in handen heeft.

Natuur van de Mens. Essenhout, messing, zaadje en print.
Gesloten: 65 x 52 x 20 mm, open 65 x 83 x 83 mm
(foto: Menno Hiele)

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Een aanstekelijk virus?

Heeft de anderhalvemetersamenleving nieuwe interesse voor numismatiek gewekt of bestaande geïntensiveerd? Dit is niet zomaar een vraag. Zij komt voort uit het besef dat de corona-pandemie ons een zeldzame laboratorium-functie biedt om menselijk gedrag te analyseren. Op 16 maart kondigde de regering immers drastische maatregelen aan om het maatschappelijk verkeer tot een minimum te beperken, maatregelen die pas drie maanden later langzaam werden versoepeld. Daarmee werden ineens zoveel randvoorwaarden voor ons handelen gewijzigd dat we het veel nauwkeuriger kunnen bestuderen dan gewoonlijk, en met veel minder inspanningen. Geen grote enquêtes, geen steekproeven zijn nodig om tot resultaat te komen.¹

Verandering van intensiteit

Zo kort na het begin van deze crisis is verandering in gedrag nog moeilijk objectief te meten maar als het zo is, moet de geboden kans nu gepakt worden. Of zoals Herbert Achternbusch het in de film *Die Atlantischwimmer* (1976) zegt: 'Du hast keine Chance, aber nutze sie!'. In dit geval heb ik niet de vervuiling of de economie als onderwerp gekozen, dat gebeurt al volop, maar de numismatiek.² Hoe de kansen à la Achternbusch te benutten om het verzamelen van munten en penningen te bevorderen en bijvoorbeeld novicen te helpen bij hun eerste schreden laat ik over aan de lezer, de handelaar, de veilinghouder, het kringlid of de kringbestuurder. Hier zijn veranderingen in het actuele verzamelgedrag aan de orde, een boeiend en relevant onderwerp waarvoor in de kringen van verzamelaars wel enige – maar toch te weinig belangstelling bestaat.³ Als aanzet hiertoe probeer ik op een systematische wijze te beredeneren of er een objectief waarneembare verandering van vooral de vraag is opgetreden sinds het begin van de pandemie, gemeten aan het aantal verzamelaars en de intensiteit van hun belangstelling. Er zijn ook andere methodes om systematisch novicen en herinstappers te tellen, maar deze zijn veel grover en subjectiever. Zo kunnen we het jaarlijks verloop van lidmaatschap van verenigingen tellen. Denk daarbij in de eerste plaats aan het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.⁴ Op nog langere termijn kennen we ook het aantal officieel

erkende handelaren en is misschien met enige moeite het wel en wee van verzamelaarsbeurzen in kaart te brengen. Hoe wenselijk dergelijk onderzoek ook is – ik kan dit niet genoeg benadrukken – de huidige corona-pandemie biedt ons nog veel mooiere kansen.

De totale vraag

Ik zal me hier beperken tot de vraag op de numismatische markt. De hypothesen over hernieuwde verzamelinteresse in zijn algemeenheid, her en der in de media terug te vinden, gaan alle kanten op.⁵ De meer optimistische luiden dat mensen nu veel meer vrije tijd hebben, ook voor hobby's; dat zij oude hobby's dus weer oppakken; dat kasten en zolders worden opgeruimd waarbij verstofte schatten tevoorschijn komen, enzo-

voorts. De meer pessimistische luiden dat mensen de hand op de knip houden; dat het sluiten van beurzen, winkels en veilinghuizen de handel doodt. Allemaal mogelijk, maar niet allemaal even eenvoudig te verifiëren. Deze bijdrage wil toch pogen daarover iets concreets te zeggen maar zij beoogt meer. Dit kan namelijk ook gelezen worden als een voorstel voor een methode van onderzoek voor de geschiedenis van verzamelgedrag.

In de afgelopen maand is het onderwerp aan marktdeelnemers binnen de numismatiek voorgelegd die allen overigens een commercieel belang hebben bij positieve geluiden. Hun subjectieve, niet publiek verifieerbare mening is zeker interessant maar daar mogen we niet enkel op bouwen. Unisono zijn zij van mening dat het aanbod sinds de *lockdown* drastisch gedaald is en de vraag toegenomen.⁶ Indien juist, zou dit zich logischerwijs in de prijzen moeten vertalen. Wel is uiteraard de omzet bij beurzen en in de toonbankhandel weggefallen of behoorlijk gereduceerd en zijn er veilingen verschoven of in modus gewijzigd maar er is ook forse groei waarneembaar zoals de verkoop via internet.⁷ Het verdient daarom aanbeveling de markt per distributiekanaal te beoordelen als we de markt omzet als graadmeter voor het aantal verzamelaars willen gebruiken of voorspellingen willen doen over die markt. Aan de aanbodzijde is een deel niet per se permanent weggefallen maar in tijd verschoven. Verder kunnen we pas in de wat verdere toekomst beoordelen hoe de vraag – gemeten aan totale markt omzet – structureel zou kunnen zijn veranderd, terwijl juist nu eventuele kansen gegrepen moeten worden.

Hoe groot is overigens die markt? Voor zover mij bekend heeft zich daar nog niemand publiekelijk met onderzoeksresultaten over uitgelaten buiten in een voetnoot maar ik schat de Nederlandse numismatische markt op € 22 tot 25 miljoen zonder de goudomzet en zonder verkopen van particulier naar particulier.⁸ Op basis van gegevens uit 2017 en uitgaande van een lichte groei naar 2019 toe (naar bijvoorbeeld € 25 miljoen) verwacht ik voor 2020 het volgende: het wegvallen van beurzen zorgt voor een minus 70% op deze deelmarkt, het opschuiven van veilingen voor minus 10% op die deelmarkt, door gebrek aan directe informatie-uitwisseling en

beïnvloeding een (geheel) marktverlies van 3%, door een teruglopend BNP ook een marktverlies van 3% en door het *lockdown*-effect (huiselijke kring, aantal actoren aan de vraagzijde) een plus van 10% op de totale markt. Als mijn veronderstellingen, althans in orde van grootte, juist zijn zou dit alles resulteren in een netto omzetverlies van 5% voor de gehele markt in 2020. Een daling dus, al met al, maar misschien verbazingwekkend gering. Als echter de numismatische wereld een eventuele winst in aantal verzamelaars kan vasthouden dan zal het korte-termijn-omzetverlies zich op den duur vertalen in een ruimere nettowinst en groei.

Is het aantal verzamelaars gegroeid?

Hierboven staan natuurlijk grove schattingen geformuleerd op basis van een aantal gesprekken en op basis van mijn inschatting van de markt vóór de pandemie. Aan omzet zelf valt nog niet af te lezen of de coronacrisis ook winst heeft opgeleverd in het aantal actoren. Toch wil ik hier een methode voorstellen om daar iets meer over te zeggen, een methode waarvan de uitkomsten verifieerbaar zijn. Ideaal zou zijn om een eventuele groei te kunnen meten aan de hand van de vraag vóór de crisis en nu, voor een totaal homogeen aanbod. Bij voorkeur in een voor beginners aantrekkelijk segment. Als voorbeeld zou een set euromunten van constante kwaliteit via eenzelfde afzetkanaal kunnen dienen. Het zal niet meevallen om dat op een extern verifieerbare en verantwoorde wijze te doen. Daarentegen valt een dergelijke controle juist wel uit te voeren bij de gedifferentieerde productmix van veilinghuizen maar dan rijzen er weer nieuwe

Goudse promotiepenning (foto: Schulman b.v., veiling 363, kavel 12)

problemen vanwege juist die differentiatie en de op het moment van schrijven gering aantal veilingen sinds het anderhalvemeteren. Toch heb ik hier een poging gewaagd, veeleer vanwege de methodologie dan vanwege de concrete resultaten.

Hiertoe heb ik het penningaanbod van het veilinghuis Schulman b.v. in Amsterdam over een periode vergeleken en daartoe twee analyses gemaakt. Ik heb voor penningen gekozen in plaats van munten omdat ik daar wat meer vertrouwd mee ben. Bij de eerste analyse zijn de schatprijzen en de hamerprijzen van twee veilingen (nummers 361 van voor de lockdown en 363 van meteen erna) met elkaar vergeleken. De schatprijzen zijn gepubliceerd in de gedrukte catalogi en de ervaring heeft mij geleerd dat de veilingmeesters in Nederland de afgelopen jaren zonder uitzondering op 80% van deze schattingen inzetten. Is de opbrengst dus gelijk aan 80% van de schatting of iets daarboven, dan kunnen we concluderen dat er slechts één bidder is en dat aan hem of haar het kavel is toegeslagen.⁹ De opbrengst wordt ook gepubliceerd, in de regel op het internet onmiddellijk na de veilingen of bij het verschijnen van de volgende veilingcatalogus ook wel als gedrukt inlegvel. Uit eigen ervaring weet ik dat deze opbrengstenlijsten niet altijd overeenkomen met mijn eigen waarnemingen in de zaal. Dit is een interessant onderzoeksonderwerp waarvan ik hier echter zal afzien. Aan de hand van deze gegevens is vastgelegd hoe vaak er geen bieding op een kavel was, hoe vaak er één bidder was en hoe vaak er meer dan één bidder op een kavel was. Het resulteert weliswaar nog niet in het meten van het aantal bidders maar wel in een trend in het aantal biedingen. Je mag veronderstellen dat er een zekere correlatie is tussen aantal bidders en aantal biedingen. Er blijken dan heel wat hindernissen genomen te moeten worden, nog afgezien van het feit dat de schatprijzen handmatig dienen te worden verzameld. De hamerprijzen kunnen daarentegen eenvoudig geautomatiseerd verzameld worden.

Verder ga ik ervan uit dat de schatprijzen consistent zijn vastgelegd wat geenszins het geval hoeft te zijn want zij worden ten dele beïnvloed door de (soms aanzienlijke) onderhandelingspositie van de) inbrenger – zeker bij belangrijke *single-owner*-collecties – en door de daarbij

eventueel geëiste reserves. Het is verder ook mogelijk om te komen tot een afzonderlijke categorie van twee bidders waar de opbrengst de schatting verscheidene malen overtreft. Bij voorbeeld drie keer of meer. De ervaring heeft mij geleerd – en hierover bestaat ook consensus bij mijn informanten – dat het dan in het algemeen nog maar om twee bidders gaat. Dit interessante fenomeen blijft hier buiten beschouwing omdat het slechts zijdelings van belang is voor de beantwoording van de hier gestelde vraag.

Ik heb zogenaamde lots consequent niet meegenomen omdat deze doorgaans naar handelaren gaan. Dit type kavel biedt wel nog een andere uitbreidingsmogelijkheid van dit soort onderzoek waarvan ik in deze eerste methodische aanzet moet afzien, maar die zeker uitwerking verdient. Dat betreft het biedingsgedrag op kavels. De ervaring leert mij (en ook dat wordt door mijn informanten bevestigd) dat de bidders hierop vooral kleinere en middelgrote handelaren zijn die deze lots nader uitzoeken en verkavelen en de stukken zo mogelijk afzonderlijk te koop aanbieden, waarschijnlijk vooral op beurzen, maar wellicht ook via internet. De belangstelling voor lots zou dus een belangrijke indicator zijn voor de verwachtingen van deze handelaren ten aanzien van de vraag van verzamelaars. Met andere woorden: veel belangstelling voor lots zou een indicatie kunnen zijn voor (verwachte) toenemende vraag van de verzamelaar.

Resultaat

Wat krijgen we nu te zien bij deze vergelijking van veilingen van penningen voor en na de lockdown? Het antwoord is eenvoudig: bij deze analyse lijkt er een duidelijke toename te zijn van het aantal biedingen (zie tabel 1).

in %	Veiling 361	Veiling 363
0 bidders	34,6%	30,0%
1 bidder	20,8%	15,3%
>1 bidder	44,6%	54,7%
	100,0%	100,0%

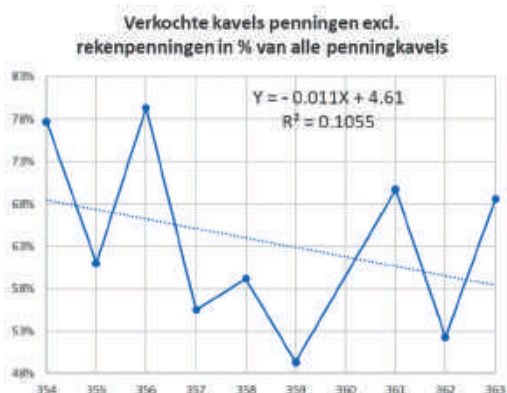
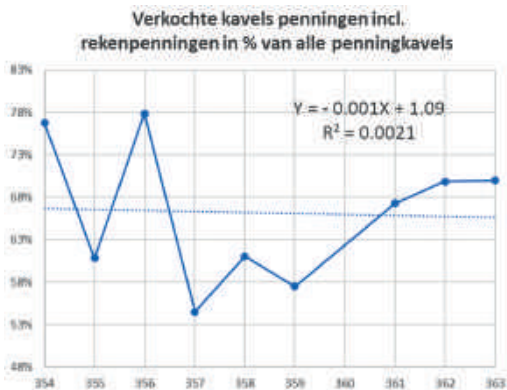
Tabel 1: Procentueel aandeel van kavels naar biedingen per kavel voor penningen in de veilingen Schulman 361 van oktober 2019 en 363 van juni 2020. Geen bidder = onverkocht, 1 bidder = verkocht tegen onderste inzet, >1 bidder = hamerprijs is boven onderste inzet.

Aangezien deze steekproef slechts twee veilingen betreft met in elke veiling circa 300 kavels aan penningen heb ik ook nog een tweede onderzoek uitgevoerd over een langere periode. Hier heb ik alle veilingen van hetzelfde veilinghuis vanaf nummer 354 (november 2017) genomen en wederom enkel naar het segment penningen zonder de lots gekeken. De speciale veiling 360 heb ik samengevoegd met die van 361.¹⁰ Hun eerste *online-only*-veiling van juni 2020 is buiten beschouwing gelaten omdat zij door haar technische vereisten een extra toegangsdrempel zal hebben gecreëerd en daardoor mogelijk novicen niet of nauwelijks zal hebben aangetrokken. Omdat het vastleggen van de schatprijzen per kavel nogal omslachtig is en door een buitenstaander alleen handmatig valt vast te leggen, is in de tweede analyse enkel het percentage retouren of onverkocht (vóór de naverkoop) berekend. De uitkomsten weerleggen op het eerste gezicht die uit de eerste analyse. Ook als we de rekenpenningen buiten beschouwing laten, want die blijken aanzienlijke aanbodfluctuaties per veiling wat betreft aantallen, kwaliteit, herkomstgebied en periode te kennen. De rekenpenningen kunnen daardoor het op zich toch al weinig homogene pakket voor ons onderzoeksdoel danig van aard doen veranderen.

Voorlopige conclusie

Combineren we tabel 1 met grafiek 1 en 2 dan kunnen we veilig concluderen dat althans bij één veilinghuis de belangstelling voor historie-, familie- en andere penningen (maar zonder de rekenpenningen) duidelijk stabiel of licht toegenomen is en dat de *lockdown* als gevolg van het coronavirus hierop eerder een positieve dan een negatieve invloed heeft uitgeoefend.

Zowel uit de cijfers als uit mondelinge toelichting door veilinghuizen blijken seizoensinvloeden op de verkoop uitgesloten te kunnen worden. Uiteraard zou het nuttig zijn om de metingen uit te breiden naar meerdere Nederlandse veilinghuizen en naar het buitenland. Dat laatste vooral omdat de vraag bij een Nederlands veilinghuis mede bepaald wordt door buitenlandse verzamelaars en in mijn these dan ook door de invloed van de anderhalvemeter-maatregelen daar. Op het moment van schrijven hebben er echter sindsdien nog nauwelijks veilingen plaatsgevonden, zodat

Grafiek 1 en 2: percentage verkochte penningkavels Schulman 354 tot en met 363 van nov. 2017 tot en met juni 2020, met en zonder rekenpenningen.

verdere metingen niet opportuun zijn, maar het gaat mij hier primair om de methodologie.

Verder beseft ik heel goed dat de op deze manier geregistreerde vraag in de plaats gekomen kan zijn van de vraag op bijvoorbeeld beurzen die zoals bekend niet zijn doorgegaan. In afwachting van verder onderzoek naar alle soorten vraag (ook andere veilingen, winkels, internet) moet ik dus nog voorzichtig zijn met uitspraken over de ontwikkeling van de vraag naar penningen en zeker naar munten als geheel. Desondanks hoop ik dat deze methodische aanzet navolging zal vinden.

Voor het jaar 2020 verwacht ik weliswaar 5% verkleining van het marktvolume op jaarbasis, uitgedrukt in euro's, maar een verhoogde belangstelling bij veilingen, gemeten naar aantal bieders per kavel. Veilingen betreffen met 45% aandeel in de omzet wel slechts één segment van de markt en meer een hoger segment. De door mij

gebruikte tijdseenheden zijn niet helemaal gelijk en omzet of volume staan niet gelijk aan het aantal biedingen, maar hopelijk brengt het bovenstaande de lezer op ideeën.

Nawoord

Mocht mijn benadering enige waarde hebben, dan kunnen ook direct betrokkenen hieruit hun conclusies trekken. Stel bijvoorbeeld dat nieuwe en bredere metingen een toename van de vraag – en vermoedelijk maar niet zeker een toename van het aantal verzamelaars – bevestigen, dan is het zaak voor alle spelers in deze vrijetijdsmarkt om die eventuele nieuwkomers te omarmen en ervoor te zorgen dat het coronavirus bij hen wordt gemuteerd tot een aanstekelijk verzamelaarsvirus.

Bij mijn onderzoek onder marktdeelnemers kwamen die zelf al ongevraagd met ideeën. Zo zou bijvoorbeeld een veilinghuis in het tamelijke midden van het land het toejuichen als numismatische kringen op hun zaalveilingen flyers over hun activiteiten zouden uitdelen. En waarom zouden kringen en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde dat niet gecoördineerd doen? Een veilinghuis uit de buurt van Eindhoven gaat aan zijn zaalbieders gratis exemplaren van uw lijfblad *De Beeldenaar* weggeven. Ook een prima idee. Zorg voor reuring, geef aandacht. Ook dat komt de numismatiek ten goede. En mocht u nog ideeën hebben, die zijn altijd welkom.

Suggesties zijn welkom (gildepennin@hotmail.com) of beter nog: implementeer ze, want bij mij zijn ze niet veilig.

Noten

1. De cartoons in dit artikel zijn afkomstig van <https://hubstory.io/en/a-novice-audience-avoid-the-expertise-trap/> en www.thomastoons.com en voor de gelegenheid aangepast.
2. Vroege (en voortijdige?) voorbeelden bij Y.N. Harari op <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75> (geraadpleegd 26 juni 2020); J. Stel in zijn blog <https://www.eoswetenschap.eu/natuur-milieu/zo-klimaat-zo-corona> (geraadpleegd 26 juni 2020): 'Er wordt dan ook wel beweerd dat de coronacrisis, evenals de bankencrisis en andere crises, goed zijn voor het klimaatprobleem. Niets is minder waar.'; (en daartegenover) Engelen, Ewald (4 maart 2020) Voor het milieu is corona een zegen, in: *De Groene Amsterdammer*. Deze meningen zijn overigens zonder metingen.
3. Teulings, Chris (2019) *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden* (Woudrichem) 85-108; Gerritsen, Herman, Arie van Herwijnen & Theo Nissen (samenst.) (2018) *Toonaangevende Numismaten voor de Nederlanden* (Amsterdam).
4. Boezelij, Loek (2017) *KNGMP van 1992 naar 2017. Relas van vijftig jaar Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (Maassluis) 13.
5. Suikerzakjes: de clicks op de site van de Club van Suikerzakjesverzamelaars in Nederland gingen in maart 2020 van 2.300 naar 4.000. Het aantal bestellingen bij Verhaar (sigarenbandjesspecialist) was in maart 10% hoger. Idem vraag naar modelbouwtekeningen; <https://www.suikerzak.nl/8-nieuwsberichten/128-coronatijd-niet-saai-met-200-000-suikerzakjes-op-zolder> (geraadpleegd 26 juni 2020); Van de zolder naar de veiling; verzamelaars slaan nú hun slag, in: NRC (27 juni 2020).
6. Hartelijk dank aan de volgende personen die mij te woord wilden staan en in een aantal gevallen hun mening ook op schrift hebben gezet: Karel de Geus (Karel de Geus Muntveilingen BV), Jacco Schepher (MPO Heritage Auctions Europe), Tim Poelman (Schulman b.v.), Tom Passon (Muntkoerier), Jan Lucassen, Martin Bloemendal en Bas van Vugt.
7. De bijna wekelijks wel ergens geplande beurzen in het tweede kwartaal zowel in België als Nederland zijn niet doorgegaan; ook die van juli en augustus zijn afgelast of uitgesteld. Er zijn tenminste vijf grote numismatische voorjaarsveilingen afgelast (NMV, MPO) of uitgesteld tot de eerste wettelijk toegestane gelegenheid na 1 juli (Karel de Geus, AA Muntveiling, Rietdijk); over de omzet via internet: een amateurverkoper op Marktplaats meldt een forse toename sinds maart.
8. Teulings, 2019: 109: 'In 2017 was de omzet ongeveer € 23.820.000 (eigen berekeningen als volgt: acht veilinghuizen € 10.920.000; vijftig overige leden van Nederlandse Vereniging van Munthandelaren (NVMH) € 6.200.000; 59 niet-leden waaronder de Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) en de verkopen op Catawiki, Marktplaats en E-bay € 5.250.000; 27 aanverwante firma's zoals beursorganisatoren € 1.350.000 en circa 20 vervaardigers van hedendaagse penningen € 100.000 omzet).
9. De eerste inzet zal bij ontbreken van schriftelijke biedingen afhankelijk van de schatprijs noodgedwongen mathematisch tussen 80 en 89% liggen, daar men doorgaans op een 'rond' cijfer start.
10. Veiling 360 en 361 vonden direct na elkaar plaats. Veiling 360 bestond uit een selectie topstukken en kunnen voor mijn metingen beter samengeteld worden als één aanbod bij 361.

Zeshonderdste bijeenkomst

Presentiepenning van de Numismatische Kring Amsterdam

In 1982 werden door Numismatische Kring Amsterdam (NKA) voor het laatst presentiepenningen uitgereikt. Dat was op 10 februari, ter gelegenheid van de driehonderdste bijeenkomst. Om de zeshonderdste bijeenkomst op 13 mei 2019 luister bij te zetten werd besloten de verloren gegane traditie weer in ere te herstellen en ook voor dit jubileum een presentiepenning te laten vervaardigen.

Dankpenning 2015

Ergens in de tussenliggende zevenendertig jaar en drie maanden moet overigens een schrikkel-bijeenkomst hebben plaatsgevonden, want een verenigingsjaar telt normaliter acht bijeenkomsten. Voor de vervaardiging van de penningen kon teruggegrepen worden op een voorzijdestempel dat in 2015 vervaardigd was voor het maken van de dankpenningen van de kring.¹ Het wapenschild en de tekst werden toen gegraveerd door Gerd Melzer uit Scharfenstein, die ook de keerzijde graveerde. De kroon graveerde Ralf Exner van de Firma Glaser und Sohn uit Dresden. Zij gebruikten voor de voorzijde de penningen over de 250ste (1975) en 300ste (1982) bijeenkomst als voorbeeld. De penning uit 2015 toont op de keerzijde links aan de rand de initialen van de graveur Melzer en rechts aan de rand het teken van het Numismatische Gesellschaft Zschopau (NGZ). De Z midden onderaan is het muntteken voor

Slot Wildeck

Zschopau. Deze wordt geflankeerd door een P met hamer (voor de munter Peter Hammer, die de eerste oplage verzorgde) en het monogram CJ voor Cornelis Jan (Kees) Uitenbroek, ontwerper van de keerzijde.

Nieuw stempel

Voor de achterzijde werd door Gerd Melzer een nieuw stempel gesneden naar voorbeeld van de penning uit 1982. Net als de exemplaren uit 2015 zijn de penningen geslagen in de muntwerkplaats van het NGZ, in slot Wildeck te Zschopau. Voor de Numismatische Kring Amsterdam zijn 56 aluminium, tien tinnen en twaalf zilveren penningen vervaardigd. De tinnen rondellen werden gestanst uit ter plaatse gegoten en gewalste

Gerd Melzer & Ralf Exner, *Dankpenning van de Numismatische Kring Amsterdam*. 2015, tin, 30,4 mm (particuliere collectie)

Stempels van de penning over de 600ste bijeenkomst

Gerd Melzer, Penning over de 600ste bijeenkomst van de Numismatische Kring Amsterdam. 2019, links aluminium, rechts tin, 30,4 mm (particuliere collectie)

stroken. De aluminium en zilveren muntplaatjes zijn gekocht. Voor het archief van het NGZ zijn daarnaast twee tinnen penningen geslagen. De doorsnede van de penningen is 30,3 mm, het gewicht is in aluminium 3,7 gram, in tin 11,9 gram en in zilver 15,0 gram, 0,999 fijn. Het tin bevat 1% zilver.

De penningen zijn geslagen met twee types schroefpers. De exemplaren van aluminium en tin met een schroefpers waarbij de slagkracht geleverd wordt door een zwaai te geven aan het bovenste deel, dat door de daaraan bevestigde gewichten als een soort vliegwiel fungeert. Voor de zilveren exemplaren is gebruik gemaakt van

Diverse foto's van het productieproces

Het productieteam: van links naar rechts Erhard Berger, Gustav Voigt, Peter Hammer, Kees Uitenbroek, Bernd Bienert en Manfred Patzig. Anneke Moen en Michael Kreher ontbreken.

een schroefpers met een ratelmechanisme, waarbij door hefboomwerking door drie man een kracht van dertig ton op de stempels ontwikkeld kan worden. Dit gebeurde driemaal, met tussenruimte van een minuut om het zilver tijd te geven om uit te vloeien. De zilveren en aluminium rondellen werden voor het slaan voorverwarmd. De penningen zijn in een gladde ring geslagen.

Het merendeel van de aluminium penningen werd door de NGZ op de maandagen voraftgaand aan 6 mei vervaardigd. De combinatie van de hardheid van het materiaal en de hoogte van het reliëf van het wapen van Amsterdam bleek daarbij problemen op te leveren. Door de aluminium plaatjes een uur te gloeien op 400 graden kon de hardheid verlaagd worden van HV5 = 35 kg/mm² naar 28 kg/mm², wat de kans op slaguitschot sterk verminderde. Enige mislukte stukken zijn bewaard gebleven, evenals een mislukte proefslag op goudkleurig geëloxeerd (van een kunstmatige oxidelaag voorzien) aluminium. Doordat een aantal gegloeide muntplaatjes onvoldoende afgekoeld met kunststof in aanraking kwam, moesten kunststofresten door poetsen verwijderd worden. Een enkel op een ongereinigd muntplaatje geslagen exemplaar werd afgekeurd. Op 6 mei 2019 werden de zilveren, tinnen en resterende aluminium penningen geslagen. Nadien zijn op 13 mei door Peter Hammer nog enige experimentele en frivole tinnen afslagen gemaakt en op mijn verzoek een zestal hybride afslagen met de keerzijden van de dank- en bijeenkomstpenning. Voor die laatste

Enige 'frivole' afslagen

Experiment: resultaat van een slag met twee rondellen op elkaar

Duits Oostafrika, Wilhelm II (1888-1918), vijf heller. 1916, koper, 2,94 gram (Gorny & Mosch, veiling maart 2018 kavel 4313)

heb ik op persoonlijke titel tegoedbonnen uitgedeeld die tegen een penning ingewisseld kunnen worden. Bij een van de experimenten werden twee tinnen rondellen van halve dikte op elkaar gelegd en zo geslagen. Het resultaat verklaart beeldend hoe de misslag van de munt uit Duits Oostafrika ontstaan is.

Alle leden van de kring hebben tijdens de 600ste bijeenkomst een aluminium penning cadeau gekregen. De tinnen en zilveren exemplaren konden worden gekocht.

Noot

1. www.emuenzen.de/forum/threads/praegestaette-zschopau-muenzwerkstatt-der-numismatischen-gesellschaft-zschopau.81463/#post-945325

VOC-pitjes 1744

Omstreeks 2005 ontving ik een afbeelding uit Malakka (Maleisië) van een muntje dat bij baggerwerkzaamheden in de Malakka rivier zou zijn gevonden. In 2005 was er een infrastructuur project gestart om de oevers van die rivier – die het centrum van de stad doorkruist – met de bijbehorende bruggen, kades et cetera te verbeteren, te restaureren en te verfraaien.

Tinnen munten

De stad Malakka was van bijzonder strategisch belang. Van daaruit werd het scheepsverkeer door de Straat van Malakka beheerst. In februari 1641 werd de stad door de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) op de Portugezen veroverd.

Bij de baggerwerkzaamheden zijn vrij veel tinnen munten teruggevonden uit de periode van het Sultanaat van Malakka en de daaropvolgende periode van Portugese bezetting. Door de Portugezen zijn te Malakka hoofdzakelijk tinnen munten – *bastardo*, *soldo*, *dineiro* en *bazarocco* (bazaroeek) – vervaardigd. Bij de inname van Malakka door de VOC bleef, om de handel niet te veel te verstoren, het door de Portugezen vervaardigde geld (met uitzondering van de bazaroeeken) in omloop. De muntcirculatie werd aangevuld met door de VOC geïmporteerde Nederlandse munten, maar ook met de in 1644 te Batavia

vervaardigde koperen ½ en ¼ stuivers. De buiten omloop gestelde Portugese tinnen bazaroeeken werden omgesmolten en vervolgens als 'nieuwe Nederlandse tinnen bazaroeeken' ter waarde van een ¼ duit in omloop gebracht. Deze munten, van zeer geringe waarde, zijn de enige die door de VOC te Malakka zijn vervaardigd, doch nog niet teruggevonden of als zodanig herkend.

Naar aanleiding van de in 2005 toegestuurde afbeelding van het muntje met het monogram

VOC AO 1744. Tin, 15 mm (foto: Kenny Ong Yew Chuan; ZENO 15216). De rond 2005 gevonden munt

Johannes Vingboons, Zicht op Malakka. Circa 1665 (collectie: Nationaal Archief, inv. 4.VELH619-67)

van de VOC en het jaartal A O 1744 heb ik toen wat terughoudend gereageerd (dit had ik achteraf gezien niet moeten doen). Deze terughoudendheid werd mede versterkt door de vrij grote hoeveelheid Portugese tinnen munten die, naar men beweerde, ook bij de baggerwerkzaamheden zijn gevonden. Veel van deze tinnen munten vertonen eenzelfde soort patina en oppervlakte-aantasting, wat m'n argwaan versterkte. Ik vermoedde dat het misschien nabootsingen of vervalsingen betrof. Nu de spreekwoordelijke mist is opgetrokken en de aanvoer vanuit Malakka zo goed als opgedroogd is moeten we het merendeel van deze munten toch het voordeel van de twijfel geven, zo ook het VOC-muntje met het jaartal 1744.

Meer exemplaren

In de veiling van Noble Numismatics werd een soortgelijk exemplaar aangeboden met de omschrijving: 'NETHERLANDS EAST INDIES OR MALAYSIA, Dutch emergency issue of 1744, tin pitis, obverse with VOC monogram ao 1744, (VOC anno 1744), rev. plain with several scratch marks, (KM.-, Scholten -). Good fine, extremely rare apparently unpublished in references. Maybe circulated in several Malay States including Selangor'.¹ Ook dit exemplaar is uit de Malakka rivier tevoorschijn gekomen. Beide foto's zaten nog in het fotoarchief van mijn contactpersoon van destijds.

Recentelijk werd mij een derde exemplaar ter beoordeling voorgelegd. Een nauwkeurige inspectie leerde me dat het een originele munt betreft en mogelijk een exemplaar van de nimmer teruggevonden 'nieuwe Nederlandse tinnen bazarok' zou kunnen zijn. Echter, al mijn navoringen in die richting liepen spaak. Zeker toen ik de informatie ontving dat de herkomst van dit derde exemplaar Sumatra was en, volgens de verstrekte informatie, gevonden zou zijn in de Musi rivier nabij Palembang.

Kwart duit

Het was dan ook een 'Eureka'-moment, toen ik het Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811, deel 5 (1743-1750) raadpleegde, en daar de hiernavolgende tekst las.²

'3 December. Invoering van rood-koperen pitjes op Java en Madura.

VOC AO 1744. Tin, afmeting en gewicht onbekend (foto: Noble Numismatics)

VOC AO 1744. Tin, 14 mm, 0,85 gram (foto: auteur). Het derde exemplaar

De Sjahbandar's maakten "alomme" looden pitjes, welke niet konden "resisteeren aan de dagelykse behandeling." 16 koperen pitjes moesten de waarde van een stuiver vertegenwoordigen. Zij zouden aangemaakt worden in het ambachts-kwartier te Batavia en vermelden "hare eygentlyke waarde", aan de eene zijde in de Hollandsche en aan de andere zijde in de Maleische taal. Het doel met de looden en koperen pitjes was de "arme ingesetenen" te helpen aan eene munt, kleiner dan een duit. Men vermoedde, dat de koperen pitjes gedurende een jaar zouden kunnen dienst doen, "waar na de Comp. deselve voor een zekere prys soude kunnen inwisselen om jaarlyx nieuwe onder de gemeente te doen roulleren, met veranderinge van het merk op deselve tot voorkominge van vervalschinge en fraude en het namaken van deselve." Op deze wijze zou de Compagnie daaruit een "soet" voordeel kunnen trekken. Uit de resolutien der Hooge Regering van 16 Januarij 1744 blijkt, dat de "pitjens" toch van lood en tin ("van ieder ten naaste by evenveel") waren aangemaakt, omdat men "het koper zoo dun en klein hier niet bewerken konde zonder een oneyndig arbeidsloon en tyd daaraan te spendeeren."

Netscher en Van der Chijs besteden ruim aandacht aan voormelde resolutie.³ Zij concludeeren echter: 'Het is ons echter niet gebleken, dat deze zaak voortgang heeft gehad: wij betwijfelen dat zelfs, want uit de resolutie van 22 December 1750 blijkt, dat twee jaren te voren de Indische

Regering aan de Heeren XVII had verzocht halve duiten te laten munten, waaraan gevolg was gegeven'. Niets is echter minder waar. De muntjes werden namelijk ingevolge de resolutie van 16 januari 1744 op 14 Februari 1744 gangbaar verklaard. In het eerder aangehaalde plakkaatboek wordt op pagina 132 vermeld:

'14 Februarij. Gangbaar verklaring. Zoo hier [Batavia] als op Java, van doorboorde pitjes, vervaardigd van lood en tin en voorzien van de eene zijde met het merk der O. I. Compagnie en aan de andere zijde met het jaartal 1744. Zij hadden de waarde van $\frac{1}{4}$ duit of $\frac{1}{16}$ stuiver. De vroeger, door de respectie sabandhaers successivelyk geslagen en uitgegeven loode pitjes waren allengs verdwenen. Zie ook 3 December 1743. De Regering was van oordeel, dat zij met de 22 stuivers, die het pond van dat kleingeld, naar de bovenstaande cours, min of meer zal renderen, wel rond konde schieten, schoon het maakloon al vry wat meer dan de specie importeert, waarby nog komt het gerief van de arme gemeente, om welkers wille men zich in dat geval wel met minder winst contenteren kan; en eindelyk, dat de voorgeschreven pitjes na verloop van eenige tyd weder opgewisseld wordende voor nieuwe, twee voor een, de Comp. ook altoos weder het verstempelen betaald krygt en alzoo zonder enige schade het bedrog, dat in deze zoude inkruipen, voor komen en beletten kan'.

Bovenstaande teksten maken het duidelijk dat deze muntjes ter waarde van een $\frac{1}{4}$ duit in opdracht van de VOC in het ambachtskwartier te Batavia zijn vervaardigd. De vervaardiging van de 'loode pitjes' werd bij veiling verpacht aan de 'shahbandars'. Shahbandar is een Perzisch woord dat 'havenmeester' betekent, in de havenplaatsen een belangrijke, zo niet dé belangrijkste functie. Op Java waren ze onder meer verantwoordelijk voor het innen van de tolgelden van alle inkomende en uitgaande goederen. In een overeenkomst aangaande de veiling en pacht aan de Shahbandars op Java in 1760-1761 wordt in artikel 20 vermeld: 'het privilegie van het slaan en inwisselen der pitjes langs de gehele cust van Java, van de rivier Lossary af tot Grisse toe, het welk te zamen een pagt, op dien voet als thans in gebruik is, uytmaakt. [...] Voorts zullen, onder de voorgeschreven generale conditien ook tot

Cheribon opgeveylt en verpagt werden de onder die residentie gehorende domeynen, als:

1e de sabandharye tot Cheribon
[...]

5e het slaan van de pitjes in dit gehele district, item op Indramayo en voorts tot aan de landen, onder Batavia sorterende.'⁴

Voor het muntmetaal zal aanvankelijk gebruik gemaakt zijn van tin vanuit Maleisië, waar reeds vanaf de vijftiende eeuw onder het Sultanaat van Malakka munten in tin werden geslagen. Echter, toen in 1710 op het eilanden Banka (Bangka) en Billiton (Belitung) tin werd gevonden zal het merendeel vanuit dit gebied aangevoerd zijn. Zeker toen de VOC in 1722 een overeenkomst sloot met de sultan van Palembang waarbij ze het monopolie op het tin van Banka en Billiton verwierven. De sultan mocht het tin alleen verkopen aan de Nederlanders. Lood werd vaak als scheepsballast vanuit Patria naar de Oost verscheept, maar ook in de archipel bevonden zich rijke loodmijnen, zoals de Dairi-mijn op Oost Kalimantan (voormalig Borneo).

Cheribon

Het is aannemelijk dat de in 1744 uitgegeven lood-tin pitjes met het VOC-monogram, aanleiding zijn geweest om de Cheribon pitjes eveneens van het VOC-monogram te voorzien.⁵ Bij dit artikel is een fraai voorbeeld van een dergelijk te Cheribon geslagen lood-tin pitje afgebeeld, voorzien van het VOC-monogram en de tekst CHERIBON. De keerzijde is blanco. Het muntje weerspiegelt duidelijk de autoriteit van de VOC die, ondanks het feit ze de productie verpacht had, beleidsmatig verantwoordelijk was voor de uitgifte van de pitjes.

Daar het gebruik van de koperen duiten meer en meer ingeburgerd raakt, vinden we in 1763 in het *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek* de vermelding: 'Afschaffing der pacht op het slaan en inwisselen van looden pitjes in het gouvernement

VOC, Cheribon, pitje. Circa midden achttiende eeuw, 22 mm, 1,08 gram (foto: auteur)

Cheribon, pitje. 1761, tin, circa 19 mm (uit: Netscher & Van der Chijs, plaat 30.274)

van Java's N.O. kust. Koperen duiten waren aldaar zóó gewild, dat de looden pitjes nagenoeg niet meer bruikbaar waren. De pacht had dan ook niet meer dat 56¼ rijksdaalders per maand opgebracht.⁶ In Cheribon blijft de aanmaak van pitjes blijikbaar nog enige tijd in gebruik en vinden voor 1765 de vermelding: '8 Januarij Munten maten en gewichten te Cheribon in gebruik. Pitjes alhier geslagen wordende, bestaan uit 1/5 tin en 4/5 lood'.⁷

Aangenomen kan worden dat spoedig daarna de aanmaak van de zogenaamde 'loode pitjes' gestaakt zal zijn en in de muntcirculatie zal zijn vervangen door de in Nederland vervaardigde koperen VOC-duit. Vooral toen aan het verzoek tot kleinere denominaties in de vorm van halve duiten werd voldaan, die bij plakkaat van 31 december 1750 in omloop werden gebracht, zullen de 'loode pitjes' snel in onbruik zijn geraakt.

Tot slot

Netscher en Van der Chijs gaan uitgebreid in op het gebruik van onedele metalen, maar ze veronderstelden dat er geen gevolg is gegeven aan de resolutie van 3 december 1743.⁸ Wel illustreren ze een pitje met het jaartal 1761, welke ze aan Cheribon toeschrijven.⁹ Het muntje valt op vanwege

het jaartal 1761. De boven het jaartal weergegeven 'krabbeltjes' worden beschreven als 'vermoedelijk Chinesche karakters'. Qua type vertoont het stuk veel gelijkens met de pitjes van 1744 en het zou een voortzetting van dit type kunnen zijn, voorzien van een ander jaartal. Ook Millies neemt de afbeelding en toeschrijving van Netscher en Van der Chijs over.¹⁰

Anders dan een algemene vermelding van het gebruik 'looden' munten in het handboek van Scholten zijn de pitjes van 1744 niet opgenomen in de standaardwerken en catalogi over de munten van de VOC, terwijl de vervaardiging en het in omloop brengen volledig door de VOC werd geïnitieerd en geautoriseerd.¹¹ Mogelijk kan met dit artikel deze lacune worden opgevuld.

Noten

1. Noble Numismatics (23-26 november 2010) *Sale 95* (Sydney) kavel 3741.
2. Chijs, J.A. van der (1888) *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811, vijfde deel 1743-1750* (Batavia/s Gravenhage) 111-112.
3. Netscher, E. & J.A. van der Chijs (1863) *De munten van Nederlandsch Indië* (Batavia) 62-64.
4. Chijs, J.A. van der (1890) *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811, zevende deel 1755-1764* (Batavia/s Gravenhage) 453-454.
5. Millies, H.C. (1871) *Recherches sur les monnaies des Indigenes de l'archipel Indien et de la péninsule Malaie* (s-Gravenhage) plaat 15-118.
6. Van der Chijs, 1890: 680.
7. Chijs, J.A. van der (1891) *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811, achtste deel 1765-1775* (Batavia/s Gravenhage) 2.
8. Netscher & Van der Chijs, 1863: 56-69.
9. Netscher & Van der Chijs, 1863: plaat 30 nummer 274.
10. Millies, 1871: plaat 15 nummer 123.
11. Scholten, C. (1951) *De Munten van de Nederlandsche gebiedsdeelen overzee 1601-1948* (Amsterdam) 31.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

 EGMP vzw

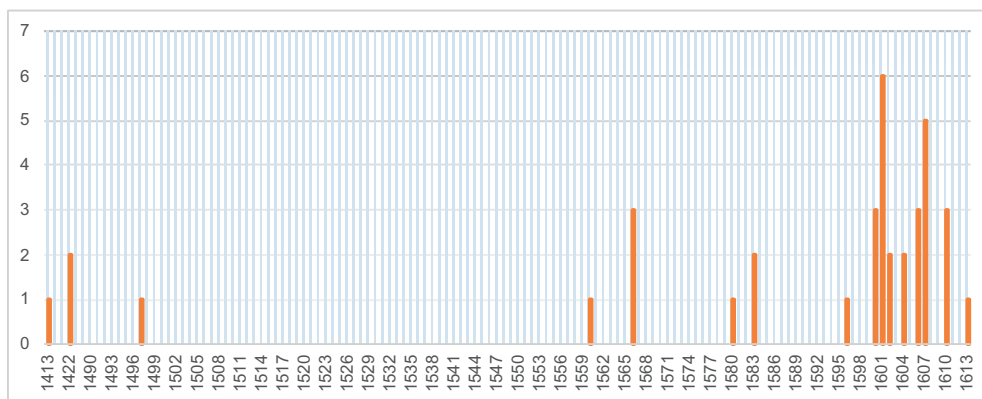
De schatvondst *Streefkerk 1991*

In 1991 werd in de muur van een boerderij in Streefkerk een potje met 37 gouden munten gevonden. Een deel van de vondsten is in het voorjaar van 1992 door Laurens Schulman geveild, waarna de schat in de vergetelheid raakte.¹ De tweede schrijver van dit artikel heeft indertijd twee van de munten – beide Engelse rozenobels – aangekocht en is van zins om ze aan een museum te schenken. Dat is een goede reden om de geschiedenis van de schat alsnog nader te beschrijven.

Inhoud

De vondst bestond zoals verwacht mag worden niet alleen uit munten uit de Noordelijke - en Zuidelijke Nederlanden. Er komen ook stukken uit Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal en Marokko in voor. De tabel aan het einde van dit artikel geeft een overzicht van de hele vondst. De jongste munt in de vondst is een *unite* uit Engeland van Jacobus I, geslagen in 1613. De schat kan dus niet vóór dit jaar zijn verborgen. Een stuk lastiger is het om te bepalen of de schat in 1613 of later is verborgen. Wanneer alle eerst mogelijke slagjaren bijeen worden gebracht in de onderstaande grafiek, dan komt er een voor schatvondsten heel herkenbaar beeld uit. Uiteraard moet zo'n grafiek met de nodige voorzichtigheid worden gehanteerd, maar

het is een eerste indicatie dat de schat waarschijnlijk niet lang na 1613 is verborgen.² Omdat van de munten geen fotomateriaal beschikbaar is, kan de slijtagegraad van de jongste munten niet worden bepaald. Ook dit zou een indicatie voor de gebruikperiode geweest kunnen zijn (al circuleerden gouden munten veel minder frequent dan zilvergeld waardoor ze minder snel sleten). Na productie bleven munten soms lang in gebruik. Geregeld zijn munten in een schatvondst zo'n 100-150 jaar oud. De nobel van de Engelse koning Hendrik V is hier een goed voorbeeld van: in 1613 was deze al zo'n 200 jaar oud. *Rozenobels* en *albertijnen* waren in deze periode al op hun retour, maar de *gouden ridders* uit de Republiek werden ook in de jaren na 1613 veelvuldig geslagen. Het feit dat deze munten

Munten uit de vondst *Streefkerk 1991*, gesorteerd op eerste slagjaren

in de schatvondst ontbreken is een belangrijke aanwijzing.

Tenslotte speelt de lokale geschiedenis uiteraard een belangrijke rol. Gebeurtenissen zoals een overstroming of oorlogshandelingen waren van grote invloed op het niet meer ophalen van het verborgen spaargeld. Dit feit wordt duidelijk als alle bekende Nederlandse schatvondsten in een grafiek worden gezet, zoals is gedaan voor de Van Gelder-lezing van 2014.³ De periodes van onrust, zoals de Tachtigjarige Oorlog, de Franse Tijd en de Tweede Wereldoorlog leveren duidelijke pieken op. Hieruit volgt dat het niet meer ophalen van de schat hoogstwaarschijnlijk samenvalt met een gebeurtenis uit de Tachtigjarige Oorlog. De begrijpelijke drang om vondsten te verbinden aan grote gebeurtenissen doet echter maar al te vaak afbreuk aan persoonlijk leed. Het zou evengoed het spaargeld geweest kunnen zijn van iemand die – door een gebrek aan adequate medische hulp – aan een ziekte is overleden.

Engeland, Hendrik V, nobel. 1413-1422, goud, 33 mm
(foto: Kees van der Pols)

Engeland, Hendrik VI, nobel. 1422-1427, goud, 34 mm
(foto: Kees van der Pols)

Noten

1. Schulman b.v., Laurens (april 1992) *Veiling 8* (Bussum) in ieder geval kavels 1732-1735, 1753, 1764, 1766, 1768-1769.
2. Pelsdonk, Jan (2012) De schatvondst Lekkerkerk 2010: gehamsterd zilver uit de Eerste Wereldoorlog, in: *Westerheem* 61-4, 251-255.
3. Pelsdonk, Jan (2014/2017) Quo Vadis, NUMIS? *Van Gelder-lezing 13* (Haarlem), specifiek 53-56.

Noordelijke Nederlanden	11
Holland	
rozenobel (circa 1580), Gorinchem	1
Gelderland	
rijder 1607	2
halve rijder 1606, 1607	2
Utrecht	
rijder 1607	1
rozenobel (1600-1601)	1
halve rozenobel (1601-1602)	1
Zeeland	
halve rijder 1610, Middelburg	2
halve rozenobel (1601-1602), Middelburg	1
Zuidelijke Nederlanden	14
Philips II (1555-1598)	
halve reaal (1583-1584), (1590-1595), Doornik	2
halve reaal (1560-1567), Vlaanderen, Brugge	1
Albert & Isabella (1598-1621)	
dubbele albertijn 1602, Doornik	1
dubbele albertijn 1600, 1601 (4), 1602, 1604 (2), 1607 en 160?, Brabant, Antwerpen	10
Engeland	5
Hendrik V (1413-1422)	
nobel (1413-1422), Londen	1
Hendrik VI (1422-1461 en 1470-1471)	
nobel (1422-1427), Londen	2
Jacobus I (1603-1625)	
unite (1606-1607), 1613, Londen	2
Spanje	5
Ferdinand & Isabella (1474-1504)	
dubbele excelente (1497-1537), Sevilla	1
Philips II (1556-1598)	
dubbele escudo (1566-1587) (2), 1596, Sevilla	3
Philips II (1556-1598) of Philips III (1598-1621)	
dubbele escudo (1566-1621), Aragon, Mallorca	1
Portugal	1
Philips II (1598-1621) [Philips III van Spanje]	
vier cruzados (1610), Lissabon	1
Marokko	1
Abu Faris 'Abdallah al Wathiq (AH 1012-1018 = 1603-1608)	
dubbele dinar (1606-1607), Marrakesh	1

Overzicht van munten uit de schatvondst *Streefkerk 1991*.

Een Duits-Nederlandse huwelijkspenning

Het genre van de huwelijkspenning kwam op aan het einde van de zestiende eeuw in de protestante Duitse Rijkssteden en verspreidde zich van daaruit in de eerste helft van de zeventiende eeuw over de Nederlanden.¹ Dit type penning is voorzien van voorstellingen die op liefde en huwelijk betrekking hebben. Mij werd onlangs een bijzondere huwelijkspenning getoond. Dit vormde een mooie aanleiding om zowel het fenomeen als de specifieke penning nader te beschrijven.

Soorten

Er kan onderscheid gemaakt worden tussen trouwpenningen en huwelijkspenningen (in de oude literatuur ook wel huwelijksherdenkingspenning genoemd).² Trouwpenningen zijn anonieme penningen, niet voorzien van namen en data, en werden door verloofden of bruidsparen elkaar ten geschenke gegeven als onderpand van trouw. Vooral de trouwpenningen vervaardigd door Sebastian Dadler (1586-1657), Johann Höhn (1607-1664) en Johann Blum (1559-±1662) waren populair. Ook door Nederlandse medailleurs werden trouwpenningen vervaardigd; hiervoor werden motieven van de Duitse penningen overgenomen, maar er werden ook nieuwe motieven aan toegevoegd. Bekende makers zijn bijvoorbeeld Christoffel Adolphi (±1631-1684), Pieter van Abeele (1608-1684), Wouter Muller (1604-1673) en, in de achttiende eeuw, Martinus (1697-1764) en Joan George (1726-1808) Holtzhey.³

Huwelijkspenningen zijn vaak specifiek voor een huwelijk vervaardigd en zijn dan voorzien van de namen van de huwelijkspartners en de datum van het huwelijk. Met name in het begin van de zeventiende eeuw waren dit volledig gegraveerde penningen. Ook werden algemene huwelijkspenningen gebruikt waarin alleen nog de namen en de datum door graving hoefden te worden aangebracht. Voor een graving was

vaak ruimte gereserveerd in de vorm van cartouches of banderollen. Ook werd de graving wel op de rand aangebracht. Overigens werden ook wel munten of andere penningen van een graving betreffende een huwelijk voorzien. In de tweede helft van de zeventiende eeuw en met name in de achttiende eeuw, overheersen de penningen voor de herdenking van 25- en 50-jarige huwelijken.

12 april

Van de huwelijkspenningen die in het overzichtswerk van Bemolt van Loghum Slaterus beschreven zijn, is circa een derde deel van het van een graving voorziene algemene type.⁴ Dit betreft vrijwel uitsluitend penningen door Nederlandse medailleurs. Slechts één penning is gemaakt door een Duitse medailleur. Dit is een penning door Sebastian Dadler (1586-1657) met een gegraveerd randschrift ter herinnering aan, waarschijnlijk, een 25-jarig huwelijk.⁵ Dadler heeft tijdens zijn leven vooral gewerkt in Dresden, Hamburg en het Poolse Gdansk. Het was verrassend om een penning, vervaardigd door Dadler, te vinden met de volgende in de rand gegraveerde tekst: 'Kostelick is het Gout de liefde meer door twee verbonden in den Heer + verbonden op den 12 April An° 16xx'. De laatste twee cijfers van het jaartal zijn niet meer leesbaar omdat juist op die plaats later een oogje aan de penning is

Sebastian Dadler, *huwelijkspenning met gegraveerd randschrift. Zeventiende eeuw, gegoten, verguld zilver, 59,1 mm, 50,9 gram (foto: auteur)*

gesoldeerd. Het oogje is daarna weer verwijderd en het soldeerpunt weg gevild. Deze penning is een verguld en gebruneerd zilveren afgietsel van Dadlers penning. De originele penning is beschreven als nummer 102 in de catalogus van Maué en als nummer 95 in de catalogus van Więcek.⁶

De penning

De penning is bijzonder rijk aan symboliek. Op de voorzijde staan bij een tafel een rijk geklede man en vrouw die elkaar de rechterhand geven. Aan de voet van de tafel zitten twee elkaar omstrengelende Erogen. Een gevleugelde Amor giet water over de handen van het paar terwijl twee vliegende Putto's, elk een krans boven het paar houden en uit een hoorn des overvloeds bloemen over hen uitstrooien. Tussen het paar staat in hartvorm: MANVS MANVM LAVAT (de ene hand wast de andere). Achter de vrouw een boom met daarin tortelduiven en op de grond een bijenkorf. Achter de man een boom met een pelikaan op een nest die zijn kuikens met zijn eigen bloed voedt. Onderaan de boom staat een spade. Bovenaan de Heilige Geest in de gedaante van een duif die lichtstralen uitzendt. Het omschrift luidt: LEGITIMO THALAMI QUI DEXTRAS FOEDERE IUNGUNT: HOS DEUS OMNIMODA PROSPERITATE BEAT (In een rechtmatig huwelijk leven zij die hun rechterhand in verbond verenigen, dit wordt door God gezegend met overvloedig welzijn).

Op de keerzijde staan rond een gedekte tafel twee kinderen, twee jongelingen en twee ouderen, als verbeelding van de drie levensfasen, die de handen in gebed opheffen. Achter hen staat een wijnrank. Daarboven verschijnt uit de wolken het stralende Hebreeuwse woord 'HEER', met twee handen waarvan er een met een kruik de wijnstok begiet. Het buitenste omschrift luidt: PROLETORUM VICTU MENSAM, VELAMINE CORP[us] ATQ OPERIT DRACHMAE GRANDINE TECTA DOM[us] en daarbinnen, Psalm 128 vers 4: ECCE SIC BENEDICETUR - VIR QUI TIMET IEHOVAM (Een tafel met voedsel voor de nakomelingen, een lichaam met kleding en een dak dat het huis beschermt tegen hagelstenen zo groot als drachmen. Zie, zo zal de man gezegend worden die de Heer vreest). In de afsnede: PRECE ET LABORE (met gebed en arbeid). Daaronder de initialen S.D. van Sebastian Dadler.

De namen van de echtelieden zijn helaas niet op de penning vermeld. De dag van het huwelijk wel maar omdat de laatste twee cijfers van het jaartal ontbreken is het ondoenlijk om de namen van de gehuwden te achterhalen. Het lijkt waarschijnlijk dat, gezien de Nederlandstalige tekst, de penning in Nederland is vervaardigd. Door een zilversmid is een afgietsel van een originele penning gemaakt dat vervolgens met een randschrift is gegraveerd.

Noten

1. Meer, G. van der (1978-1979) Nederlandse algemene familiepenningen in de 17^e en 18^e eeuw, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 65/66, 107-131.
2. Wigersma Hz., S. (1909) Over den oorsprong en het belang van familiepenningen, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 17, 221-288.
3. Van der Meer, 1978-1979: 107.
4. Bemolt van Loghum Slaterus, A. J. (1981) *Nederlandse Familiepenningen tot 1813* (Zutphen); Bemolt van Loghum Slaterus, A. J., G. van der Meer & F.A. Nelemans (1988) *Nederlandse Familiepenningen tot 1813*. Supplement op het boek van Dr. A. J. Bemolt van Loghum Slaterus, met Addenda en Corrigenda, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 75 (1988) 87-113.
5. Bemolt, 1981: nummer 1060.
6. Maué, Hermann (2008) *Sebastian Dadler, 1586-1657. Medaillen im Dreissigjährigen Krieg* (Neurenberg); Więcek, Adam (1962) *Sebastian Dadler: medalier gdański XVII wieku* (Gdańsk).

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

catawiki

Unieke munten geselecteerd door onze experts

Ontdek elke week meer dan 2000 munten
en bankbiljetten, zorgvuldig geselecteerd door
onze gepassioneerde en toegewijde experts.

catawiki.nl

De hervatting van de stedelijke muntslag te Deventer in 1615

Nadat de stad Deventer in januari 1587 weer in Spaanse handen was gevallen, verbood ze Kampen en Zwolle uitdrukkelijk om te Kampen gezamenlijke munten onder haar naam en wapen te vervaardigen. In plaats daarvan werd te Deventer, op last van de garnizoenscommandant, begonnen met het slaan van hele en halve stuivers voor de soldaten. Kampen en Zwolle beschouwden deze afzonderlijke muntslag blijkbaar als definitieve breuk van de muntunie en richtten in 1590, respectievelijk in 1591, eigen muntplaatsen op. Daarmee was, na meer dan vijf decennia, het lot van de gezamenlijke muntslag van de drie Overijsselse steden bezegeld.¹

Zonder vergunning

De muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits bleken niet bereid te zijn om de afzonderlijke muntslag van de drie steden te accepteren. Ze stonden op het standpunt dat keizer Maximiliaan II de steden in 1574 uitsluitend een gezamenlijke muntplaats had toegestaan. Toen het stadsbestuur van Deventer in mei 1594 Nicolaas van Essen als stedelijk muntmeester presenteerde en verzocht deze te beëdigden, werd dit dan ook ronduit geweigerd. Van Essen viel op de terugweg van de 'Probationstag' te Keulen in handen van Spaanse soldaten. Aan de daarbij opgelopen verwondingen overleed hij korte tijd later. Hoewel Matthijs Engelkens spoedig tot zijn opvolger werd benoemd, heeft het Deventer stadsbestuur zich toch grotendeels aan het verbod van de Kreits gehouden. Engelkens heeft blijkbaar alleen wat hele en halve duiten geslagen.³

Kampen en Zwolle daarentegen startten een omvangrijke muntproductie, zonder deze aan de controle van de Kreits te onderwerpen. De twee steden werd derhalve in 1597 elke muntslag expliciet verboden, maar daar lieten zij zich niets aan gelegen liggen. De Kreitsleden vroegen daarom uiteindelijk aan de keizer om de munt-

Keizer Matthias (1612-1619), kopergravure (uit: A. Bogaert)²

privileges van Kampen en Zwolle in te trekken. Deze bleek evenwel niet bij machte om de weerspannige steden te straffen.⁴

Nadat de machteloosheid van Rijk en Kreits duidelijk was geworden, vatte het Deventer stadsbestuur eveneens het plan op om in grotere

omvang te munten. Zo kreeg de in 1598 benoemde nieuwe muntmeester Matthijs Goossens, ondanks het feit dat zijn beëdiging door de Kreits werd geweigerd, vergunning om hele en halve schellingen, alsmede hele en halve stuivers, te vervaardigen. Gedurende de volgende jaren werd hem daarnaast het slaan van goudguldens, rijksdaalders, gouden dukaten en rijksgrossen toegestaan.⁵

Toen de muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits er in 1603 toe overgingen om de munten van de drie Overijsselse steden expliciet te verbieden, reageerden Deventer en Kampen onmiddellijk. Ze beklaagden zich erover dat ze de geslagen munten maar al te graag aan de controle van de Kreits hadden onderworpen, maar dat dit vanwege de oorlogsomstandigheden op het moment niet mogelijk was. Op de verplichting om in een gezamenlijke muntplaats te munten werd in deze brieven evenwel niet ingegaan.⁶

Behalve de muntleden van de Kreits, namen ondertussen ook instanties binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden maatregelen tegen de muntslag van de Oost-Nederlandse steden. Ze poogden een sluiting van alle stedelijke muntthuizen te bereiken. De stadsbesturen zagen in dat ze het in deze kwestie moeilijk tegen de Republiek en het Rijk konden opnemen. Ze besloten om het voorstel van de Staten-Generaal aan te nemen en hun munthuizen tegen een vergoeding voor drie jaar te sluiten. Volgens het in februari 1606 gesloten verdrag zouden Deventer, Kampen, Zwolle, Nijmegen, Groningen en Zutphen voor de stilstand van hun Munt jaarlijks f 2000 ontvangen. Dit verdrag werd in 1609 nog eens met drie jaar verlengd.⁷

De Oost-Nederlandse steden hebben zich aan deze overeenkomst gehouden, de stedelijke munthuizen werden gesloten. Omdat daarmee ook aan de verordeningen van de Kreits gevolg was gegeven, werden van deze zijde eveneens geen maatregelen meer tegen de steden ondernomen.

Toestemming van de Kreits

Zo gauw echter de tweede termijn van bovengenoemd verdrag met de Staten-Generaal in 1612 was verstreken, wilde Kampen weer verder gaan met de aanmuntingen. Derhalve werd in mei van dat jaar Johan Wijntgens naar de Probationstag te Keulen afgevaardigd. Wijntgens deed daar

de mededeling dat de stad Kampen zijn zoon Hendrik (onder zijn administratie) als muntmeester had aangesteld. Hij vroeg vervolgens aan de afgevaardigden van de muntleden om dit te accepteren en hem de vereiste eed af te nemen. De afgevaardigden weigerden echter aan dit verzoek tegemoet te komen en eisten dat de drie Overijsselse steden alleen gezamenlijk zouden munten.⁸

Gedurende de volgende maanden veranderden de muntleden van de Nederrijns-Westfaalse Kreits evenwel plotseling van gedachte. Zo werd Johan Wijntgens in oktober 1612 als stedelijk muntmeester te Kampen beëdigd. De verzegelde muntbus werd korte tijd later opgestuurd.⁹ Daarmee was Kampen het afzonderlijk munten officieel toegestaan.

Het verbaast niet dat de stad Deventer, zo gauw het stadsbestuur van deze ontwikkeling op de hoogte was, dit voorbeeld wenste te volgen. Ze hadden echter pech, want gedurende de volgende twee jaar vonden te Keulen geen Probationstage plaats. Zo klaagde de gevolmachtigde van de stad Deventer op de Probationstag in oktober 1614 dat muntmeester Matthijs Goossens reeds in mei 1613 tevergeefs naar Keulen was gereisd. Omdat hem niet was meegedeeld dat ze dit jaar eindelijk weer een bijeenkomst van de Kreitsmuntleden wilden houden, was hij nu niet te Keulen aanwezig. Het is begrijpelijk dat Goossens, die gedurende de sluiting van de Deventer Munt in dienst was gebleven, na al die jaren zo vlug mogelijk met het munten wilde beginnen.

De Deventer gevolmachtigde Johan Snel verzocht derhalve 'das der Muntzmeister Jetzo provisionaliter zugelassen' en hem het munten zou worden toegestaan.¹⁰ De vereiste eed op de 'Reichsmünz- und Probationsordnung' kon hij bij gelegenheid afleggen. De afgevaardigden van de Kreitsmuntleden aarzelden evenwel opnieuw een afzonderlijke Munt toe te staan. Omdat Snel plechtig beloofde dat Deventer zich strikt aan de bepalingen van Rijk en Kreits zou houden en de Kreits de stad moeilijk kon weigeren wat ze Kampen reeds eerder had vergund, werd uiteindelijk besloten het verzoek in te willigen. De muntleden van de Kreits stelden echter enkele voorwaarden. Zo gold de vergunning 'allein Interims weiß auff eine Zeittlang', totdat de drie Overijsselse steden het over een gezamenlijke muntslag eens waren

Claes Jansz. Visscher (II), *Deventer. 1615*, ets op papier, 400 mm hoog (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RMA RP-P-OB-103.722)

geworden. Daarenboven mocht Goossens pas met het munten beginnen, nadat hij en de stedelijke waardijn te Keulen waren beëdigd. Johan Snel daarentegen werd onmiddellijk als afgevaardigde van de stad Deventer tot de vergadering toegelaten.

Matthijs Goossens was dus gedwongen tot de volgende bijeenkomst van de Kreitsmuntleden te wachten. Op de Probationstag in mei 1615 werd hij vervolgens nog eens officieel als muntmeester van de stad Deventer gepresenteerd. Verder was de goudsmid meester Herman Matthijssen, die het ambt van stedelijk waardijn zou bekleden, naar Keulen gereisd. Nadat beide heren 'Irer erfahren- und geschicklichkeit' tegenover de Kreitswaardijn hadden aangetoond en bewijzen voor hun wettelijke geboorte hadden overgelegd, werd hun de gebruikelijke eed afgenomen.¹¹ Daarmee was ook aan de stad Deventer het afzonderlijk munten officieel toegestaan, mits ze zich aan de desbetreffende bepalingen van het Heilige Roomse Rijk en de Nederrijns-Westfaalse Kreits zouden houden.

Hervatting van de muntslag te Deventer

Muntmeester Matthijs Goossens had reeds op 2 februari van dat jaar, dus nog voor zijn beëdiging te Keulen, een overeenkomst met het Deventer stadsbestuur gesloten, die het slaan van drie verschillende denominaties inhield. Zo zou hij een jaar lang Hongaarse dukaten, keurvorster goudguldens en rijksdaalders op de voet van het Heilige Roomse Rijk mogen slaan.¹² Volgens het in mei 1617 op de Probationstag te Keulen overgelegde waardijnregister is Matthijs Goossens pas

op 14 oktober 1615 met de muntslag te Deventer begonnen. Op die dag werd 15 mark Keuls tot goudguldens verwerkt, hetgeen overeenkomt met ongeveer 1080 stuks.¹³ (Een mark Keuls = 233,856 gram.)

Tot afloop van bovengenoemde termijn in februari 1616 heeft Goossens, volgens het door waardijn Herman Matthijssen opgemaakt register, niet meer te Deventer gemunt. De muntmeester heeft dus alleen een betrekkelijk kleine hoeveelheid van een van de drie toegestane denominaties vervaardigd. Omdat de in deze periode geslagen Deventer goudguldens geen jaartal dragen, is niet duidelijk welke stukken door Goossens in 1615 zijn aangemunt. Naast guldens heeft hij in dat jaar blijkbaar ook enkele duiten vervaardigd, die in het waardijnregister niet opduiken. Hij schijnt ook voornemens te zijn geweest dukaten te slaan. Er zijn namelijk stemfels met het jaartal 1615 vervaardigd, die nog niet werden gebruikt.¹⁴

De overeenkomst tussen het Deventer stadsbestuur en Matthijs Goossens werd, ondanks de geringe muntproductie, verlengd. Zo heeft Goossens de muntslag op 9 augustus 1616, met de vervaardiging van 15 mark Keuls aan goudguldens, hervat. De stemfels voor dukaten werden nu eindelijk gebruikt. Van deze denominatie liet de muntmeester 10 mark slaan, hetgeen overeenkomt met ongeveer 666 stuks.¹⁵

De muntslag te Deventer werd daarna uitsluitend met de aanmaak van goudguldens voortgezet. Op 22 augustus werd nog eens voor 27 mark aangemunt. De resterende vier productiecijfers zijn niet van een datum voorzien, maar steeds

onder 'Item' aangegeven. Omdat de waardijn de productiecijfers meestal aan het einde van de dag noteerde, lijkt het uitgesloten dat de vijf partijen goudgulden van tezamen 120 mark allemaal op 22 augustus werden geslagen. Matthijs Goossens is waarschijnlijk kort na deze datum overleden. Het muntpersoneel (of een nieuwe muntmeester) heeft de productie schijnbaar voortgezet, zonder door de Kreits te zijn beëdigd. Dit was uiteraard ten strengste verboden en kon met hoge boetes gestraft worden. Derhalve kon beter geen datum vermeld worden die na de dood van de beëdigde muntmeester lag. De kunstgreep van de waardijn heeft zijn doel blijkbaar bereikt, want tijdens de controle op de Probationstag in mei 1617 werd daarover niet gerept.

De nieuwe muntmeester

Tot opvolger van de overleden muntmeester werd Claes Meijnarts benoemd. Deze was de oudste zoon van Meijnart Caspers, goudsmid te Amsterdam, en Jacobien Claes.¹⁶ De nieuwe muntmeester sloot op 9 april 1617 een contract met het Deventer stadsbestuur, waarbij hem de aanmaak van goudgulden en dukaten werd toegestaan.¹⁷ Op de Probationstag in mei van dat jaar werd Claes Meijnarts aan de afgevaardigden van de Kreitsmuntleden gepresenteerd en vervolgens officieel beëdigd. Anders dan zijn voorganger begon hij onmiddellijk met een omvangrijke muntslag. Zo liet hij tussen 22 mei en 19 september niet minder dan 1131 mark Keuls tot goudgulden verwerken, hetgeen overeenkomt met meer dan 81000 stuks.¹⁸

Deze uitbreiding van de muntslag stelde Meijnarts evenwel niet tevreden. Derhalve vroeg (en kreeg) hij in augustus van dat jaar van het stadsbestuur vergunning tevens stukken van 28, 10, 6 en 1/8 stuiver te vervaardigen. Geheel volgens de bepalingen van de Kreits, verzocht hij op de volgende Probationstag in oktober 1617 deze denominaties te mogen slaan. De afgevaardigden van de Kreitsmuntleden stonden hem daarop toe, als een soort proef, tot de volgende bijeenkomst 50 mark fijns van zowel de 28-stuiver-stukken, als ook die van 10 stuivers, aan te munten.¹⁹ Ze toonden zich waarschijnlijk zo toegeeflijk, omdat de in de Deventer muntbus aangetroffen goudgulden tijdens de controle geheel en al aan de normen voldeden.

Anders dan door de Kreits beoogd, begon Meijnarts op 6 november met een ongeremde productie van de zojuist toegestane zilveren florijnen van 28 stuivers. Daarnaast werd ook de aanmaak van goudgulden in dezelfde omvang voortgezet. Toen Claes Meijnarts in oktober 1618 met de muntbus te Keulen arriveerde, de Probationstag in mei had niet plaatsgevonden, rezen er onmiddellijk grote moeilijkheden. De afgevaardigden hadden namelijk uit het overlegde waardijnregister moeten opmaken, dat de Deventer muntmeester, in plaats van 50 mark Keuls fijns meer dan 28000 mark aan florijnen had aangemaakt.²⁰ Verder hadden ze enkele Deventer goudgulden 'auß des Kauffmans Beutel eingewechselt'. Bij het onderzoek van deze uit de omloop gehaalde goudstukken was gebleken, dat ze te licht waren en bovendien over een te laag gehalte beschikten. Wegens deze overtredingen werd Claes Meijnarts onmiddellijk gearresteerd.²¹

Muntmeester Meijnarts gaf tijdens zijn onderzaging aan dat de grote hoeveelheid aan florijnen te wijten was aan een desbetreffend bevel van het stadsbestuur. De goudgulden zouden aan de normen voldoen, zoals aan de hand van de stukken uit de muntbus blijkt. Hoewel de Deventer afgevaardigde allerlei uitvluchten naar voren bracht om muntmeester en stad te verontschuldigen, wilden de Kreitsmuntleden een criminele procedure tegen Meijnarts aanspannen. Na herhaaldelijke smeekbeden van de muntmeester en zijn eveneens aanwezige echtgenote, werd uiteindelijk besloten de zaak tegen betaling van een aanzienlijke boete te beëindigen.

Deventer goudgulden op naam van Matthias I. 1615-1626, 3,1937 gram, 23 mm (collectie: Teylers Museum, inv. TMNK 05819)

Daarnaast werd bepaald dat de verdere aanmaak van 28-stuiver-stukken ten strengste verboden was. De zojuist aangevraagde vergunning om voortaan kleinere 'Landsorten' te mogen slaan, werd eveneens geweigerd. Claes Meijnarts, die terstond op vrije voeten werd gesteld, kon met de afloop van de kwestie onder deze omstandigheden zeker tevreden zijn.

Het einde van de controle door de Kreits

In plaats van, zoals door de muntleden van de Kreits geëist, de verdere aanmaak van zilveren florijnen onmiddellijk te stoppen, zette Claes Meijnarts de muntslag onverminderd voort. Blijkbaar genoot hij daarbij de steun van het Deventer stadsbestuur. De muntmeester kreeg gedurende de volgende jaren zelfs permissie de muntproductie met verschillende denominaties uit te breiden. Zo mocht hij naast dukaten en rijksdaalders, ook stukken van 5, 8 en 10 stuivers slaan, zonder dat daarvoor toestemming van de kant van de Kreits was verkregen.²²

Het mag niet verbazen dat Claes Meijnarts voortaan van reizen naar de Probationstag te Keulen afzag. De stad Deventer liet niet eens de muntbus en het waardijnregister meer overleggen. Ze volgde hierbij het voorbeeld van de stad Kampen, die daartoe was overgegaan nadat haar muntmeester Johan Wijntgens in mei 1617 te Dusseldorf door Gulikse ambtenaren was gearresteerd.²³ Hoewel beide steden vanaf die tijd door gevolmachtigden op de Probationstage waren vertegenwoordigd, veranderde aan deze situatie gedurende de volgende decennia niets.²⁴ De opvolgers van Meijnarts en Wijntgens werden niet meer zoals vereist aan de Kreitsmuntleden gepresenteerd en beëdigd. De controle van de

Nederrijns-Westfaalse Kreits op de muntslag van de Overijsselse steden – Zwolle had nooit een muntbus naar Keulen gestuurd – eindigde daarmee in 1617/18.

De muntleden van de Kreits hebben na dit eigenmachtig optreden van de Overijsselse steden, anders dan vroeger, geen actie genomen. Na het uitbreken van de Dertigjarige oorlog (1618-1648) waren er genoeg andere problemen. Een andere verklaring is dat de stedelijke munten beter waren dan de stukken die door vele Duitse vorsten en adellijke heren in de volgende jaren in omloop zouden worden gebracht.

Noten

1. Gropp, S. (2004) *De stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen 1528/43-1591. Stedelijk particularisme tegen Habsburgs centralisme in de Oostelijke Nederlanden* (Hilversum) 123-125.
2. Bogaert, A. (1697) *De Roomsche Monarchy ...* (Utrecht) 437.
3. Cost Jordens, W.H. (1855) Bijdragen tot de geschiedenis van de Deventer munt, in: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 20, 9-10; Fortuyn Droogleeveer, J. (1982) *De vorstelijke en stedelijke muntslag te Deventer* (Deventer) 25-26.
4. Lennartz, P. (1913) Die Probationstage und Probationsregister des niederländisch-westfälischen Kreises, in: *Numismatische Zeitschrift* 46, 66.
5. Cost Jordens, 1855: 12-20.
6. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Abteilung Rheinland, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv, Münzhandlung XII (LAV NRW R, NWK XII), Akte 27, folio 500, 540-542, 577-580.
7. Cost Jordens, 1855: 38-40.
8. LAV NRW R, NWK XII, Akte 29, folio 521, 556, 592v-593r.
9. LAV NRW R, NWK XII, Akte 30, folio 245.
10. LAV NRW R, NWK XII, Akte 30, folio 339v-340.
11. LAV NRW R, NWK XII, Akte 30, folio 451v-452.
12. Cost Jordens, 1855: 42.
13. LAV NRW R, NWK XII, Akte 31, folio 492.
14. Fortuyn Droogleeveer (1982) 28-29.
15. LAV NRW R, NWK XII, Akte 31, folio 492.
16. LAV NRW R, NWK XII, Akte 32, folio 462.
17. Cost Jordens, 1855: 43.
18. LAV NRW R, NWK XII, Akte 31, folio 484-489.
19. Cost Jordens, 1855: 43-44.
20. Dit register is alleen als kopie bewaard gebleven, in het Historisch Centrum Overijssel, vestiging Deventer, Van de Munt, nummer 884; Cost Jordens, 1855: 90-92; Polak, M.S. (1998) *Historiografie en economie van de 'muntchaos': De muntproductie van de Republiek (1606-1795) 2* (Amsterdam), bijlage 158.
21. LAV NRW R, NWK XII, Akte 31, folio 502.
22. Cost Jordens, 1855: 90-92.
23. LAV NRW R, NWK XII, Akte 32, folio 187, 229-230.
24. Gropp, S. (2007) Het recht van 'preseance ende voorstemminghe', in: *De Beeldenaar* 31-6, 269-272.

Willem van Oranje-penning door Arie Schippers

Op 9 oktober 2019 heeft prinses Beatrix in Dordrecht een fraai beeld onthuld dat Arie Schippers (1952) heeft gemaakt in opdracht van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting. Deze stichting heeft inmiddels op tal van plekken in ons land, maar ook daarbuiten beelden en beeltenissen van de Vader des Vaderlands opgericht. Hierover schreef ik eerder in *De Beeldenaar* in 2013 en 2016.¹ Het meer dan manshoge beeld is opgesteld aan de Hofstraat, vlakbij het Hof van Nederland. Op een grote marmeren sokkel staat een fier kijkende Prins van Oranje met aan zijn voeten een hond die naar hem opkijkt. De prins draagt een mantel die evenals zijn benen in een ander patine is afgewerkt. Het beeld is gegoten bij bronsgieterij Jos Boerekamps in Nederweert. Als deel van de opdracht heeft Schippers ook een bijzonder mooie penning gemaakt die in een speciaal daarvoor ontworpen doosje is uitgereikt aan prinses Beatrix. Deze penning toont aan de voorzijde als het ware van boven de beeltenis van Willem van Oranje met een molensteenkraag en op de keerzijde het jaartal 1572 en een opkijkende hond. Bij de overhandiging van de penning aan de prinses heeft Arie Schippers als uitleg gegeven dat je de beeltenis 180 graden moet draaien en dan kijkt de hond op naar de prins. De penning is in brons gegoten bij Gerrit Ton in Dronten, heeft een diameter van 110 mm en meet op het dikste

Onthulling van het standbeeld op 9 oktober 2019, van links naar rechts kunstenaar Arie Schippers, prinses Beatrix en Coen Tamse, voorzitter van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting.

punt circa 15 mm. De penning is gegoten in een oplage van 10 stuks. Naast prinses Beatrix hebben op 9 oktober ook de Dordtse burgemeester Wouter Kolff en het Dordrechts Museum een exemplaar van deze penning ontvangen.

Noot

1. Meer Mohr, Jim van der (2013) Willem de Zwijger en familie door Jet Schepp en Lucie Nijland, in: *De Beeldenaar* 37-1, 35-36; Meer Mohr, Jim van der (2016) Prins Willem van Oranje en koning Willem-Alexander. Een portretpenning door Eric Claus voor de Raad van State, in: *De Beeldenaar* 40-2, 81-82.

Arie Schippers,
Willem van
Oranje-
penning.
2019, brons,
110 mm (foto:
kunstenaar)

Corinphila Veilingen is vereerd een bijzondere munten- en penningverzameling aan te bieden

'De collectie Van Erp'

Op 2 en 3 oktober 2020 zullen wij de collectie Van Erp veilen. Een oude en unieke collectie die zijn oorsprong vindt in de jaren '30 en met veel kennis en nadruk op kwaliteit en zeldzaamheid is opgebouwd.

Hoogtepunten van de muntenafdeling zijn de klassieke munten met prachtige portretten van de Romeinse keizers, een uitgebreide collectie munten Brabant met veel bijzondere stukken en meerdere zeldzaamheden Koninkrijk.

De penningafdeling omvat Nederlandse historiepenningen uit de Zuidelijke Nederlanden en in het bijzonder Brabant waarbij een speciaalverzameling Den Bosch met een nagenoeg complete verzameling gildepenningen;

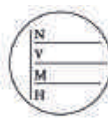
Vraag vrijblijvend onze catalogus aan!

020-6249740 · info@corinphila.nl · www.corinphila.nl

Het betreft voornamelijk penningen uit de 17e en 18e eeuw maar ook vroegere en van médailleurs als Van Berckel, Schega en Hedlinger; De collectie Europese historiepenningen omvat belangrijke Pauselijke penningen en onder meer de Drievuldigheids-penning.

Tenslotte bevat de verzameling zeldzame numismatische literatuur waarbij de oude standaardwerken zoals de "Van Loon".

‘Een penning mag ook leeg zijn’

De penningen van Nynke Schepers in Museum Beelden aan Zee

Nynke Schepers' liefde voor penningen ontstond op de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam waar zij tussen 1955 en 1960 op de beeldhouwafdeling les kreeg van Piet Esser en Paul Grégoire en in de avonduren de tekenklas van Jaap Luttge bezocht. Het was – uiteraard! – Esser die haar wist te enthousiasmeren voor het maken van penningen. Schepers behoort dan ook tot de groep Esser-leerlingen die zich door zijn toedoen is gaan toeleggen op de gemodelleerde, sculpturale penning. Zij hanteert deze techniek nog steeds, maar maakt sinds de jaren tachtig ook in gips gesneden exemplaren. Hans de Koning komt in zijn catalogus van Schepers' penningen tot 89 nummers, als alle varianten worden meegeteld zijn het er nog veel meer. In de Quist-vitrine van Museum Beelden aan Zee in Scheveningen is tot en met 27 september aanstaande een uitgebreide selectie van Schepers' penningwerk te zien. Tevens worden enkele van haar kleinplastiëken getoond.

Gemodelleerde penningen

Al tijdens haar academiëtijd maakte Nynke Schepers (1935) een aantal geslaagde portretpenningen, aanvankelijk vooral van familieleden en vrienden. In navolging van Esser boetseerde zij ze als kleine beeldhouwwerkjes in de soepele was. In een subtiel portretje van een academiëmodel uit 1959, zijn in het brons haar vingerafdrukken nog zichtbaar.

Na het verlaten van de academië en met de zilveren *Prix de Rome* (1961) op zak, kon Schepers beginnen aan haar eerste grote opdracht: voor warenhuisconcern Vroom & Dreesmann maakte zij het maar liefst 320 cm hoge beeld *Vader en Kind* dat tegenwoordig op begraafplaats Zorgvlied in Amsterdam staat. Groter kan het contrast met de penningen waaraan ze in diezelfde periode ook werkte niet zijn. Voor wat het formaat betreft tenminste, want vormtaal en onderwerpkeuze verraden wel degelijk dezelfde

Nynke Schepers, *Portret van een academiëmodel*. 1959, brons, 70 mm, enkelzijdig (foto: Wim de Boer)

kunstenaarshand. Altijd is het werk van Schepers figuratief. De belangrijkste inspiratiebron is steeds haar directe omgeving geweest. Mensen, de natuur, een stand of een houding die haar trof, alles legde Schepers vast in snelle schetsen, die ze later kon gebruiken voor haar beelden en

Nynke Schepers, *Sybrén*. 1972, brons, 65 mm (foto: Gerhard Jaeger)

penningen. Zo kwamen op de keerzijden van haar portretpenningen uit de jaren zestig en vroege jaren zeventig voorstellingen terecht van dieren, een plant, een schelpje, alledaagse onderwerpen die Schepers op de een of andere manier vond passen bij de geportretteerde persoon. Het portret van haar zoon Sybrén bijvoorbeeld, combineerde zij in 1972 met een cavia: de vierjarige Sybrén was bijna net zo beweeglijk als de cavia's die het gezin hield. De belettering is hier losjes en speels gehouden, in andere gevallen koos Schepers ook wel voor een klassieker randschrift.

De geboetseerde penningen die Schepers vanaf het einde van de jaren zeventig heeft gemaakt leveren een divers beeld op. Een penning voor cellist Piet Lentz uit 1978/79 is vrij grillig en gedetailleerd uitgevoerd. Op de portretzijde is op de hals van de *viola da gamba* zelfs heel klein een tweede kopje – van een grijnzende faun – te vinden. Meer gestileerd zijn de figuren op *Heel het Leven*, een penning uit 1988. De opdrachtgever en zijn overleden vrouw waren beiden arts en daarom is gekozen voor een voorstelling van Hygieia en Asklepios, de Griekse goden van gezondheid en geneeskunde. Een geboortepenning uit 2004 is weer echt sculpturaal en toont de plastisch gemodelleerde figuur van een zwangere vrouw, een thema dat ook in Schepers' beelden en tekeningen terugkomt.

In gips gesneden penningen

Begin jaren tachtig begon Nynke Schepers naast geboetseerde ook gesneden penningen te maken. Ze had Amsterdam in 1979 achter zich gelaten en woonde inmiddels in de Noord-Hollandse duinen. Tekenend in de tuin en het

Nynke Schepers, *Piet Lentz, voorzijde*. 1978/79, brons, 100 mm (foto: Gerhard Jaeger)

Nynke Schepers, *Heel het leven, voorzijde*. 1988, brons, 86 mm (foto: Gerhard Jaeger)

Nynke Schepers, *Geboortepenning*, voorzijde. 2004, brons, 70 mm (foto: René Vervloet)

Nynke Schepers, *Akkerhoorn*. 1996, brons en zilver, 70 mm, enkelzijdig (foto: Wim de Boer)

duingebied rondom haar huis gingen haar ogen open voor het kleine, het ogenschijnlijk onbeduidende in de natuur, zoals een wiegende grashalm of een eenzame bloem. Om uitdrukking te geven aan deze nieuwe blik koos Schepers bij het maken van haar penningen voor een eveneens nieuwe techniek: aan de hand van tekeningen ging ze de voorstellingen negatief in gips snijden, een methode die ze nog steeds toepast. Regelmatig gebruikt ze daarvoor een transparant vel waarop ze de tekening heeft gekopieerd. Ze krast dan door het transparant heen en werkt de voorstelling in het gips nog bij. Schepers ervaart deze grafische techniek als veel directer dan het modelleren in was, waarbij ze doorgaans veel langer blijft doorwerken en uitproberen. Het werken in gips levert verfijnde, vaak verstilde

Nynke Schepers, *Grashalm (Gebaren in de ruimte)*, voorzijde. 2006, brons, 115 mm (foto: René Vervloet)

Nynke Schepers, *Huwelijkspenning*, keerzijde. 1996, brons, 93 mm (foto: Gerhard Jaeger)

penningen op die soms slechts minimaal bewerkt zijn. In dezelfde poëtische stijl hakte Schepers eveneens een aantal reliëfs in steen. In de jaren negentig ging zij bovendien experimenteren met het combineren van verschillende soorten metaal in één penning. Ze kwam op het idee bij het zien van een *tsuba*, de stootplaat van een traditioneel Japans zwaard waarbij de combinatie van meerdere metalen heel gebruikelijk is.

Leegte

‘Een penning mag ook leeg zijn’, zegt Nynke Schepers. In een reeks van acht circuspenningen uit 2014-2018 heeft ze dit adagium tot het uiterste doorgevoerd. Deze keer is niet de natuur, maar

Nynke Schepers, *Koorddansers*, voorzijden. 2014-2015, brons, 90-98 mm (foto: Wim de Boer)

'de mens als koorddanser' het onderwerp. Uitgangspunt voor deze minimalistische werkjes, waarvan er vijf in gips zijn gesneden en drie in was gemodelleerd, vormden de snelle schetsen die Schepers tijdens een circusvoorstelling in Zwitserland maakte. Vier circuspenningen zijn opgenomen in Schepers' tentoonstelling in Museum Beelden aan Zee. Een vijfde is in 2021 te zien op de FIDEM-tentoonstelling in Tokio.

Meer informatie over Nynke Schepers en haar werk: www.nynkeschepers.nl. Marloes Huiskamp werkt aan een monografie over haar leven en oeuvre.

Catalogus van penningen door Nynke Schepers

De catalogus van Schepers' werk tot en met 2003 (nummers 1 tot en met 75) is opgenomen in *De Beeldenaar* 2005-4.¹In deze catalogus ontbreekt:

76. *Berken in het dennenbos*. 1988, 89/95 mm.
 vz. Berken in dennenbos.
 kz. Initialen NJS.

Aanvullende catalogus van penningen ontworpen in de periode 2004-2019/20

Alle penningen zijn gegoten in brons, tenzij anders aangegeven.

77. *Geboortepening* (In verwachting). 2004, 70 mm.
 vz. Moeder in verwachting.
 kz. Baby in een doek gewikkeld; tekst: DIEDE SOPHIE 3-10-2004. (Afgebeeld op pagina 244.)
78. *Diede Sophie*, twee jaar. 2006, 55 mm.
 vz. Portret Diede naar rechts.
 kz. Tasje met beertje; tekst: DIEDE SOPHIE 2 JAAR.
79. *Grashalm*. 2006, 115 mm, in negatief gesneden (als ets).

vz. Grashalm.
 kz. Tekst: te lezen als: GEBAREN IN DE RUIMTE of als: IN DE RUIMTE GEBAREN. (Afgebeeld op pagina 244.)

- 79a. *Grashalm*, 2006, 115 mm. Variant van nummer 79.

vz. Grashalm met links ernaast top van de halm.

kz. Als nr. 79.

80. *Rhetorica*. 2006/2007, 100 mm (opdracht).

vz. Afbeelding van Rhetorica, naar een gravure.

kz. Bloemenvaas met bijen; afbeelding naar een gravure; tekst in twee regels: HET SCHOOLSCHRIFT VAN PIETER TEDING VAN BERK HOUT A. FRANK VAN WESTRINEN. Onder het vaasje: 6 JULI 2007. Initialen NJS.

Nynke Schepers, *Rhetorica*, voorzijde. 2006/2007, brons, 100 mm (foto: René Vervloet)

81. *Voorlezen*. 2009, 80 mm (opdracht).
 vz. Vrouw en kind met een opengeslagen boek.
 kz. Cello met strijkstok; tekst: SIMONE.
82. *Cellist*. 2011, 90 mm.
 vz. Cello, geboetseerd met cellist grafisch ingekrast.
 kz. Tekst: Initialen NJS.
 Afgebeeld in *De Beeldenaar* 38-4.²
83. *Ree met jong*. 2011, 65 mm.
 vz. Ree met jong voor bomenwal.
 kz. Tekst: REE MET JONG. Initialen NJS.
84. *Hortensia's*. 2012, 105 mm, enkelzijdig, terracotta, gepolychromeerd.
 vz. Hortensia's, ingekleurd.
- 84a/b. *Hortensia's*. 2012, 105 mm, enkelzijdig, terracotta, gepolychromeerd. Variant van nummer 84.
 vz. Hortensia's, deels ingekleurd.
85. *Bente Rozemarijn*. 2012, 80 mm, voorstudie/ voorstadium.
 vz. Portret naar links, met opgestoken haar.
 kz. Twee rozemarijntakjes; tekst: 2012 BENTE ROZEMARIJN initialen NJS.
 Afgebeeld in *De Beeldenaar* 38-4.³
- 85a. *Bente Rozemarijn*. 2012, 80 mm, definitief ontwerp van nummer 85.
 vz. Portret naar links, met opgestoken haar.
 kz. Rozemarijntak. Tekst: 2012 BENTE ROZEMARIJN initialen NJS.
86. *Dood Boomkruipertje*. 2012, 80 mm, zilver (en brons).
 vz. Dood vogeltje, Boomkruipertje, op de rug liggend (horizontaal), tekst: Initialen NJS.
 kz. Dood sprinkhaantje; eronder tekst in twee regels: NATURE MORTE (= stilleven). Ode aan Elsje naar aanleiding van het boek *Rembrandt en het meisje* door Margriet de Moor. Afgebeeld en toegelicht in *De Beeldenaar* 38-4.⁴
- 86a. *Dood Boomkruipertje*. 2012, 80 mm, zilver (en brons).
 vz. Dood vogeltje: Boomkruipertje, verticaal; tekst: Initialen NJS.
 kz. als nummer 86.
- 86b. *Dood Boomkruipertje*. 2012, 100 mm, enkelzijdig, zilver. Variant van nummer 86.
 vz. Dood Boomkruipertje.
- 86c. *Dood Boomkruipertje*. 2012, 95 mm, enkelzijdig, zilver. Variant van nummer 86.
 vz. Dood Boomkruipertje.
- 87, 87a-c. Serie Circuspenningen, Koorddansen. In negatief gesneden. Ontworpen naar aanleiding van het bezoeken van circusvoorstellingen met zoon Bouke. (Afgebeeld op pagina 245.)
87. *Koorddanser*. 2014/2015, 98 mm.
 vz. Staande koorddanser – midden op het koord, dat doorloopt naar de andere zijde.
 kz. Constructie, draad van de voorzijde komend; tekst: CIRCUS en initialen NJS.
- 87a. *Koorddanser*. 2014/2015, 90 mm. Variant van nummer 87.
 vz. Koorddanser komend van rechts.
 kz. Als nummer 87, zonder initialen.
- 87b. *Koorddanser*. 2014/2015, 90 mm. Variant van nummer 87.
 vz. Koorddanser komend van links.
 kz. Als nummer 87.
- 87c. *Koorddanser*. 2014/2015, Variant van nummer 87.
 vz. Koorddanser liggend op de draad.
 kz. Als nummer 87.
88. *Springende Koorddanser*. 2014/2015, 95 mm.
 vz. Springende koorddanser, met koord.
 kz. Publiek onder golvende tekst: KOORDDANSEN ingegraveerd.
- 88a. *Springende Koorddanser*. 2014/2015, 100 mm.
 vz. Springende koorddanser met koord.
 kz. Als nummer 88.
- 88b. *Springende Koorddanser*. 2014/2015, 100 mm, zandgietsel.
 vz. Springende koorddanser zonder koord.
 kz. Als nummer 88.
89. *Koordansen*. 2018, 95 mm.
 vz. Koorddanser komend van rechts, balancerend op één been, met eronder publiek.
 kz. Tekst: KOORDDANSEN golvend; onderaan initialen NJS.

Noten

1. Koning, Hans de (2005) Nynke Schepers en haar penningkunst. Notities bij een uitgesteld bezoek voor het maken van een catalogus, in: *De Beeldenaar* 29-4, 159-170.
2. Meer Mohr, Jim van der (2014) Nynke Schepers' eigen keuze, in: *De Beeldenaar* 38-4, 163-164.
3. Ibidem, 163.
4. Ibidem, 164.

Antonie Bansen, vondeling uit Amsterdam

In het Stadsarchief Amsterdam is kortgeleden een interessante tentoonstelling geopend over het aalmoezeniersweeshuis, dat van 1666 tot 1824 vondelingen, wezen en verlaten kinderen heeft opgevangen. Zoals de naam al aangeeft was het aalmoezeniersweeshuis bestemd voor kinderen die nergens anders terecht konden. Het accent van de tentoonstelling ligt op de periode 1780-1830, een tijd waarin de economische malaise tot een grote stijging van het aantal weeshuiskinderen leidde. In Amsterdam was zo'n 20% van de bevolking aangewezen op bedeling en eind 1811 leefden naar schatting 800 mensen op straat. In de periode 1780-1828 werden gemiddeld 395 kinderen per jaar bij het weeshuis aangeboden. Dit artikel beschrijft een penning die werd toegekend aan een van de vondelingen.

Het aalmoezeniersweeshuis in de periode 1780-1830

In de tentoonstelling wordt een beeld gegeven van het leven van de kinderen in het weeshuis tussen 1780-1830 zoals de registratie van de kinderen en de rol van de 'minnen' die als pleegmoeders voor de vondelingen zorgden en ze in huis namen tot ze vier jaar oud waren. Daarna volgde de opname in het kinderhuis voor

kinderen tot 10 jaar en tenslotte was er de plaatsing in het grootkinderhuis om oudere kinderen voor te bereiden op een onafhankelijk bestaan in de maatschappij.

In de Franse tijd (1810-1813) werd in dit kader op grote schaal overgegaan op het 'uitbesteden', waarbij de oudere kinderen buiten het weeshuis tewerk werden gesteld. Meisjes werden vaak dienstbode en de jongens werkten bij ambachts-

Jan Punt (naar Cornelis Pronk en Jacob de Wit) *Het aalmoezeniersweeshuis te Amsterdam*. 1758, ets op papier, 630 x 1386 mm (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-P-AO-26-32X)

lieden of gingen naar het platteland om bij boeren te werken. De uitbesteding kreeg na de Franse tijd een impuls door het stichten in 1819 van zogenaamde koloniën op het platteland door de Maatschappij van Weldadigheid. In deze koloniën werden behoeftige stedelingen in de gelegenheid gesteld een boerenbedrijf te starten en te exploiteren. Er was echter wel druk nodig om de besturen van de weeshuizen zo ver te krijgen hun kinderen aan deze koloniën uit te besteden. In een Koninklijk Besluit van 6 november 1822 werd de subsidie per weeskind gemaximeerd op 30 gulden per kind tenzij de kinderen werden overgedragen aan de koloniën. De kosten per kind waren in het aalmoezeniersweeshuis van Amsterdam meer dan het dubbele en er was dan ook geen andere optie dan de kinderen af te staan. Dit gebeurde echter pas nadat de bestuursleden van het weeshuis uit protest hun functies hadden neergelegd en het betekende het begin van het einde voor de werkzaamheden van het weeshuis. In 1824 werden de laatste kinderen naar de net gebouwde kolonie Veenhuizen overgebracht waarmee een eind was gekomen aan de meer dan 150 jaar kinderopvang door het aalmoezeniersweeshuis van Amsterdam.¹

Naast het werk bij ambachtslieden of op het platteland gingen veel jongens het leger in, zeker toen Lodewijk Napoleon in 1809 de dienstplicht voor de weesjongens gelastte. In de tentoonstelling wordt de levensloop beschreven van Abel Weetniet (1791-1859), een naam die hij van het weeshuis mee had gekregen. Abel werd in 1809 opgeroepen en diende in 1813 in Frankrijk en Duitsland als dienstplichtig militair in het leger van Napoleon. Sommige militairen vertrokken naar verre oorden zoals Pieter van Koot, geboren in 1792 die in 1816 als soldaat naar Suriname vertrok en daar tien jaar diende. Onder de kinderen van het aalmoezeniersweeshuis die het leger ingingen bevond zich ook Antonie Bansen.

Antonie Bansen

Antonie Bansen werd op 5 maart 1808 in Den Haag geboren als zoon van Johann Caspar Dorius Banse (1773-1856) en Cornelia van Bon (1772-1848).² Zijn vader kwam uit Braunschweig in Duitsland en was militair met een lange staat van dienst. Hij was als 13-jarige tamboer in 1787 in dienst getreden bij het regiment Von Münster en

had in 1793-1794 deelgenomen aan de strijd tegen de Fransen in Vlaanderen.³ Met het uitroepen van de Bataafse republiek in 1795 trad hij als grenadier in dienst bij de zevende halve brigade en nam deel aan de verdediging van Noord-Holland tijdens de Engels-Russische inval van 1799.⁴ In 1805 werd hij aangenomen als grenadier bij de garde van Raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck (1761-1825) en hij nam van september 1805 tot maart 1806 deel aan de Donauveldtocht onder bevel van generaal Jean Baptiste du Monceau (1760-1821).⁵ Ook onder Koning Lodewijk Napoleon diende hij aanvankelijk bij de Garde grenadiers en kort na Antonie's geboorte werd hij tamboer-majoor bij de infanterie van linie.⁶

Antonie had twee oudere zussen, Elisabeth, geboren in 1797 en Mijntje die in 1805 of 1806 was geboren. Antonie's moeder was zeven maanden zwanger toen zij op 16 maart 1810 haar drie kinderen Elizabeth (12 jaar), Mijntje (4 jaar) en Antonie (2 jaar) als vondelingen aan het aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam afstond.⁷ Veel kinderen die werden ingeschreven kwamen van buiten Amsterdam en Antonie en zijn zusjes behoorden in 1810 tot de maar liefst 735 vondelingen die dat jaar werden aangeboden, op 1817 na het jaar met het hoogste aantal.

Antonie's moeder beviel twee maanden later in het militaire kamp van Huisduinen bij Den Helder van een tweede zoon, François maar het jongetje overleed op 7 mei 1812 in de grote militaire kazerne van Haarlem.⁸

Antonie's oudste zus werd op 19 juni 1812 overgebracht naar Utrecht en toen zijn andere zus op 1 oktober 1816 naar Goor vertrok was de achtjarige Antonie alleen. Zoals het geval was met zo veel andere kinderen van het weeshuis zou hij een allesbehalve makkelijk leven hebben. Antonie vertrok zelf op 22 juni 1820 uit Amsterdam. Hij werd naar Tiel uitbesteed en vervolgens op 17 februari 1824 naar de kolonie Veenhuizen. Dit laatste was het gevolg van het besluit van de Nederlandse overheid van 6 november 1822. Op 22 mei 1829 werd Antonie uit de weeshuiszorg ontslagen en op 22 juli 1829 werd hij opgeroepen voor de militieplicht, als loteling van de lichte van 1829. Hij meldde zich aan voor daadwerkelijke dienst bij het reguliere leger en werd ingedeeld bij het derde bataljon van de tiende Afdeling Infanterie.⁹

Revolutie in het zuiden

Koning Willem I was sinds 21 september 1815 Koning der Nederlanden, dat wil zeggen inclusief het huidige België. In augustus 1830 braken in Brussel rellen uit die snel escaleerden tot een ware opstand tegen het 'Hollands' bewind. Er werden in september 1830 troepen naar Brussel gestuurd maar deze wisten de stad niet onder controle te krijgen en moesten weer worden teruggetrokken. In Brussel werd een voorlopig bewind geïnstalleerd dat op 4 oktober 1830 de onafhankelijkheid van België uitriep.¹⁰ De reactie liet niet lang op zich wachten want een dag later werd in het noorden de algemene bewapening afgekondigd. Daarmee brak een onzekere tijd aan voor Antonie.

Hij was bij aanvang van de revolutie in de vesting Bergen op Zoom gelegerd maar in 1831 werd hij op de citadel van Antwerpen geplaatst. Op 14 augustus 1831 kwam onder internationale druk een wapenstilstand tot stand maar koning Willem I hield de citadel van Antwerpen en enige daarbij gelegen forten gezien het strategisch belang daarvan bezet. De bezetting van de citadel was volledig geïsoleerd, want de overige Nederlandse troepen waren teruggetrokken. Op 22 oktober 1832 waren de Engelse en Franse regeringen onderling overeengekomen dat de citadel ontruimd moest worden als voorwaarde voor de vredesonderhandelingen.¹¹ Toen koning Willem I dit weigerde trok een Franse troepenmacht van 90.000 man onder bevel van maarschalk Etienne Maurice Gérard (1773-1852) op 15 november 1832 richting Antwerpen om de citadel op te eisen. Nadat de Nederlandse bevelhebber van de citadel, luitenant-generaal David Hendrik baron Chassé (1765-1849) op 30 november 1832 had geweigerd deze aan de Fransen over te dragen begon het beleg van de citadel.¹² Het beleg zou bijna een maand duren en in die tijd werden door de Fransen maar liefst 38.572 kogels en 25.820 bommen op de citadel afgeschoten, gemiddeld 3.200 per etmaal. Ondertussen waren de omstandigheden in de citadel voor Antonie en de anderen niet best. Gebrek aan vers drinkwater leidde tot diarree, het regende en sneeuwde bijna voortdurend en het moreel leed onder het feit dat de kans op een ontzet minimaal was. Dit laatste zou namelijk een algemene oorlog met Frankrijk tot gevolg hebben.¹³

Door de continue beschieting door de Fransen stortte in de avond van 22 december 1832 de muur van een van de bastions over een lengte van 40-50 voet in de gracht. De citadel was nu onhoudbaar geworden en op 24 december 1832 besloot generaal Chassé de verdediging van de citadel te staken.¹⁴ Als gevolg van de capitulatie werd Antonie op 29 december 1832 met ruim 4.000 andere militairen krijgsgevangen gemaakt en naar Sint Omer in Frankrijk gebracht waar hij ruim vijf maanden zou blijven. Hij werd op 9 juni 1833 uit krijgsgevangenschap ontslagen nadat Nederland en België op 21 mei 1833 een overeenkomst hadden gesloten.¹⁵

Penning van de Commissie van Erkenntenis

Een zogenaamde Commissie van Erkenntenis heeft alle manschappen die tijdens het beleg op de citadel en de daarbij gelegen forten gelegerd waren geweest en de militairen van de daar aanwezige marineschepen na het beleg een speciale bronzen penning geschonken. De penning is van de hand van Van der Kellen en is door Jacob Dirks in zijn standaardwerk over de Nederlandse penningen beschreven onder nummer 476.¹⁶ De penning toont aan de voorzijde een krijger in antieke uitrusting die een in puin geschoten stelling met gebroken zwaard en schild verdedigt tegen een regen van aanvliegende pijlen. Het staat symbool voor de militairen die met beperkte middelen een zwaar beschadigde citadel tegen continue granaatvuur moesten verdedigen. Aan de bovenrand staat de tekst WAT OOK VAL TROUW STAAT PAL. Onder de krijger is een afsnede met de tekst ANTWERPEN DECEMBER MDCCCXXXII. Aan de keerzijde staat een krans van eikenblad om een inscriptieruimte waar de naam van de militair in werd geslagen. Ook Antonie ontving deze penning, aan de keerzijde voorzien van zijn naam: A. BANSEN.

Antonie werd na zijn krijgsgevangenschap gelegerd in de vesting Gorinchem, vervolgens in Vlissingen en in 1834 in Breda. Op 20 juni 1836 zat zijn diensttijd erop en werd hij wat heette 'gepasporteerd' maar twee jaar later, op 23 september 1838 meldde hij zich als remplaçant voor een militieplichtige uit Sas van Gent. Een remplaçant was iemand die tegen een vergoeding voor een ander de militieplicht vervulde.

Van der Kellen, *penning commissie van erkenenis, toegekend aan Antonie Bansen. 1833, brons, 52 mm (particuliere collectie)*

Veroordelingen

Antonie zou zijn tweede diensttermijn niet volbrengen. Op 4 mei 1839 werd hij wegens diefstal bij vonnis van de krijgsraad vervallen verklaard van de militaire stand en veroordeeld tot twee jaar kruiwagenstraf.¹⁷ Nu hij het leger kwijt was geraakt als steun en toeverlaat begon een leven vol veroordelingen wegens landloperij, diefstal en bedelarij. Hij werd na de veroordeling door de krijgsraad volgens de gegevens die ik heb kunnen vinden tenminste 16 maal veroordeeld, de eerste maal in 1841 in Amsterdam en de laatste maal in 1887 toen hij inmiddels 78 jaar oud was.¹⁸ Hij bracht een groot deel van zijn leven door in de bedelaarskolonie Ommerschans en de kolonie Veenhuizen waar ook bedelaars werden heen-gezonden. Wellicht zal zijn verblijf in Veenhuizen hem juist wel tot steun zijn geweest want ook zijn zus Elizabeth bracht daar geruime tijd door en overleed in de kolonie in 1877.¹⁹

Slot

Ondanks zijn moeilijke bestaan is er toch een blijvend aandenken aan Antonie overgebleven: de penning van de Commissie van Erkenenis. Was deze penning niet bewaard gebleven, dan was Antonie waarschijnlijk allang in de vergetelheid geraakt, net als zo veel andere vondelingen. De tentoonstelling over de vondelingen is nog tot 4 oktober 2020 te zien in het Stadsarchief Amsterdam aan de Vijzelstraat 32.

Noten

1. Geuzebroek, N. (2020) *Vondelingen, het aalmoezeniersweeshuis van Amsterdam 1780-1830* (Hilversum) 10, 24, 26, 131-138, 144, 145, 157, 173.
2. Noord-Hollands archief (NHA), archieftoegang 73 (Gevangenis te Hoon), inventarisnummer 487 (Registers tot inschrijving van de verpleegden in de Rijkswerkinrichting te Hoon, 1886-1912, 1919-1932, periode 1887 november 17-1887 december 30), volgnummer 677 en

Zeeuws archief, archieftoegang 6031 (Gemeente Sas van Gent 1794-1947, 1794-1947 (1995) inventarisnummers 1211 en 1213.

3. Nationaal archief (NA), archieftoegang 2.13.09 (Inventaris van het archief van het Ministerie van Oorlog: Stamboeken van Onderofficieren en Minderen van de Landmacht, 1813-1924), inventarisnummer 7, stamboeknummer 2.
4. NA, archief 2.01.15 (Inventaris van de stamboeken, naamlijsten, conduite- en pensioenstaten van officieren, onderofficieren en minderen der Landmacht, ca. 1795-1813), inventarisnummer 22, 192.
5. NA, archief 2.13.09 (Inventaris van het archief van het Ministerie van Oorlog: Stamboeken van Onderofficieren en Minderen van de Landmacht, 1813-1924), inventarisnummer 447, stamboeknummer 185; Sypesteyn, J.W. van (1852) *Het leven en karakter van Jean Baptiste Graaf du Monceau, oud maarschalk van Holland* ('s-Hertogenbosch) 44, 50.
6. Idem, inventarisnummer 344, stamboeknummer 1546.
7. Stadsarchief Amsterdam (SA) 343-160, 371 (Register van opgenomen vondelingen met vermelding van de innamedatum, naam, leeftijd, nummers waaronder ze geboekt zijn in 'Uitbesteed, Kinderhuis en Groothuisboek', met optekening van overlijden of vertrek en datum van tweede uitzet en afkoop, ca. 1784 - 1818), 100.
8. Regionaal archief Alkmaar, archieftoegang 25.3.001 (Doop-, Trouw- en Begraafregister van Den Helder, 1624-1811), doopregisters Rooms-Katholieken, 11 mei 1810 registratienummer 6; NHA, BS overlijden gemeente Haarlem, registratiedatum 10 mei 1812 aktenummer 10-5.
9. NA, archieftoegang 2.13.13.03 (Inventaris van archiefbescheiden betreffende toekenning Metalen Kruizen en Bronzen Medailles, 1831-1834), inventarisnummer 330, nummer 1737.
10. Colenbrander, H.T. (1936) *De afscheiding van België* (Amsterdam) 11, 32, 36, 39.
11. Uijterschout, I.L. (1937) *Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandse krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden* (Den Haag) 384, 389.
12. Bosscha, J. (1856) *De Belgische Revolutie* (Leeuwarden) 746, 753.
13. Vries, K. de (1966) *Het regiment infanterie Johan Willem Friso* (Leeuwarden) 10.
14. Knoop, W.J. (1867) *Krijgs- en geschiedkundige geschriften*, deel 6 (Schiedam) 297.
15. NA, archieftoegang 2.13.09 (Inventaris van het archief van het Ministerie van Oorlog: Stamboeken van Onderofficieren en Minderen van de Landmacht, 1813-1924), inventarisnummer 290, stamboeknummer 17753.
16. Dirks, J. (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* 1 (Haarlem), nummer 476.
17. NA, archieftoegang 2.13.09 (Inventaris van het archief van het Ministerie van Oorlog: Stamboeken van Onderofficieren en Minderen van de Landmacht, 1813-1924), inventarisnummer 191, stamboeknummer 25648.
18. Drents archief (DA), archieftoegang 013701 (Rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen en Ommerschans), inventarisnummer 428 (Inschrijvingsregisters van veroordeelde bedelaars en vrijwilligers 1822-1866 - deel I), aktenummer 1186; NHA, archieftoegang 73 (Gevangenis te Hoon), inventarisnummer 487 (Registers tot inschrijving van de verpleegden in de Rijkswerkinrichting te Hoon, 1886-1912, 1919-1932, periode 1887 november 17-1887 december 30), volgnummer 677.
19. DA, archieftoegang 0167016 (Overlijdensregister Norg 1877), inventarisnummer 1877, aktenummer 49.

Kozakkendag 1863

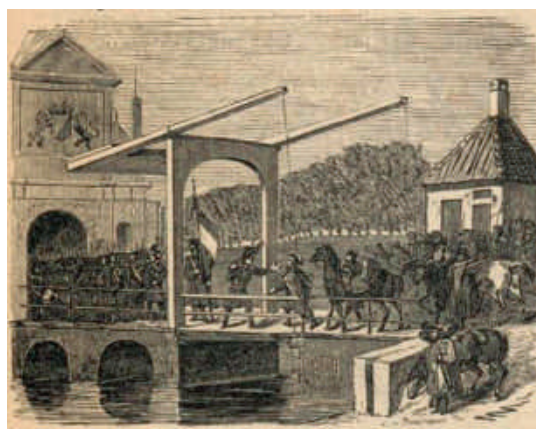
In 1863 is het een halve eeuw geleden dat de Nederlandse onafhankelijkheid werd hersteld na ruim drie jaar inlijving bij het Franse keizerrijk. De feestelijkheden die dan worden georganiseerd vormen het begin van een serie grote volksfeesten, met als thema onafhankelijkheid en verbondenheid met het Huis van Oranje, die doorloopt tot in de twintigste eeuw.

Tijdstip

De herdenkingen van 1863 vinden zowel op landelijk als op lokaal niveau plaats. Een nationale, koninklijk goedgekeurde commissie bestaande uit voornamelijk industriëlen onder voorzitterschap van Prins Frederik, buigt zich over een blijvend aandenken aan het jubileum. Er moet in Den Haag een nationaal monument worden opgericht, in Amsterdam een Nationale Industrieschool en in Scheveningen een herdenkingsnaald op de plaats waar de latere koning Willem I op 30 november 1813 aan land was gegaan. De Haagse politiek ijvert voor de oprichting van een 'Paleis voor de Staten Generaal' aan de Hofvijver, waarvoor op 1 november 1863 nog een wet wordt uitgevaardigd maar wat uiteindelijk niet van de grond komt.¹

Als tijdstip voor de landelijke viering wordt gekozen voor dinsdag 17 november. Dit is de datum waarop in 1813 in Den Haag het driemanschap Van Hogendorp, Van Limburg Stirum en Van der Duyn van Maasdam het voorlopig bewind in handen had genomen. Amsterdam kiest echter voor 16 november, de dag waarop in 1813 een provisioneel stadsbestuur was gevormd. Een belangrijk initiatief in de hoofdstad vormt overigens het plan om een 'Museum Willem I' op te richten wat ons uiteindelijk het Rijksmuseum heeft opgeleverd.

De lokale festiviteiten worden meestal gevierd op de dag waarop de bevrijding van het Franse gezag daadwerkelijk had plaatsgevonden. Zo feest Assen, dat in 1813 op de route van de uit het oosten oprukkende kozakken had gelegen, al op 13 november 1863; Deventer daarentegen,

Begroeting van de kozakken bij de Wittevrouwenpoort in november 1813. Illustratie in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad van 28 november 1863.

waar nog een tijdlang Franse militairen gelegerd waren geweest, pas op 27 mei 1864. Utrecht viert haar bevrijding traditioneel op 28 november, de dag waarop in 1813 driehonderd kozakken voor de Wittevrouwenpoort waren verschenen waardoor die dag kozakken-, of ook wel liefkozend kozakjesdag wordt genoemd.

Voor elke beurs

Een belangrijk onderdeel van de festiviteiten vormen steeds de optochten die bestaan uit heel veel militaire muziek met daartussen groepen met praalwagens en figuranten. Vaak worden die groepen gevormd door werknemers van één bedrijf maar ook wel, in de trant van de vroegere gilden, door beroepsgenoten. In Utrecht spelen het personeel van 's Rijks Munt en haar munt-

meester een belangrijke rol. Daarnaast wordt overal natuurlijk voor allerhande versieringen, illuminaties, samenzang, volksspelen en andere evenementen gezorgd.

De belangrijkste Nederlandse medailleurs laten het herstel van de onafhankelijkheid niet onbenut voorbijgaan. Veelal via de boekhandel in de handel gebracht verschijnen prijzige gedenkpenningen van de hand van 's Rijks stempelsnijder Johan Philip Menger (Dirks 900; f 25 in zilver en f 6 in brons), de Haagse medailleur Samuel de Vries (Dirks 901, ontworpen door de beeldhouwer Eugène Lacombé, f 25 in zilver en f 5 in brons) en Mozes de Vries van het Koningsplein te Amsterdam (Dirks 902).² Ook worden exemplaren voor de minder bedeedden aangeboden zoals de tinnen penningen uitgegeven door A.L. Snoek (Dirks 909, f 0,20), door de livreiknopenproducent P. Mansveld & Zoon (Dirks 908) en die van de Haagse fabrikant van hoeden en militaire zaken Willem Pauwels, die koninklijke goedkeuring weet te verwerven om zijn product 'Oranje-Penning' te mogen noemen (Dirks 905). Een enkele maal worden nog aparte penningen uitgegeven bij de lokale vieringen, zoals in Arnhem (Dirks 904), Brielle (Dirks 912) en Utrecht, waarover later meer.

Behalve de schoorsteenmantel wordt ook de kleding van numismatica voorzien. Rond de feestdagen in november draagt vrijwel iedereen een oranje strik of kokarde op de borst (links) ofwel op de hoed. Hoe algemeen dit plaatsvindt blijkt uit een anekdote die in deze tijd de kranten haalt en waarin koning Willem III, die incognito door een Haags park wandelt, uiteraard zonder oranje versiering, door een jongen voor 'kees' wordt uitgemaakt. Ook staat er: 'op vele plaatsen zag men zelfs geen paard zonder oranje aan het hoofdstel'. Vooral de firma Van Kempen in Voorschoten verkoopt grote hoeveelheden zilveren draagtekens waarmee deze oranje versiersels worden verfraaid. Het zijn de jubileum-rosset met de oranjetak (Dirks 907) en de jubileum-broche met het Nederlands wapen (Dirks 906), waarvan de eerste speciaal voor heren, de tweede voor dames wordt aanbevolen. Het *Dagblad van Zuid Holland* en 's Gravenhage van 13 november 1863 schrijft hierover: 'De heer J.M. van Kempen te Voorschoten heeft heden door het gansche land verzonden en bij magazijnhouders van goud en

zilver verkrijgbaar gesteld eene zilveren roset en broche, bijzonder geschikt voor de aanst. feesten. Het is iets geheel nieuws in dat genre.' en het *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad* van 16 november: 'De jubileum broches en rozetten van de Koninklijke Nederlandsche fabriek van de heer Van Kempen vinden alom zooveel bijval, dat er duizenden van verkocht worden'. Van Kempen is in 1863 eveneens de uitgever van een groot galvanoplastisch vervaardigd metalen reliëf in lijst voorstellend de landing van de erfprins in Scheveningen in 1813 (KB-IV 1). Verder adverteert J.W.F. Nienhuijs op de Amsterdamse Kalverstraat met 'insignes met het welgelijkend portret van Z.M. Willem III ter herinnering aan het halve eeuwfeest onzer onafhankelijkheid' (mogelijk Dirks 911 A en/of B) en Nolet & Zoon te Utrecht met een 'Gedenkpenning 1813-1863, verzilverd f 0,15, verguld f 0,25'.

Voorproefje

Utrecht krijgt een voorproefje van haar kozak-kendag op de algemene feestdag 17 november 1863, want het Utrechts studentencorps heeft die dag voor haar herdenkingsfeesten uitgekozen. Nadat de studenten 's ochtends een toespraak

* * Bij de Boekhandelaren **KEMINK en ZOON** te Utrecht, is verkrijgbaar gesteld:

GEDENKPENNING
ter gelegenheid der viering van ons
30JARIG ONAFHANKELIJK VOLKSBESTAAN,
ontworpen en gegraveerd door
J. P. MENER,
Stempelsnijder aan 's Rijks-Munt.
Prijs in zilver f 25. In brons f 6.
Een exemplaar ligt ter inzage bij de Boekhandelaren J. NOORDENDORP te Amsterdam, W. P. VAN STOCKUM te 's Gravenhage, E. H. TASSEMEIJER te Rotterdam.

November 1813.
GEDENKPENNING
TER HERINNERING AAN
Neerlands onafhankelijk Volksbestaan,
gegraveerd door **A. L. SNOEK.**
PELJS f .20.
Verkrijgbaar bij **A. A. VAN DER KOLK**, Diezerstraat.

Advertenties uit de Opregte Haarlemsche Courant van 16 november 1863 en de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant van 13 november 1863.

van de rector van de Senatus Veteranorum hebben aangehoord trekken ze, voorafgegaan door het muziekkorps van de veld-artillerie, door de stad. Voorop rijdt een afdeling studenten te paard, gekleed in het zwart, met oranje sjerpen, witte broek en hoge rijlaarzen. Hierachter volgt de senaat, met het grote vaandel en de vijf faculteitsbanieren, waarachter de studenten zich hebben geschaard. Na een gemeenschappelijk *dejeuner-dinatoire* bij Wed. Bickers trekken de studenten in verlichte rijtuigen door de stad en 's avonds is er een *soirée musicale* in de zaal naast de schouwburg.

Op die zeventiende november vindt eveneens een optocht plaats van de werknemers van de fabriek van spoorwegmateriaal op Damlust. Deze fabriek, op het terrein van de voormalige hofstede Damlust aan de Leidseweg, was in 1862 opgericht door de Maatschappij tot Exploitatie van Spoorwegmateriaal voor de fabricage van onder andere rijtuigen. Medeoprichter van de maatschappij was in 1861 Agnites Vrolijk (1810-1894), voormalig Inspecteur Essayeur Generaal bij 's Rijks Munt 1840-1851, voorzitter van het Munt-Collegie 1851-1854 en Minister van Financiën 1854-1858. De maatschappij was op 11 augustus 1863 als Maatschappij tot Exploitatie van Staats Spoorwegen concessie verleend tot de exploitatie van bijna alle Nederlandse staatsspoorwegen en verkreeg op 7 september 1863 koninklijke goedkeuring. Eén van de vijf directeuren is Herman Adriaan van den Wall Bake, die deze functie uitoefent naast zijn andere werkzaamheden zoals die van 's Rijks Muntmeester. Nadat de werknemers van Damlust, allen voorzien van een oranje muts, door de stad zijn getrokken worden zij door het bestuur van hun maatschappij onthaald in de met vlaggen en groen versierde lokalen van de fabriek. Volgens het *Algemeen Handelsblad* van 19 november 1863 moet de muziek van de Utrechtse Schutterij de feestvreugde dermate hebben aangewakkerd 'dat ten slotte de Heer H. A. v.d. Wall Bake in triomf door de werklieden werd rondgevoerd'.

Feest

Tenslotte breekt de eigenlijke kozakkendag aan. De koning is gevraagd op deze dag in Utrecht aanwezig te zijn, maar heeft de uitnodiging afgeslagen. De stad is uitbundig versierd en niet alleen aan de hoofdwegen, maar ook 'in de

zand- en aangrenzende straten waren door de minstgegoeden vele decoraties aangebracht'. De feestelijkheden beginnen 's ochtends om acht uur met 21 kanonschoten, klokgelui en carillonspel. Om half negen maken de officieren van de schutterij, begeleid door oud-strijders van 1813 en 1815, leden van het Metalen Kruis en de nodige muziekkorpsen, een ronde langs de Commissaris des Konings en de Utrechtse burgemeester. Om tien uur beginnen op het Vreeburg de volksspelen en kan men gratis kijken naar goocheltoeren, pantomimes, gymnastische oefeningen, koor-dendans, piramides en zelfs een ladder- en balkendans. Om half elf begint op de Maliebaan de parade van het garnizoen en de schutterij onder leiding van kolonel Hamming. Intussen wordt steeds meer volk aangevoerd per schuit, trein en koets. Aan de grote optocht door de stad nemen 's middags ruim 3000 inwoners deel. Afgezien van een groot aantal mensen met banieren, vlaggen en vaandels, mannen verkleed als kozak, en negen muziekkorpsen, is de indeling als volgt:

(Eerste afdeling)

1. Muntgezellen en werklieden van 's Rijks Munt, met een praalwagen
2. Werklieden van de zilverfabriek van Bauer, met banier en oranjevaandels
3. Werknemers Rijnspoorwegmaatschappij, met banieren
4. De Expl Maatschappij, met schild en banieren
5. De Utrechtsche IJzergieterij, met een groot banier
6. Timmerleden en Meubelmakers, met een wagen met het oude bijlhouwers-gildebord uit 1730³
7. Vier rijtuigen met oud-strijders van 1813 begeleid door een erewacht te paard van 22 heren onder commando van H. de Haart.

(Tweede afdeeling)

8. De Typografische Vereeniging, met banieren en twee praalwagens voor boek- en steendrukkerij
9. Sigarenmakers van de firma Ribbius Pelletier voorafgegaan door een heraut te paard, met liefst vier praalwagens
10. Sigarenmakers van de firma's Gebr. Hagen en Brughorn
11. De Stedelijke Brandweer, met een versierde brandspuit en een bereden erewacht

12. De verenigde werklieden van 'Letter A' (dir: F. v. Zutphen) met 'het oude gildeteeken'
13. Jagers, Schippers en Commissarissen van de Keulsche Vaart, met een praalwagen.

De voorste praalwagen is dus geheel verzorgd door het personeel van 's Rijks Munt. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 november 1863 beschrijft in detail hoe dit onderdeel is samengesteld: 'Eerste afdeling. N°. 1. 's Rijks munt. Voorafgegaan door de kapel van het reg. rijdende artillerie uit Arnhem. Het groote vaandel der munt werd gedragen en omringd door acht muntgezellen; daarop volgden: de zilversmelters, de pletters en de munters, allen met hunne schilden; een versierde wagen, bespannen met 4 paarden, elk geleid door een arbeider, waarop de muntschroef, op welke, kort na onze bevrijding, de Nederlandsche munten zijn geslagen; twee leerlingen muntgezellen, met het Oranje- en Nederl. vaandel; de justeerders der munt; de stempelsmeden; vier muntgezellen als commissarissen van orde, gaande rechts en links van den stoet, terwijl een leerling muntgezel met het Nederlandsche vaandel den trein besloot'.

De groep staat bovendien afgebeeld bij het verslag van de feestelijkheden in het tijdschrift *Nederlandsch Magazijn* in de vorm van een houtgravure van de hand van Johan Conrad Greive. Hierop ziet men, achter enkele militairen te paard, een rij opgewekte muntgezellen met een vaandel met het opschrift RYKS MUNT en de afbeelding van een muntschroef. Verderop in de groep steken meer vaandels omhoog en op enige afstand, getrokken door vier paarden met pluimen op het hoofd, verschijnt een praalwagen met daarop, onder een koningskroon met drape-riën, een muntschroef. De vorm hiervan en de beschrijving in de krant maken duidelijk dat dit één van de Gengembre-muntschroeven moet zijn die de Fransen in 1813 in Utrecht hadden achtergelaten en die door *commissaire* Willem Poelman, in weerwil van zijn orders, niet onklaar waren gemaakt. Op deze schroeven waren in april 1814 de eerste gouden dukaten na de Franse bezetting vervaardigd. Zij bleven bij 's Rijks Munt in gebruik tot de vernieuwing van het machinepark voor de grote hermuntingen van de jaren 1840. Blijkbaar is in 1863 tenminste nog één exemplaar bij 's Rijks Munt voorhanden.

Utrechtse penningen

Het grote vaandel en de afdelingsschilden uit de beschrijving zijn speciaal voor deze gelegenheid door de muntmeester aan de muntgezellen geschonken. Zij zijn nog lange tijd uitgesteld geweest in een oude houten vitrine op de eerste verdieping van het muntgebouw aan de Leidseweg, links tegenover de bibliotheek, naast het monumentale trappenhuis. De vitrine is, zoals wel meer zaken, in de periode van het Geldmuseum afgebroken en de inhoud ligt momenteel in opslag bij de Nationale Numismatische Collectie (inv.nr. HNM-67208).

Onder de deelnemers aan de optocht bevinden zich trouwens nog meer numismatische bekenden. De zilverfabriek van Bauer (nummer 2) was opgericht in 1856 en heette sinds 1862 de 'Utrechtsche Fabriek van Zilverwerken'. Hier zullen in 1868 Carel en Anthonie Begeer de leiding overnemen wat dan het begin betekent van de latere firma 'Koninklijke Begeer'. Bij de Utrechtsche IJzergieterij (nummer 5), oorspronkelijk opgericht in 1815, komen we opnieuw muntmeester Van den Wall Bake tegen. Deze veelzijdige industrieel had het bedrijf in 1841 overgenomen en was sinds een omzetting tot NV in 1862 de meerderheids-aandeelhouder.⁴

De stoet, die onderweg bij het stadhuis en bij de woning van de Commissaris des Konings nog het volkslied aanheft, is tegen vier uur weer terug op het Domplein. Bij 's Rijks Munt wordt aan de Hoofdcommissie van de feestelijkheden (J.G.A. Bosch, G. Ribbius Pelletier, G.C. de Groot en C.W. Dumont) een gedenkpenning uitgereikt. Het was de grootste van de twee typen penningen die het Munt-Kollegie voor deze dag heeft laten

De Optogt op het St. Jans Kerkhof te Utrecht; teekening op hout van J.C. Greive; *Nederlandsch Magazijn* 1863 blz. 408.

De twee penningen bij 's Rijks Munt geslagen voor Kozakkendag 1863. (foto en collectie: Teylers Museum, inv. TMNK 03180 en TMNK 03181).

vervaardigen, versierd met vijftig sterren (Dirks 898); de kleinere variant is volgens de dagbladen door tussenkomst van het stadsbestuur verspreid (Dirks 899). Nergens wordt echter duidelijk waarom men twee, onderling zo weinig verschillende penningen heeft laten slaan. Beide voeren het opschrift 'Geslagen aan 's Rijks Munt'.

Het zijn de enige gedenkpenningen specifiek voor de Utrechtse jubileumfeesten, maar er zijn nog wel enkele draagtekens uitgegeven. Van Kempen bracht voor f 0,60 een zilveren miniatuur-kozak te paard in de handel, bedoeld om aan zijn bestaande sieraden te hangen: 'Deze kozak dient tot aanhangsel van de jubileum broche of rozet, en kan ook gedragen worden aan oranje-lint.' Verder vermeldt Dirks in een noot op bladzijde 257 nog een 'metalen doekspeld met een gekleurd Utrechts wapenschild en een lint met de tekst '1813 - 28 NOV - 1863'.

Na afloop van de optocht wordt Utrecht op de avond van kozakjesdag versierd met illuminaties. Om halfacht wordt de Dom verlicht met bengals vuur en begint een samenspel van het carillon met de kapel van de veldartillerie, waarbij onder andere het Russische volkslied wordt uitgevoerd. Met een groots vuurwerk om tien uur wordt de dag afgesloten. De liefde voor vaderland en

Instructie voor de jubileumbroche met miniatuur-kozak: 'Naar dit model eene Roset te maken in lint; daarachter de speld te steken, waardoor men verkrijgt: DE JUBILAEUM BROCHE'. 70 mm hoog (foto en collectie: Rijksmuseum, inv. NG-1978-89-A)

vorstenhuis is aangewakkerd: op verzoek van de bewoners worden de Catherijnestraat, het Zand en de Zandstraat nog in 1863 omgedoopt in Willemstraat, Koningstraat en Oranjestraat.

Noten

1. Witkamp P.H. (1863) Het nationaal herinneringsfeest in 1863 (Dordrecht) [met illustraties van graveur David van der Kellen].
2. Dirks, Jacob (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tussen November 1813 en November 1863. Vierde deel, 1849-1863* (Haarlem).
3. Centraal Museum, inv. 8000/001-005.
4. Hooff, W.H.P.M. van & B. Boom (2018) De Utrechtsche IJzergieterij onder Van den Wall Bake (1860-1872), in: *Oud Utrecht* 3, 61-66.

Van tweezijdig naar enkelzijdig (slot)

De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen

In de twee voorgaande afleveringen van *De Beeldenaar* zijn de munten uit Friesland en Groningen aan bod gekomen.¹ Dit derde en laatste deel gaat over het einde van de penning als basismunt, waarna wordt ingegaan op de productiewijze en naamgeving.

Het einde van de penning als basismunt van het Groningse geldstelsel

Niet alleen uit Friesland, maar ook uit Groningen komen tegen het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw signalen, dat het einde van de penning als basismunt van het geldstelsel in zicht komt. In Groningen gunden burgemeesters en raad op de woensdag voor Pasen (27 april 1499, Paaszondag viel op 31 maart 1499), de voogden van de Sint Maartenskerk 'de munte van den pennungen jn onser Stadt', waarmee de penning in feite officieel een kerkelijke munt werd. Zoals al eerder is aangegeven, is het besluit een vrijbrief gebleken voor een zeer overvloedige penningproductie die het stadsbestuur uiteindelijk tot ingrijpen zou dwingen.

Offerbusje, hoogte 60 mm, met vier Groningse penningen, in 2013 gevonden onder de fundering van een haardpartij in een der huizen aan de Schoolholm te Groningen (foto's: Jaap Buist)²

De tekst van deze oorkonde is bewaard in twee verschillende afschriften in een zestiende-eeuws handschrift.³ Het eerste afschrift dateert uit 1571, het tweede uit 1592. Op de rug van de tekst staat: 'Van de pennungen muente 1499' (Betreffende de penningmunten 1499). De oorkonde luidt:

'Wy Borgermeistere ende Raed in Groningen betugen myt dessen openen breue dat wy by consente onser geswoerne meente mytten Boumeisters van den gilden hebben gegunt ende toegestaen den vogeden van Sunte Mertens kerke in onser Stad ende hoeren nacomelingen tot behoef der kerken vors. de munte van den pennungen in onser Stadt, als men de to doende sint to hebben by consente des Rades toe munten, myt sodane profyt als daer van komen wordt tot behoef der kerken vors. omme sunderlinge waldaet willen, ons de vogeden vors. daer weder voer gedaen hebben tot behoef onser Stadt, alsoe, dat men anders nement na dessen dage de selve munte gunnen offte toestaen en sall sunder argelist. Dat orkunde wy myt onser Stad Secret. Ghegeven in den Jaer ons heren dusent veerhundert negenendetnegentich, des wonsdages in den Paeschen'.

In modern Nederlands staat er: 'Wij, burgemeesters en raad in Groningen, verklaren met deze openbare bekendmaking dat wij met toestemming van onze gezworen gemeente en met

de bouwmeesters van de gilden de voogden van de Sint Maartenskerk in onze stad en hun opvolgers hebben gegund en toegestaan, ten behoeve van de voorzegde kerk, de penningmunten in onze stad, zoals men die gewend is te hebben (thans heeft), met toestemming van de raad te munten, met zodanig profijt als daaruit te halen is ten behoeve van voorzegde kerk omwille van bijzondere weldadigheid, ons de voogden voorzegd daar weer voor gedaan hebben ten behoeve van de stad, alzo, dat men, in tegenstelling tot voorheen, de betrokken munten zal gunnen of toestaan zonder arglist. Dat verklaren wij via onze stadssecretaris. Verleend in het jaar onzes Heren duizend vierhonderd negennegentig, op woensdag in de aanloop naar Pasen'.

In 1506 is het met de penning als basismunt van het Groningse geldstelsel definitief gedaan. Bij een grote munthervorming wordt de Groningse stuiver van 6 plak de basismunt. Er wordt een muntenreeks uitgegeven die door vermenigvuldiging met of deling door twee wordt opgebouwd uit veelvouden en onderdelen van de stuiver en de plak. De kerkelijke penningen bleven wel tegen stedelijk geld inwisselbaar: 48 op een stuiver.

In 1563 werden alle penningen ingetrokken en dat bleek wel nodig ook. De circulatie was met een grote hoeveelheid kerkelijke penningen ernstig 'vervuild' geraakt. 48 stuks bevatten geen zilver en waren qua intrinsieke waarde minder waard dan een zilveren vlieger of stuiver. Relatief grote betalingen werden ook buiten de kerkfabriek in minderwaardige penningen gedaan. Dat betekende een feitelijke geldontwaarding. De toekenning van de penning aan de Sint Maartenskerk was zijn doel ver voorbijgeschoten. De stadsregering heeft met de ongeldigheidsverklaring en intrekking in 1563 aan deze misstand een einde gemaakt. De kosten zijn met gemeenschapsgeld gedekt, volgens het onderstaande extract uit de jaarrekening 1563 van de stad Groningen.⁴

'Bor(gemesteren) ende Raedt hebben lathen wethen ende ghebeden dat alle de gene de enighe guede ofte quade koperen pennigen hebben soellen de selve bij den Stadt Rentemester brengen ende untfangen voer twee penghen de weerde van enen gueden penninck ende dat tusschen dit ende een wunsdagen

naestkomende over acht daghen ende daer nha sal nemant enijgen van de sulve pennigen moeghen untfangen noch uthgeven bij 5 mark tho broeke actum den 7 iulij untfangen groeningher penningen somma 202032 de selve gherekent up de hellefte als 101016 pennigen belopen 70 rijder 4½ stuver betaelt. Dese voergen. pennigen hebbe ijck ijn twee verendels lathen slaen ende also toegheslagen Geerd Wijffrinck artillirimester overghelevert 70 rijder 4½ stuver.

In modern Nederlands staat er: 'Burgemeesters en Raad hebben laten weten en bevolen dat al degenen die enige goede of kwade koperen penningen hebben deze naar de Stadsrentmeester moeten brengen en voor twee penningen de waarde van een goede penning zullen ontvangen en wel tussen vandaag en de eerstvolgende woensdag over acht dagen en daarna zal niemand nog zo'n penning mogen ontvangen of uitgeven op straffe van een boete van 5 mark. [De boetebedragen zijn nog gesteld in gewichtsmarken zilver; 1 mark = 16 stuiver gronings = 768 penning.] Gedaan den 7den juli ontvangen aan groninger penningen 202.032 stuks, deze gerekend op de helft als 101.016 penningen, bedraagt 70 rijder 4½ stuiver en dit uitbetaald. Deze eerdergenoemde penningen heb ik in twee vierendelen laten slaen en overgedragen aan artillieriemeester Geerd Wijffrinck. 70 rijder 4½ stuiver'.

In totaal zijn er maar liefst 202.032 'guede ofte quade (= valse of buiten de stad geslagen) koppen penningen' ingeleverd, waarvoor de inlevertaars slechts de helft terugkregen. Het enorme aantal (met een massa van 50 à 60 kg!) geeft wel aan hoezeer de circulatie ermee 'vervuild' was geraakt. De ingetrokken penningen zijn onbruikbaar gemaakt door ze doormidden (in tweevierdelen = twee helften) te slaen of knippen, waarna ze werden overgedragen aan de artillieriemeester die ze waarschijnlijk heeft laten omsmelten en er wapentuig van zal hebben laten smeden. De penningen hebben in Groningen en Drenthe dus niet tot in het begin van de zeventiende eeuw in het betalingsverkeer een rol kunnen spelen totdat zij door versterf geheel verdwenen, zoals Pannekeet en Cruysheer veronderstellen, maar ze zijn door overheidsingrijpen officieel buiten omloop gesteld en ingetrokken.⁵ De Groninger Archieven laten in dezen aan duidelijkheid niets te wensen over. Met de invoering van het Bourgondische

rekenstelsel na de Reductie van 1594 (1 stuiver = 8 plak of duit) hebben ook de dubbele penningen, tezamen met het oude Groningse kleingeld, hun geldigheid verloren en zijn ze langs de weg der geleidelijkheid in de jaren 1596-1602 via de accijnskamer ingetrokken.

De productiewijze van penningen

Er zijn meerdere suggesties opgeworpen hoe de penningen in Nederland kunnen zijn vervaardigd. De oudste 'platte' zijn vermoedelijk op de traditionele wijze, vermoedelijk op een harde, doch iets meegeevende ondergrond van hout, leer, vilt of lood, geslagen op uitgeknipte of op een andere wijze gefabriceerde ronde muntplaatjes. In 1987 werd op het terrein van het voormalige klooster Anjum (1256-1580) – tussen Berlikum en Ried, ten zuiden van Minnertsgra (gemeente Waadhoeke) – een plat stuk lood gevonden met op beide zijden talrijke afdrukken die erg veel gelijkenis vertonen met de Friese penningen uit vierde kwart veertiende-eerste kwart vijftiende eeuw. De afdruk heeft een duidelijke en scherp opstaande binnenrand zoals we die van de zilveren penningen uit genoemde periode kennen. Van de na circa 1420 ingevoerde bolhulle rand is nog geen sprake. Vermoedelijk is het stuk lood als ondergrond gebruikt voor het slaan van penningen op de traditionele wijze. De vele, vaak over elkaar heen liggende indrukken van hele penningen of gedeelten daarvan wijzen sterk in die richting. Het is niet uit te sluiten dat de productie van dit type penning op het kloosterterrein door een anonieme vrije Friese munter heeft plaatsgevonden. Mogelijk is het kloosterbestuur de opdrachtgever geweest om aan de vraag naar penningen in de uitgebreide kloosterbezittingen te kunnen voldoen. In economische centra, wat kloosters toch waren, bestond grote behoefte aan klein munt- en offergeld. Munters zochten hun afzetgebieden op en leverden doorgaans op bestelling. Dat niet altijd op een iets meeveerende ondergrond is geslagen, maar ook op een harde, nauwelijks meegeevende ondergrond, tonen Gr 9.2 en Gr 27.1 die bijna geen reliëf tonen. Van een bolhulle rand is geen sprake.

Een andere productiemethode werd in de vijftiende en zestiende eeuw in Duitsland toegepast. Daar werd gebruik gemaakt van een onderstempel waarin de beeldenaar was aangebracht

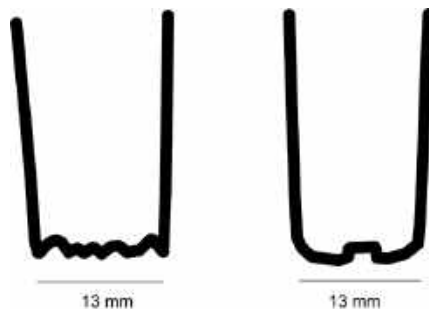
Voor- en keerzijde vondst klooster Anjum 1987, lood, dik circa 3,5 mm, grootste lengte 57 mm en breedte 23 mm, massa 33,9 gram. (foto's en collectie: Henk Sloots).

en waarop een muntplaatje kon worden gelegd, alsmede van een bovenstempel met een huls-vormig ondereinde (Duits: *Prägekappe*) waarin bovenin een meegeevende voering zat. Het huls-vormige deel paste over de onderstempel. Door de bovenstempel over de onderstempel met daarop het muntplaatje te plaatsen en er één of meerdere hamerslagen op te geven, voegde het muntplaatje zich naar de hoger- en dieper gelegen delen in de onderstempel.⁶ Vermoedelijk is de Duitse vinding ook in Nederland toegepast. Op de nummers Gr 15.1 en Gr 19.4 is echter van een bolhulle rand geen sprake. Die rand zal in de onderstempel niet zijn aangebracht. Wel zijn ze met een bovenstempel met een iets meeveerende voering geslagen. Toch zijn ze onmiskenbaar na 1420 gefabriceerd. Andere suggesties en reconstructies voor de productie van penningen met een bolhulle rand die tot nu toe zijn bedacht, zijn vanwege de grote bewerkelijkheid of slechte technische uitvoerbaarheid minder bevredigend.

Er is echter nóg een productiemogelijkheid te bedenken. Aan penningen blijken vaak recht-hoekige 'lipjes' of overblijfselen daarvan te zitten. Pannekeet en Cruysheer geven als verklaring voor deze uitsteeksels, dat de muntplaatjes in gietvormen kunnen zijn geproduceerd, hetgeen uit proefondervindelijk onderzoek technisch uitvoerbaar is gebleken.⁷ De uitsteeksels wijzen dan op metaalresten die in giet- of ontluuchtingskanalen zijn achtergebleven. Muntplaatjes op een dergelijke tijdrovende en ingewikkelde wijze

fabriceren is voor een ondernemer die winstgevend wil produceren echter weinig aantrekkelijk. Technisch gemak en een economisch verantwoorde productiesnelheid zijn voor munters altijd maatgevend geweest, in het onderhavige geval zeker vanwege de lage marge die op penningen zal hebben gezeten. Er is in de muntproductieindustrie altijd gestreefd naar innovatie en technologische vooruitgang.

Ook aan veel stad-Groningse penningen met een bolholle rand blijken (delen van) rechthoekige 'lipjes' te zitten (Gr 8.4, 9.1, 9.5, 9.8, 9.21, 13.2, 17.2). Bij nauwkeurige bestudering van de betreffende stukken blijkt, dat die lipjes ten opzichte van het muntvlak iets naar boven gebogen zijn. De oppervlaktestructuur van de uitsteeksels is glad en niet korrelig zoals we dat van gegoten oppervlakten kennen. Dat zou erop kunnen wijzen dat dergelijke penningen geslagen zijn met een (boven) stempel met beeldenaar en met een scherpe opstaande snijrand met in die rand een kleine uitsparing. Met de slag werd een penning op een iets meegeevende ondergrond tegelijkertijd geslagen en uit de metaalplaat of reep gesneden. Om te voorkomen dat de penningen in de holte van de stempel zouden blijven vastzitten en er herhaaldelijk uitgepeuterd zouden moeten worden, werd dat door de kleine uitsparing in de snijrand op slimme wijze juist voorkomen. De penningen bleven na de slag in de metaalplaat aan een klein verbindingstukje zitten en kwamen door de slag en na de terugtrekking van de stempel iets omhoog. Daardoor veranderde de stand van penning en lipje (de metaalplaat) ten opzichte van elkaar. Het is in zekere zin te vergelijken met de sluiting van een drankblikje dat opengetrokken wordt en aan het blikje blijft vastzitten. Nadat de metaalplaat aldus was bewerkt, konden de kleine verbindingstukjes met de metaalschaar snel en gemakkelijk worden doorgesneden waarna de penning uit de plaat viel. Dat zou de verklaring kunnen zijn voor de vele, vaak rechthoekige, uitsteeksels die we aan veel Nederlandse penningen met een bolholle rand aantreffen. Waar de schaar even miszat, werd een klein stukje uit de bolholle rand geknipt wat bij munten nog weleens wordt aangeduid met 'strookeinde', maar wat het in dit geval dus niet is (Gr 8.3, 9.13, 10.2, 11.4, 12.2-4, 13.1, 14.1, 17.1, 19.3, 29.1). Als de snijrand door slijtage beschadigingen ging verतो-

Penningstempels, dwarsdoorsnede en zij aanzicht met randuitsparing

nen, werd dat aan de penningrand ook zichtbaar (Gr 9.1, 9.16). Het zal een probleem van ondergeschikt belang zijn geweest dat door opnieuw scherpen van de snijrand gemakkelijk kon worden opgelost.

De (overblijfselen van de) rechthoekige uitsteeksels zitten niet alleen aan Groningse dubbele en enkele penningen of aan de penningen van Friese anonieme munters (Fr 11), maar vaak ook aan penningen uit andere Nederlandse steden en heerlijkheden.⁸ In de circulatie braken deze uitsteeksels gemakkelijk geheel of gedeeltelijk af, daarbij dikwijls een stukje van de bolleholle muntrand meenemend (Gr 9.10, 12.5-6, 11.3, 18.1, 19.3, 24.1). Met de bovenomschreven productiemethode konden in een kort tijdsbestek grote aantallen penningen goedkoop worden geproduceerd. Bij de van overheidswege verordende invordering van muntstempels en -gereedschappen in 1809 onder koning Lodewijk Napoleon zijn de meeste stempels van de Nederlandse provinciale en stedelijke munthuizen vernietigd, waardoor helaas geen bewijzen voor de veronderstelde productiewijzen van Nederlandse penningen meer voorhanden zijn.

Misverstanden rond de naamgeving van de Groningse penning

Overal in het noorden werd de enkelzijdig geslagen penning gewoon *penning* genoemd, op één enkele uitzondering na, waarop later wordt teruggekomen. Behoudens die uitzondering zijn er tot op heden geen archivalische aanwijzingen dat in Friesland en Groningen de enkelzijdig geslagen penning anders is genoemd dan *penning*. Van Gelder stelde al dat in Groningen van *penning* werd gesproken, ondanks het feit dat de

munt in Nijmegen *grootken* en in Deventer *braemse* werd genoemd.⁹ Hij vermeed de naam *drijver* te noemen, een benaming die hij zeker gekend zal hebben en mogelijk ging hij daarmee een terechtwijzing van Feith en Van der Chijs (zie verderop in dit artikel) op handige wijze uit de weg.

In ons land blijken enkelzijdig geslagen penningen een typisch Oost-Nederlands verschijnsel te zijn. Ook in Overijssel en Gelderland werden op meerdere plaatsen penningen gemunt die als vanouds gewoon *penning* werden genoemd. Wel ontstond er lokaal een aantal volksbenamingen: in Nijmegen *grootken*, in Deventer en Kampen *braemse* – uit te leggen als ‘penning met een oneffen rand’ – en voor de Arnhemse penningen zijn namen gebruikt zoals *helder* (= heller; 1461), *drijver* (1556) en *groetgen* (1571).¹⁰ De naam *drijver* is vermoedelijk bedacht vanwege het feit, dat een enkelzijdig geslagen penning met de beeldenaar naar boven door haar geringe gewicht en door een eronder gevormde luchtbel op water zou kunnen blijven drijven. Met de beeldenaar naar beneden zal de penning zich als een bootje hebben kunnen gedragen. Ook zou de naam kunnen verwijzen naar de productiemethode die wel iets weg heeft van drijven. De genoemde volksbenamingen sijnelden vervolgens langzamerhand in lokale officiële stukken door.

De traditionele numismatische benaming voor een dunne enkelzijdig geslagen munt is *bracteaat* (uit het Latijn: *bractea*, *brattea* = dun metaalblaadje). Als algemene benaming voor de enkelzijdig geslagen penning zou dus *bracteaat* of *penning* (*enkelzijdig*) kunnen worden gebruikt. Numismaten echter blijken met de naamgeving van enkelzijdig geslagen penningen meer moeite te hebben gehad dan de bevolking in de Friese en Groningse gebieden. In 1832 werd jonkheer Hendrikus Octavius Feith (1778-1849) archivaris van de provincie Groningen. Uit hoofde van die functie was hij ook beheerder van de stad-Groninger numismatische collectie. Hij schreef in de Groninger Volksalmanak van 1844-45 een voor het grote publiek bestemd artikel over de stads- en provinciale munt in Groningen. Hij vermeldde in zijn opsomming van Groningse muntsoorten ‘drijvers (ons alleen kenbaar uit eene aantekening), waarvan er, even als de Miten, 6 op 1 plak gingen’.¹¹ Groningse drijvers waarvan

er zes op een (Groningse) plak gingen, blijken echter niet te bestaan. Daar waar Feith elders in zijn bijdrage naar bronnen verwees, deed hij dat bij deze aantekening opvallend genoeg niet. Dat roept natuurlijk allereerst de vraag op, of hij die aantekening in de Groninger Archieven heeft aangetroffen. Die vraag kan gevoeglijk ontkennend worden beantwoord, want nergens in de Groninger Archieven is tot op heden de benaming *drijver* voor een penning gesignaleerd. De vraag is waar Feith de benaming *drijver* dan wél heeft aangetroffen. Er zijn twee mogelijkheden.

De eerste zou kunnen zijn, dat Feith, die in Zwolle was geboren en vanuit zijn Oost-Nederlandse achtergrond mogelijk bekend is geweest met de Overijsselse en Gelderse archieven, de naam ooit eens is tegengekomen in de Gelderse archieven. Als dat het geval zou zijn, zou Feith bedoeld kunnen hebben op ‘eene aantekening’ op de missive van 10 januari 1556 van het Hof van Gelre, waarin sprake is van *drijvers* die in Arnhem werden geslagen.¹² Het is echter zeer de vraag of Feith zo’n gedetailleerde kennis van de aanwezige stukken in de Gelderse archieven had, dat hij de bewuste aantekening gekend heeft. Gezien zijn levensloop is dat onwaarschijnlijk. Hij vertrok naar Groningen om daar Romeins en hedendaags recht te studeren en in 1800 te promoveren. Hij bleef er wonen en werken. De aantekening in de Gelderse archieven zal waarschijnlijk niet de aantekening zijn waarop Feith doelde.

De tweede mogelijkheid is, dat Feith doelde op een aantekening van Baart de la Faille (1795-1867) bij de enkelzijdig geslagen *dubbele penning* in diens collectie, die ‘dubbele heller, bracteaat, hier vroeger genoemd drijver’ luidde. Van der Chijs, die uitermate zorgvuldig registreerde, nam die aantekening van De la Faille later over en beeldde de munt af, maar deed over de naamgeving verder geen waarheidsvinding.¹³ Hij registreerde in dit geval wat hem werd aangereikt en goed leek. Met *heller* maakte De la Faille waarschijnlijk een vergelijking met de enkelzijdig geslagen Rijnlandse hellers die een enkele maal in Nederlandse vondsten is aangetroffen.¹⁴ Voor wat betreft de naam ‘*heller*’ is De la Faille mogelijk geïnspireerd geweest door Wichers, die de naamgeving overnam uit laat-zestiende-eeuwse bronnen over onder andere Keulse en Kleefse penningen.¹⁵ In Nederlandse archieven is voorzo-

ver bekend de naam *heller* in de betekenis van een enkelzijdig geslagen Groningse penning tot nu toe niet aangetroffen. De la Faille vermeldde niet waar hij de benaming *drijver* voor een enkelzijdig geslagen dubbele penning had aangetroffen en Feith deed in het onderhavige geval ook niet aan waarheidsvinding.

Zo op het eerste oog is het volstrekt onduidelijk wat Feith in zijn artikel met 'drijvers [...] waarvan er, evenals de Miten, 6 op 1 plak gingen' heeft bedoeld. Welke plak had Feith voor ogen? De Groningse plak was sinds de munthervorming van 1506 1/6 stuiver Gronings en equivalent aan 8 penningen ofwel 1 stuiver = 6 plak = 48 penning. Het door Van der Chijs afgebeelde bracteaat uit de collectie De la Faille is ontegenzeggelijk een zestiende-eeuwse *dubbele penning*, waarvan er 24 op een Groningse stuiver gingen. Feith kan hierop dus niet gedoeld hebben. Heeft Feith *plak* gebruikt in de betekenis van een Bourgondische duit waarvan er 8 op een stuiver gingen? Dat maakt $6 \times 8 = 48$ mijten of penningen op een Bourgondische of Brabantse stuiver. Was het vanwege de getalsmatige overeenkomst met het aantal penningen (48) op een Groningse stuiver? Het lijkt ook niet aannemelijk. Heeft Feith met plak dan misschien op de Bourgondische stuiver gedoeld? Dat zou kunnen. Hij is vermoedelijk door Wichers op het verkeerde been gezet, die, ten gevolge op zijn vergelijking van de Groningse penning met Keulse en Kleefse hellers, zijn verhaal vervolgt met: 'En opzigtelyk de myten, welke, hoewel van zilver, alleen het zesde deel van ener plak uitmaakten, zoo dat er 48 op een brabantse stuiver gerekend wierden'.¹⁶ Maar de Brabantse stuiver was equivalent aan 4/3 stuiver Gronings ofwel $4/3 \times 48 = 64$ penningen Gronings. Wichers maakte hier een vergissing.

Wat Feith met zijn tekstdeel ook bedoeld mag hebben, duidelijk is wel dat de naam *drijver* niet op een Groningse penning is terug te voeren, evenmin als de waardeverhoudingen dat zijn. Feith heeft klaarblijkelijk de vergissing van Wichers overgenomen die helaas, zoals zo vaak, een eigen leven is gaan leiden. Typisch is, dat Van Gelder niet op Feiths mededeling is ingegaan. Pannekeet en Cruysheer blijken Feiths tekst te hebben geïnterpreteerd als zouden drijvers enkelzijdig geslagen penningen van Groningen zijn en treffen onterecht een vergelijking met de

Utrechtse duitkens van 1/48 Utrechtse stuiver.¹⁷ Er gingen namelijk 60 Utrechtse duitkens op een Hollandse (= Bourgondische) stuiver, vier minder dan Groningse penningen op een Brabantse (= Bourgondische) stuiver.¹⁸ De Groningse penning was niet equivalent aan het Utrechtse duitken. Iets verderop in zijn artikel zegt Feith nog: 'In koper ontmoet men de Bracteaatjes (*), gaande er 8 op één plak, hebbende alleen d. Arend met het stadswapen op den staart.' Hoewel hij de muntbenaming *penning* niet noemt, is met deze zinsnede op zich niets mis. Maar in de voetnoot (*) zegt hij nog: 'Zij zijn van onderen ingeslagen en vertoonen daardoor het wapen slechts aan de eene zijde; men heeft ze van koper, zilver, zeer zeldzaam van goud; zij zijn zeer dun en dragen van daar den naam bractea, hetgeen beteekent een blad geslagen goud, zilver, enz'.¹⁹ De productiewijze van penningen in het algemeen, die Feith hier schetste, komt niet overeen met tegenwoordige zienswijzen.

De uitzondering en opnieuw misverstanden

De uitzondering waarvan eerder is gesproken, is de volksbenaming *scubbe* die is aangetroffen in een valuatie uit 1476 uit Engwerd in het Friese Westergo: 'ende ti grate is fior scubben ieftha fyff lyodera panninghen' (en de groot is vier schubben ofwel vijf Leeuwarder penningen). De naam zal onder de bevolking al enige jaren eerder in gebruik zijn geweest alvorens in het ambtelijke taalgebruik te worden opgenomen. In de valuatie hebben de *scubben* de waarde van een halve (reken)penning, waardoor er 24 op een Westergose *grat* of rekgroot gaan en 48 op een dubbele Westergose rekgroot of -stuiver (1 klinckaert = 12 witte stuiver = 144 scubbe).²⁰ Hier wordt de Friese volksbenaming *scubbe* (= visschub) gebruikt. Gezien het tijdsbeeld wordt met *scubbe* ontegenzeggelijk gedoeld op een enkelzijdig geslagen penning, aangezien tweezijdig geslagen penningen in 1476 al lang uit de productie waren en uit de circulatie waren verdwenen. En inderdaad, zulke '*scubben*' lijken door hun vormgeving en goudgeel-glanzende kleur vanwege het hoge kopergehalte of de deels afgesleten zilverplatering veel op visschubben. Het is de enige tot nu toe uit de noordelijke archieven bekende Friese volksbenaming voor de enkelzijdig geslagen ongedateerde penning, tenzij *cleyne penning*

uit het eerder vermelde Upstallboomverdrag uit 1323 ook hiertoe gerekend mag worden.

In 1883 schreef Tergast een verhandeling over de Oost-Friese muntslag. Hij noemde daarin de – op naam van de Duitse keizers Hendrik VI (1190-1197) en Otto IV (1198-1215) en door de bisschoppen van Münster – sinds circa 1253 te Emden tweezijdig geslagen penningen met de Duitse vertaling van het Friese scubbe ‘Schuppen’ en verwees voor die naamgeving naar de valuatie van 1476 uit Engwerd.²¹ Tergast zat daarmee circa drie eeuwen mis. Henstra wees al op deze grote historische vergissing.²² De benaming *Schuppen* is tot nu toe in Oost-Friese archieven niet gesignaleerd. *Schuppen* is derhalve oneigenlijk gebruikt en in de numismatiek helaas, evenals *drijver* voor de Groningse penningen, een eigen leven gaan leiden zonder dat de gebruikers zich daarbij de historische onjuistheid gerealiseerd hebben dan wel realiseren.

Hol, bol of toch niet?

Puister sprak van ‘holle muntjes’, een ongelukkige, negatieve en letterlijk eenzijdige benadering, daar waar de aandacht van muntheren, munters en gebruikers eertijds en van numismaten later niet gericht was op de keerzijden met de holle rand, maar op de voorzijden met de bolle rand die immers de beeldenaar dragen, het garantiesymbool van de overheid of de munter.²³ Aan de hand van de voorzijde kan de herkomst worden vastgesteld. Het ontbreekt er nog maar aan dat er nog niet van ‘*bolholle muntjes*’ is gesproken. Een slecht alternatief omdat alleen de randen bol-hol zijn en de rest van de munten niet.

De benaming *holpenning* is bepaald niet origineel en een letterlijke vertaling van het Duitse *Hohlpfennig*. Bij de keuze van deze benaming is voorbijgegaan aan de veelzeggender Duitse benaming *Hohlringsheller*.²⁴ De bedoeling is helder. Nederlandse numismaten zullen enkelzijdige penningen met een bolholle rand hebben willen onderscheiden van tweezijdige penningen en ze een sprekende naam hebben willen geven, waarbij zij helaas niet gehinderd werden door originaliteit, iets wat de vijftiende-eeuwers wel bleken te hebben. Maar was dat onderscheid maken voor Oost-Nederlandse penningen van vrije, heerlijke of stedelijke munters wel nodig? Het tijdsbeeld geeft immers al aan of een penning

tweezijdig of enkelzijdig is. Taalkundig gezien is de letterlijke vertaling van *Hohlpfennig* niet alleen een verwerpelijk Germanisme, maar draagt zij ook, net als *holle muntjes*, een negatieve benadering in zich. Voorts is de benaming vanwege dualisme zeer ongelukkig gekozen. Zij kan namelijk verward worden met een gedenk- of kunstpenning waarvan de voor- of keerzijde met een stempel met opstaande beeldenaar is geslagen en een ‘holle’ indruk in de penningplaat oplevert. Een enkelzijdig geslagen penning als munt werd bovendien op een andere wijze vervaardigd.

Van der Chijs schreef in 1853 in het deel over de munten van de heren en steden van Gelderland over het Nijmeegse grootken als zijnde ‘een koperen Holmunt of Bracteaat, eene muntsoort die wij in de overgeblevene Muntordonnantieën wel niet vinden, maar die wij echter ook in de Nederlandsche steden Deventer en Groningen zullen aantreffen. Men noemt ze holmunt omdat ze slechts aan ééne zijde en daardoor hol gestempeld is’.²⁵ Een weinig overtuigende verklaring die de vraag oproept welke voorstelling hij van de productiewijze had en wie met ‘*men*’ werd bedoeld. Was het dezelfde voorstelling als van Feith? In 1854 gebruikte Van der Chijs in zijn Overijsselse deel *holpenning*, evenals in 1855 in het Fries-Gronings-Drentse deel, zonder aan te geven hoe hij aan die benaming kwam.²⁶ In het deel over de munten van de Utrechtse bisschoppen, de heerlijkheid en de stad Utrecht uit 1859 spreekt Van der Chijs van *bracteaat*.²⁷ In zijn deel over de Frankische- en Duits-Nederlandse vorsten uit 1866 spreekt hij weer van *holmunten* uit de tijd van keizer Lotharius.²⁸ Het is allemaal weinig consequent en verwarrend. Helaas voor Van der Chijs en zijn volgelingen worden ook *holpenning* en *holmunt* niet door Nederlandse archieven ondersteund en zijn het alleszins ongelukkige aanduidingen voor de Nederlandse penningen. Die aanduidingen kunnen daarmee gevoeglijk in hetzelfde rijtje van historische onjuistheden als *heller* en *drijver* voor de Groningse dubbele en enkele penning en *Schuppen* voor de Oost-Friese tweezijdig geslagen penning worden geplaatst.

Scholten meende dat ‘de techniek der dunne zilveren enkelzijdig gestempelde loovers (Bracteaaten)’, in tegenstelling met Duitsland en Scandinavië, in Friesland geen ingang had gevonden.²⁹

Meerdere vondsten hebben dit inmiddels weerlegd. Hij spreekt van *loovers* in de betekenis van metalen blaadjes (ter versiering), een benaming die voor enkelzijdig geslagen penningen niet is aangeslagen, maar waarvan de betekenis wel dicht in de buurt van *bracteaat* en *scubbe* komt. Ook in Duitsland is soms slordig met de naamgeving omgesprongen. Zo schrijft Schneider dat de steden Arnhem, Groningen en Nijmegen in de zestiende eeuw 'grootken' genoemde kleine munten van laag zilveragehalte of geheel van koper in de stijl van de rijnlandse 'hohringheller' sloegen.³⁰ Voor Groningen gaat die naamgeving niet op.

Conclusie

Met verschillende productietechnieken enkelzijdig geslagen penningen hebben in Friesland en Groningen drie eeuwen lang gecirculeerd, eerst als basismunt van het geldstelsel en later als kerkelijke munt. Andere penningvormen waren er niet, waardoor het voor de noorderling onnodig was onderscheid te maken in de zin van *plat*, *bol of hol*. Er werd alleen gesproken van (*cleyne*) *penning* en *dubbele penning* en lokaal (Westergo) van *scubbe*. In mijn optiek behoren in de numismatiek andere benamingen voor de Friese en Groningse penningmunten, behoudens de algemene numismatische benaming *bracteaat*, op historische gronden achterwege te worden gelaten. In het algemeen geldt dat zeker voor de niet door archieven ondersteunde gekunstelde benamingen als *holmunt*, *holpenning*, *holle muntjes*, enzovoorts die geen van alle recht doen aan beeldenaar en vormgeving.

Noten

1. Wis, Jan C. van der (2020) Van tweezijdig naar enkelzijdig. De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen, in: *De Beeldenaar* 44-3, 120-126; 44-4, 183-194.
2. Kortekaas, G.L.G.A. e.a. (red.) (2013) *Lagen in stad, Oude vondsten in nieuwe verhalen* (Groningen) 132-134.
3. Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHCGA), T2100 inventarisnummer 43, blz. 42 en 46, met dank aan emeritus-hoogleraar prof. dr. S.J.H. Reeker voor zijn taalkundige adviezen bij het transcriberen van de tekst.
4. RHCGA, toegang 2100, inventarisnummer 7.22, jaarrekening 1563, folio 405.
5. Pannekeet, Kees & Anton Cruysheer (2013) Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100, 59-127, specifiek 78.
6. Kuhn, W. (1990) Die Prägekappe, ein bisher unbekanntes Werkzeug zur Herstellung von Hohlmünzen, in: *Geldgeschichtliche Nachrichten* 25, 138-4, 182-191; Meding, H.R. (2006) *Die Herstellung von Münzen* (Frankfurt am Main) 47-49.
7. Pannekeet en Cruysheer, 2013: 68-69.
8. Pannekeet en Cruysheer, 2013: 70.
9. Gelder, H. Enno van (1982) Laat-middeleeuwse munten van Groningen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 69, 21-46; 26.41.
10. Hasselt, G. van (1790) *Kronijk van Arnhem* (Arnhem) 39; Gelders Archief (GA), Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, 3114. Missive van het hof, toegangsnummer: 0124 Hof van Gelre en Zutphen; Veen, J.S. van (1907) Bijdrage tot de geschiedenis van het Geldersche Muntwezen, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 15-3, 227-254.
11. Feith, H.O. (1844-1845) Bijdragen tot de geschiedenis der Groningsche Stads en Provinciale Munt, in: *Groninger Volksalmanak* (Groningen) 86-107 en 85-102, specifiek 104.
12. GA, Brieven van en aan het Kwartier van Nijmegen, 3114. Missive van het hof, toegangsnummer: 0124 Hof van Gelre en Zutphen.
13. Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 57, plaat 79.
14. Beek E.J.A. van (red.) (1986) *Encyclopedie van Munten- en Bankbiljetten* (Houten) H-27, lemma 'heller'.
15. Wichers, H.L. (1791) Verhandeling over de oude Groninger munten; voornamentlyk die in het Stadts-boek voorkomen. *Verhandelingen ter nasporinge van de wetten door het Genootschap te Groningen Pro excolendo jure patrio* 3, stuk 1 en 2 (Groningen) 79-176; specifiek 92.
16. Wichers, 1791: 92.
17. Pannekeet en Cruysheer, 2013: 88-89.
18. Pietersen, F. (1978) *Munten van de stad Utrecht* (Utrecht) 4.
19. Feith, 1844: 104.
20. Popkema, A.T. (red.) (2010) *Fon jelde. Opstellen van D.J. Henstra over middeleeuws Frisia* (Groningen) 262.
21. Tergast, P. (1974) *Die Münzen Ostfrieslands* (Emden 1883, herdruk Leer) 28 en verder.
22. Popkema, 2010: 211.
23. Puister, A.T. (1986) Groningse stedelijke munten, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73, 5-72, specifiek 40 e.v..
24. Schrötter, F. von (1930) *Wörterbuch der Münzkunde* (Berlijn/Leipzig) 273, lemma *Hohringheller*.
25. Chijs, P.O. van der (1853) *De munten der voormalige Heeren en Steden van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 56.
26. Chijs, P.O. van der (1854) *De munten der voormalige heeren en steden over Overijssel, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem): 304; Van der Chijs, 1855: 450.
27. Chijs, P.O. van der (1859) *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 29, 327.
28. Van der Chijs, 1859: 70; Chijs, P.O. van der (1866) *De munten der Frankische- en Duitsch-Nederlandsche Vorsten* (Haarlem) 309.
29. Scholten, C. (1939) De munten van Friesland van de 10e tot het begin van de 14e eeuw, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 26, 1-55, specifiek 52.
30. Schneider, K. (2003) *Pfennige-Heiler-Kupfergeld* (Speyer) 87.

Josephus Petrus van Erp (1900-1972)

Als jongen van tien kocht hij zijn eerste muntje. Dat muntje vormde het begin van een uitzonderlijke collectie munten en penningen en fenomenale kennis van de geschiedenis daarvan.

Expertise

Van Erp was chirurg én numismaat. Op zijn 24ste studeerde hij af als arts en specialiseerde zich daarna in gynaecologie en chirurgie. Een jaar daarna promoveerde hij aan de Universiteit van Groningen op *Het Praecarcinoom*. Hij was arts in hart en nieren, maar het verzamelen van munten en penningen zat hem in het bloed en hij verwierf tevens faam in de numismatische wereld.

Zijn expertise was wijd en zijd bekend. Deze werd ook regelmatig ingewonnen als er ergens een vondst was gedaan. Onder andere bij die van Serooskerke, Dongen, Schijndel en de enorme vondst in Vught in 1962. Zijn beschrijvingen hiervan en andere artikelen (zoals *Het monogram van Laurens van Teylingen*) werden gepubliceerd in diverse afleveringen van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* en in *De Geuzenpenning*.

In het jaarboek van 1951 verscheen een uitgebreid artikel van zijn hand getiteld: *Bijdrage tot de kennis van de munten en penningen van 's-Hertogenbosch*. Geregeld gaf hij lezingen, vaak begeleid door eigen 'lichtbeelden', zoals over de Bossche medailleur Theodoor Victor van Berckel, wiens werk hij jarenlang bestudeerde. Hij was een aantal jaar voorzitter van de Numismatische Kring Brabant. Tot zijn dood in 1972 bleef hij verzamelen, niet alleen munten en penningen, maar ook zeer zeldzame numismatische boekwerken. Dit resulteerde in een bijzonder indrukwekkende, unieke collectie waarin de liefde voor – en de kennis over – de numismatiek duidelijk te herkennen zijn.

Josephus Petrus van Erp

Hans Reinhardt de Oudere, *Drievuldigheidspenning*. 1544, verguld zilver, 98,5 mm, 238 gram (foto: Corinphila Veilingen)

Penningen, munten en monumenten

Op 20 september 2019 kwamen zestien masterstudenten en promovendi uit vijf landen samen in een klein zaaltje in het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome (KNIR). Het was de eerste dag van de cursus *Coins and the city: Coinage as a historical source from Antiquity to the Early Modern period*. Na een welkomstwoord door coördinator Tesse Stek bestudeerden zij de eerste munten die hen werden getoond en probeerden zij die ter plekke te dateren. Sommigen bleken hier reeds bedreven in, voor anderen was dit volstrekt onbekend terrein. Ieders kennis nam de daaropvolgende dagen flink toe, want het dateren van munten, het verkrijgen van informatie uit de voorstelling en de eigenaardigheden van verschillende munten: alles kwam in deze tiendaagse cursus aan bod.

De organisatie

De cursus was georganiseerd door Paul Beliën (De Nederlandsche Bank), Liesbeth Claes (Universiteit Leiden), Erika Manders (Radboud Universiteit, RU) en Marleen Termeer (Universiteit van Amsterdam) en werd ondersteund door het KNIR, het Deutsches Archäologisches Institut (DAI) en het John Felice Rome Center. Deze cursus, die om de twee jaar wordt gegeven, heeft telkens een ander onderwerp. De focus lag ditmaal op de gebouwen en monumenten die op verschillende munten uit de antieke periode en de Renaissance staan. Aangezien veel van de gebouwen die op munten staan afgebeeld nog steeds in het straatbeeld van Rome te zien zijn, vond een belangrijk deel van de cursus buiten plaats. De rondleidingen langs monumenten werden afgewisseld met colleges over een groot scala aan onderwerpen en methodes. Zo gaf Sven Betjes (RU) een introductie in kwantitatief onderzoek met behulp van de site *Online Coins of the Roman Empire* (OCRE), werd het dagelijkse gebruik van keizerlijke munten belicht door Fleur Kemmers (Goethe Universität Frankfurt am Main) en kwam de invloed van Romeinse iconografie op pauselijke penningen uit de Renaissance aan de orde bij Martin Hirsch

De deelnemers en gastdocenten op het dak van het DAI

(Staatliche Münzsammlung München). Naast deze drie gastdocenten was dit jaar ook Nathan Elkins (Baylor University Texas, USA) aanwezig. Hij is een specialist op het gebied van architectuur op Romeinse munten en gaf meerdere colleges over dit onderwerp.

Dit geheel werd bekroond met bezoeken aan musea en instellingen. Naast plaatsen als het Forum Romanum en het Palazzo Massimo, waren ook het Museo numismatico della Zecca Italiana, het Museo Capitolini en het Istituto Italiano di

Romeins Keizerrijk, Severus Alexander (222-235), aureus. 223, goud
(foto: Ira & Larry Goldberg Coins & Collectibles Inc, veiling 46, mei 2008, kavel 126)

Numismatica zeer indrukwekkend. Hier kwamen de deelnemers niet alleen in aanraking met de geschiedenis van de muntslag door de eeuwen heen, maar kregen ze ook de mogelijkheid om antieke munten in de hand te nemen en te dateren. De voornamelijk theoretische kennis die in de voorafgaande dagen was opgedaan werd plotse-ling zeer praktisch; een welkome afwisseling die door alle deelnemers werd gewaardeerd.

De afronding

Zoals uit deze opsomming mag blijken waren het tien goedgevulde dagen waarin alle uithoeken van Rome bezocht werden. In de uurtjes die tussendoor vrij waren om van de ene naar de andere plek te komen of om te lunchen werd er onder andere aan de eindopdracht gewerkt. Voor deze opdracht kozen de studenten in vijf groepen van drie of vier deelnemers een specifiek (soort) monument en koppelden die aan antieke munten die daarmee in relatie staan. Deelnemers onderzochten bijvoorbeeld hoe realistisch de afbeel-dingen op munten waren ten opzichte van het echte monument, wat munten ons kunnen leren over architectonische elementen in de antieke tijd en hoe via munten eerdere bouwfases van monumenten achterhaald kunnen worden.

Tijdens de presentaties en geschreven versla- gen die volgden bleek pas werkelijk hoeveel kennis de deelnemers in de voorgaande dagen hadden vergaard. De onderwerpen waren zeer uiteenlopend. Waarom vinden we de bruggen die zijn afgebeeld op munten nooit terug in het hedendaagse landschap? Hoe wijzen architecto- nische elementen op munten erop dat Antoninus

Pius zijn vrouw poogde te vergoddelijken? Ook minder voor de hand liggende vragen kwamen aan bod, zoals wat de betekenis is van de scheepsrammen die op veel laat-republikeinse munten het Rostra op het Forum Romanum sierden. De positieve ontvangst van deze en andere presentaties, die de voorafgaande dagen in elkaar waren gezet, toonde de kennis die de deelnemers hadden vergaard. Dit kwam nog beter tot zijn recht tijdens het schrijven van de verslagen na thuiskomst. In anderhalve maand tijd heeft iedere groep een verslag geschreven over een onderwerp dat voor velen van hen twee maanden eerder nog volstrekt onbekend terrein was. Maar liefst twee verslagen bleken van dusdanige kwaliteit dat die groepsleden is aangeraden dit om te schrijven tot een te publiceren artikel.

Al met al was deze cursus voor iedereen interessant. Voor de deelnemers die reeds bedre- ven waren in de numismatiek was het een goede verdiepcursus in hoe gebouwen op munten staan afgebeeld en de mogelijk daaruit te destille- ren informatie. Voor de deelnemers die zelden tot nooit met munten in aanraking waren gekomen was deze cursus de perfecte, alhoewel ietwat drukke, introductiecursus waarin niet werd geschuwd om de deelnemers in het diepe te gooien. De grote hoeveelheid informatie die uit munten verkregen kan worden was voor velen tot dusverre onbekend en die les is de grootste verdienste van deze cursus. In 2021 wordt deze cursus wederom georganiseerd. Ik kan elke student met een interesse in numismatiek aan- raden eraan deel te nemen.

Numismatisch Speurwerk 61

Provinciale dukaton, niet in de boeken?

Ditmaal een constatering, niet zozeer een vraag om informatie. Afgebeeld is een Kampense zilveren rijder of dukaton uit 1659; op zichzelf geen uitermate zeldzame munt. Wat opvalt is het wapenschild gehouden door twee leeuwen op de keerzijde. Deze wijkt flink af van het gebruikelijke schild van de generaliteit: een ongekroonde leeuw, geen geheven zwaard en geen pijlenbundel. Dit fenomeen wordt wel vaker aangetroffen, onder andere bij zilveren dukaten van Kampen uit 1659 en bij Zwolse dukatons van 1659 en 1660. De naslagwerken geven echter niet thuis en dat mag toch wel opmerkelijk genoemd worden.¹ Is deze 'onbekende munt' werkelijk zo onbekend? Nou nee. In veiling 23 van Laurens Schulman, november 1999, kavel 889 wordt deze dukaton al geveild, net als kavel 742 van de aprilveiling 2015 van Schulman b.v. Verder onderzoek zal wellicht meer exemplaren opleveren.

Kampen, zilveren rijder. 1659, zilver

Nieuwe vragen

Afgebeeld is een curieus penninkje van brons, van 27,4 mm en zonder jaartal. De voorzijde lijkt geënt op een Byzantijnse follis, met als omschrift CHF5 - ASILEVRE. De keerzijde toont een vierregelig opschrift: + h1CHI / EhθEW5A / SILEVSRV / MAIWh.

Penning van Begeer

De penning zit in een origineel doosje van C.J. Begeer, Utrecht en zal derhalve vóór 1935 zijn vervaardigd. In de wandelgangen wordt gefluisterd dat het best weleens een studentenpenninkje zou kunnen zijn.

400 jaar Zijpe

De laatste penning gaat over de Noord-Hollandse gemeente Zijpe, die in 1997 het 400-jarig bestaan vierde. Een penninkje van onduidelijk metaal van 30 mm doorsnede. De ontwerper en de producent zijn hier de vragen.

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Idse Boonstra en Jan Pelsdonk.

Noot

1. Verkade, P. (1848) *Muntboek* (Schiedam); Delmonte, A. (1967) *De Zilveren Benelux* (Amsterdam) (+ supplement Amsterdam 1975); Wis, J.C. van der & T. Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het Aantreden van Philips II tot aan het Einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn); Purmer, D. (2009) *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1568-1795, Deel II – Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen* (Langweer).

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Inschrijvenning 2020

De inschrijvenning *Horen*, ontworpen door Henny van Grol, is nog tot 15 november 2020 te bestellen door € 245 over te maken op het rekeningnummer van de VPK (NL65 INGB 0000 096 820) onder vermelding van 'inschrijvenning 2020'. De prijs voor niet-leden is € 490. U kunt ook lid worden voor minimaal twee jaar en de ledenprijs betalen.

Algemene ledenvergadering 2020

Het spijt het bestuur dat de ALV niet in de gebruikelijke periode door kon gaan. Informatie over fysieke ALV in het najaar ontvangt u per e-mail of per post.

Ledenraadpleging

Omdat er tijdens de ALV 2020 belangrijke voorstellen worden gedaan willen we van tevoren een ledenraadpleging houden, u ontvangt deze binnenkort via de mail. Leest u het eens rustig door en laat het bestuur weten hoe u denkt over de voorstellen.

E-mail adres

Met oog op kostenbesparing vraagt het bestuur leden van wie het e-mailadres gewijzigd of bij ons niet bekend is deze via info@penningkunst.nl door te geven.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Contributie 2020

Als u de contributie voor 2020 nog niet voldaan heeft, verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het genootschap: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is met € 5 verhoogd tot € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2020) jonger is dan 30 jaar of in dit jaar 30 wordt.

ATELIERBEZOEKEN

Onder voorbehoud vanwege de Covid-19 pandemie wordt op 19 september 2020 van 11.00-13.00 uur een bezoek gebracht aan Maaïke van de Gevel. Locatie: Atelier in De Beeldhouw-winkel, Maanweg 68, 2516AA Den Haag. Maaïke van de Gevel (1971) volgde haar opleidingen onder andere aan de Willem de Kooning Academie in Rotterdam. Sinds 2015 doet zij een beeldend onderzoek naar de adem. Uit haar serie porseleinen wandsculpturen vloeiende een serie porseleinen penningobjecten voort. Meer informatie: www.maaïkevandegevel.nl.

Aanmelden via penningkunst@xs4all.nl. Deelnemers (in volgorde van opgave) worden tijdig ingelicht over het adres en tijdstip. Informatie over de atelierbezoeken, ook voor geïnteresseerde penningkunstenaars, bij Jan Paul Kruijmel, telefoon 071-5652463 of bij Carina Greven, telefoon 06-13127544.

IBNS Nederland
Nederlandse Vereniging
van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl info.ibns@gmail.com Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

Veilinghuis

De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

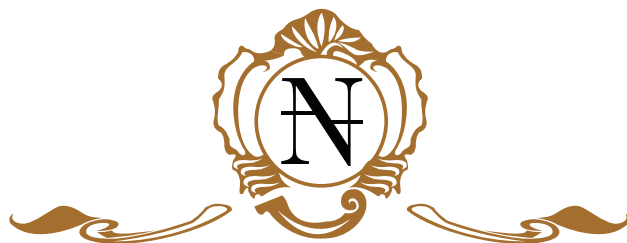
✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Nooddaalder van 50 stuiver Maastricht 1794

16.42 g | 33.6 mm | Zeer Fraai

Ex Spink, Zürich, juni 1987 lot 713

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

0,25.
50/ W. Meesters

De Beeldenaar

44

november | december 2020 | nr 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

1980

2020

1995

2020

Veiling 50

wordt gehouden op 26 en 27 oktober

TAXATIE MUNTEN

Kosteloze taxatie van al uw oude munten, penningen en bankbiljetten.

3 Gulden 1831

AAN- EN VERKOOP VAN GOUDEN EN ZILVEREN MUNTEN

10 Gulden 1842 mmt. lelie
proefexemplaar met kartelrand.

10 Gulden 1895

VEILING

U kunt uw munten, penningen en bankbiljetten reeds aanbieden voor veiling 51.

1 Gulden 1850 mmt. zwaard
proefexemplaar met kartelrand.

Vertrouwde naam sinds 1980

www.kareldegeus.nl

Wilt u uw collectie bij ons ter veiling aanbieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

Jubileumveilingen oktober 2020: Schulman 140 jaar in dienst van de numismatiek!

Gegraveerde huwelijkspenning 17e eeuw (±1625). AR 67 mm. 57.49 g.
Unicum, *Vrijwel prachtig*. Taxatie: € 4.000,-

In 2020 is het 140 jaar geleden dat Jacob Schulman zich voor het eerst professioneel bezighield met de numismatiek. Omdat wij dit jubileum niet zondermeer voorbij willen laten gaan, zal onze najaarsveiling bestaan uit een online, een reguliere én een selectieveiling. Deze veilingen bieden u de uitgelezen kans om numismatische voorwerpen van buitengewone zeldzaamheid of kwaliteit te verwerven voor uw collectie. Vraag onze hardcover catalogus aan of download onze app in uw appstore.

Amsterdam. Mislukte belegering door Willem II
1650/1652 AR simili gegraveerd 55.5 mm. 29.04 g.
RRR. Enig bekende stuk op de markt. Vrijwel zeer fraai
Taxatie: € 1.500,-

Amsterdam. Mislukte belegering door Willem II
1650/1652 AR simili gegraveerd 55.8 mm.
RRR. Uiterst zeldzaam. Vrijwel zeer fraai
Taxatie: € 2.500,-

www.schulman.nl

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam
info@schulman.nl - 020 320 9101

De Beeldenaar

44

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabbonementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 276** **Kartering**
> Jan Pelsdonk
- 277** **Statenkroon van de Staten-Generaal geslagen te Maastricht**
> Hugo Vanhoudt
- 280** **Twee penningen over Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, de laatste Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië**
> Jim van der Meer Mohr
- 283** **Denars of Waldere from Tiel**
> Oleg Trostyanskiy
- 289** **Onbekende rekenpenning Nijmegen onder het bewind van Karel de Stoute**
> Friso Langen
- 291** **Kerstpuzzel: een chevalier met een G?**
> Jan Pelsdonk
- 292** **De dubbele mijt van Megen (circa 1350-1450)**
> Theo Nissen
- 293** **Tweede bekende rijksdaalder van Maria van Megen**
> Domitilo Tristán Jover
- 297** **Een diamanten huwelijkspenning door Theo van de Vathorst**
> Jim van de Meer Mohr
- 299** **De dubloen met het Ommelander elfhartenwapen**
> Egge Knol & Jan van der Wis
- 305** **De muntvondst Schapen**
> Wiebe Nijlunsing
- 310** **De Jonge Seerp, een Nederlands kofschip in Gdansk (2)**
> Alex Kussendragers
- 314** **Doorgelichte numismatiek (1), de Haarlemse noodmunten**
> Jan Pelsdonk
- 320** **De dubbele willem 1853**
> Rook Kamsteeg
- 323** **De penningen van het Entertainment Committee of the Netherlands (1945)**
> Ernst Wilschut
- 328** **Boekbespreking – Penningkunst van Elly Baltus**
> Karel Soudijn
- 331** **Numismatisch Speurwerk 62**
> Johan Mevius
- 332** **Nieuws**

Kartering

Op het eerste gezicht doet de titel van dit stukje vreemd aan, maar dit nummer van *De Beeldenaar* toont in diverse artikelen een variëteit aan munten en penningen die beter in kaart zijn gebracht. Zo kunnen eindelijk diverse tolpenningen worden toegeschreven aan een locatie waar de scheepvaart werd belast en ziet een aantal tot nog toe onbekende munten het daglicht. Verder wordt traditiegetrouw weer nieuw penningwerk belicht en krijgen diverse munten en penningen meer context. Dat daarbij ook weer voorwerpen van de kaart worden geveegd – munten die geen penningen blijken en *vice versa* – mag niet verbazen. De geschiedenis is

tenslotte opgebouwd uit een kaartenhuis, waar bij nader onderzoek soms uitwijst dat sommige kaarten daarbinnen anders geschud hadden moeten worden. Dit is geen schokkend nieuws, de grotere constructie heeft een goed fundament, maar verzamelaars en andere geïnteresseerden doen er goed aan om zo af en toe eens wat over munten en penningen te lezen alvorens de route naar een nieuwe aankoop uit te stippen. Kennisvermeerdering helpt tenslotte weer om onderweg niet te verdwalen in een ter aankoop aangeboden woud aan rijp en groen numismatisch materiaal.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **MPO / Heritage Auctions Europe**

Nederlands Indië, tabaksplantage 'Batoe Mandi' bij Amoentai op Borneo.

Biljetten van een gulden, vijftig cent en vijfentwintig cent, ongedateerd (circa 1898), gedrukt op lichtblauw, lichtgroen resp. crème karton, 69 x 69 mm.

De tekst op de voorzijde luidt 'ONDERNEMING „BATOE-MANDI“ / AMOENTAI / Goed voor:' gevolgd door de waarde in letters, 'Barang di Kedei-tjina' (geldig in het Chinese kamp) en 'De Administrateur van „Batoe-Mandi“' gevolgd door de handtekening van L. Kempers, terwijl linksonder nog de waarde in cijfers staat. De keerzijden tonen elk een verschillend geometrisch ornament in het midden en zijn handmatig in blauwe inkt gestempeld 'AMOENTAI'.

Tabaksplantage Batoe-Mandi was gevestigd op de 1650 'bouw' woeste grond die Louis Frans Theodoor Kempers in 1897 voor 75 jaar in erfpacht verwierf. De plantage wordt na 1904 niet meer vermeld en is dan hoogstwaarschijnlijk alweer gesloten. Er is overigens geen relatie met de gelijknamige plantage op Sumatra. Meer informatie vindt u in de catalogus van de november-veiling van Heritage Auctions Europe / MPO.

De biljetten zijn uniek en vormen het eerst bekend geworden papieren plantagegeld van Nederlands Borneo.

Statenkroon van de Staten-Generaal geslagen te Maastricht

De onbekende statenkroon of dubbele goudgulden uitgegeven door de Staten-Generaal (1577-1579) en geslagen te Maastricht werd onlangs met een metaaldetector gevonden in het zuiden van Nederland. Van de vondstgegevens is mij verder niets bekend. Na de dubbele dukaat van Albrecht en Isabella is dit de tweede nog niet teruggevonden Maastrichtse gouden munt die de laatste maanden kan worden gerapporteerd.¹

Interessante getuige

De beschrijving is als volgt: voorzijde: gekroond wapen Oostenrijk-Bourgondië omringd met de ketting van het Gulden Vlies, ' PHS. D : HISP. - Z. REX : DVX. BR. '.

Keerzijde: versierd leliekruis, ' PACE x ET x IVSTITIA x 1.5.77 ★', waarbij de interpunctie bestaat uit x-jes met punten in de hoeken. De vijfpuntige ster is het muntteken van het muntatelier van Maastricht.

Goud, 3,01 gram, 26 mm, referenties: de Witte -; VG&H 243.2; Van Keymeulen -; Vanhoudt 372.MA; Vanhoudt-Saunders -²

Deze statenkroon is een bijzonder interessante getuige van de numismatiek uit de tijd van de opstand der Nederlanden tegen koning Philips II. De numismatiek geeft getrouw de politieke ontwikkeling van de situatie weer. Na de Spaanse Furie en de Pacificatie van Gent hadden de Nederlanden zich verenigd in hun oppositie tegen het Spaanse bestuur. De Staten-Generaal, die bijna alle gebieden controleerde, besloot in januari 1577 om nieuwe munten te laten slaan: dubbele goudgulden en zilveren zogenaamde 'Staten-daalders' met hun onderverdelingen. De beeldenaars getuigen ervan dat de persoon van Philips II niet rechtstreeks werd aangevallen, maar men wilde het Spaanse regime niet meer. De nieuwe munten vertegenwoordigden nog steeds de

koning van Spanje met zijn gebruikelijke titel, maar zijn wapens zijn gewijzigd: het grote schild van Spanje heeft plaatsgemaakt voor het voormalige schild van Oostenrijk-Bourgondië van Philips de Schone en Karel V, zoals deze werden gebruikt in de Bourgondische periode. Het nieuwe motto, PACE ET IVSTITIA (*Door Vrede en Gerechtigheid*) is duidelijk een aanklacht en formuleert de verwachtingen van de Staten.

Een andere bijzonderheid is dat voor de eerste keer de waarde van de munt in de beeldenaar verschijnt en is uitgedrukt in stuiver: de halve statendaalder van 16 - S, de kwart statendaalder van 8 - S, de vier statenstuiver van 4 - S en de statenstuiver van 1 - S. De statendaalder werd in

Maastricht, statenkroon. 1577, goud, 3,01 gram, 26 mm (collectie: John Saunders, USA)

omloop gebracht voor 32 stuiver, zijnde dezelfde koers als van de Duitse daalders, de Bourgondische kruisdaalders en de Hollandse leeuwendaalders. De leeuwendaalders werden in 1575 door de Staten van Holland uitgegeven met een verhoogde koers ter financiering van de militaire campagnes tegen Spanje. De munt van de Staten was in directe tegenstelling met de koninklijke monetaire politiek van stabiliteit van de muntvoet. De zuivere zilverinhoud van de statendaalder (22,85 g) was 16% lager dan die van de Bourgondische kruisdaalder (26,24 g). Het verschil tussen de verhoogde koers van 32 stuiver en de intrinsieke waarde ondersteunde de financiering van de oorlogsinspanningen tegen de Spaanse troepen.

De munten

De Staten-Generaal besloot op de vergadering van januari 1577 te Brussel om nieuwe munten uit te geven. Een ordonnantie van 18 januari 1577 voor de muntmeesters van de diverse munthuizen in het opstandige gebied, benadrukte de noodzakelijkheid om eigen munten uit te geven en bepaalde de specificaties van de nieuwe munten.³ Het gaat om twee gouden en zes zilveren denominaties:

1. Dubbele statengoudgulden, ook genaamd statenkroon, waarvan 81 17/38 in een Trooise mark (3,01 g), met een legering van 20 karaat goud - 2 karaat zilver - 2 karaat koper (Au 83,3% + Ag 8,3% + Cu 8,3%), gewaardeerd op 40 nieuwe stuivers.
2. Statengoudgulden van hetzelfde type en legering waarvan 162 17/19 in een mark, gewaardeerd op 20 stuivers.
3. ½ statendaalder: een zilveren munt van 16 stuivers, 16 1/16 in een mark (15,24 g), met een legering van 9 deniers fijn zilver (75,0%).
4. ¼ statendaalder: een zilveren munt van 8 stuivers, 32 1/8 in een mark (7,62 g), zelfde legering.
5. 4 statenstuiver: een zilveren munt van 4 stuivers, 64 ¼ (3,81 g) in een mark, zelfde legering.
6. Dubbele statenstuiver: een zilveren munt van 2 stuivers, 128 ½ in een mark, zelfde legering.
7. Statenstuiver: een zilveren munt van 1 stuiver, 115 in een mark (2,13 g), met een legering van 4 deniers fijn zilver (33,3%).

8. ½ statenstuiver: een zilveren munt van ½ stuiver, 230 in een mark (1,06 g), met eenzelfde legering (33,3%).

Brugge, statenkroon. 1577, goud, 25 mm

Antwerpen, statendaalder. 1578, zilver, 43 mm

Mons, halve statendaalder. 1577, zilver, 36 mm

Brugge, kwart statendaalder. 1577, zilver, 31 mm

Brugge, statenstuiver. 1577, zilver, 27 mm

Brussel, halve statenstuiver. 1577, zilver, 22 mm

In deze ordonnantie is er geen sprake van de bekende statendaalder alhoewel deze in 1577 werd aangemaakt in bijna alle muntateliers, ook in Maastricht. De statendaalder is van hetzelfde type als de halve statendaalder, een zilveren munt van 32 stuivers, 8 1/32 in een Trooise mark (30,48 g), met een legering van 9 deniers fijn zilver (75,0 %). De statendaalder werd gewaardeerd op 32 stuivers. Tevens werden er koperen munten aangemaakt, zijnde de statenoord, de statenduit en de statenkorte.

De munt-emissies van de Staten-Generaal waren geen succes omdat deze al vanaf het begin in Duitsland werden verboden vanwege hun laag gehalte en overgewaardeerde koersen. Uiteindelijk besliste de Staten-Generaal aan het einde van 1579 om terug te keren naar het muntsysteem van Philips II, hetgeen gebeurde in de periode 1580-1581.

Brugge, statenoord. Z.j. (1577-1579), koper, 27 mm

Antwerpen, statenduit. Z.j. (1577-1579), koper, 23 mm

Middelburg, statenduit. Z.j. (1577-1579), koper, 23 mm

Brugge, statenkorte. Z.j. (1577-1579), koper, 19 mm

Het muntatelier te Maastricht

Nadat Maastricht zich bij de Staten had aangesloten werden door muntmeester Gilles van Haelbeke vanaf 1577 munten geslagen volgens de hierboven vermelde specificaties. De oplages zijn vermeld in de onderstaande tabel.³ Er werden geen koperen munten aangemaakt te Maastricht. Als gevolg van de belegering van de stad in 1579 werden koperen belegeringsmunten aangemaakt.

muntsoort	oplage
dubbele statengulden (statenkroon)	214
statendaalder	15,348
halve statendaalder ('sestien stuyvers pennines')	48,814
kwart statendaalder ('vier stuyvers pennines')	23,845
vier stuiver (achtste statendaalder)	1,445
stuiver	580,982
halve stuiver	26,698

De hier beschreven statenkroon 1577 is tot dusver het enige bekende exemplaar van een zeer beperkte emissie van 214 exemplaren.

De foto's in dit artikel zijn gemaakt door de auteur en bevinden zich in privécollecties.

Noten

1. Vanhoudt, Hugo (2019) Dubbele dukaat van Albrecht en Isabella geslagen te Maastricht, in: *De Muntklapper* 102, 1-4.
2. Gelder, H. Enno van & Marcel Hoc (1960) *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam); Vanhoudt, Hugo (2015) *De Munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode 1434-1830* (Heverlee); Vanhoudt, Hugo & John Saunders (2019) *The Gold Coinage of Ancient to Modern Belgium* (Heverlee).
3. De Witte, Alphonse (1895) *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain* 2 (Antwerpen).

Twee penningen over Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, de laatste Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië

Dit jaar vieren wij in Nederland 75 jaar bevrijding. Helaas konden tal van de geplande vieringen door het Coronavirus geen doorgang vinden. Op 4 mei sprak de Koning op een vrijwel lege Dam en op 15 augustus waren slechts honderd personen aanwezig bij de herdenking bij het Indië-monument aan de Teldersweg in Den Haag. Deze kleine bijdrage is de laatste die met 75 jaar bevrijding in relatie gebracht kan worden. Tevens is het een opmaat naar het grotere artikel 'Gouverneurs-Generaal in beeld', dat volgend jaar zal verschijnen en waarin ik alle over de GG's geslagen penningen zal behandelen.

Internering

Op 15 augustus kwam er na de capitulatie van Japan ook in het voormalig Nederlands-Indië een einde aan de Tweede Wereldoorlog. Heel Nederland, ook overzee, was nu vrij van de bezetter. Twee dagen later, op 17 augustus 1945 sprak Boeng Sukarno zijn Proklamasi uit en kondigde hij daarmee de Republiek Indonesia aan. Het was het begin van wat uiteindelijk een vier jaar durende

onafhankelijkheidsoorlog zou worden, die eindigde op 27 december 1949 met de overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië. Voor Gouverneur-Generaal (GG) jhr. mr. dr. Alidius Warmoldus Lambertus Tjarda van Starckenborgh Stachouwer (1888-1978) betekende de bevrijding in 1945 het einde van zijn ambtsperiode, een ambt dat hij vanaf 1936 had bekleed. Hij was daarmee de laatste GG van Nederlands-Indië.

Knaud, Jhr Mr Dr A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer. 1986, verzilverd brons, 59,5 mm (foto: auteur)

Tjarda van Starckenborgh Stachouwer kwam uit een oud Gronings regentengeslacht.¹ Zijn vader was Commissaris van de Koningin voor de provincie Groningen, een functie die Tjarda zelf overigens, na een aantal jaren als diplomaat in het buitenland te hebben doorgebracht, van 1925-1933 ook zou vervullen. Van 1933 tot 1936 was hij buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister in België en Luxemburg, tot hij in 1936 werd gevraagd om jhr. Bonifacius Cornelis de Jonge op te volgen als GG. Hoewel hij geen enkele ervaring in de tropen had heeft hij deze functie met verve vervuld. Toen in 1942 ook daar de oorlog uitbrak en de Nederlanders door de Japanners werden geïnterneerd, ging de GG uit solidariteit met de Nederlands-Indische gemeenschap in Japans gevangenschap. Hij bracht de oorlogsjaren door in gevangenschappen in Bandoeng, op Formosa en in Mantsjoerije. Al voor de oorlog had hij aangegeven niet tegemoet te willen komen aan de wens tot zelfbestuur van de oorspronkelijke bevolking en na de oorlog leidde het verschil in inzicht met de nieuwe minister van Overzeese Gebiedsdelen, dr. Johann Logemann, tot zijn eervol ontslag als GG op eigen verzoek. Hij was de laatste Gouverneur-Generaal, een ambt dat Pieter Both als eerste had bekleed, van 1610-1614. Na 1945 heeft hij nog tal van diplomatieke en andere (neven) functies vervuld, wat onder meer resulteerde in de benoeming als Minister van Staat op 28 juni 1956, een positie die hij tot zijn dood in 1978 heeft bekleed.

In 1986 werd deze laatste GG geëerd met een penning, acht jaar dus na zijn dood. De directe aanleiding is mij niet geheel duidelijk. De penning

Jhr Mr Dr A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer in het uniform van Gouverneur-Generaal. 1937 (foto: Nationaal Archief, inv. 2.24.01.04)

is uitgegeven in opdracht van de Stichting Nederlandse Ereschulden in een oplage van 100 stuks door Zilverfabriek W. van Veluw BV en is ontworpen door Knaud. De voorzijde toont de beeltenis van de GG in reliëf *en profile*, naar links kijkend. Rechtsomder is de penning gesigeneerd en gedateerd 'KNAUD '86' waarachter twee golfjes. De keerzijde toont het familiewapen Tjarda van Starckenborgh Stachouwer en daaronder de tekst 'TER HERINNERING AAN JHR. MR. DR. A.W.L. TJARDA VAN STARKENBORGH STACHOUWER

Knaud, 50 Jaar herdenking 15 augustus 1945.1995, messing, 60 mm (foto: auteur)

Anoniem, *Herdenking te Den Haag op 15 augustus 1970*. Messing, 59 mm (foto: auteur)

6 III 1888 - 16 VIII 1978 LAATSTE GOUVERNEUR-
 GENERAAL VAN NEDERLANDS-INDIE 16 IX 1936
 - 1 XI 1945'. De penning is brons verzilverd en heeft
 een doorsnede van 59,5 mm. Op welk portret de
 maker zich heeft gebaseerd heb ik niet kunnen
 herleiden. Het officiële, tevens laatste, staatsie-
 portret van hem dat door Jacob Bruyn (1906-
 1989) voor de serie GG's is geschilderd toont de
 GG driekwart van opzij, naar links kijkend. Dit
 portret is, evenals de overige portretten uit deze
 reeks, opgenomen in de collectie van het Rijks-
 museum te Amsterdam.² Van Tjarda is mij voorts
 een aantal officiële staatsfoto's bekend, maar
 geen van alle toont hem volledig *en profile*.

Silhouet

In 1995 heeft Knaud een penning gemaakt ter
 gelegenheid van 50 jaar herdenking 15 augustus
 1945. Op deze penning toont de keerzijde de
 beeltenis van Tjarda van Starkenborgh Stachou-
 wer als silhouet, naar links kijkend en onder
 het silhouet de tekst 'LAATSTE GOUVERNEUR-
 GENERAAL VAN NEDERLANDS-INDIE 1936-1945'.
 Daaronder gesigneerd en gedateerd: KNAUD '95
 waarachter drie golfjes. Het omschrift luidt: 'JHR.
 MR. DR. A.W.L. TJARDA VAN STARKENBORGH
 STACHOUWER'. Op de voorzijde zijn de silhouet-
 ten van een moeder met kind kijkend naar rechts
 afgebeeld terwijl – eveneens in silhouet – de
 vader zwaaiend achter prikkeldraad staat. Het
 omschrift luidt: 'STICHTING HERDENKING

15 AUG. 1945. CAPITULATIE JAPAN. EINDE WO II.'.
 Deze penning is in messing geslagen en heeft
 een diameter van 60 mm. Helaas ben ik er
 ondanks diverse pogingen niet in geslaagd deze
 medailleur Knaud nader te identificeren. Ook de
 firma Van Veluw in Zeist, die Begeer heeft overge-
 nomen, kon deze vraag niet beantwoorden.

Overigens vond de eerste zelfstandige her-
 denking van 15 augustus als einde van de Tweede
 Wereldoorlog pas plaats op 15 augustus 1970.
 Deze herdenking werd toen gehouden in het
 Nederlands Congresgebouw in Den Haag. Deze
 herdenking zou lange tijd een eenmalige gebeur-
 tenis blijken te zijn. Pas sinds 1988 vindt er bij het
 Indiëmonument in Den Haag een jaarlijkse
 herdenking plaats. Bij deze eerste herdenking in
 1970 is ook een penning uitgegeven, zij het geen
 fraaie. Op beide zijdes staat een driehoek centraal
 en erin staat op de voorzijde 'HERDENKING TE
 DEN HAAG OP 15 AUG. 1970' en de keerzijde
 'COMITÉ 15 AUG. 1970'; eromheen wordt de
 ruimte voor tal van teksten gebruikt. Deze pen-
 ning is ook in messing geslagen en heeft een
 diameter van 59 mm.

Noten

1. N.N. (2010) *Nederland's Adelsboek* 95, 256-258; Putten, L.P. van (2003) *Ideaal en werkelijkheid. Gouverneurs-generaal van Nederlands-Indië 1796-1945* (Rotterdam) 226-228; www.parlement.com.
2. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv. A3880.

Denars of Waldere from Tiel

Anonymous, *Holy Roman Emperor Heinrich IV on a miniature from the Saint Emmeram Evangelary*. Circa 1070-1111. (Krakow, Library of the Cathedral Chapter 208, folio 2 verso)

In Hermann Dannenberg's paper, figures of two denars were published among unidentified coins 1193 and 1193a, of which the production place was presumably located near the city of Tiel (the Netherlands), according to the author.¹ The image of the ruler's head on the obverse resembles specimens from Tiel, but the letters WLD visible on the reverse cannot be a part of the name of this city. In this article I will take a closer look at this issue.

Finds

The Ludwisczce hoard published by Richard Gattens in 1934, included one Dannenberg 1193a coin.² He read the inscription on the reverse as WLDV///GGA and assumed that the denar was made on behalf of king Heinrich II (1002-1024) in the town of Wildungen located in the North of Bundesland Hesse (Germany). This attribution was disputed by Salmo and Hatz. Hatz placed Dannenberg 1193a among the imitations of Tiel's emissions and dated it to the reign of Heinrich II.³ Peter Ilisch noted that Dannenberg 1193a has features similar to the issues of Tiel: a typical font of letters and the shape of the cross on the reverse, large dots at the end of the legend. He dated Dannenberg 1193 and 1193a issues to the reign of Heinrich III or IV.⁴

In recent years, I have managed to gather information about three previously unknown specimens of Dannenberg 1193a and twelve specimens of Dannenberg 1193, stored in private collections. The circular inscriptions HE(I)NRICV(SX) on the obverse and TIELA·W(A)LD(V) or TIELA·WLR/ on the reverse were restored in accordance with the pictures received from the owners. The first part of the inscription on the reverse TIELA is the medieval name of the city of Tiel. Researchers have been confused for a long time by the unusual carving of the letter L on Dannenberg 1193a. On two well-known reverse

dies, the junction of the mast with the lower crossbar is rounded so that the cut-out letter resembles C or G. On coins of Dannenberg 1193 (reverse dies 2.1, 2.2, 2.5, see below) this letter clearly can be read as L.

Sequence

Considering the higher average weight of coins made with die pair of 1.1/1.1 (1.17 gram; 3 specimens), compared to the same-type denars minted with die pairs of 1.2/1.2; 1.3/1.2 (0.93 gram; 2 specimens), and Dannenberg 1193 (0.94 gram; 14 specimens), it can be argued that the weight norm at the beginning of the issue was about 1.2 gram, but during the coinage of Dannenberg 1193a it was reduced, and in the future, denars were made with an average weight of about 1 gram.

So far, Dannenberg 1193a and Dannenberg 1193 coins are known from hoards with a *tpq* (*terminus post quem*, the earliest possible year of hiding) no earlier than 1059 (Koltushi, Ludwisczce). Most likely, the coinage of Dannenberg 1193a and 1193 began in the second half of the 1050s and continued for several years. That was followed by the issue of denars with the circular inscription HENRICVX on the obverse and reverse (catalogue, Type III).

Among seven reconstructed Dannenberg 1193 die pairs, only two are represented by more than just one coin. All four specimens of poor

preservation also belong to different die pairs. There is no doubt that Dannenberg 1193 coins, in contrast to Dannenberg 1193a ones, were minted in a fairly large number of issues and several dozens of obverse and reverse dies were used for their manufacture.

On the reverse of Dannenberg 1193 and 1193a issues, after the word TIELA and separated from it by a big dot, there is a combination of letters, not known on other denars of Tiel – W(A)LD(V), WLR/. On the coins of the Northern Lower Lorraine in the second half of the eleventh century the letters V and I were often placed at the beginning and at the end of the inscription and had no connection with it in meaning (Dannenberg 526, 532, 558, 574, etcetera). Probably, WALD is a part of the medieval German name Wald(ere) or Walth(ari) and, presumably, that person was involved in the coinage of Tiel. For example, the coin master Walter is known in the Duchy of Brabant under Jean I (1268-1294). After 1272 he minted sterlings, which he signed with his name WALT.⁵

Production centers

Coin dies with WALD are cut in an untypical style for the local coinage. Most likely, the master who made them learned his skills in another city and later moved to Tiel. These dies belong to a large group with common typical features: the use of the X sign at the end of circular inscriptions (presumably as an abbreviation of HEINRICV(S RE)X), abbreviations of the names of the rulers (HEINRICV, FLORENTV), the style of letters with thick masts and thin crossbars, legs and loops, the inscription of E as C, etcetera.⁶ This group of dies were used in the region from Tiel to Leiden from the mid-1050s to the late 1060s. Perhaps, it was made by the same master or a group of masters who were fulfilling the orders of several neighboring emission centers.

In the eleventh century, there were relatively few coin workshops in Germany, some of which moved from one city to another.⁷ In the tenth century till the first quarter of the eleventh century in Bavaria, mint masters added their signatures on the reverse of coin dies. Based on these signatures it is possible to assume the number of 'mintsmeisters' in a particular city during the period of the relevant issuer's reign. So, in Regensburg during the reign of Duke Heinrich V (1018-1026) six

signatures are known on coins, in Salzburg five signatures and in Augsburg, under Bishop Bruno (1009-1026) two signatures.⁸ Thus, even in relatively large and economically well developed Bavarian cities, only two to six coin workshops were operating over a decade. Undoubtedly, in the North of Germany in the middle of the eleventh century, there were even fewer teams of mint masters, and the assumption that the same-type dies in neighboring cities could be made by one group of masters seems quite possible.

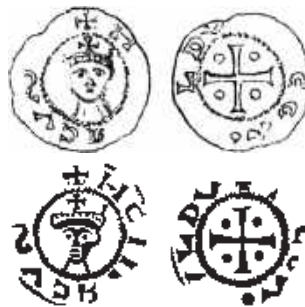
To conclude

The reconstruction of the dies and the established die connections allow us to draw several important conclusions. During the minting of Dannenberg 1193a denars, about 1060, the weight rate of coins decreased from 1.20 to 1.00 grams in Tiel. The sequence of changing coin types in Tiel in the 1060's was as follows: denars with a cross and the name of the place of issue on the reverse, denars with the name of 'Heinricvs' on the reverse, denars with a three-line inscription on the reverse. Probably coin types in the neighboring bishopric of Utrecht (in Zaltbommel?) had been changed in the same order. Most likely, in the second half of the 1050's-1060's, in Tiel, the bishopric of Utrecht and the county of Holland, the same group of coin masters made coin dies and probably minted denars.

Catalogue

Type I (Dannenberg 1193a)

King Heinrich IV (1056-1105), Tiel

1.1. Obverse: head with crown, facing front, in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends, in the corners of the cross there are dots: HCINRCVS//. Letters R and S are inverted; in a pearl rim.

1.1. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: T (?) / CLA · W (?) LDV. Weight 0.93 (damaged); 1.13; 1.18; 1.21 grams, diameter 19 mm. Published: Dannenberg 1193 a, Hatz 88, Ilisch 19.2.

1.2. Obverse: head with crown, facing front, in a pearl rim. A circular inscription: HCIN/////.

1.2. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: TICLA · WLD/. In a pearl rim. Weight 0.98 gram, diameter 19 mm. Published: Gaettens 203 (Heinrich II (1002-1024), Wildungen). Origin: Ludwischcze hoard, tpq 1059/1065.

1.3. Obverse: head with crown, facing front, in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: HCN (?) ///// X. In a pearl rim.

1.2. Reverse. Weight 0.88 gram, diameter 19 mm. Unpublished. Origin: Koltushi hoard (Leningrad Oblast'), tpq 1059 (1 specimen). Kept in a private collection.

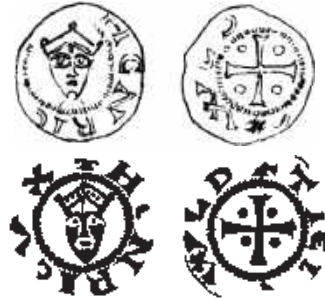
Type II (Dannenberg 1193)
King Heinrich IV (1056-1105), Tiel

2.1. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: HCINRIC/X. The letter R is inverted. In a pearl rim.

2.1. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim.

A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: TIELAWAL (?) D. Weight 0.87; 0.99 gram, diameter 19 mm. Published: Trostyanskiy 61. Origin: Koltushi hoard (Leningrad Oblast'), tpq 1059 (1 specimen), Obraschikha hoard, tpq 1065 (1 specimen).⁹

2.2. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: HCNRICVX.

2.2. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: TIELA (?) WLD. Weight 0.90; 0.91; 1.05; 1.10 grams, diameter 19 mm. Published: Dannenberg 1193, Ilisch 19.3.

2.3. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription: HCINRICV/. In a pearl rim.

2.3. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim. Reverse circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: T (?) / L (?) A · WL //. In a pearl rim. Weight 1.12 gram, diameter 19 mm. Unpublished. Kept in a private collection.

2.3. Obverse.

2.4. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim. A circular inscription after the dividing sign in the

form of an equilateral cross with expanding ends:
TIC///D(?)V. In a pearl rim.
Weight 0.95 gram, diameter 19 mm. Unpublished.
Kept in a private collection.

2.4. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription: ///IC///.

2.5. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim.

A circular inscription: T(?)ICLA///.

Weight ? gram, diameter 19 mm. Published: Ilisch 3.28.

2.5. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription: H(?)///VX(?). In a pearl rim.

2.6. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim.

A circular inscription: ///WLR/. In a pearl rim.

Weight 0.92 gram, diameter 19 mm. Unpublished.
Kept in a private collection.

2.6. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription: HCN/////.

2.7. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim.

A circular inscription: ///LAWAL//.

Weight 0.83 gram, diameter 19 mm. Unpublished.
Origin: Maryovo II hoard, tpq1068. Kept in a private collection.

Type II, die pair is not defined: 4 specimens.
Weight 0.77; 0.84; 0.87; 1.01 grams.

Type III

King Heinrich IV (1056-1105), Tiel.

3.1. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription: HCI///CVX. In a pearl rim.

3.1. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim.

A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: ///CVX. In a pearl rim.

Weight 0.98 gram, diameter 19 mm. Unpublished.
Origin: Maryovo II hoard, tpq1068. Kept in a private collection.

3.2. Obverse: 'Tiel head', in a pearl rim. A circular inscription: H(?)CNRICVX. In a pearl rim.

3.2. Reverse: equilateral cross with expanding ends with balls in the corners, in a pearl rim.

A circular inscription after the dividing sign in the form of an equilateral cross with expanding ends: H(?)CNR(?)ICVX.

Weight 0.89; 1.00 grams, diameter 18 mm.

Unpublished. Origin: Maryovo II hoard, tpq1068 (2 specimens). Kept in a private collection.

Type IV

King Heinrich IV (1056-1105), Tiel.

3.2. Obverse.

4.1. Reverse: three-line inscription. First line: : B, an equilateral cross with expanding ends.

Second line: IELI. Third line: AN. In a pearl rim.

Weight 0.97 gram, diameter 18 mm. Published: Gaettens 37-38; Hatz 83-84; Ilisch 3.17. Origin: Maryovo II hoard, tpq1068.

1.1/1.1

2.2/2.2.1

1.2/1.2

2.2/2.2.2

1.3/1.2.1

2.3/2.3

1.3/1.2.2

2.3/2.4

2.1/2.1

2.5/2.6

2.6/2.7

3.2/3.2.2

3.1/3.1

3.2/4.1

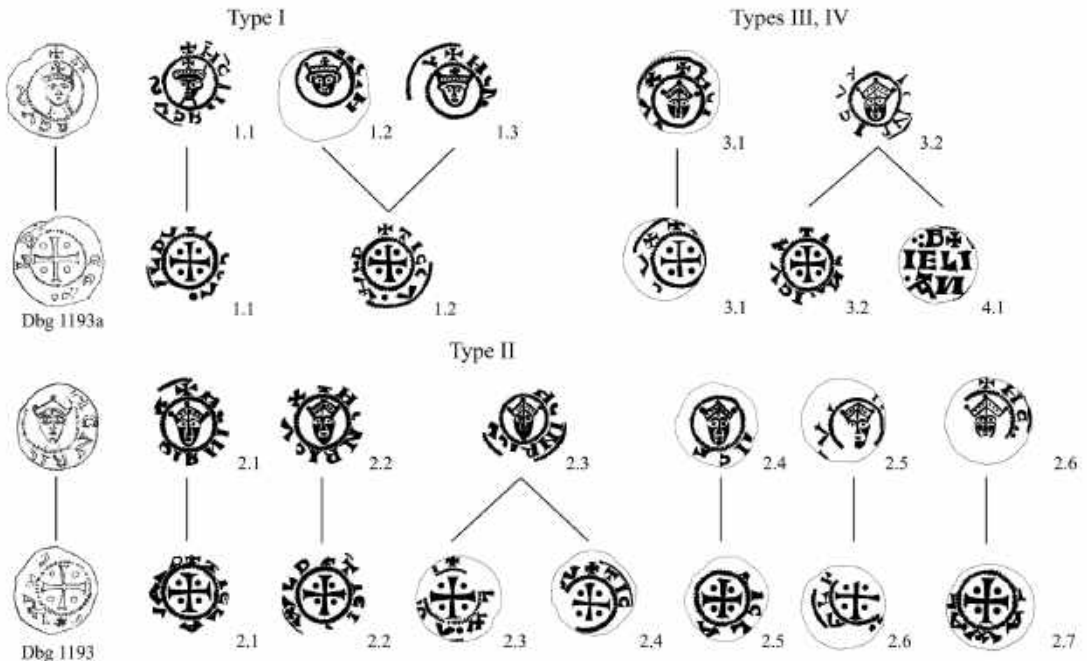

3.2/3.2.1

Noten

1. Dannenberg, Hermann (1876-1905) *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit 1-4* (Berlin), specific volume 1, 463-464.
2. Gaetgens Richard (1934) *Der Fund von Ludwiczce. Ein Schatz deutscher und skandinavischer Denare des XI. Jahrhunderts* (Halle) 26, number 203.
3. Hatz, G. (1968) Tiel Denare des. 11. Jahrhunderts in den schwedischen Münzfunden, in: *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis 2* (Stockholm) 97-190, specific 175, number 88.

4. Ilisch, Peter (1997/1998) Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85 (Amsterdam) 206-207, numbers 192-193.
5. De Witte, Alphonse (1894) *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain 1* (Antwerp) 79, numbers 241-247.
6. Trostyanskiy Oleg (2017) Van Trier tot Leiden. In het spoor van de Meester van Villa Evithe, in: *De Beeldenaar* 41-1, 19-25.
7. Михельсон А.Р. & О.В. Тростьянский (2019) Европейские денарии на Руси в X-XII века, 1. Южная и юго-западная Русь (Saint Petersburg), specific 170-172. [= European denarii in Russia in the X-XII centuries, 1. South and southwest Russia.]
8. Hahn W.R.O. (1976) *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. Und 11. Jahrhundert* (Braunschweig) 84-85, 94-95, 103.
9. Тростьянский О.В. (2020) Клад западноевропейских монет X-XI вв. из деревни Обрачиха, in: *СНВЕ* 8, number 61 [ready for publication]. [= Treasure of West European coins of the 10th – 11th centuries from the village of Obratsiha.]

Die connections of denars of Tiel. Types I – IV

Onbekende rekenpenning Nijmegen onder het bewind van Karel de Stoute

In 2018 werd op een akker bij De Haan in België een koperen rekenpenning gevonden die nog niet gepubliceerd is.¹

Venboet

De diameter is 32 mm en de massa is 4,07 gram. Op de voorzijde is het omschrift: SIT NOMEN DOMENNI BENEDICTVM en op de keerzijde: PETER VENBOET BORGER TO NIMEG. De woorden op de voorzijde worden door twee boven elkaar geplaatste sterren gescheiden, die van de keerzijde door lelies. Het initiaalteken is op beide zijden een herkruist kruis. Opvallend is de spelingsvariant DOMENNI in plaats van DOMINI: blijkbaar kwam hij er niet goed uit en heeft hij het woord fonetisch gespeld.

Peter Venboet of Venboit is een bekende in de numismatiek.² Hij was edelsmid en waardijn in Nijmegen en was van 1474-1476 aangesteld als stempelsnijder aan de hertogelijk Gelderse munt van Karel de Stoute te Nijmegen. Er bestaat nog een andere rekenpenning op naam van Peter Venboet. De teksten op deze penning zijn: MONETA NOVA NOVIMAGENSIS en (vuurijzer) PETER VENB:OET GOLSMIT MCCII.³ Het woord 'MONETA' op deze rekenpenning blijft raadselachtig.

Het wapenschild op de voorzijde draagt bij aan de verdere determinatie en datering van het stuk. Dit is opgebouwd uit het linkerdeel van het wapen van hertog Karel de Stoute (1467-1477) en het rechterdeel van het stadswapen van Nijmegen.⁴ Beide individuele wapens hebben een leeuw op een schild in het hart. Dit heeft ongetwijfeld meegespeeld bij het ontwerpen van dit samengestelde wapen. Philips de Goede, de vader van Karel de Stoute, had hetzelfde wapen als zijn zoon. Omdat Philips nooit hertog van Gelre is geweest, zal het

Rekenpenning van Peter Venboet uit Nijmegen. Circa 1473-1477, koper, 32 mm (particuliere collectie)

wapen echter niet naar hem verwijzen. Maria van Bourgondië (1477-1482), de opvolger van Karel, bleef eveneens hetzelfde wapen gebruiken. Ook na haar huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk op 19 augustus 1477, zoals afgeleid kan worden uit de muntslag, waaronder die van Gelre, ten tijde van haar heerschappij.

Historische achtergrond

Karel de Stoute was hertog van Bourgondië, Brabant, Limburg en Luxemburg, graaf van Vlaanderen, Artesië, Bourgondië, Henegouwen, Holland, Zeeland en Namen, heer van Mechelen.⁵ In 1472 werd hij bovendien hertog van Gelre en graaf van Zutphen. In 1471 was hij het hertogdom Gelre binnengevallen om hertog Arnold te steunen tegen zijn zoon Adolf van Egmond. Adolf

Gelre, vuurrijzer met wapen van Karel de Stoute.
Z.j. (1473-1477), Van der Chijs 12.11 (collectie Teylers
Museum, inv. TMNK 06276)

Nijmegen, achtste stuiver of muterken met stadswapen.
Z.j. (circa 1500-1525), Van der Chijs 2.21-22 (collectie Teylers
Museum, inv. TMNK 07829)

Gelre, vuurrijzer met wapen van Maria van Bourgondië.
Z.j. (1480-1482), Van der Chijs 12.1 (collectie Teylers Museum,
inv. TMNK 06272)

werd gevangengezet en om hem te onterven duidde Arnold Karel de Stoute aan als wettige erfgenaam van Gelre en het bijhorende graafschap Zutphen. Karel trok met zijn leger rond om de Gelderse steden volledig te onderwerpen. Op 3 juli 1473 had het Bourgondische leger Nijmegen volledig omsingeld. De voortdurende bombardementen met allerlei projectielen op de stadspoorten en stadsmuren leidden na drie weken tot de overgave. Het centralistische en autoritaire

regime van Karel de Stoute wekte veel weerstand op, zowel in Gelre als in andere gebieden. Karel sneuvelde op 5 januari 1477 tijdens de Slag bij Nancy, tijdens een poging om Nancy op de Lotharingers te veroveren. Hij werd opgevolgd door zijn dochter Maria van Bourgondië. Na de dood van Karel braken op diverse plaatsen opstanden uit. Een groot deel van de Geldersen probeerde weer onafhankelijk te worden.⁶ Nijmegen speelde hierbij een belangrijke rol. Vanuit deze stad werden de nodige diplomatieke en militaire missies ondernomen om de Bourgondiers te bestrijden. Catharina van Gelre, een dochter van hertog Arnoud van Egmond (1423-1473) stond als regentes formeel aan het hoofd van de Gelderse partij. In 1481 werd de laatste Gelderse weerstand gebroken en begon het tweede Bourgondische bewind, dat duurde tot 1492. Nijmegen viel in mei 1481 in handen van de Bourgondiers. In 1482 overleed Maria van Bourgondië.

Alhoewel er dus meerdere hertogen in aanmerking komen is het op basis van deze gegevens zeer aannemelijk dat het linkerdeel van het samengestelde wapen van deze nieuwe rekenpenning alleen kan verwijzen naar het linkerdeel van het wapen van Karel de Stoute. Gecombineerd met de historische gegevens is 1473-1477 de meest aannemelijke datering van de rekenpenning; de periode waarin Karel de Stoute de heerschappij over het hertogdom Gelre had.

Dank aan Jan Ooms voor hulp bij de determinatie en Jos Benders voor zijn bijdrage aan deze publicatie. Deze vondst illustreert weer eens de aanvullende waarde van metaaldetectie door amateurarcheologen.

Noten

1. Passon, Tom (1980) *De stedelijke munt van Nijmegen 1457-1704* (Nijmegen); Dugniolle, J.F. (1876) *Le jeton Historique des dix-sept provinces des pays-bas* (Brussel).
2. Noordaa, J.W. van der (1854) Bibliographisch album, in: *De Gids* 18 (Amsterdam) 462-482, specifiek 464; Chijs, P.O. van der (1853) *De munten der voormalige heeren en steden van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem) 46, plaat 23.3.
3. Passon, 1980: 67 A.
4. Van der Chijs, 1853: plaat 2.21-22; Chijs, P.O. van der (1852) *De munten van de voormalige graven en hertogen van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem) plaat 12.11 en plaat 12.1.
5. Hellinga, G.G. (2012) *Hertogen van Gelre, Middeleeuwse vorsten in woord en beeld, 1021-1581* (Zutphen).
6. Benders, Jos (2018) *De muntvondst Blerick 2011* (TPQ 1481), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 105, 103-116, specifiek 106.

Kerstpuzzel: een chevalier met een G?

Wat weten wij eigenlijk van de muntmeesters van het Koninkrijk der Nederlanden?

Sinds jaar en dag circuleren er lijstjes met namen van de muntmeesters van de afgelopen twee eeuwen, samen met de door hen gebruikte muntmeestertekens. Opvallend genoeg blijken er kleine hiaten in onze kennis te zitten, die niet eenvoudig zijn te vullen.

Interpretatie

Als voorbeeld is gezocht naar de voornamen van G.D. Bourgogne Herlaer. Op de begraafplaats van het Belgische Laken bevindt (of bevond) zich graf van 'de laatste afstammeling van de hertogen van Bourgondië'.¹ Het grafschrift luidt: 'Ici repose Monsieur le chevalier Jacques Joseph Louis De Bourgogne Herlaer, Né à Bruxelles le 17 décembre 1768, Ancien directeur de la Monnaie de Bruxelles, Epoux en premières nœces De dame Susanne Elizabeth Boursewils, En secondes nœces De dame Marie Thérèse Anne Petit-Jean de Prez. Décède A Bruxelles le 4 mars 1840'. Tot op heden heb ik geen enkele andere De Bourgogne Herlaer als muntmeester kunnen vinden. Moet de 'D.' dan worden geïnterpreteerd als het tussenvoegsel 'De' en zou de 'G' vervolgens berusten op een oude leesfout, die een eigen leven is gaan leiden? Het zou zomaar de 'C' kunnen zijn van 'chevalier' (ridder).

Al met al vormt het een interessante kerstpuzzel. Wie lukt het om verbeteringen en aanvullingen op het overzicht te geven, zoals voornamen, geboorte- en (eventueel) sterfjaren? Sommige informatie zou toch vrijwel op grijpafstand te vinden moeten zijn.

Noot

1. N.N. (1841) Nouvelles et découvertes historiques, in: Leroy, Aimé, *Archives historiques et littéraires du Nord de la France et du Midi de la Belgique* 3 (Valenciennes) 438-444, specifiek 440.

naam	periode muntmeesterschap
Gideon Jan Langerak du Marchie Sarvaas (<1761-1814)	1797-1814
Yman Dirk Christiaan Suermondt (1792-1871)	1815-1838
G.D.(?) Bourgogne Herlaer (1768-1840?)	1821-1830 (Brussel)
Paulus Charles Gerard Poelman (1792-1846)	w1839-1840, 1840-1845
Herman Adriaan van den Wall Bake (1809-1874), voerde tot 1853 Bake als achternaam	w1845-1846, 1846-1874
Philips Hendrik Taddel (1826-1895)	w1874, 1875-1887
Hugo Laurens Adriaan van den Wall Bake (1856-1909)	w1887-1888, 1888-1909
Mr Gerard Blom (1859-1944)	w1909
Dr Copius Hoitsema (1867-1958)	1909-1933
Dr Willem Jacob van Heteren (1877-1961)	1933-1942
Dr Jan Willem (Wim) Arnold van Hengel (1904-1973)	w1942, 1942-1944, 1945-1969
Dirk Marie Pey	w1942
Petrus Cornelis Mente (1871-1960)	w1944-1945
Dr Ir Marius van den Brandhof (1914-2004)	1969-1979
Ir B.C.H.J. Smit	w1980
Ir J. de Jong	1980-1987
Ir P. van den Berg	1987-1988
Drs Christoffel (Chris) van Draanen (1939)	1988-1999
Erik J. van Schouwenburg	w2000
Ir Robert Bruens	2001
Ir Maarten T. Brouwer (±1953)	w2002, 2002-2015
Kees Bruinsma	w2015-2017
S.H.M. (Stephan) Satijn (1972)	2017-heden

Muntmeesters van het Koninkrijk der Nederlanden (w = waarnemend)

De dubbele mijt van Megen (circa 1350-1450)

Geschiedschrijving is nooit af. Enkele jaren geleden is in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* de bijgewerkte catalogus van de muntslag van de heerlijkheid – als u liever wilt het graafschap – Megen verschenen.¹ Van een drietal munttypen, een achtste groot (nummer 7), de dubbele mijt (nummer 24a/b) en de enkele mijt (nummer 25), waren de munten in de negentiende eeuw wel door Van der Chijs respectievelijk Roest gerapporteerd maar niet in *originali* in enige collectie teruggevonden. Mogelijk berustte de toewijzing op een foutieve lezing van de doorgaans slecht geconserveerde exemplaren van deze munttypen. Het bestaan van deze typen kon dus niet bevestigd worden.²

Ik kan evenwel melden dat inmiddels toch een dubbele mijt van Jan III van Megen (1358-1417), nummer 24, boven water is gekomen (met dank aan Herman Vandercammen). Opvallend is dat de omschriften van deze mijt afwijken van de teksten op de twee uit de literatuur bekende exemplaren; stellig een aanwijzing dat de productie substantieel is geweest.

Megen, Jan III (1358-1417), dubbele mijt. 1384-1417, biljoen, 17 mm, 0,63 gram

Recapitulatie

Dubbele mijt (Nissen & Benders 24) is beschreven in twee omschriftvarianten a en b

Voorzijde: letters **Ih̄s** in het veld

a. [...]CO·DE·MEG[...]

b. [...]COMES[...]MEGE

Keerzijde: kort gevoet kruis

a. [...]NOVA·MEGE[...]

b. *Ioh̄s·COM[...]ENS

Dubbele mijt, teruggevonden (massa 0,63 g; Ø 17 mm)

Voorzijde: letters **Ih̄s** onder een wapenschild [vermoedelijk van Megen]

*Ioh̄s·COM[...]E·MEGE

Keerzijde: kort gevoet kruis

*MONETA·NOV[...]EG

Het voorbeeld van deze dubbele mijt is die van Johanna van Brabant tijdens de muntconventie met Vlaanderen onder Philips de Stoute tussen 1384-1389 (De Witte 416). De munt zal daarom niet eerder geslagen kunnen zijn dan in oktober 1384.³

Het is nu nog wachten op de twee andere nog niet teruggevonden munten.

Noten

1. Nissen, Theo & Jos Benders (2017) De munten van de heerlijkheid Megen (ca. 1350-1450 en 1583-1590), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 104, 30-101, specifiek 54-85.
2. Nissen & Benders, 2017: 96.
3. De Witte, Alphonse (1894) *Histoire monétaire comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain* (Antwerpen) 166-167.

Chimay – en zijn vrouw Maria van Brimeu (Megen, circa 1550 - Luik, 18 april 1605), erfgename van het graafschap Megen aan de Maas.

Brimeu

Maria van Brimeu werd omstreeks 1550 in Megen geboren uit een Zuid-Nederlands gezin van hoge adel.² Zij werd door haar ouders, George van Brimeu en Anna van Walthausen, katholiek opgevoed en bracht haar jeugd voornamelijk door in Mechelen en Brugge. Al vrij jong was zij gefascineerd door bloemen, planten en tuinarchitectuur. In wetenschappelijke kring werd zij als deskundige botanicus gerespecteerd. Tevens had zij flinke invloed op het politieke vlak.

Op 15 november 1571 trouwde zij met Lancelot van Berlaymont, heer van Beauraing, die aan de kant van de Spanjaarden stond. In 1572 zou zij van haar oom – Karel van Brimeu, stadhouder van Gelderland, Friesland, Groningen en Overijssel – de heerlijkheid Megen erven met de bijbehorende titel van (erf)gravin van Megen. Volgens Nissen en Benders kan men beter van vrouwe spreken 'aangezien de bijbehorende functie niet samenhangt met de titel'.³ Vanaf 1358 namelijk behoorden de graven al niet meer tot de ridderstand. Dit neemt niet weg dat Maria zichzelf gravin mocht noemen want zij had deze titel geërfd.

Na de dood van haar eerste echtgenoot in 1578 hertrouwde Maria op 3 september 1580 met Karel van Croÿ, militair en staatsman uit het huis Croÿ. Op deze wijze verwierf zij tevens de titel prinses van Chimay. Gedurende dit tweede huwelijk sloot zij zich bij de protestantse kerk aan en wist ze ook haar huidige echtgenoot daartoe te bewegen, waardoor hij in 1583 tot gouverneur van Vlaanderen werd benoemd. Karel kon zich echter niet in de opstand vinden en een jaar later gaf hij zich te Brugge over aan het Spaanse kamp en werd weer katholiek. Dit leidde tot een scheiding van zijn vrouw, die haar toevlucht in Holland zocht.

Gorinchem

De muntslag te Gorinchem kan grofweg ingedeeld worden in twee periodes. De eerste, die buiten het aandachtsgebied van dit artikel valt, omvat de jaren 1350 tot en met 1450. De tweede omvat de jaren 1583 tot en met 1591. Beide periodes zijn uitvoerig beschreven in de artikelen *Muntslag te Gorinchem 1583-1591* van Boudestein

uit 1992 en *De munten van de heerlijkheid Megen van Nissen en Benders* uit 2017.⁴ Ook zijn de munten opgenomen in de overzichtswerken van Van der Wis en Passon en van Purmer en Van der Wiel.⁵ In dit artikel beperk ik mij daarom tot enkele relevante details ten aanzien van de muntslag van de kruisdaalder van Maria van Megen.

In 1584, het jaar waarin de kruisdaalder uit Megen werd geslagen, waren de lage landen volop verwickeld in de Tachtigjarige Oorlog. Als gevolg van de verwoestingen kon in Megen geen munthuis worden ingericht. Er werd daarom uitgeweken naar Gorinchem waarbij Johan van Everdingen als muntmeester optrad. In 1583 verschenen er nog munten op naam van Karel maar na de scheiding nam Maria de muntslag over en kwamen de munten op haar naam te staan.

Naast Megen stond de magistraat van Gorinchem ook aan Don António tijdelijk het recht toe om een muntbedrijf binnen zijn stad te vestigen. António noemde zich koning van Portugal en hij moest zijn land ontvluchten nadat Philips II aanspraak op de troon maakte. Daarnaast kregen eveneens de Staten van de Groninger Ommelanden – die voor Philips II moesten vluchten naar Oost-Friesland – toestemming om in Gorinchem te munten. Het munthuis in Gorinchem had een slechte reputatie en dus is het niet verwonderlijk dat men het niet zo nauw nam met de voorschriften. Dit was niet alleen een doorn in het oog van andere munthuizen zoals dat van Dordrecht maar ook van de Staten van Holland en de Staten-Generaal. Uiteindelijk leidde oplopende druk ertoe dat op 20 februari 1591 het stadsbestuur definitief de muntslag beëindigde.⁶

Tweede kruisdaalder

Zoals hierboven aangegeven, was van de kruisdaalder van Maria van Megen tot voor kort slechts één exemplaar bekend.⁷ Aanvankelijk waren bij de ontsluiting van de objectgegevens door de beheerder een aantal gegevens niet vrijgegeven, dat is inmiddels aangepast. In de catalogus van Nissen en Benders zijn de diameter en gewicht van dit, tot nu toe unieke, exemplaar vermeld. Zij geven als diameter 42 mm op en als gewicht 25,8 gram.⁸

Waarschijnlijk al in 2019 dook een tweede exemplaar op, dat bij dit artikel is afgebeeld. Het wisselde op 27 februari 2020 voor € 465 van eigenaar en bevindt zich momenteel in de

Megen, Maria van Brimeu, *bourgondische kruisdaalder geslagen te Gorinchem*. 1584, zilver, 40 mm (foto en collectie: auteur)

verzameling van de auteur. De zilveren munt meet 40 mm, weegt 28,77 gram en heeft een stem-pelstand van 10,6 uur (319 graden). Wat opvalt is het verschil in diameter en gewicht tussen de exemplaren. Dit kan te wijten zijn aan het malafide karakter van het munthuis in Gorinchem.

De voorzijde van deze munt laat zoals gebruikelijk een gekroond vonkend vuurstaal zien, geplaatst op een kruis van knoestige stokken, beter bekend als Bourgondisch kruis. Dit kruis wordt ook wel Sint-Andries- of Andreaskruis genoemd naar de patroonheilige van Bourgondië. De knoestige stokken worden bijeengehouden door een zogenaamde 'briquet' of vuurstaal, dat tevens symbool staat voor het huis van Bourgondië en dat geregeld door de Bourgondische hertogen is gebruikt. Dit symbool komt ook terug in de vorm van de schakels in de keten van de Orde van het Gulden Vlies op de keerzijde. Aan weerskanten van het vuurijzer bevindt zich het gedeelde jaartal 15 - 84. Het omschrift is als volgt: Φ NO • CO • M/Æ • AD • LEG • PHILIP • BVRGV. In de literatuur wordt een enkele keer MO van *moneta* (munt) vermeld, in navolging van de kruisdaalders uit andere steden of provincies, of CO • MAG wat volgens Van Gelder 'gravin van Megen' betekent. Nu is overduidelijk zichtbaar dat er noch MO noch MAG staat. En ook geen MA, zoals Nissen en Benders abusievelijk melden; ook op die munt staat M/Æ. Uitgaande van het omschrift van de dubbele rozenobel – ook wel sovereign genoemd – en ook de enkele rozenobel, met in de vlag een B in spiegelbeeld, geslagen op naam van Maria van Megen, dan blijkt Van Gelder het omschrift van de kruisdaalder juist te

hebben geïnterpreteerd.⁹ Als de afkorting PRINC op de nobels naar *principissa* wordt vertaald, dan dient CO of CONT, aangenomen dat men abusievelijk een N in plaats van een M heeft gegraveerd, naar *comitissa* vertaald te worden.¹⁰ Het omschrift zou dan als volgt kunnen worden gelezen: NO[va] CO[mitissa] [de] M/Æ[gen] AD LEG[em] PHILIP[us] BVRGV[ndiae] oftewel, nieuwe gravin van Megen volgens de wet van Philips van Bourgondië. Mogelijkerwijs is vanwege ruimtegebrek de afkorting MO van *moneta* achterwege gelaten. Anderzijds had die ruimte eenvoudig gemaakt kunnen worden door elders in het omschrift woorden anders af te korten, zoals PHIL of PHS in plaats van PHILIP. Ook het muntteken van het atelier wordt weleens fout gelezen. Deze lijkt niet op een adelaar maar eerder op een rozet.

De keerzijde laat het gekroonde Oostenrijks-Bourgondische wapen zien, omhangen met de Orde van het Gulden Vlies. Dit wapen is, zoals bij de bourgondische kruisdaalders van andere munthuizen, samengesteld uit de wapens van Oostenrijk (linksboven), Bourgondië oud (links-onder), Bourgondië modern (rechtsboven) en Brabant (rechtsonder), met in het hartschild links het wapen van Vlaanderen en rechts het wapen van Tirol. Een enkele keer wordt ook dit hartschild ten onrechte omschreven als gedeeld schild van Chimay en Brimeu. Het omschrift • DOMINVS • MI - HI • ADIVTOR • (De Heer is mijn helper) laat het bekende devies van Philips II zien.

Conclusie

De tweede bekende kruisdaalder van Maria van Megen – geslagen in Gorinchem – levert geen

Muntteken van het atelier, een rozet.

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1971) De Muntslag te Gorinchem, in: *De Geuzenpenning* 21-4, 51-55; Gelder, H. Enno van (1980) De Muntslag te Gorinchem, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67, 221-227 [herdruk].
2. Gouw, J.L. van der (1947) Marie de Brimeu, in: *De Nederlandsche Leeuw*, 64, Kolom 5-49.
3. Nissen, Theo & Jos Benders (2017) De munten van de heerlijkheid Megen (ca. 1350-1450 en 1583-1590), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 104, 30-101.
4. Boudestein, W.J. (1992) Muntslag te Gorinchem 1583-1591, in: *Historische reeks Oud-Gorcum* 5, 1-61.
5. Wis, J.C. van der & T. Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn) 285-287; Purmer, D. & A.H.N. van der Wiel (2006) *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1573-1806 van de voormalige Provincies, Steden en Heerlijkheden* deel 1, 88 met bijbehorende Muntalmanak, 79.
6. Nissen & Benders, 2017: 49-50, tabel 4.
7. Van der Wis & Passon, 2009: nummer 2.34.11; Delmonte, A. (1973) *Supplement bij De Zilveren Benelux* (Amsterdam) 29, plaat 2, nummer 762a; Lucas, P. (1982) *Monnaies seigneuriales mosanes* (Walcourt) 27.22, nummer 36.
8. Nissen & Benders, 2017: 84, nummer 48.
9. Van Gelder, 1971; Puister, A.T. (1977) De Muntslag in Noord-Brabant door de eeuwen heen, in: *De Beeldenaar* 1-3, 14-20, specifiek 17, nummers 7g.1 en 7g.2.
10. Cuypers, P. (1851) Notice sur les monnaies des comtes de Megen, in: *Revue de la Numismatique Belge*, 162-210, specifiek 185, plaat 11-12.

schokkende nieuwe feiten op, maar toont wel dat verzamelaars, handelaars en auteurs vooral goed op de details moeten blijven letten.

Domitilo Tristán Jover (d.tristanjover@gmail.com) is natuurkundige, afgestudeerd en gepromoveerd aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, met een grote belangstelling voor de munten geslagen tijdens de Tachtigjarige Oorlog en de munten van de Spaanse burgeroorlog. Dit artikel is geschreven ter nagedachtenis aan zijn moeder Milagros Jover Navarro (Catral, 26-06-1937 - † Amsterdam, 16-06-2014), een unieke en lieve vrouw. Rust zacht.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijkse numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Een diamanten huwelijkspenning door Theo van de Vathorst

Wat een feest is het als een kunstenaar een belangrijk moment in zijn leven luister bijzet door er een penning bij te maken! Op 2 juli van dit jaar vierde Theo van de Vathorst (1934) dat hij 60 jaar getrouwd is met Marja Smit. Voor deze gelegenheid heeft hij een zeer fraaie penning gemaakt die duidelijk met liefde is gekneed.

60 jaar samen

Op de voorzijde prijken beide echtelieden, vrijwel en face naast elkaar weergegeven, gevat in een ring met parels, bijna als een zeventiende-eeuws miniatuurportret. Ernaast is een wolkenlucht zichtbaar, want in de wolken zijn zij terecht met deze mijlpaal. De keerzijde toont een klaverblad, een 'happy-symbool' zoals Theo het zelf omschreef, met de randtekst MARJA THEO 60 JAAR SAMEN 2 JULI 2020. De penning is in brons in een oplage van twintig exemplaren gegoten bij Steylaert in Waardenburg en heeft een diameter van 60 mm.

De beeldhouwer en penningkunstenaar Theo van de Vathorst heeft een veelzijdig oeuvre op zijn naam staan. Hij heeft tal van portretbustes, grote en kleine beelden en zo'n 150 fraaie portret- en andere penningen vervaardigd, waarvan ik persoonlijk die van de Utrechtse Dom uit 1982, gemaakt als gedenkpenning, een van de fraaiste vind. Van de Vathorst heeft in 1974 al eerder een huwelijkspenning gemaakt, toen ter gelegenheid van het veertigjarig huwelijk van zijn schoonouders Jaap en Marth Smit. Hier zijn de beide echtelieden als portretbuste en face afgebeeld, ieder op één zijde, maar wel naar elkaar kijkend als twee exemplaren naast elkaar worden gelegd.

Theo van de Vathorst, *diamanten huwelijk van de kunstenaar*. 2020, brons, 60 mm (collectie kunstenaar)

Theo van de Vathorst, veertigjarig huwelijk van Jaap en Marth Smit. 1974, brons, 58 mm (collectie kunstenaar)

Zeldzaamheid

Diamanten huwelijkspenningen zijn schaars in hun soort. Dit is niet verwonderlijk, daar niet veel echtelieden – zeker in vroeger tijden – beiden nog in leven waren als deze mijlpaal in het huwelijk werd bereikt. Van vóór de negentiende eeuw zijn er dan ook helemaal geen exemplaren bekend. Uit de vorige - en deze eeuw bestaan er slechts een stuk of vijftien (met dank aan Jan Pelsdonk, die mij dit aantal doorgaf). Wellicht als eerste denkt de lezer aan de penning die is gemaakt over het diamanten huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard uit 1997. Maar daar blijft het niet bij. Of het toevallig is of niet, een aantal diamanten huwelijkspenningen is gemaakt voor Rotterdamse echtparen. Uit 1842 dateert bijvoor-

Jacob Jan van Goor, diamanten huwelijk van Engel Pieter de Monchy en Johanna Reynvaan. 1939, brons, 50 mm (collectie: Teylers Museum, inv. TMNK15998)

beeld een penning over het 60-jarig huwelijk van het echtpaar Van Vollenhoven-Snellen. Deze zilveren slagpenning van 64 mm is van de hand van een onbekende maker en berust in Museum Rotterdam.¹ De voor- en keerzijde tonen tekst. In dezelfde collectie ligt ook een bronzen penning van 47 mm over het echtpaar Suermondt-Kolff uit 1919.² Hier toont de voorzijde een dubbelportret en profile van de oude echtelieden en zijn op de keerzijde onder andere de familiewapens te zien. Deze slagpenning is gemaakt door Jacob Jan van Goor. De keerzijde zou volgens het collectiebestand zijn ontworpen door Johannes Cornelis Wienecke, maar dat wordt niet onderbouwd door het boek dat over Wienecke is verschenen.³ In het Stadsarchief Rotterdam bevindt zich in het familiearchief Mees ook een diamanten huwelijkspenning door Jacob Jan van Goor, in dit geval uit 1916 en over het echtpaar Mees-van Teutem.⁴ Op een bij dit artikel afgebeelde penning die in 1939 is geslagen naar aanleiding van het diamanten huwelijk van het echtpaar De Monchy-Reynvaan zijn op de voorzijde wederom beide echtelieden afgebeeld.⁵ Dit stuk bevindt zich in de collectie van Teylers Museum, net als een penning over het diamanten huwelijk van het echtpaar Von Pestel-van Beresteyn uit 1923.

Op mijn vraag of de kunstenaar zich bij het ontwerp van zijn diamanten penning (enigszins) heeft laten leiden door een dergelijk voorbeeld, antwoordde Van de Vathorst kort en bondig: 'Bij de circa 150 door mij gemaakte penningen zijn de ideeën alle uit mijn eigen duim gezogen.'

Noten

1. Collectie Museum Rotterdam, inv. 51536.
2. Collectie Museum Rotterdam, inv. 51514.
3. Pelsdonk, Marie-Astrid (red) (2017) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945, medailleur en stempelsnijder* (Herent).
4. Collectie Stadsarchief Rotterdam, inv. 2369.
5. Collectie Teylers Museum, inv. TMNK 03872.

Herdruk van 540 rekenpenningen door Margreet Tas

In 2009 publiceerde Margreet Tas haar boek *540 rekenpenningen van de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw*. Het boek was vrijwel meteen uitverkocht. Een tweede, herziene versie zal nog dit najaar verschijnen. De herziening betreft vooral verbeteringen in de beschrijving van de heraldiek en de titulatuur. Ook nu weer: afbeeldingen van alle 540 rekenpenningen, vertaling van de Latijnse teksten, historische toelichting, vermelding van de nummers van Dugniolle, Van Loon, etc. A4 formaat, harde, linnen band, 266 pagina's. De oplage is beperkt, geïnteresseerden kunnen zich per email melden: gerritsen49@gmail.com

De dubloen met het Ommelander elfhartenwapen

Het Groninger Museum is er onlangs in geslaagd om een tot nu toe onbekende Ommelander gouden dubloen op een Spaanse veiling te kopen. De munt was wel bekend uit de archiefbronnen maar ontbrak nog in een Nederlandse collectie. Op grond van de beschrijving was het uiterlijk globaal bekend. De munt oogt helemaal Spaans, maar in een klein hoekje is onmiskenbaar het elfhartenwapen van de Ommelanden te zien.

De gouden dubloen van de Ommelanden

In 2007 beschreef Jan Stuurman ter gelegenheid van de tentoonstelling *Muntslag van de Groninger Ommelanden 1579-1591* in het voormalige Geldmuseum in drie artikelen in *De Beeldenaar* de Ommelander muntslag.¹ Deze begon in 1578 in Appingedam op gezag van de heren van de Ommelanden, die daarmee de eeuwenoude muntslag van de stad Groningen tartten. In 1580 besloot de stadhouder van de vier Noord-Nederlandse provincies, de graaf van Rennenberg, om terug te keren naar het Spaanse kamp. Hierdoor moesten de staatsgezinde Ommelander heren uitwijken. De muntslag werd op hun gezag voortgezet, eerst in Gorkum (1584-1585) en later nog enkele jaren in Culemborg (1589-1591). Voor de bescheiden Ommelander muntslag werd, zoals Stuurman beschreef, aansluiting gezocht bij bekende munttypen. Ommelander daalders, rozenobels en dubloenen zijn in feite getrouwe kopieën van hun binnen- of buitenlandse voorbeelden waardoor ze zich gemakkelijk daartussen lieten mengen. Slechts aan details, zoals het omschrift of een kleine afbeelding van een wapen, zijn de munten als Ommelands te herkennen. Er werd op gezinspeeld, dat de gebruikers de Ommelander munten wel zouden vertrouwen, ook al waren daar soms wat kunstgrepen voor

Groninger Ommelanden (Culemborg), dubloen. Z.j. (1590-1591), goud, 28 mm, 6,91 gram (collectie Groninger Museum, inv. GM 2020-0027, foto: Heinz Aebli)

nodig. Van Friesland tussen Eems en Lauwers hadden de gebruikers vermoedelijk nog nooit gehoord. De munten uit Gorkum en Culemborg hebben niet of nauwelijks in Groningen gecirculeerd, al waren Spaanse gouden dubloenen en hun Nederlandse imitaties daar niet onbekend, zoals uit de muntschat van Houwerzijl blijkt.²

Tijdens de Culemborgse periode met muntmeester Hendrik Craeyvanger werd bepaald, dat 'eenen dubbelden Hispanischen ducaet met 2 hoeffden van fijnen golde in confirmiteet ende van gelijcken alloij ende gewichte als die bij den van Zeelant en Overijssel geslagen is ende noch bij eenijgen van desen Nederlantscen vereenichden provintien geslagen mach worden'.³ Op 10 april 1592 werden bij de muntbusopening,

Spanje (Sevilla), Ferdinand en Isabella (1469-1504), *doble ducado* of *doble excelente* (*doblón*). Z.j. (circa 1500), goud, 29 mm, 6,98 gram (vondst Houwerzijl 1955, nr. 50, foto: Jaap Buist)

Overijssel (Kampen), dubloen, met de naam van Philips II. Z.j. (circa 1585), goud, 28 mm, 6,95 gram (vondst Houwerzijl 1955, nr. 43, foto: Jaap Buist)

die de periode van 19 oktober 1590 tot en met 20 januari 1591 besloeg, 13.739 dubbele dukaten verantwoord.⁴ Daarvan was er tot aan de Spaanse veiling nog niet één teruggevonden. Tot nu toe moesten we ons tevreden stellen met een getekende impressie en een weergave van het voorzijde-omschrift uit een dagvaarding van muntmeester Crayvanger door de Raad van State uit 1591 die luidt: 'Nummus dominorum Frisiae ad regem Hispaniae' (munt van de heerlijkheid Friesland naar [de muntvoet van] het koninkrijk Spanje).⁵

Groot was de verrassing toen Martin Kamminga, lid van de Numismatische Kring Groningen, de auteurs tipte over de veiling van Monedalia in

Getekende impressie van de Ommelander dubloen (uit: *De Beeldenaar* 31-6, 294 nummer 3.2).

Barcelona. 'Zoek op Deventer' was zijn advies. En inderdaad werd onder de verkeerde muntplaatstoewijzing een Ommelander dubbele dukaat van het Spaanse type met de beeltenissen van de katholieke koningen aangeboden of, zoals de veilingcatalogus het omschreef 'A nombre de los Reyes Católicos'.⁶ Deze munt was uiteraard iets voor het Groninger Museum, maar unieke stukken zijn vaak kostbaar en in deze coronatijd ligt het geld nog minder voor het oprapen dan normaal. Gelukkig kreeg het museum in korte tijd steun van de Vereniging Rembrandt – met dank aan haar Groninger Fonds – en van het J.B. Scholtenfonds, waardoor met een stevige krijgskas aan de veiling kon worden deelgenomen. En met succes, het stuk werd het Groninger Museum toegeslagen.

Beschrijving

De dubloen is een fors goudstuk met een diameter van 28 mm, een massa van 6,91 gram en een goudgehalte van 0,979 dat met behulp van elektronenmicroscopie werd vastgesteld. De gehaltemeting op de voorzijde leverde 98,06 gewichtsprocent goud op en 1,94% zilver; op de keerzijde was dat 96,94 gewichtsprocent goud en 3,06% zilver. Het gemiddelde van de metingen leverde een goudgehalte van 0,979 op. Het gemiddelde foutpercentage is 2,34%. De massa en het goudgehalte zijn iets geringer dan hun Spaanse voorbeeld en dat bracht extra geld in het laatje van de Ommelander heren die dat geld maar al te goed konden gebruiken. Vergeleken met hun Spaanse voorbeeld leverde het een besparing aan fijn goud op van 0,198 gram per dubloen ofwel 2,72 kilo goud op de gehele oplage van 13.739 stuks, vooropgesteld dat alle goudstukken eenzelfde gewicht en gehalte zouden hebben. Een niet te versmaden voordeel voor muntmeester en Ommelander heren.

Voorzijde: De gekroonde elkaar aanziende borstbeelden van de Spaanse koningen Ferdinand en Isabella, letter S tussen vier punten ertussen, een achtstralige zon tussen vier cirkels erboven. Omschrift: H FRI. NVMVS \circ INT \circ A. ET \circ LAV \circ VAL \circ HISPAN

Keerzijde: Eenkoppige adelaar met uitgespreide vleugels, op de rechtervleugel het Ommelander wapen en de borst bedekt door het gekroonde Spaanse wapen. Omschrift: \circ SVB \circ VNBRA \circ ALARVN \circ TVARVN \circ

De interpunctie bestaat uit cirkeltjes, behalve achter FRI en A. De letters M op de keerzijde zijn verwisseld met de letter N. Zijn dit bewuste of onbewuste spel- of stempelsnijdersfouten?

De voorzijde toont de elkaar aanziende borstbeelden van koning Ferdinand II van Aragon (1452-1517) en koningin Isabella (op munten: Elisabet) van Castilië (1451-1504). Met hun huwelijk in 1469 begon de Spaanse eenwording en ze staan in Spanje bekend als de Katholieke Koningen. Zij voerden in 1497 een dukaat (*ducado of excelente*, 3,52 g, 0,989, remedie 0,006) en dubbele dukaat (*doble ducado of doble excelente*) in met daarop de borstbeelden en namen van hun beiden.⁷ 'Excelente' betekent: voortreffelijk, uitmuntend. Dat slaat op het hoge goudgehalte. De dubbele dukaat werd in Spanje kortweg ook wel *doblon* genoemd waarvan ons woord dubloon is afgeleid. Dubloenen zijn vooral in Sevilla geproduceerd, vandaar de letter S tussen de hoofden op de originelen en vervolgens ook op imitaties. Ze zijn nog lang na hun dood geslagen, in Spanje nog onder Karel V (1506-1555) tot 1537 met nog steeds dezelfde twee hoofden en dezelfde namen. De imitaties in de Noordelijke Nederlanden zijn vanaf 1580 tot omstreeks 1600 door verscheidene gewesten en steden aangemunt. Nog altijd met de twee hoofden erop. Soms zijn ook hun beide namen vermeld, maar meestal werd volstaan met een verwijzing naar de muntvoet van Ferdinand of die van Spanje.

Het afgekorte omschrift op onze Ommelander dubloon luidt voluit *Frisiae nummus inter Amasum et Laubacum (ad) valorum Hispaniarum* = munt van Friesland tussen Eems en Lauwers op de muntvoet van Spanje). Uiteraard hadden FRI en NVMVS in de volgorde NVMVS FRI geplaatst moeten worden, maar door de verwisseling is de schijn gewekt, dat het omschrift met FRI (van FeRdInandus) naar Ferdinand verwijst. Een geijkt vervalsersfoefje. Tussen de neuzen van de koningen is een punt te zien die we centreerpunt noemen. In de stempel was dat een kuiltje waarin de stempelsnijder het ene been van zijn steekpasser zette om met het andere een cirkelvormige aanzetlijn te kunnen trekken om aan te geven waar hij de letters van het omschrift moest plaatsen. Die ronde aanzetlijn is nog duidelijk te zien.

De tekst op de keerzijde van de munt is ontleend aan psalm 17 vers 8: *sub umbra alarum*

tuarum = [verberg mij] in de schaduw van Uw vleugels. De letters M in de stempel zijn als letters N gesneden, een spelfout die overigens ook op het Houwerzijlse stuk is te zien. Daarop staat VN • BRA. Op Spaanse stukken zijn soms zelfs twee of alle drie de letters M op de keerzijde als N weergegeven. Ook andere spelfouten komen veelvuldig voor.⁸ Mogelijk heeft de stempelsnijder van het Culemborgse munthuis een Spaanse dubloon met drie letters N als voorbeeld gehad. Spel- en schrijffouten op Spaanse stukken zijn eerder regel dan uitzondering. Zijn die onnauwkeurigheden het werk van minder geletterde stempelsnijders die vermoedelijk onder grote tijdsdruk veel stempels hebben moeten snijden, of zijn ze opzettelijk aangebracht om de talrijke emissies van de langdurig in grote hoeveelheden geproduceerde dubloenen van elkaar te kunnen onderscheiden? Dit zijn vragen waarop we voornog het antwoord schuldig moeten blijven.

Een kloeke adelaar met een door een nimbus omgeven kop beschermt met zijn vleugels het gekroonde samengestelde wapen van het Spaanse koningspaar. Dit verwijst naar het eenwordingsproces van Spanje. Het is gevierendeeld, de delen I en IV zijn op hun beurt gevierendeeld met 1 en 4 Castilië en 2 en 3 León; II en III zijn gedeeld met 1 Aragon en 2 Sicilië. In de schildvoet is de granaatappel van Granada geplaatst dat in 1492 als laatste Moorse rijk op Spaanse bodem werd veroverd.

Als grote verrassing staat bovenin op de binnenkant van de rechtervleugel het elfhartenwapen van de Ommelanden. Het is onmiskenbaar, al zijn de balken gespiegeld. Ook dat mag tot

Detail met het elfhartenwapen

een stempelsnijdersfout worden gerekend. Een fout die vaker wordt gesignaleerd bij afbeeldingen van dit wapen. Het bovendeeel van de andere vleugel bevat geen wapenschild, maar is gepointilleerd, waardoor het wapentje op de rechtervleugel minder snel in het oog springt. Dat alles om het Ommelander wapen maar zo weinig mogelijk te laten opvallen en geen argwaan te wekken. Het was immers geen excellent goudstuk, ook al moest het voor een *double excelente* doorgaan. De verantwoordelijke muntautoriteit was genoodzaakt om zijn identiteit aan te geven, maar wilde daar liever niet voor uitkomen. Net als bij het omschrift op de voorzijde is getracht bij de gebruiker vertrouwen in te boezemen door hem op slimme wijze om de tuin te leiden. Ook op de keerzijde is in het wapen het centreerpunt te zien.

Het elfhartenwapen

Het wapen met schuinbalken van zilver (wit) en azuur (blauw) met op de zilveren banen elf harten

Tekening naar het glas-in-loodraam dat in 1660 door de heren van de Ommelanden werd besteld voor de Asingaborg in Ulrum (collectie Groninger Museum, inv. GM 2013.0023, foto John Stoel)

van keel (rood), geplaatst 1, 4, 4, 2, hebben de heren van de Ommelanden in 1578 aangenomen als hartschild op hun wapen dat een combinatie vormde van de vijf delen van de Ommelanden, namelijk Hunsingo, Fivelingo, Humsterland, Vredewold en Langewold. Het hartschild werd, zeker in latere tijd, zelfstandig gevoerd als symbool van de Ommelanden. De Ommelanden noemden zich ook wel Klein Friesland of Friesland tussen Eems en Lauwers. Hun wapens staan op de oudste daalders van 1579-1580, met het elfhartenwapen als hartschild. Op de rozenobel van 1579, die een kopie is van de Engelse rozenobels, is het elfhartenwapen als vlag geplaatst op de achtersteven van het schip, daar waar op de voorbeelden doorgaans de letter E van de Engelse koning Edward is te zien.

Het elfhartenwapen is ook te zien op een gouden presentiepenning die de Ommelander heren in 1579 ontvingen.⁹ De voorzijde toont een leeuw, gewapend met sabel en schild. Hoewel het schild – dat de leeuw in de linker klauw draagt – voor minder dan de helft zichtbaar is, heeft de stempelsnijder toch kans gezien alle elf harten erop af te beelden. Het beeldend manoeuvreren in een beperkte ruimte blijkt hem goed te zijn afgegaan. Het omschrift luidt: PRO LIBERTATE

Groninger Ommelanden (Appingedam), daalder. 1580, zilver, 39 mm, 23,9 gram (collectie Groninger Museum, inv. GM 2003.0046, foto: Marten de Leeuw)

Groninger Ommelanden (Appingedam), rozenobel. 1579, goud, 35 mm, 7,65 gram, 0,992 (collectie en foto: Nationale Numismatische Collectie, inv. NM-08566)

PATRIAE (voor de vrijheid van het vaderland). De keerzijde toont een rechterarm met een in de vlammen gestoken hand met dolk. De vlammen rijzen op uit een met vogels versierd vuurbekken. Het omschrift luidt: *AGERE AVT PATI FORTIORA* (handelen of ergere dingen doorstaan). Met elektronenmicroscopie is de metaalsamenstelling bepaald: 95,04% gewichtsprocent goud, 3,47% zilver en 1,49% koper. Het foutpercentage is 2,42%.

De munten en penningen met het elfharten-wapen zijn de oudste die getuigen van het Ommelander gebruik van dit wapen. Het wapen gaat terug op laat-middeleeuwse wapenboeken waar het omschreven wordt als het oude Friese koningswapen. Als in 1594 de stad Groningen en de Ommelanden als Provincie van Stad en Lande terugkeren in het samenwerkingsverband van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, wordt het elfhartenwapen als kwartieren II en III opgenomen in het wapen van de provincie. De stad Groningen krijgt de kwartieren I en IV.¹⁰ En wee de stempelsnijder of muntmeester die de kwartieren verwisselt!¹¹ Het elfhartenwapen belandde ook in het wapen van de Rijksuniversiteit Groningen dat bestaat uit het provinciewapen met in het hart een bijbel opengeslagen bij psalm 119 vers 105: *Verbum Domini lucerna* = Het woord van de Heer is een lamp [voor mijn voet en een licht op mijn pad]. Pas eind negentiende eeuw wordt het oude Friese koningswapen, nu met plompenbladeren in plaats van harten, in Friesland opgenomen in de provinciale Friese vlag die al snel grote bekendheid zou gaan genieten. Zozeer zelfs, dat menig student beweert, dat de Friese vlag in het Groningse universiteitswapen staat.

Hendrik Velthuysen, *presentiepenning van de Groninger Ommelanden* (Appingedam). Z.j. (1579), goud, 38 mm, 18,87 gram, 0,950 (particuliere collectie, foto: Heinz Aebi)

Tweemaal het wapen van de Rijksuniversiteit Groningen, op de vlag en in de topgevel van het academiegebouw in Groningen (foto: Elmer Spaargaren)

Zeldzame munten

De Ommelander muntslag heeft uiteindelijk maar kort bestaan – van 1579-1591 – en in die twaalf jaar is er niet continu gewerkt. Stuurman onderscheidt dertien verschillende munttypen – 11 bekende en 2 onbekende – die ook beschreven zijn in de CNM.¹² Van sommige typen bestaan stempelvarianten. Door de ontdekking van de dubloen is nu alleen de Hongaarse dukaat nog onbekend.¹³ Alle Ommelander munten zijn zonder uitzondering zeldzaam. Het Groninger Museum kreeg in 1966 met steun van twee particulieren en van de Vereniging Rembrandt zijn eerste gouden Ommelander munt, een in Culemborg geslagen rozenobel uit de goudschat van Serooskerke.¹⁴ Van een Ommelander wapen is daarop echter geen sprake. Alleen het omschrift verwijst naar de emittent: *MO ♣ ORD ♣ FRISIAE AD ♣ - ♣ LEGEM ♣ ♣ - ED - WARD (♣) RE ♣ AN'* (munt van de Staten van Friesland op de muntvoet van Edward, koning van Engeland). Dat de toevoeging 'tussen Eems en Lauwers' achter Friesland ontbreekt, zou misleidend ook naar Westeralauwers Friesland kunnen verwijzen, maar Jan Stuurman maakte duidelijk dat het wel degelijk om een Ommelander munt gaat.¹⁵ Overigens is op Ommelander Bourgondische daalders 1589-1590 – die vanwege de aanwezigheid van het muntteken 'zuil' met zekerheid aan de Culemborgse Munt kunnen worden toegeschreven – de toevoeging ook weggelaten.

Groninger Ommelanden (Culemborg), rozenobel. Z.j. (1584-1585), goud, 35 mm, 7,5 gram (collectie Groninger Museum, inv. GM1966.0133, foto: Marten de Leeuw)

Tot slot

Na meer dan een halve eeuw is – wederom met hulp van de Vereniging Rembrandt, met dank aan haar Groninger Fonds, alsmede met hulp van het J.B. Scholtenfonds – een tweede gouden Ommelander munt aan de rijke munt- en penningcollectie van het Groninger Museum toegevoegd en is er wederom een weergave van het Ommelander elfhartenwapen bekend geworden. De veilingcatalogus omschreef de dubloen als *bellissimo* (zeer fraai) en als *de excepcional rareza e importancia* (van uitzonderlijke zeldzaamheid en belangrijkheid).¹⁶ Vanuit Groninger perspectief kan het niet beter worden gezegd.

Met dank aan Gert ten Brink, technicus van Department Nanostructured Materials and Interfaces Zernike Institute for Advanced Materials, University of Groningen voor elektronenmicroscopisch onderzoek, aan Jan Stuurman voor zijn waardevolle suggesties en aan de in dit artikel genoemde particulieren en instellingen voor hun bereidwillige medewerking bij het verzamelen van de voor dit artikel benodigde foto's.

Noten

1. Stuurman, Jan G. (2007) De Munt van de Ommelanden op reis (1579-1591). Een geschiedenis in drie afleveringen, in: *De Beeldenaar* 31-4, 179-188; 31-5, 225-237; 31-6, 291-301.
2. Wis, Jan C. van der (2020) De verdwenen muntschat, in: *De Beeldenaar* 44-2, 73-77.
3. Feith, H.O. (1857), *Het muntregt der Ommelanden, bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche munten* (Groningen) 53; Stuurman, 2007: 292.
4. Stuurman, 2007: 297; Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn) 172-174, specifiek nummer 2.19.11.
5. Stuurman, 2007: 294, nummer 3.2.
6. Monedalia (28-05-2020), *auction E-live 3* (Barcelona) kavel 228.
7. N.N. (13 juni 1497) *La Pragmatica de Medina del Campo, inicio de la reforma monetaria de los Reyes Católicos*: A partir de 1497, los ducados en Castilla se acuñarian con un peso de 3,52 gramos, una talla de 65 1/3, una ley de 23 3/4 quilates o de 989,6 milésimas y un valor de 375 mrs (vrij vertaald: Met ingang van 1497 zullen de dukaten van Castilië gemunt worden met een gewicht van 3,52 gram, waarvan er 65 1/3 stuks uit een Spaanse mark (van 230,348 gram) zullen gaan, een gehalte zullen hebben van 23 3/4 karaat of 0,989 met een toegestane remedie/speelruimte van 0,006 en een waarde van 375 maravedis.
8. Gelder, H. Enno van (1966) Vondst Serooskerke 1966, in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 52/53, 127-205, specifiek 182 nummer 87f (1).
9. Schulman, Laurens (2000), *Veiling 24*, kavel 1715; Schulman, Laurens (1999) *Veiling 22*, kavel 1242.
10. Knol, Egge (2004) Het elfhartenwapen en het Ommelander geld, in: *Stad & Lande* 13-1, 12-20; Knol, Egge & Jan C. van der Wis (2005) Het Ommelander wapen op munt en penning, in: *De Beeldenaar* 29-1, 30-39; Knol, Egge (2009) Ommelander daalder met een corrupt wapen uit 1584-85, in: *Groninger Museummagazine* 22-1, 54-55.
11. Wis, Jan C. van der (2000) Jan de Booser sneed het Ommelander wapen "op hoger handt" en nog veel meer, in: *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 87, 65-74.
12. Van der Wis & Passon, 2009: 172-174, hoofdstuk 2.19.
13. Stuurman, 2007: 211 nummer 2.1.
14. *Jaarverslag Groninger Museum* 1966, 11 en afbeelding tegenover pagina 17; W[esters], A. (1967) Gouden rozenobel, in: *Verslag Vereniging Rembrandt over het jaar 1967*, 24-25.
15. Stuurman, 2007: 293-294.
16. Monedalia, 2020: kavel 228.

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl

info.ibns@gmail.com

Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

De muntvondst Schapen

Lingen en de Nederlanden in de Gouden Eeuw

Het Fries Landbouwmuseum toonde onlangs in samenwerking met het Emslandmuseum in Lingen in de tentoonstelling *Hollandgänger* de muntvondst Schapen.¹ Dat plaatsje met nu circa 2000 inwoners ligt in Duitsland, ongeveer tussen Lingen en Bad Bentheim aan de Handelsweg van Osnabrück naar het westen. Het Marskramerpad, deel van het Nederlandse netwerk van Lange afstandswandelpaden, sluit hierop aan. Het loopt naar Deventer en vandaar verder naar Scheveningen. In Noord-Nederland loopt het Hannekemaaierspad – een ander lange afstandswandelpad – van Neurhede ten oosten van Bourtange naar Lemmer. Tussen de overgangen bij Bourtange en bij Lingen was nauwelijks oost-west verkeer mogelijk door de uitgestrekte veenmoerassen in de grensstreek. In dit artikel is geprobeerd vanuit een numismatische aanleiding iets van de historische achtergrond van deze routes weer te geven en de verbondenheid van Lingen met de Nederlanden in de zeventiende eeuw te tonen.

Lingen en de Nederlanden

De Duitse stad Lingen ligt aan de rivier de Ems, ten noordoosten van Nordhorn en Bad Bentheim. Jacob van Deventer tekende het in 1560 als een omwald stadje met een kasteel juist ten oosten van de Ems. Honderd jaar later was er nauwelijks iets veranderd. W.K. de Bruin beschrijft de geschiedenis van Lingen in relatie met ons grondgebied gedetailleerd in zijn boek, bij de klopp L die aan Lingen wordt toegeschreven.² Voor het ontstaan van het Duitse keizerrijk in 1871 bestond

Jacob van Deventer, *Lingen in 1560* (foto: auteur)

De Handelsweg op een routebord in Duitsland (foto: auteur)

Duitsland uit talloze onafhankelijke graafschappen en vorstendommen. Lingen was tot 1547 deel van het graafschap Tecklenburg. In dat jaar gaf Karel V het aan Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren en Leerdam en heer van IJsselstein. Na de dood van zijn dochter Anna van Buren in 1558 – die getrouwd was met Willem van Oranje – werd het bestuurd vanuit de staten van Overijssel en Drenthe. In de tachtigjarige oorlog was het soms Staats, soms Spaans. In 1699 hield stadhouder Willem III er nog een feestelijke intocht. Na zijn dood in 1702 bezette zijn neef Frederik I van Pruisen (hun grootvader was Frederik Hendrik) het graafschap Lingen. Protesten hielpen niet en tenslotte werd in 1713 deze situatie geaccepteerd. Het bleef tot 1806 in Pruisische handen. Op het Weense congres in 1815 ging het over naar het koninkrijk Hannover. Er werd toen nog Nederlands gesproken, een situatie die tot ongeveer 1920 nog voorkwam.

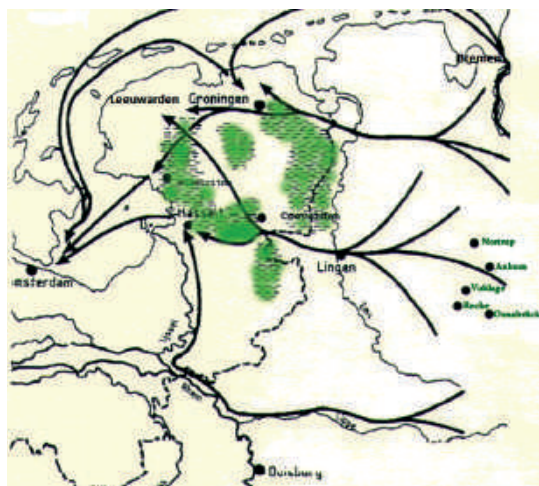
Het Emsland was in het begin van de zeventiende eeuw een armoedige streek. Met de vrede van Westfalen in 1648 was niet alleen de Tachtigjarige Oorlog geëindigd maar ook de Dertigjarige Oorlog, voornamelijk tussen de zuidelijke katholieken en de noordelijke (vooral Duitse) protestanten. Maar terwijl de noordelijke Nederlanden al ruim voor het eind van de oorlog tot grote welvaart waren gekomen was het Emsland sterk achtergebleven. De lokale economie rustte op drie pijlers: naast landbouw en middenstand was

dat vooral de seizoenstrek naar de Nederlanden. Zo viel een zwakke glans van de Gouden Eeuw ook over het Emsland. De stad Lingen groeide snel en werd in 1697 zelfs zetel van een gereformeerde universiteit.

Hannekemaaiers en Tödden

Tot ver in de negentiende eeuw vormden seizoenarbeiders uit Duitsland een grote groep arbeidsmigranten naar Nederland. De Hannekemaaiers (van Sint Johannes of Sint Jan, 24 juni) kwamen jaarlijks rond de langste dag te voet naar vooral de Friese boeren om daar de hooilanden te maaien. Anderen werkten in de vervening of als dienstmeid. Ze kwamen vooral uit de streken ten noorden van Lingen, tot Bremen aan toe. De marskramers of Tödden (lapkepoepen in het Fries, van Buben, jongemannen) kwamen met hun kast op de rug vooral uit Mettingen en omliggende dorpen, waaronder Schapen. Bij Lingen staken ze met de veerpont de Ems over. Het waren dagenlange tochten voor de zwervende kooplieden met textiel, manufacturen en huishoudelijke artikelen zoals messen over zandwegen langs de uitgestrekte hoogveenmoerassen. Ze waren als Linger 'Packenträger' overal bekend. Aan de top van de Tödden-organisatie stonden een paar rijke groothandelaren die hun waren door tot wel honderd marskramers lieten verspreiden. Het dagelijks leven van de 'Tüötten' is te zien in het Tüöttenmuseum in Mettingen waar ook de Brenninkmeijers wonen en begraven zijn.³

De muntvondst Schapen vormt een aanzienlijk bewijs voor de zogenaamde 'Töddenhandel', waarbij kooplieden in textiel als marskramers richting de Nederlanden trokken. Veel van de

De reisroutes van Hannekemaaiers en Tödden. De moerassen zijn groen gestreept weergegeven (kaart: Emslandmuseum, Lingen, foto: auteur)

Anoniem, tabaksdoos met gegraveerd deksel. Messing (foto: auteur) Een Tödde (met brede hoed en lange jas) reikt een dame de hand. Een vrouw in de deur zegt: 'buur man, gij sult u eige vrou beware!'

Poepenkruis bij Bakkeveen
(foto: website Stichting Hannekemaaierspad)

Een kiep of mars: rugtas van een kiepkerel of marskramer, gemaakt van onder andere berkenschors. Eind negentiende eeuw, omgeving Osnabrück (collectie: Friescheepvaartmuseum, Sneek, tentoonstelling Hollandgänger, foto: auteur)

Duitsers bleven in ons land nadat de marskramers verboden werden en stichtten vaak nog steeds bestaande kledingwinkels, zoals Clemens en August Brenninkmeijer (nu C&A) en Lampe en Schweigmann. In het Emslandmuseum in Lingen, waar ook de muntschat van Schapen wordt bewaard, zijn tevens reissouvenirs te vinden zoals gegraveerde messing tabaksdozen uit de Nederlanden. Naast Nederlandse teksten vallen de lange jassen en grote hoeden op en de ontmoetingen tussen man en vrouw. Overigens zijn ook minder plezierige ontmoetingen nog in het landschap terug te vinden, zoals de poepenkrui- sen waar naar verluidt een Bube het leven liet...

De muntvondst Schapen

Schapen ligt ongeveer 25 kilometer ten zuidoosten van Lingen op de Handelsweg tussen Bad Bentheim en Osnabrück. Op 29 maart 1969 werd bij de afbraak van een oud afgebrand koopmanshuis in Schapen op circa 50 cm diepte een schat gevonden met 21 gouden en 358 (Berghaus telde er 359, zijn tabel toont er echter eentje minder) grote zilveren munten, in rolletjes los in de grond.⁴ Kleingeld ontbrak geheel. Op het terrein woonde indertijd Töddenkoopman Jan van Brandlecht die

in 1685 stierf. De vondst werd in 1971 door Peter Berghaus (die de munten samen met Peter Ilisch en Bernard Korzus had onderzocht) uit Münster beschreven. De oudste gedateerde munt stamt uit 1588, de jongste twee (Brusselse patagons) uit 1685; in of kort na dat jaar moet de schat zijn begraven. De schat is compleet in het Emslandmuseum te Lingen terechtgekomen.

Op de foto op pagina 308 zijn 16 van de 21 gouden munten te herkennen, (minderwaardige) florijnen ontbreken maar Luikse patagons zijn er wel. Opvallend is het hoge aantal zilveren ridders en het geringe aantal zilveren dukaten. De schat is verborgen kort voor de florijnen-klop van 1693 (ook in Lingen toegepast) werd geïntroduceerd. Samenvattend is het een heel acceptabele handelsvoorraad. De waarde kwam toen overeen met 400 schapen, 50 koeien of 25 paarden. Het is meteen duidelijk dat de eigenaar geen hannekemaaiër was maar een rijke Tödde. Ongeveer 80 % van de gouden en 90 % van de zilveren munten komt uit de noordelijke en vooral zuidelijke Nederlanden. De muntvondst van Schapen onderstreept daarmee de nauwe handelsbetrekkingen tussen het graafschap Lingen en de Nederlanden in de Gouden Eeuw. De gedateerde munten stammen bijna zonder uitzondering uit de periode voor 1670/72, toen oorlogshandelingen de contacten met de Nederlanden aanzienlijk hinderden. In 1672 (sindsdien bekend als het rampjaar) vielen Frankrijk, Engeland, Münster en Keulen samen de Republiek der Verenigde Nederlanden aan. De bisschop van Münster bezette tussen 1672 en 1674 het stadje Lingen.

Berghaus citeert kort een aantal muntvondsten die hierbij aansluiten. Als eerste de muntvondst uit Steinbild, iets ten zuidoosten van Bourtange aan de Ems, met als sluitjaar 1639. Maar liefst 191 van de 320 zilveren daalders in die vondst zijn afkomstig uit de Nederlanden. Evenals in de vondst Schapen bestond het merendeel uit Zuid-Nederlandse patagons. Dan is er nog de vondst van Aurich (Oost Friesland), sluitjaar kort na 1662, met van de 430 zilveren daalders 348 uit Nederland. Als laatste is er nog de schatvondst Andrup, ca 25 km ten noordoosten van Lingen, (sluitjaar na 1688) met van de negen zilvermunten acht uit de Nederlanden en een uit Emden.

Een aardige toegift is nog een munt van 12 pfening van de stad Osnabrück uit 1623 in mijn collectie,

Deel van de muntschat van Schapen op de tentoonstelling *Hollandgänger* in het Fries Landbouwmuseum (foto: auteur)

Paspoort van het Koninkrijk Hannover uit 1834, uitgegeven te Lingen voor de handelaar Hermann Heinrich Eldermann uit Schapen om over Zwolle naar Arnhem te reizen (foto: auteur)

Osnabrück, 12 pfennig. 1623, koper, 31 mm, 3,37 gram (foto: auteur). Gevonden in Zwolle

gevonden in Zwolle. De sporen van de marskramers zijn namelijk ook in Nederland te vinden.

De meeste objecten en teksten zijn afkomstig uit het Emslandmuseum in Lingen en van de tentoonstelling *Hollandgänger* in het Fries Landbouwmuseum te Leeuwarden. Over de lange afstandswandelpaden: www.wandelnet.nl/wandelroute/231 en www.stichtinghannekemaaierspad.nl.

Noten

1. www.frieslandbouwmuseum.nl; www.museum-lingen.de.
2. Bruijn, W.K. de (1990) *De Nederlandse florijn in al zijn facetten* (Bussum) 21.
3. www.mettingen-tourismus.de/touristik-und-freizeit/museen/tueoettenmuseum/
4. Berghaus, P. (1971) Der Schapener Gold- und Silbermünzenfund, in: *Jahrbuch des Emsländischen Heimatbundes* 18, 151-163.

type	metaal	jaren	aantal
Noordelijke Nederlanden			
dubbele Spaanse dukaat: Zeeland	goud	z.j. (1581-1583)	1
dubbele gouden dukaat: Zeeland, Utrecht	goud	1652-1654	2
gouden dukaat: West-Friesland, Utrecht (2), Friesland, Kampen, Zwolle	goud	1649-1666	6
zilveren rijder: Gelderland (19) West-Friesland (16), Zeeland (11), Utrecht (8), Overijssel (8), Deventer (7), Kampen (21), Zwolle (9)	zilver	1659-1679	99
zilveren dukaat: Gelderland, Holland	zilver	1660, 1663	2
nederlandse rijksdaalder: West-Friesland	zilver	1622	1
arendrijksdaalder: Kampen	zilver	1597	1
Zuidelijke Nederlanden			
double souverain: Antwerpen (2), Brussel (2), Doornik (1)	goud	1638-1644	5
souverain: Antwerpen, Brugge, Brussel	goud	1651-1656	3
ducaton: Antwerpen (99), Brussel (35), Brugge (8), Doornik (2)	zilver	1619-1673	144
halve ducaton: Antwerpen (2), Brussel (1), Brugge (3)	zilver	1639-1664	6
patagon: Antwerpen (20), Brussel (10), Brugge (4), Doornik (5)	zilver	1616-1685	39
Luik			
patagon	zilver	1663-1670	10
Duitse Rijk			
dukaat: Mainz	goud	1657	1
taler: Melle, Goslar, Clausthal, Pommeren, Neurenberg, München	zilver	1601-1663	6
Habsburgse landen			
dukaat: Kremnitz	goud	1588	1
taler: Hall, Einsisheim, Joachimsthal, Kremnitz	zilver	1603-1657	4
Salzburg			
taler	zilver	1625	1
Frankrijk			
ecu	zilver	1641-1670	39
halve ecu	zilver	1650-1662	3
Château-Regnault			
taler	zilver	1603-1614	1
Dôle			
patagon	zilver	1634	1
Spanje			
dubbele excelente: Sevilla	goud	1476-1516	2
Zwitserland			
taler: Sankt Gallen	zilver	1622	1
Totaal			379

Schatvondst Schapen 1969

Van links naar rechts: gouden dukaat Kampen 1654 en de beide dubbele gouden dukaten van Zeeland (foto: auteur)

De Jonge Seerp, een Nederlands kofschip in Gdansk (2)

De laatste loodjes boven water

In *De Beeldenaar* 2015-3 sloot ik mijn artikel over de vondst van bakenloden in het scheepswrak De Jonge Seerp af met de vraag of er meer informatie voorhanden was over de resterende gevonden loodjes, welke ik toen niet wist te determineren.¹ Inmiddels denk ik hier wel in geslaagd te zijn.

Aanvaring

Allereerst een korte terugblik. In het voorjaar van 1791 vertrok schipper Johannes Leenderts uit Harlingen vanuit Amsterdam met het schip De Jonge Seerp naar Østersøen (Baltische Zee).² De Sont was een belangrijke handelsroute, met name voor Nederland. De helft van de schepen die door de Sont (de zeestraat tussen Denemarken en Zweden) voeren, kwam uit ons land. Op 11 juni 1791 kwam het schip tijdens een zware storm, vlakbij de ingang van de haven van Gdansk, in aanvaring met The Recovery van John Campion, een schipper uit Whitby. De Jonge Seerp zonk onmiddellijk.

Op 10 augustus 1985 is het schip, 4½ mijl ten noordoosten van Gdansk in de Bocht van Danzig, op een diepte van ongeveer 26 meter gevonden en werd het wrak aangeduid als W-27. In het wrak

zijn vijftig Nederlandse munten gevonden, een aantal Goudse kleipijpen en naast nog wat andere objecten acht bakenloden uit de relatief kleine chronologische periode 1784-1789.

Vaarroute

Opvallend is dat 6 van de 8 loodjes een waarde hebben van 24 Stuivers. Dit wijst erop dat het een groot vrachtschip betrof, in ons geval een kofschip, voor transporten naar het buitenland. Met dit gegeven ben ik op zoek gegaan naar aanwijzingen over de belasting van de verschillende instanties. Het was mij inmiddels al wel duidelijk geworden dat De Jonge Seerp in 1784 en 1789 Dordrecht had aangedaan. Wat is dan de meest voor de hand liggende scheepvaartroute gezien vanuit Dordrecht? Dat is; Mallegat of Krabbe,

De vaarroute, aangegeven op een kaart van Zuid-Holland uit 1848 (fragment, collectie: Nationaal Archief, toegang 4.OBGK, inv. P3.98)

Dordtsche Kil, Hollands Diep, Haringvliet, Goereesche Gat, Brielse Gat en zo dicht mogelijk langs de kust verder naar het Noorden.

Waar er langs deze route bakengeld werd geheven staat in de LIJST Van geheven wordende VUUR = TON = BAKENGELDEN. Zoo voor rekening van het Rijk als voor die van eenige Steden, autoriteiten en Particulieren (1813).³ Welke plaatsen komen er nu in aanmerking voor de heffing van bakengeld als we deze route volgen? Allereerst de Dordtsche Kil.

Dortsche Kil

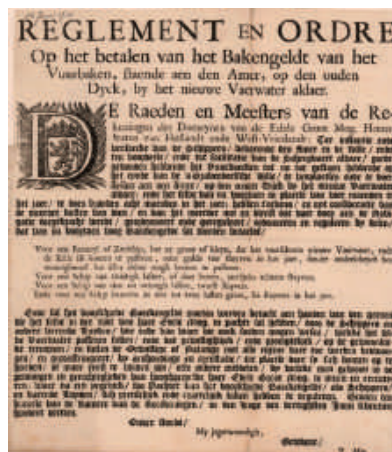

Voorzijde: staande leeuw naar links met zwaard en pijlenbundel (het wapen van de Staten-Generaal).
Keerzijde: K / 1789 / 24 S
Objectnummer: W-27/1507/91, type op loodjes.nl: HK.

Het vuurbaken voor de scheepvaart stond op een terp aan de Kil tussen het huidige buurtschap de Wacht en de Mariapolder. Dirk Davids Bijl, geboren te 's-Gravendeel op 27 januari 1740, was boer in de Bijlepolder en tevens bakenmeester. Hij woonde aan het einde van de Kil aan de Wacht 43. Dirk moest niet alleen het vuurbaken bedienen maar ook zorgen voor het afbakenen van de vaargeul en het innen van de bakengelden. Hij voer met een bootje naar het passerende schip, inde het verschuldigde bedrag en gaf als bewijs van betaling het voor dat jaar geldende bakengeld af. De familie Bijl heeft vier generaties lang de functie van bakenmeester bekleed.⁴

In de Ordonnanties van 30 juni 1713 en 21 juni 1739 wordt de te betalen belasting in stuivers per scheepstype en / of laadvermogen weergegeven.⁵ Alle Schippers en Koopluyden / Borgers en Ingezetenen der Stadt Dordrecht / t zy Zeehandelaars of Binnenvaarders zullen vrij ende exempt zijn voor Bakengelt iets aan den Bakenmeester dezer Stadt te betaalen. Van alle Schepen over zee van daan komende / boven de hondert Lasten / zal den Bakenmeester voor Bakengelt betaalt moeten werden van yder 18 stuyvers.'

In 1813 geldt het volgende tarief: 'Van de vreemde Zeeschepen / die de Oude Maas ofte Noorddiep op ofte afkomen / ende aan deze Stadt niet lossen ofte laaden / voor yder eene gulden 4 stuyvers. Van de Sammereusen met Vloten daar anner / voor yder eene gulden 4 stuyvers'. Dit is geheel in overeenstemming met de 24 stuivers welke op het gevonden lood staan aangegeven.

Plakkaat uit 1713 over de heffing van vuur-, ton- en bakengelden in het gebied van de Amer en de Kil (collectie: Belasting & Douane Museum Rotterdam, inv. BDM 41274)

Moerdijk

Voorzijde: wapenschild van Prins Willem V.
Keerzijde: . MD / 1789 / 24.
Objectnummer: W-27/1565/90, type: BM

Vervolgens wordt het Hollands Diep overgestoken naar Noord-Brabant en wel Moerdijk. Het lijkt opmerkelijk dat er geen loden van Strijen Sas, type HG, zijn aangetroffen in het schip.⁶ Dit is te verklaren doordat er voor de kust van Strijen Sas nogal wat ondieptes in het water lagen. De route langs de kust van Brabant was veiliger voor een zwaarbeladen vrachtschip.

In 1813 golden voor Moerdijk de volgende tarieven: zeeschepen: 24 stuiver, binnenschepen boven 20 last: 12 stuiver, idem 20 - 12 last: 8 stuiver, idem 12 - 6 last: 6 stuiver, idem 6 - 2 last: 2 stuiver.

Liesche gors

Voorzijde: wapenschild Prins Willem V.
Keerzijde: L.G./1784/10.
Objectnummer: W-27/1532/91, type: BL.

Voorzijde: wapenschild Prins Willem V.
Keerzijde: L.G./1789/10.
Objectnummer: W-27/1332/90, type: BL.

Er wordt verder gevaren langs de Liesche of Adelijse Gors bij Klundert. Het tarief voor de Liesche Gors was aanmerkelijk lager dan bij de andere belastinginners, namelijk 10 stuivers. In de *Ordonnantie voor de pagters van het bakem op het Vrouwe Adalyse Gors geleegeen in het Hollands Diep van*

Ordonnantie uit 1767 voor de pagters van het bakem op het Vrouwe Adalyse Gors geleegeen in het Hollands Diep, (collectie: Nationaal Archief)⁸

28 april 1767 staat geschreven: 'Den Bakemeester sal jaaryks / bereyts aanvang genoomen hebbende met den 1 January 1767 / voor ieder voor by vaarent Schip als van Reezeil of Zeeschip / het sy groot of kleyn tien stuyvers.'⁷ De lichtere schepen waren minder bakengeld verschuldigd.

Willemstad

Voorzijde: leeuw naar links in wapen waaronder W/+++.
Keerzijde: WW / 1784 / 24.
Objectnummer: W-27/184/90.

Voorzijde: leeuw naar links in wapen waaronder W/+++.
Keerzijde: WW / 1789 / 24.
Objectnummer: W-27/118, type: BB. Literatuur: Minard van Hoorebeke, nr. 485.⁹

Vervolgens wordt Willemstad gepasseerd waar de zeewaardige schepen 24 stuivers moesten betalen. De bakeloden van Willemstad zijn uitvoerig besproken in *De Beeldenaar* 2014-2.¹⁰ Tijdens de Franse bezetting wijzigt Staats-Brabant in Bataafs Brabant en verdwijnt het wapenschild van Prins Willem V van de bakeloden om plaats te maken voor diverse beeldenaars.

Haringvliet

Voorzijde: staande leeuw naar links.
Keerzijde: HV / 1789 / 24.
Objectnummer: W-27/1558/91.

Nu wordt het Haringvliet weer overgestoken naar Hellevoetsluis aan de Hollandse kust. Aan bakengeld waren de zeeschepen weer 24 stuivers per schip verschuldigd.

Brielle

Voorzijde: klein wapen met paal in het midden / 1784 / M.

Keerzijde: . * / 24:ST / . *

Objectnummer: W-27/1541/91, type: HO. Literatuur: Minard van Hoorebeke 167.

Voordat de Noordzee bereikt werd moest er eerst nog bakengeld voor de bakens van Den Briel worden betaald. Brielle was verantwoordelijk voor de bebakening van de Maas en de kust van Oostvoorne, het vaarwater De Binnen Vlake. Zie voor deze loden het artikel 'Armenpenning van Dordrecht blijkt bakengeld van Brielle'. Opnieuw geeft archiefonderzoek uitsluitsel in *De Beeldenaar* 2015-6.¹¹ Het door de bakenmeesters van de hierboven genoemde plaatsen geïnde bakengeld moest afgedragen worden aan 's-Gravendeel wat onder het arrondissement Dordrecht viel.

Tot slot

Een schipper moest jaarlijks een bakengeld aanschaffen met hierop aangegeven het jaartal en indien van toepassing de waarde in stuivers voor de grootte, het aantal lasten, van het schip. Het was de bedoeling dat de loden van de voorgaande jaren werden ingenomen om te worden omgesmolten. Dat dit inleveren niet altijd gebeurde blijkt wel uit het feit dat er in mijn data-

base inmiddels meer dan 2000 bakengeld loden vermeld zijn. In het geval van de Jonge Seerp zijn er dus bakengeld loden aangeschaft voor de reis in 1784 en 1789. De loden zijn verspreid rond het scheepswrak gevonden wat een verklaring zou kunnen zijn dat niet van alle vermelde plaatsen beide jaartallen voorkomen.

In dit artikel heb ik alleen de loden besproken welke gevonden zijn rond het wrak van De Jonge Seerp. Deze loden bevinden zich in de collectie van het Polish Maritime Museum te Gdańsk. Ook van deze loden komen er meerdere varianten, typen en waardes voor. Een zo compleet mogelijk overzicht is te vinden op de website www.loodjes.nl.

Met dank aan Stef Nelisse voor gedane suggesties.

Noten

1. Kussendrager, Alex. (2015) De Jonge Seerp, een Nederlands kofschip in Gdańsk, in: *De Beeldenaar* 39-3, 107-111; Luijt, Janjaap (2016) Correcties op voorgaande nummers. Bakengeld loden uit Gdańsk, in: *De Beeldenaar* 40-2, 44.
2. Sonttolregister 1791, 268_0033, nummer 598, www.soundt.nl.
3. Wallenburg, J.A. van (2008) Als 't diep verloopt verset men de bakens. De ontwikkeling van tonnen en boeien door de eeuwen heen, in: *De Bataafsche Leeuw* (Amsterdam) 99.
4. Stamreeks Bijl uit 's Gravendeel, www.s-gravendeel.net.
5. Plakkaat uit 1713 over de heffing van vuur-, ton- en bakengelden in het gebied van de Amer en de Kil, collectie Belasting & Douane Museum Rotterdam, inv. BDM 41274.
6. Kussendrager, Alex (2018) Bakengeld loden van De Mijl en SAS, in: *De Beeldenaar* 42-5, 235-238.
7. Herben, Matti H.A.J. (1999) Machtstrijd in Klundert tussen rentmeester Hetterscheij en baljuw Eland, in: *Jaarboek De Oranjeboom* 52, 143-151.
8. Nationaal Archief 's-Gravenhage, Nassause Domeinraad vanaf 1581, 1.08.11, inv.nr 6270, Plakkaten en ordonnanties betreffende het domein Niervaart.
9. Minard van Hoorebeke, L. (1878) *Noord-Nederlandsche gildenpenningen (presentatie-, kerk- & armlodjes van de XVe tot de XVIIIe eeuw)* (Gent).
10. Kussendrager, Alex (2014) Armenpenning Roermond blijkt bakengeld van Willemstad, in: *De Beeldenaar* 38-2, 71-73.
11. Kussendrager, Alex (2015) Armenpenning van Dordrecht blijkt bakengeld van Brielle. Opnieuw geeft archiefonderzoek uitsluitsel, in: *De Beeldenaar* 39-6, 267-269.

Doorgelichte numismatiek (1), de Haarlemse noodmunten

In een kleine reeks artikelen wordt de collectie in Teylers Museum nader bestudeerd. Dit eerste artikel gaat over de 21 als Haarlemse noodmunt geregistreerde voorwerpen. Zij zouden zijn gemaakt in de tijd van het beleg van 1572-1573. De munten zijn ook aan een röntgen fluorescentie (XRF) test onderworpen. Het blijkt niet al goud wat blinkt. Zilver ook niet trouwens...

Achtergrond

Begin december 1572 begon het beleg van Haarlem, nadat de Haarlemmers zich niet langer hadden willen onderwerpen aan het Spaanse gezag. De stad werd belegerd door troepen onder leiding van stadhouder Maximiliaan van Hénin-Liétard (de graaf van Bossu) en Alva's zoon Fadrique Álvarez de Toledo (Don Frederik). De stad werd verdedigd door soldaten van Wigbolt Ripperda (1535-1573) – een legeraanvoerder van Willem van Oranje – naast heldhaftige burgers zoals Kenau Simonsdochter (1526-1588). Gedurende de eerste maanden kon de stad nog over het bevroren water worden bevoorrad, maar vanaf de lente van 1573 veranderde dit waardoor er hongersnood ontstond. Pogingen om Haarlem te ontzetten mislukten, wat uiteindelijk leidde tot een dramatische ontknoping op 12 juli 1573, toen de stad zich moest overgeven. Direct daarop volgde een wrede slachting, waarbij honderden Oranjegezinde burgers en soldaten het leven lieten. Wigbolt werd onthoofd, Kenau overleefde.

Echt of niet

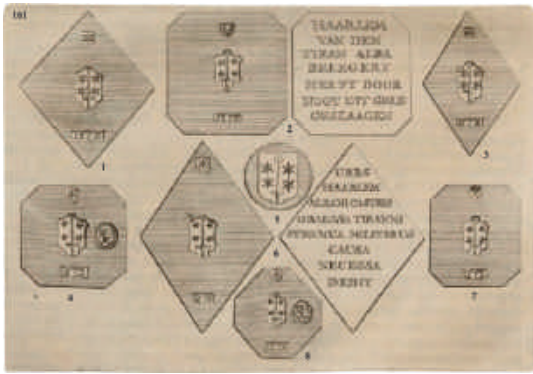
De originele Haarlemse noodmunten zijn allemaal van zilver. Ze zijn onder te verdelen in twee emissies. De eerste is van 21 december 1572 (met daalders en halve daalders), de tweede van 14 juni 1573 (met tweeguldens, guldens en halve guldens). Met de eerste emissie werden de wijd en zijd circulerende daalders gevolgd van 29,38 gram, 93,6% zilver en met een koers van 32 stuiver. Bij de

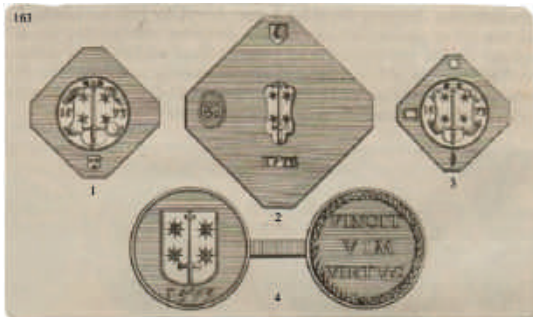
H.W., *het beleg van Haarlem. Maart 1573*, kopergravure, 228 x 305 mm (collectie Noord-Hollands Archief, inv. NL-HlmNHA_53000841)

tweede emissie was de nood echter dusdanig hoog, dat er guldenmunten werden uitgegeven voor het dubbele van de eigenlijke, intrinsieke waarde. Dat blijkt duidelijk als de massa's en de uitgiftekoersen van de guldens met die van de daalders worden vergeleken. De munten uit beide emissies hadden min of meer hetzelfde gehalte.

Zeven van de 21 exemplaren in Teylers collectie komen uit het privébezit van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778) en liggen al zo'n kwart millennium in het museum. Daarnaast zijn er in de eeuwen volgend op Teylers dood eveneens Haarlemse noodmunten aan de collectie toegevoegd. Zo bevinden zich zeven exemplaren in de door het museum beheerde muntencollectie van Wim Roodenburg (1917-2006). De meest recente

Gravure met de door Van Loon beschreven en afgebeelde noodmunten (pagina 161)

Gravure met de door Van Loon beschreven en afgebeelde noodmunten (pagina 163)

aanwinst is onlangs aan het museum geschonken door een bekende Nederlandse verzamelaar en zijn vrouw. De collectie van Teylers Museum blijkt bij nadere beschouwing bonter te zijn dan de twee bovenvermelde emissies. De verzameling herbergt namelijk ook valse exemplaren en fantasie-noodmunten. De vervalsingen zijn gemaakt in de tijd zelf met het doel om ze als echt uit te geven, of ze zijn in later eeuwen vervaardigd om ze met winst aan verzamelaars te verkopen. Het feit dat alle vervalsingen vanaf 1891 in Teylers collectie terecht zijn gekomen, doet het laatste vermoeden. De fantasiestukken zijn overduidelijk geen noodmunt; wat het wél zijn is lastig te bepalen.

De publicatie door Van Gelder over noodmunten uit de Tachtigjarige Oorlog heeft veel kaf van het koren gescheiden.¹ In de eeuwen daarvoor was het lastiger om echt en vals van elkaar te onderscheiden. Zo werkte Pieter Teyler met de serie penningkundige boeken door Gerard van Loon, waarin ook de Haarlemse noodmunten staan beschreven.² Van Loons overzicht dateert

uit 1723. Het is verre van compleet en bevat foute muntnamen, vervalsingen en een foutief gelezen jaartal. De fantasie-noodmunten uit Pieter Teylers collectie – waarvan er één (TMNK 05136) erg amateuristisch is gemaakt – worden hier zonder nadere toelichting tussen de echte noodmunten beschreven; mogelijk was dit de reden waarom ze in Pieter Teylers verzameling een plek vonden.³ Van Loon verwijst bij het exemplaar met de Haarlemse wapenspreuk VINCIT VIM VIRTUS naar het gedateerde werk over de vaderlandse geschiedenis, geschreven door de enkele jaren na de belegering van Haarlem geboren Pieter Corneliszoon Hooft (1581-1647).⁴ Daarin staat: 'Die van Haarlem, gevoelende, onder andre benautheeden, ook die van gelde, sloeghen, hoewel zy anderszins 't recht der munte niet hadden, ontrent deezen tydt eenighe zilvere stukken: ende gaaven die booven de waarde uit, met belofte van vergoeding naa 't lichten der beleeghering. Op d'eene zyde stond hun waepen, het zwaart onder 't kruis, en tussen vier zilvere starren in; aan d'andre, hunne zinspreuk: *Vincit vim virtus*: vroomheit kneust kraft'. Op basis van deze beschrijving zal Van Loon op zoek zijn gegaan naar een bijpassend noodmunt-achtig voorwerp. Geen van de tegenwoordig als noodmunt bekend staande exemplaren draagt echter het Haarlemse devies.

Herkomst

Deze fantasie-noodmunten zijn tamelijk zeldzaam. Van Loon ontving tijdens het samenstellen veel informatie van de 'zonderlingen Liefhebber [en] Yverigen en oudsten Verzamelaar van 's Lands histori penningen' Andries Schoemaker.⁵ Zou Van Loon de fantasiestukken bij hem hebben gezien? Schoemakers collectie werd in 1720 in één keer opgekocht door Balthasar Scott, wiens collectie op 4 oktober 1745 in Amsterdam door Harmanus Dreesing werd geveild.⁶ In die veiling-catalogus is onder nummer 302 een stuk met de tekst VINCIT VIM VIRTUS aangetroffen, maar het exemplaar met enkel het wapenschild ontbreekt.⁷ Helaas is de catalogus niet geannoteerd waardoor niet is na te gaan of Pieter Teyler tijdens de veiling aanwezig was en biedingen uitbracht. Het is bekend dat hij rond het midden van de jaren '50 penningveilingen bezocht. Het zou zelfs kunnen dat Van Loon de collectie van Pieter Teyler heeft

Nicolas de Largillière (1656-1746) of Herman Collenius (1650-1723), *Portret van Wigbolt Ripperda*. Circa 1700, olieverf op doek, 990 x 900 cm (particuliere collectie)

Ferdinand de Braekeleer (1792-1883), *Kenau Simonsdochter tijdens het beleg van Haarlem*. 1829, olieverf op doek, 975 x 830 mm (collectie Teylers Museum, inv. KS 028)

mogen inzien en daar de fantasie-noodmunten beschreef. Dit laatste ligt echter minder voor de hand. Pieter Teyler was op dat moment zo'n 25 jaar oud en het ziet ernaar uit dat hij toen nog niet actief verzamelde, anders zou zijn naam mogelijk wel zijn vermeld in de lijst met intekenaren in Van Loons penningwerk.⁸ Voor zover ik heb kunnen zien heeft daarnaast niemand van Teylers familie ingetekend, waardoor er evenmin nieuw licht op de herkomst van delen van Teylers collectie wordt geworpen. Het vermoeden bestaat namelijk nog steeds dat Pieter Teyler de penningen deels via een erfenis in de schoot geworpen kreeg.

De originele noodmunten zijn gemaakt door een klein aantal Haarlemse goud- en zilversmeden, waarvan er dankzij het speurwerk van de Haarlemse zilversmid en medailleur Elias Voet junior twee bij naam bekend zijn: Henrick Corneliszoon van Leeuwen (meesterteken halve leeuw) en Pieter Franszoon van Haesevelt (meesterteken drie sterren).⁹ Van de andere meestertekens – halve maan met ster, rijksappel en doodshoofd – is onbekend welke edelsmid er voor verantwoordelijk was. Na het beleg zijn de noodmunten nog enige tijd in circulatie gebleven. Een deel ervan is door de opstandelingen voorzien van een klop (een instempeling, met het Hollandse wapenschild in een parelrand); deze munten circuleerden met een hogere koers.¹⁰ De klop toont tevens dat de bezitter van de munt de in 1573-1574 opgelegde oorlogsbelasting had betaald. Het aanbrennen van de kloppen kan goed in de maanden na het beleg hebben plaatsgevonden in een van de andere opstandige steden.

Gehaltemetingen

Een aantal jaar geleden is het leeuwendeel van Teylers collectie – waaronder 20 van de 21 hier

beschreven munten – onderworpen aan een XRF-gehalteonderzoek, met dank aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Er is gebruik gemaakt van een Niton XL3t GOLDD+, met een marge van 0,05%. De tot nu toe verzamelde analysedata wordt nog verder uitgewerkt. Een van de belangrijke stappen is het corrigeren en aanvullen van dateringen en toeschrijvingen, om de gegevens beter te kunnen interpreteren. Zo kunnen de verzamelde gegevens niet goed gebruikt worden als echt en vals niet van elkaar worden gescheiden, zoals nu bij de Haarlemse noodmunten is gedaan.

Het gehalte aan zilver, goud, koper en overige metalen is per munt weergegeven in de tabel. De kleine groep van 21 munten toont dat de gehalten fluctueren en zelfs inconsistent zijn bij de afzonderlijke edelsmeden. Blijkbaar vervaardigden zij de noodmunten uit wat er toevallig in de smeltkroes belandde. Het is niet bekend of de noodmunten na productie geblancheerd zijn. Mogelijk ontbrak hiervoor de tijd. Het XRF-onderzoek was non-destructief en beperkte zich dus tot de oppervlakte van de munten. Dit zou kunnen betekenen dat de munten in werkelijkheid een fractie minder zilver bevatten dan de metingen hebben uitgewezen.

Ter verduidelijking toont de grafiek de percentages van de bij het zilver gemengde metalen. Naast een kleine groep 'overige' metalen (zoals zink, tin en lood) blijkt naast het te verwachten koper ook goud voor te komen. Een historische

percentage bevatten. Het door Van Loon naar Hoofd beschreven exemplaar met de tekst VINCIT VIM VIRTUS kan eveneens geen noodmunt zijn. Dit blijkt naast het ontbreken van goud tevens uit het voorkomen van een tweede, koperen, exemplaar van 31 mm, dat met dezelfde mal is gegoten. Dit exemplaar is recent aan het museum geschonken. Het is hoogst onwaarschijnlijk dat koperen en zilveren munten met dezelfde afbeeldingen en diameters naast elkaar zouden hebben gecirculeerd. In het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 1916 werden deze stukken al beschreven als herinneringspenning.¹³ Dat ze onder de categorie ‘penningen’ beter tot hun recht komen is duidelijk. Indien Hoofd ze al kende zullen zij kort na het beleg zijn vervaardigd, waarbij het goed mogelijk is dat ze inderdaad waren bedoeld als herinneringen aan het beleg. Evenzeer is het plausibel dat Hoofd iets heel anders als noodmunt had aangezien en beschreven, waarna een penningmaker zo rond 1700 – toen het verzamelen van penningen een vlucht nam – Hoofds tekst las, waarop hij alsnog enige exemplaren van de veronderstelde ‘vermiste’ noodmunt vervaardigde voor zijn klanten.

Penning?

Als laatste trekt een gouden penning de aandacht, al vormt deze slechts een voetnoot in dit verhaal over noodmunten. Het stuk is afgebeeld op het schilderij van Ripperda en hangt aan een gouden ketting die vier keer om Ripperda’s hals is gedraaid. Het stuk lijkt verwant aan de grote gouden vereringspenningen van de Staten-Generaal.¹⁴ Eerst dacht ik even Prudentia – de Voorzichtigheid – te zien, die via een spiegel achteromkijkt. Meer waarschijnlijk is de Nederlandse Maagd – de Vrijheid – afgebeeld, die een lans vasthoudt met daarop een vrijheidshoed. Wat haar andere hand doet is onduidelijk, mogelijk rust deze op een bijbel op een zuil. Het omschrift is niet leesbaar.

Detail: de penning van Ripperda

Daarmee toont de penning de symboliek van de generaliteitsmunten van de Republiek, zoals zij sinds het einde van de zeventiende eeuw werden geslagen. Rond 1700, de tijd dat het schilderij werd gemaakt, waren deze munten nog niet zo lang in omloop. Deze afbeelding versterkte het imago van de

Anthonie Waterloo (1609-1690) *De wallen van Haarlem bij de Zijlpoort*. Circa 1650, bruine inkt, grijze verf en zwart krijt op papier, 283 x 410 mm (collectie Teylers Museum, inv. P 022)

welvarende, vrije Republiek. Maar op het schilderij van Ripperda is deze penning eerder te zien als een stukje dichterlijke vrijheid van de schilder dan dat deze in het echt zou hebben bestaan.

Conclusie

De tegenwoordig als Haarlemse noodmunten bestempelde exemplaren – de eerste serie met daalders en de tweede met guldens – vormen consistente groepen qua uiterlijk en waarde. De op het schilderij afgebeelde gouden penning heeft nooit bestaan, maar er blijkt wel goud voor te komen in de echte noodmunten. Gehalteonderzoek heeft uitgewezen dat de exemplaren waar geen goud is bijgemengd, vervalsingen of fantasiestukken zijn. Bij deze stukken bestond al gereede twijfel qua uiterlijk; de gehaltemetingen geven nu extra onderbouwing.

Haarlem, *daalder*. 1572, zilver, 38 x 40 mm (TMNK 05131) meesterteken rijksappel

Haarlem, *halve daalder*. 1572, zilver, 27 x 28 mm (TMNK 05137) meesterteken halve leeuw

Haarlem, tweegulden. 1573, zilver, 33 x 33 mm (TMNK 11339)
meesterteken halve maan en ster

Haarlem, gulden. 1573, zilver, 34 x 35 mm (TMNK 05138)
meesterteken drie sterren

Haarlem, halve gulden. 1573, zilver, 34 x 35 mm (TMNK 11340) meesterteken doodshoofd

Haarlem, daalder (vals). 1572, zilver, 33 x 33 mm (TMNK 11341) meesterteken ster

Haarlem, halve daalder (vals). 1572, zilver, 28 x 28 mm (TMNK 05135)

Fantasië-noodmunt. 1572, zilver, 20 mm (TMNK 05136)

Haarlem, gulden (vals). 1573, zilver, 29 x 28 mm (TMNK 05139)

Fantasië-noodmunt. 1573, zilver, 31 mm (TMNK 05140)

Fantasië-noodmunt. 1573, koper, 31 mm (TMNK 17194)

De noodmunten maken onderdeel uit van de tentoonstelling *775 jaar Haarlem*, die tot 22 februari 2021 in Teylers Museum te zien is.

Noten

- Gelder, H. Enno van (1955) *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog* ('s-Gravenhage).
- Loon, Gerard van (1723) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 1* ('s-Gravenhage) 161-166.
- Van Loon, 1723: 161-162, nummer 161.5.
- Hooft, P.C. (1703) *Nederlandsche Historien 8* (Amsterdam/Leiden/Utrecht) 313.
- Loon, Gerard van (1731) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 4* ('s-Gravenhage) frontispiece.
- Pelsdonk, Jan (2012) De geschiedenis op orde. Collectie-nieurs, netwerken en verzamelingen in de Gouden Eeuw, in: Jan Pelsdonk en Michiel Plomp (red) *Hulde! Penningkunst in de Gouden Eeuw* (Zwolle) 51-78, specifiek 55.
- Dreesing, Harmanus (4 oktober 1745) Catalogus Van een zeer uytmuntend cbonet Van Goude en Zilverre medailles. Alles by een versaemelt en naegelaeten, door Wylen den Wel Edl. gestrenge Heere Mr Balthasar Scott (Amsterdam) specifiek 24-25 [collectie: Nationale Numismatische Collectie, inv. 32A013].
- Loon, Gerard van (1728) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 3* ('s-Gravenhage) inleidende pagina's.
- Gans, L.B. (1992) Goud- en zilvermerken van Voet (Leiden/Antwerpen).
- Wis, J.C. van der (1986-2002) Catalogus van kloppen, in: Bert van Beek (red.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn) 31 type A13-1.
- Van Gelder = Van Gelder, 1955; Wis/Passon = Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn); Van Loon = Van Loon, 1723: 161-163.
- Van Loon, 1723: 163-164.
- Sypestyn, C.H.C.A. van (1916) Penningkundige geschiedenis der stad Haarlem, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 3, 19, nummer 113.
- Sanders, George (2013) *Het present van staat. De gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795* (Hilversum).

De dubbele willem 1853

Een nieuwe interpretatie van een oude bron

In verband met het uitkomen van een nieuwe en aangepaste versie van de 'Schulman', het *Handboek van de Nederlandse Munten vanaf 1795*, heb ik me de laatste tijd uitvoerig beziggehouden met het onderzoek van het zeer uitgebreide archief dat de firma Schulman vanaf 1880 heeft opgebouwd.¹ Ik stuitte hierbij op het derde algemeen verslag van het Muntcollege, dat bijgevoegd was bij de archiefkaart van de 'Dubbele Willem' van 1853. Al bij de druk van het handboek uit 1975 is bij deze munt de volgende zinsnede toegevoegd: 'Deze Dubbele Negotiepenningen van 1853 zijn voor een feestelijke gelegenheid geslagen, op verlangen van een bijzonder persoon (*Muntverslag 1853*)'.²

Het bijgevoegde muntverslag bevatte een aantal omcirkelde passages, met de hand aangebrachte uitroeptekens en enkele interessante aantekeningen. Deze aantekeningen waren overduidelijk aangebracht in de periode ná 1975. Zij waren zo duidelijk dat ze mij op het spoor brachten van de gedachtegang van een van de voormalige medewerkers. Deze gedachtegang vind ik zó interessant én overtuigend, dat ik het verhaal erachter graag met u wil delen.

1853: Koning Willem III bezoekt 's Rijks Munt te Utrecht

Op 16 september 1853 vereerde koning Willem III 's Rijks Munt met een bezoek. Het Muntcollege had het plan opgevat 'dat zooveel mogelijk van

alle zilveren speciën een zeker aantal muntstukken in de hoge tegenwoordigheid van het geërbiedigd Hoofd van den Staat zou worden vervaardigd'.³ Daarnaast zou in het bijzijn van de vorst een tweetal penningen worden vervaardigd, één ter herinnering van zijn bezoek aan Utrecht en één voor het bezoek aan de Munt. In het muntverslag is ook de volgende interessante zinsnede opgenomen: 'Ten gevolge dezer beschikkingen leverde 's Rijks Munt den 16den September het zeldzame schouwspel op, dat gelijktijdig zes verschillende speciën werden gemunt'. In de eerste bijlage daarvan is terug te vinden om welke denominaties het gaat met vermelding van de aantallen die in september 1853 zijn vervaardigd.

muntsoort	oplage
rijksdaalders	1933
guldens	149,694
halve guldens	1711
kwartjes	7974
dubbeltjes	73,527
stuivers	11.170

Vervaardigde munten in september 1853

Het zou logisch zijn geweest om ook de hoogste denominatie – de gouden dubbele willem – in aanwezigheid van de vorst te laten slaan. Nog in 1911 opende koningin Wilhelmina het nieuwe gebouw van 's Rijks Munt door het slaan van de eerste gouden tientjes van het betreffende jaar.⁴ Naar de aard en zeden van de tijd zou dit zeker een logische aanname zijn. De eerdergenoemde bijlage verklapt ons echter waarom de koning geen getuige kon zijn van het aanmunten van de dubbele willem; de aanmuntingen vonden namelijk al plaats in april 1853, een vijftal maanden voor het bezoek van de vorst. Gezien de vele uitroeptekens in het muntverslag die ik aantrof

Dubbele willem 1853(foto: Schulman b.v.)

Van der Kellen, *Willem III bezoekt 's Rijks Munt*. 1853, brons, 37 mm (collectie: Teylers Museum, inv. TMNK 03060)

in het Schulman-archief moest in dit tijdstip het antwoord liggen omtrent het hoe en waarom van de aanmunting. Maar eerst de theorieën die ik tegenkwam in diverse andere bronnen.

Theorieën uit het verleden

Ook in het verleden is al nagedacht over het hoe en waarom van de aanmunting van de dubbele willem van 1853. Diverse knipsels in het archief – uit onder andere de *Muntkoerier* en *De Beeldenaar* – gaan uit van een tweetal redenen voor het aanmunten van de dubbele willem. De eerste reden kan meteen terzijde gelegd worden, want die gaat ervan uit dat de munten zijn geslagen tijdens het bezoek van de koning. Dit is aantoonbaar niet het geval. Een andere theorie wijst erop dat de naam van muntmeester Bake in 1853 is veranderd in Van den Wall Bake. Deze 'verheffing in de adelstand' zou een gevolg zijn van het blijkbaar geslaagde bezoek van de koning aan 's Rijks Munt en wellicht de reden zijn geweest voor de aanmunting. Ook dit verhaal is aantoonbaar onjuist. Allereerst is de naam Bake weliswaar aangepast, maar is hij niet in de adelstand verheven. De naamswijziging is vastgesteld in het Koninklijk Besluit van 4 februari 1853, enige maanden voordat kroonprins Willem 's Rijks Munt op 10 augustus 1853 bezocht. Ook nu geeft het muntverslag bij nauwkeurige bestudering antwoord in welke richting gezocht moet worden.

Het muntverslag

Al speurend in het muntverslag kwam ik op pagina 2 deze interessante passage tegen: 'De eerste specie welke in den jare 1853 aan 's Rijks Munt werd vervaardigd, was die der dubbele gouden Willems. Hoewel volgens de wettelijke bepalingen inverplicht zulke kleine hoeveelheid te fabriceren, zoo heeft echter de Muntmeester niet

willen weigeren, op verlangen van een bijzonder persoon, voor eene feestelijke gelegenheid 136 dubbele gouden Willems te vervaardigen'.

Volgens deze zinsnede was de muntmeester wettelijk gezien niet verplicht om deze kleine hoeveelheid stukken aan te munten. In de Muntwet was namelijk de bepaling opgenomen dat een particulier gouden munten kon laten slaan, indien men minimaal 100 kilo goud hiervoor kon aanleveren. De 'bijzondere persoon' had bij lange na niet deze hoeveelheid ingeleverd. Als wordt uitgegaan van de 143 geslagen exemplaren (136 exemplaren werden uiteindelijk hiervan goedgekeurd en afgeleverd) dan is er circa $143 \times 13,458$ (brutogewicht) $\times 0,900$ (gehalte) = 1732 gram goud bij de muntmeester ingeleverd, oftewel minder van 2 kilogram.⁵ Een dergelijke kleine hoeveelheid was simpelweg economisch niet rendabel. Zeker in drukke tijden zou een dergelijke opdracht het gehele productieproces te veel verstoren. Aangezien de 'muntmeester niet wilde weigeren', kan definitief worden uitgesloten dat de productie iets te maken had met zijn eigen naamsverandering. En de feestelijke gelegenheid is dus zeker niet het bezoek van de vorst dat pas een klein half jaar daarna zou plaatsvinden. De oplossing van het raadsel zit in de 'feestelijke gelegenheid' en in de 'bijzondere persoon'. Als aan een feestelijke gelegenheid wordt gedacht, dan blijven er bij een opdrachtgever twee mogelijkheden over: een geboorte of een huwelijk. Naar de gebruiken en zeden van de tijd valt de eerste mogelijkheid af. Uit de achttiende en negentiende eeuw zijn alleen 'gelegenheidsaanmuntingen' voor kinderen van vorstelijke komaf bekend. Een huwelijk behoort wel tot de mogelijkheden. Daarbij zijn de volgende factoren van belang:

- Er is geen sprake van het slaan van een penning. Een particuliere opdrachtgever zou hiervoor kiezen, met vermelding van een datum, een verwijzing naar bruid en bruidegom (namen/familiewapens enzovoorts), danwel – bij de herdenking van een meerjarig huwelijk – het vermelden van de betreffende data.
- De opdrachtgever is een persoon van een dergelijke statuus dat betrokkene in staat is de bepalingen van de muntwet te omzeilen.
- Betrokkene heeft een zodanige maatschappelijke positie dat de muntmeester de opdracht, hoewel niet rendabel, niet wil weigeren.

- Betrokkene is in staat voor de 'feestelijke gelegenheid' een herinnering te laten aanmunten, voorzien van het portret van de vigerende vorst. Deze 'herinnering' is bovendien gebonden aan wettelijke bepalingen en voorschriften.

Op de archiefstukken trof ik de volgende omcirkelde aantekening aan: 'Dirks 744'. En met mijn voorganger(s) ben ik het eens dat hierin de oplossing van het raadsel gezocht moet worden.

Dirks 744 is een verwijzing naar een penning ter gelegenheid van het huwelijk van prins Hendrik met Amalia van Saksen-Weimar.⁶ Prins Hendrik was een broer van koning Willem III. Hij trouwde op 19 mei 1853. Dit alles overziende kom ik tot de volgende conclusies:

- Voor dit huwelijk zijn ook penningen geslagen met vermelding van namen, datum, wapens etcetera. Met dit extraatje van de dubbele gouden willem – voorzien van het portret van zijn koninklijke broer – wilde prins Hendrik wellicht bij het huwelijk, dat in Weimar gehouden werd en waar de hoge adel van Europa tegenwoordig was, zich laten gelden als van hetzelfde kaliber.
- Wellicht werd voornoemde vermeende geldingsdrang nog gevoed doordat noch de koning noch de koningin bij het huwelijk aanwezig was. Volgens een verslag in de *Nederlandsche Staatscourant* bevonden zich onder de aanwezigen prins Hendriks moeder Anna Paulowna, de prins en prinses van Pruisen, de hertog en erfprins van Meiningen, prins Maurits van Altenburg, de gezanten van Nederland, Oostenrijk, Rusland, Frankrijk, Pruisen en Engeland en diverse hogere militaire en burgerlijke functionarissen.
- Een broer van de regerend vorst is iemand van voldoende statuut om bepalingen in de wet te kunnen omzeilen.
- Betrokkene beschikt over een zodanige maatschappelijke positie dat een muntmeester waarschijnlijk liever niet weigert om aan zijn verzoek te voldoen.
- In deze tijd was het vrij gebruikelijk om de belangrijke (buitenlandse) gasten te 'vereren' met een penning als herinnering. De huwelijkspenning zou bij dezelfde diameter in goud al snel circa 80 gram wegen. Indien er hiervan zo'n 135 exemplaren worden aangemunt, dan is het kostenplaatje aanzienlijk hoger.

- En *last but not least*: omdat het huwelijk in mei plaatsvond, is het verklaarbaar dat het betreffende 'memento' in de maand april werd vervaardigd. Hiermee kon niet worden gewacht tot het bezoek van de koning in september of het bezoek van kroonprins Willem op 10 augustus 1853.⁷

Menger, huwelijk van prins Hendrik en Amalia van Saksen-Weimar op 19 mei 1853. 1853, zilver, 48 mm (collectie: Teylers Museum, inv. TMNK 03057)

Samengevat

Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is de dubbele willem 1853 geslagen op verzoek van prins Hendrik als herinnering aan zijn huwelijk in mei 1853. De stukken zullen uitgereikt zijn aan de hoge gasten ter herinnering aan deze bruiloft en hierdoor deels in het buitenland terecht zijn gekomen. Dit, in combinatie met de geringe oplage, verklaart waarom dit stuk zeldzamer is dan de dubbele willem van 1850, die grotendeels in Nederland gebleven zal zijn en vooral bij leden van het Muntcollege en de regering terecht gekomen zal zijn.

Noten

1. Schulman, Jacques (1975) *Handboek van de Nederlandse Munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam).
2. Schulman, 1975: 138.
3. Vrolijk, A., L.C. Hora Siccama, & Calkoen (1854) *Derde algemeen verslag van het Muntcollege* (Utrecht).
4. Hoitsema, C. (1912) *Muntverslag over het jaar 1911* (Utrecht) 8-9.
5. Vrolijk, 1854: 2.
6. Dirks, Jacob (1889/1894) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen. Deel IV. 1849-1863* (Haarlem) 147 nummer 744.
7. Schulman, 1975: 145; Scheffers, Albert (1999) *Koninklijke bezoeken aan Utrecht en de Munt in de 19de eeuw* (Utrecht) 45-46.

De penningen van het Entertainment Committee of the Netherlands (1945)

In eerdere artikelen in *De Beeldenaar* heb ik twee penningen beschreven die waren toegekend aan personen die zich tijdens de hongervinter van 1944-1945 hadden ingezet voor de voedselvoorziening in respectievelijk Utrecht en in Krommenie.¹ In het Gooi stond de voedselvoorziening tijdens de hongervinter onder leiding van Herman Götzen (1899-1972) uit Hilversum, die onder meer voedseltransporten uit Friesland organiseerde. Dit artikel gaat echter niet over de hongervinter maar over de penningen van een organisatie die de heer Götzen kort na de bevrijding heeft opgericht, te weten het *Entertainment Committee of the Netherlands*.

De bevrijding

Grote delen van het zuiden waren eind 1944 al bevrijd en met de capitulatie van de Duitsers op 5 mei 1945 kwam ook voor het noorden een eind aan de oorlog. Enige dagen later hadden geallieerde troepen ons hele land bevrijd. De vreugde moet groot geweest zijn, heel groot. De oorlogsjaren hadden immers een grote tol geëist. Dit gold niet alleen voor degenen die bevrijd waren, maar ook voor de bevrijders. Velen waren jonge Canadese militairen die nooit eerder buiten hun land of zelfs hun staat waren geweest en het geluk hadden gehad om de strijd te overleven. Zij waren in een voor hen compleet onbekend land waar zij als helden werden ontvangen en waar velen tot hun repatriëring naar Canada zouden blijven. Amsterdam werd aangewezen als *leave centre* voor de in Duitsland gelegerde Canadese militairen als zij hun 72 uren verlof kregen. In Duitsland was contact met de lokale bevolking verboden, maar dat werd tijdens het verlof in Amsterdam meer dan gecompenseerd.

Feestvreugde

De feestvreugde en het gevoel van vrijheid bereikten hier en daar wel de grenzen van wat

aanvaardbaar werd gevonden. Aan van alles was onder de bevolking groot gebrek en al spoedig ontstond een levendige zwarte handel in goederen en er werd op grote schaal sterke drank het land ingesmokkeld. Dit werd soms ook wel gefaciliteerd door Canadese militairen en dat bleef niet beperkt tot de gewone soldaten. Begin 1946 werden zelfs drie Canadese officieren, de overste Ph. Tedman en de kapiteins D.W. Thompson en S. Landell door een Canadese militaire rechtbank veroordeeld voor diefstal en illegale handel in sterke drank.²

Daarnaast was er het intieme contact tussen de Canadese militairen en jonge Nederlandse vrouwen waar velen morele bezwaren tegen hadden. Voeg daar nog aan toe het overmatig alcoholgebruik onder sommige militairen en de daaruit resulterende vechtpartijen en het wordt duidelijk dat veel Nederlanders de noodzaak zagen om maatregelen te nemen.³ Zij waren bevreesd dat de uitspattingen het imago van ons land negatief zouden beïnvloeden. Zoals een journalist van *De Tijd* op 26 juli 1945 schreef: 'Wij mogen het er allen over eens zijn, dat de wijze, waarop de Canadeezen tot heden hun verlofdagen in Nederland doorbrachten, nu niet dadelijk dienstig is om hen

kennis te doen maken met onzen waren volksaard. In tegendeel, zij zullen in vele gevallen een voor ons onwaardigen indruk meenemen of later, terug in eigen omgeving, een volkomen verkeerd idee hebben over het land, dat zij bevrijdden. Het zou voor de eer van ons volk zeer wenschelijk zijn, dat het peil der ontspanning voor de Canadeesche verlofgangers werd opgevoerd.

Initiatief tot oprichting van het Entertainment Committee of the Netherlands

Ook anderen waren die mening toegedaan, waaronder de plaatsvervangend commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in Hilversum, Herman Götzen. Götzen had daartoe in 1945 in Hilversum met succes het initiatief genomen tot oprichting van een lokaal *Entertainment Committee* voor de daar gelegerde Canadese militairen. Het doel was om hen meer in de maatschappij te integreren of, zoals Götzen het zelf verwoordde in *De Waarheid* van 25 juli 1945: 'De Canadezen moeten hier niet alleen maar zijn, zij moeten hier leven. Zij moeten zien en leren wie wij werkelijk zijn. Daartoe moeten zij in onze huizen worden ontvangen en zij met ons sport beoefenen, dansen, bioscopen bezoeken, zodat zij iets zien van ons land en volk. Er moet een soort familiesfeer komen'. Na het succes in Hilversum wilde hij dit nu op grotere schaal uitvoeren door de oprichting van het *Entertainment Committee of the Netherlands* (ECN).

Götzen was als gijzelaar in Sint-Michielsgestel geïnterneerd geweest maar kwam in 1943 vrij. Tijdens de Hongerwinter van 1944-1945 had hij

de noodvoeding in het Gooi helpen organiseren. Volgens zijn zoon, die ik voor dit artikel heb kunnen spreken, reed zijn vader in die tijd samen met een ketelbinkie met een op houtgas aangedreven auto naar distributieplekken in het land om voedsel te verzamelen voor het Rode Kruis. Het was improviseren maar hij wist onder moeilijke omstandigheden zaken voor elkaar te krijgen. Götzen was verzekeraar van beroep en had daardoor goede kennis van financiën. Het waren eigenschappen die hij volledig tot hun recht zou laten komen met het oprichten van het ECN. Götzen had alleen nog een mandaat van de regering nodig.

Mandaat van minister-president Schermerhorn

Götzen was lid van het dagelijks bestuur van het in de bezettingstijd clandestien gevormde Nationaal Instituut, dat na de oorlog op 12 en 13 oktober 1945 de constituerende vergadering hield.⁴ De Stichting Nationaal Instituut wilde in het zo door oorlog geteisterde land 'door voorlichting het opwekken van belangstelling, de samenwerking bevorderen en een geest van saamhorigheid kweken'.⁵ Het Nationaal Instituut werkte samen met een soortgelijke organisatie, de Stichting Nederlands Volksherstel en tijdens een gezamenlijke vergadering op 28 juni 1945 in Den Haag spraken beide stichtingen hun steun uit voor de vorming van het ECN.

Met deze steun kreeg Götzen een mandaat van minister-president Wim Schermerhorn en financiering van minister Piet Lief tinck om het ECN op te richten en contact te onderhouden met de bevelhebbers van de in Nederland gelegerde geallieerde troepen. Daarbij werd bepaald dat Götzen en het ECN onder de ministeriële verantwoordelijkheid vielen van de minister van oorlog, Jo Meynen.⁶ Götzen werd in zijn initiatief gesteund door kerkelijke instanties – die met de bestuursleden dominee Koeno Gravemeijer en pastoor Willem Nolet in het ECN vertegenwoordigd zouden worden – evenals enige jeugdgemeenschappen en de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers. Zeker niet in de laatste plaats kon Götzen rekenen op de steun van prinses Juliana en prins Bernhard, die respectievelijk eregastvrouw en eregastheer van het ECN werden. De prins had, in navolging van minister van oorlog Jo Meynen, Götzen verzocht ook de ontspanning

Herman Götzen
(foto: Herman
Götzen junior)

van de terugkerende Nederlandse troepen te verzorgen, waarvoor in Amsterdam een speciale club werd opgericht.⁷

Oprichting, huisvesting en afdelingen

Het ECN werd op 14 september 1945 als stichting opgericht met volgens artikel 2 van de statuten tot doel 'het verheffen van het vermaak der geallieerde militairen en verlofgangers in Nederland'. Het ECN stond onder auspiciën van de Stichting Nationaal Instituut en de Stichting Nederlands Volksherstel die beide met leden in de bestuursraad van het ECN vertegenwoordigd waren.⁸ Als hoofdkantoor van het ECN werd het Persilhuis aan de Stadhouderskade in Amsterdam betrokken. Daar was ook de staf van het *First Canadian Army* gevestigd, waar het ECN direct contact mee onderhield.

Er werden in het land meer dan 20 lokale afdelingen opgericht.⁹ Deze waren overigens alle in de noordelijke provincies gevestigd, aangezien het zuiden al sinds eind 1944 was bevrijd en het ECN van mening was dat zij zich beter konden concentreren op het recentelijk bevrijd gebied waar de inzet nog de meeste uitwerking kon hebben.¹⁰ Overigens heeft het ECN nog wel een interessante rol gespeeld in het zuiden. De heer Götzen wist door bemiddeling met de Amerikaanse bevelhebbers te bewerkstelligen dat er minder Amerikaanse troepen gelegerd werden in de economisch vitale mijnstreek rond Sittard waar de feeststemming als gevolg van hun aanwezigheid namelijk negatieve gevolgen had op de kolenproductie.¹¹

Activiteiten

Götzen hield in de eerste maand na de oprichting van het ECN maar liefst 35 toespraken om bekendheid te geven aan de organisatie en aan de activiteiten die voor de militairen werden georganiseerd. Zo waren er rondvaarten door en om Amsterdam, dagtochten naar Marken en Volendam, bezoeken aan musea en tentoonstellingen en er werden muziek- en theatervoorstellingen en dansavonden georganiseerd. Götzen had als verzekeraar ook aandacht voor de commerciële aspecten. Het ECN werd als een onderneming geleid en in het selecteren van de activiteiten werd ook rekening gehouden met de toekomstige relatie met Canada als potentieel exportland.

Het kantoor van het ECN (foto: Herman Götzen junior)

Er werden dan ook bezoeken gebracht aan de bloemenveilingen in Aalsmeer, aan brouwerijen en aan de pijpenfabrieken in Gouda.

Er werd ook veel aan sport gedaan. Zo kwamen er tweekampen tussen het *Canadian Army Athletic Team* en lokale atletiekverenigingen en werden militaire ijshockey-wedstrijden georganiseerd. Er waren concours hippiques (inclusief rodeo), rugby demonstraties in het Olympisch Stadion in Amsterdam en er werden nationale zwemwedstrijden tussen Canadese en Nederlandse zwemmers gehouden.¹² Uiteindelijk zou het ECN onder leiding van Götzen in totaal maar liefst 200 restaurants exploiteren, werden er in 20 verschillende schouwburgen voorstellingen gegeven en werd aan iedere zeiltocht op de Loosdrechtse plassen of het IJsselmeer door niet minder dan 1000 Canadese militairen deelgenomen.¹³

Het ECN organiseerde ook belangrijke officiële gelegenheden. In dit artikel is een foto opgenomen die op 12 december 1945 is genomen tijdens een diner in hotel 'Hof van Holland' in Hilversum ter gelegenheid van het afscheid van de Canadese generaal Guy Simonds (1903-1974), commandant van het *II Canadian Corps*. Het diner was namens de Nederlandse regering aangeboden en door het ECN georganiseerd. Onder de aanwezigen bevonden zich prinses Juliana, prins Bernhard, de ministers Jo Meynen en Gerard van der Leeuw, de burgemeesters van diverse steden waar Canadezen gelegerd waren, hoge Canadese officieren, de Canadese ambassadeur Pierre Dupuy en Herman Götzen en andere bestuursleden van het ECN met hun dames.¹⁴

Herman Götzen spreekt tijdens het afscheidsdiner voor generaal Guy Simonds (foto: Herman Götzen junior). Aan zijn rechterzijde prinses Juliana en daarnaast Guy Simonds

Penningen van het ECN

Het ECN heeft in 1945 penningen laten slaan waarvan er mij twee typen bekend zijn. De penningen zijn vervaardigd door Gerritsen van Kempen en door W.F. Bax beschreven in het Jaarboek van 1950.¹⁵ Het eerste type is rechthoekig met afmetingen van 58 bij 44 mm en is van een bronslegering. Het toont aan de voorzijde een Canadese *maple leaf*, dat ook door het ECN als symbool werd gebruikt, met daarop het Nederlandse rijkswapen en daaronder de tekst: 'ENTERTAINMENT COMMITTEE OF THE NETHERLANDS'.¹⁶

Deze penning is onder andere als wedstrijdprijs tijdens de verschillende sportevenementen gebruikt, zo blijkt uit de inscriptie op de keerzijde van het afgebeelde exemplaar: 'FINALS HOCKEY-LEAGUE C.F.N. AMSTERDAM 1945'. Dit verwijst naar een van de ijshockey wedstrijden van de *Canadian Forces in the Netherlands* (C.F.N.), die in 1945 in de Apollohal in Amsterdam werden gehouden en door het ECN waren georganiseerd.¹⁷

Het tweede type is eveneens van een bronslegering en rechthoekig van vorm. Dit stuk is met afmetingen van 90 bij 64 mm aanzienlijk groter van formaat. De voorzijde toont het Nederlandse rijkswapen, voor de helft afgebeeld, met daarvoor een zeventiende-eeuws zeilschip varende onder Nederlandse vlag. Aan de linkerrand van de penning staat 'SOUVENIR' en onder het rijkswapen de tekst: 'OF THE ENTERTAINMENT COMMITTEE OF THE NETHERLANDS'. Boven het rijkswapen zijn tulpen afgebeeld en een lint met het jaartal 1945. Het geheel is op een soort schild geplaatst. Deze penning zal als herinneringspenning zijn geslagen en de gebruikte afbeeldingen zoals het Nederlandse schip en de tulpen maken duidelijk welke indruk het ECN bij de Canadese troepen wilde achterlaten.

Anoniem, Prijspenning van de ijshockey-wedstrijd CFN-Amsterdam, georganiseerd door het Entertainment Committee of the Netherlands. 1945, brons, 58 x 44 mm (particuliere collectie)

Anoniem, *Herinneringspenning van het Entertainment Committee of the Netherlands*. 1945, brons, 90 x 64 mm (particuliere collectie)

Slot

De laatste Canadese troepen verlieten ons land in januari 1946 en het ECN is nog tot eind februari 1946 actief geweest. Op 25 februari 1946 vond in hotel 'Hof van Holland' in Hilversum het afscheidsdiner plaats met vertegenwoordigers van de lokale afdelingen. De heer Götzen bleef zich overigens inzetten voor de bevrijders van Nederland want hij werd de eerste voorzitter van het Nederlands Oorlogsgraven Comité, een functie die hij tot in 1969 is blijven vervullen.

Met speciale dank aan Herman Götzen, zoon van de oprichter van het ECN voor de informatie die hij mij verstrekt heeft en voor het gebruik van de bijzondere foto's die hij voor dit artikel beschikbaar stelde.

Noten

1. Wilschut, Ernst (2020) De penning van de Nederlands Hervormde Diaconie van Utrecht voor inzet tijdens de hongervinter van 1944-1945, in: *De Beeldenaar* 44-2, 53-56; Wilschut, Ernst (2020) De penning van de Noodorganisatie Krommenie voor inzet tijdens de Hongervinter van 1944-1945, in: *De Beeldenaar* 44-3, 105-107.
2. *Globe and Mail* (12 maart 1946).
3. Liagre Böhl, Herman de (1985) De Nederlandse pers over de omgang van vrouwen met Canadezen in de zomer van 1945, in *De Gids* 148, 244 en 246.
4. Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, archief 197 (Nationaal Instituut) (NIOD 197), inventarisnummer 004, Verslag van de constituerende vergadering, met agenda, oktober 1945.
5. NIOD 197, inventarisnummer 001, Agenda en notulen van de illegale vergadering van het Amsterdams comité tot stichting van het Nationaal Instituut op 23 maart 1945, met concept-notulen, maart 1945.
6. NIOD 197, inventarisnummer 418, Dossier inzake contacten met de Nederlandse regering betreffende het ECN, juli-augustus 1945, Brief van de minister-president Schermerhorn van 7 augustus 1945 met kenmerk N/H AU805/45 aan de Stichting Nationaal Instituut.
7. NIOD 197, inventarisnummer 006, Agenda's en notulen van vergaderingen van het dagelijks bestuur, met bijlagen, periode maart-augustus 1945, Kort verslag van de bespreking op het Departement van Oorlog op 24 augustus 1945.
8. NIOD 197, inventarisnummer 007, Agenda's en notulen van vergaderingen van het dagelijks bestuur, met bijlagen, periode september-november 1945, stichtingsakte van de Stichting ECN, opgemaakt te 's-Gravenhage op 14 september 1945.
9. NIOD 197, inventarisnummer 427, Accountantsrapport over de periode juli 1945-januari 1946 van alle afdelingen van het ECN; afschrift, maart 1946.
10. NIOD 197, inventarisnummer 418, Dossier inzake contacten met de Nederlandse regering betreffende het ECN, juli-augustus 1945, Brief van 18 juli 1945 van de secretaris van het ECN J. Henrick Mulder aan minister-president Schermerhorn.
11. Ibidem, Nota over de arbeid der Entertainment Committee's onder auspiciën van het Nationaal Instituut en het Nederlands Volksherstel, geschreven in augustus 1945 door de secretaris van het ECN dhr. J. Henrick Mulder.
12. NIOD 197, inventarisnummer 421, Brief van het ECN aan het N.I. houdende de stand van zaken, augustus 1945, Stand van zaken van het Entertainment Committee of the Netherlands opgemaakt op 24 augustus 1945.
13. *Trouw* (18 april 1969).
14. *De Maasbode* (14 december 1945).
15. Bax, W.F. (1950) Penningkundige geschiedenis van de oorlogsjaren 1940-1945, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 37, 40-64 en 127-149, specifiek 137.
16. NIOD 197, inventarisnummer 407, Embleem van het ECN.
17. NIOD 197, inventarisnummer 425, *What is on in Amsterdam*, uitgave van het ECN, afdeling Amsterdam, november 1945-juni 1946).

Penningkunst van Elly Baltus

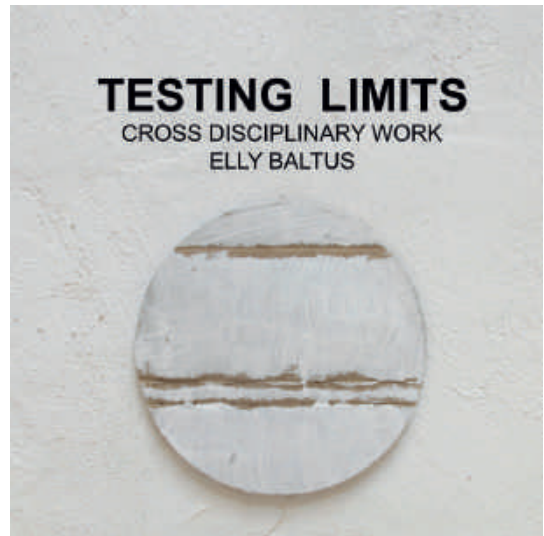
Boekbespreking

In het najaar van 2020 exposeert Elly Baltus in het Stedelijk Museum Alkmaar en in museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Voorafgaand aan deze tentoonstellingen publiceerde zij een Engelstalig boek met penningen uit de periode 2008-2020: *Testing Limits. Cross Disciplinary Work*.

Experiment

Twee vragen komen in het werk van Baltus telkens weer naar voren. De eerste betreft techniek. Hoe kan de traditie rijker worden door het gebruik van materialen en technieken die vroeger nog helemaal niet beschikbaar waren voor penningkunstenaars? De tweede vraag betreft het menselijk brein. Hoe sterk kan een kunstenaar de kennis en ervaringen laten meetellen van degene voor wie een bepaalde penning is bedoeld? Vaak lopen beide vragen door elkaar.

Een extreem voorbeeld is een portretpenning uit 2016. Op de voorzijde hiervan staat de kop afgebeeld van iemand die volgens het omschrift MARIA ELISABETH CATHARINA heet. Stilistisch verwijst dit portret naar Romeinse munten. Ervaren numismaten zullen ook direct de periode herkennen waarin dit type werd geslagen. Het is echter onmogelijk om deze penning vast te pakken, want het kunstwerk is louter als digitale projectie waar te nemen. Wie de penning bestudeert, kan deze op het scherm zo groot of zo klein maken als men maar wil. Elly Baltus paste (elektronische) mogelijkheden toe, waar men in de Oudheid nog lang niet van kon dromen. Haar penning is volgens de tekst in het boek ook nog eens een verwijzing naar archeologie. Archeologen graven sporen van vroegere beschavingen op. Die sporen gebruiken we om het verleden te reconstrueren. Ze maken het verleden echter

slechts voor een heel klein deel tastbaar. Het beeld dat we vormen, is een projectie in onze geest.

Baltus gaat brutaal en speels om met penningkunst. In 2012 etste zij foto's van familieleden en hun partners op 18 schijfjes van zink. De oudste werd geboren in 1886, de jongste in 2000. Door versieringen toe te voegen, promoveert de familie tot een verzameling virtuele Romeinse keizers en keizerinnen. Het is maar hoe u er zelf tegenaan kijkt.

Een traditionele penning is een beweeglijk kunstwerk, omdat we het in de hand kunnen houden en omkeren. Het reliëf is bovendien te

Elly Baltus met digitale portretpenning (foto: Fanny Baltus)

gebruiken om het licht er telkens weer anders op te laten schijnen. Elektronische technieken zorgen echter voor heel andere vormen van beweging. Elly Baltus experimenteert al jarenlang met de mogelijkheden hiertoe. Soms lijkt de traditie daarbij uit het zicht te raken, maar vaak speelt deze nog steeds een belangrijke rol. Een mooi voorbeeld is de penning 'Discobolus Palombara' uit 2012. De titel verwijst naar een bekend beeld van een discuswerper uit de Oudheid (kopie van een verloren origineel). De penning is als bronzen discus gegoten, met een doorsnee van 100 mm. In die schijf is op de voorzijde een rechtehoek uitgespaard om ruimte te creëren voor een video-opname van een discuswerper in actie. Baltus graveerde wereldrecords van zowel mannen als vrouwen in het brons van de keerzijde. Titel en bronzen vorm maken deze penning tijdloos; video en inscriptie zorgen ervoor dat het kunstwerk echter ook sterk tijdgebonden is, want een batterij loopt op den duur leeg en wereldrecords kunnen weer worden verbroken. Het beeld beweegt, maar blijft door eindeloze herhaling 'hetzelfde'. Dergelijke tegenstellingen maken een schijnbaar eenvoudige penning complex.

Breinbrekers

In 2009 publiceerde Elly Baltus een (tweetalig) boek met penningen die ze tot dan toe had gemaakt: *The Architecture of the Mind* (besproken in *De Beeldenaar* 33-4, p. 194-195). Die 'mind', ons

bewustzijn, blijft in het werk van Baltus een zeer gevarieerde rol spelen. Of misschien kan dit beter worden omgekeerd: de kunstenaar speelt op allerlei manieren met onze kijk op de dingen. In het nieuwe boek is geen sprake meer van 'architectuur': penningkunst vormt nu vooral een uitdaging aan de wijze waarop we denken. Neem bijvoorbeeld een begrip als 'authenticiteit': waarom vinden veel mensen een authentiek kunstwerk waardevoller dan een kopie? Kunstenaars beïnvloeden elkaar voortdurend: in hoeverre bestaat authenticiteit eigenlijk? Is het niet simpelweg een kronkel van de menselijke geest?

In *Testing Limits* staat een penning afgebeeld die veel lezers van *De Beeldenaar* zullen herkennen als een stuk dat jaren geleden onder de naam van een andere kunstenaar is uitgebracht door de Vereniging voor Penningkunst (VPK). Binnen de VPK werd indertijd heftig gediscussieerd over de vraag of hier sprake was van plagiaat. Het bestuur van de VPK concludeerde, dat de kunstenaar geen plagiaat had gepleegd, maar men nam het haar wél kwalijk dat zij haar inspiratiebron niet duidelijk had vermeld. Baltus 'adopteert' nu een exemplaar van deze penning. Ze lijkt het vermeende plagiaat op haar eigen naam te zetten, maar aan de penning zit nu een koord met een etiket van keramiek vast. Op dit etiket staat in grote letters: MADE BY SOMEBODY ELSE.

Die toevoeging is een uitdaging aan ons brein. Mag Baltus deze penning aan zichzelf toeschrij-

ven als ze eerlijk vermeldt dat zij niet de maker ervan is? Verandert een etiket de status van een kunstwerk? Maakt het iets uit of dit etiket zorgvuldig is geconstrueerd (zoals hier in keramiek), of slechts op een stukje karton is gekrabbeld? Wie is eigenlijk de 'echte' kunstenaar, als iedereen weet dat het gaat om een ontleding aan een ontleding? Een simpele ingreep van Elly Baltus doet onze geest gemakkelijk rondtollen.

Bovenstaande voorbeelden doen te weinig recht aan de variatie en de enorme diepgang van

de penningkunst van Elly Baltus. Wie haar werk goed wil beschrijven, heeft eigenlijk een heel boek nodig. Daar zorgde ze gelukkig alweer zelf voor. QR-codes op verschillende bladzijden maken het bovendien mogelijk om met een mobiele telefoon toegang te krijgen tot begeleidende video's.

Elly Baltus, *Testing Limits. Cross Disciplinary Work*. Patina Publishing, Amsterdam, 2020. ISBN 978-94-90099-02-2, 79 pagina's, € 12,50.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

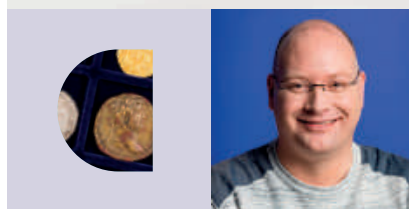
erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Voor een opwindende, veilige en probleemloze ervaring.

Bied op speciale objecten, geselecteerd door onze interne experts, en profiteer van ons veilige betalingssysteem en toegewijde Customer Experience specialisten.

Danny Neuzerling
Munten Expert

Speciale objecten, geselecteerd door onze experts.

Numismatisch Speurwerk 62

Oplossingen

Het bronzen penninkje uit Numismatisch Speurwerk 61 – gelijkend op een Byzantijnse munt – blijkt inderdaad een studentenpenning, uit 1903. In het jubileumboek van Begeer staat onder nummer 544 heel summier: 'Maskerade te Delft, nabootsing van een Byzantijnsche munt'.¹ Gelukkig geeft Zwierzina in zijn werk *Penninkundige Geschiedenis 1898-1908*, onder nummer 408 meer informatie: 'een nabootsing van een koperen Byzantijnse munt van keizer Nikaphoros II Phocas. De maskerade, gehouden bij gelegenheid van het 11^e lustrum der Polytechnische School te Delft, stelde voor den ommetocht van Nikaphoros II Phocas door Byzantium na zijn kroning tot keizer in 963'. Het andere penninkje, over '400 Jaar Zijpe', is zoals de Engelse politie het altijd fraai verwoordt, *under investigation*.

Nieuwe vragen

De eerste is een gietpenning van 80 mm. Voorzijde: twee staande personen, de rechter met een soort aktetas, binnen een krans van zeven runderen. De keerzijde is blanco. Het lijkt erop dat de twee personen met elkaar een discussie voeren. Behalve het jaartal en de medailleur ontbreekt ook de aanleiding tot het vervaardigen van deze penning. Bij gebrek aan een titel noem ik hem voorlopig maar 'De Koeienpenning'.

'De koeienpenning'

Het volgende vraagstuk behoeft wel enige fantasie. Het is een bronzen gietpenning van 70 mm. De voorzijde leest – zoals gezegd met

CGK

enige fantasie – horizontaal de letters C G K en verticaal de letters I D G J, sommigen zien hier de cijfers '1963' in. Het geheel op een twaalfpuntige ster. Een incoeus geslagen letter H linksonder zou de medailleur kunnen zijn. De keerzijde toont 16 gestileerde figuren die geen anderhalve meter afstand houden. De afkorting C G K zou Christelijke Gereformeerde Kerken kunnen betekenen. Wie heeft meer info? Met name over het jaartal en de medailleur.

Caspar

De derde penning is ook een brons gegoten exemplaar, van 88 mm. Het toont een fraai geboetseerd en vlakvallend kinderhoofdje naar rechts. Op de keerzijde een flink uit de kluiten gewassen peuter in een kinderbox. Omschrift: CASPAR 10 - 5 - 1960. Wie zou de medailleur kunnen zijn?

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Henk Groenendijk, Arnold Nieuwendam, Jan Pelsdonk, Jadwiga Pol en Tom Senders.

Noot

1. Zwierzina, W.K.F. (1935) *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935 N.V. Koninklijke Begeer 1* ('s-Gravenhage).

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Penningen 2020

De Jaarpenning en de inschrijfpenninng zijn verzonden. Heeft u de Jaarpenning of de door u bestelde Inschrijfpenninng 'Horen' begin december nog niet ontvangen? Neem dan contact op via info@penningkunst.nl.

ALV 2020

Bij het samenstellen van dit nummer van *De Beeldenaar* is nog niets bekend over de algemene ledenvergadering 2020. Informatie ontvangen de leden per e-mail of per post.

Coronapandemie

We wensen alle lezers veel sterkte in de komende maanden. Ondanks de voor sommigen moeilijke tijd is het voor de penningkunst een bloeiende periode. Het bestuur ontvangt berichten over nieuwe penningen waarvan veel met als onderwerp de huidige uitzonderlijke tijd.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Contributie 2020

Als u de contributie voor 2020 nog niet voldaan heeft, verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het genootschap: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is met € 5 verhoogd tot € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2020) 30 jaar of jonger is.

Van Gelderlezing

Op zaterdag 14 november 2020 vindt de jaarlijkse Van Gelderlezing plaats. Gezien de omstandigheden wordt deze langs digitale weg aangeboden. Stichting Nederlandse Penningkabinetten en De Nederlandsche Bank nodigen u van harte uit

om aan deze openbare lezing deel te nemen. Informatie voor deelname vindt u op www.koninklijkgenootschap.nl.

ATELIERBEZOEKEN

In verband met de heersende coronapandemie worden de atelierbezoeken uitgesteld. Naar verwachting wordt in september 2021 weer begonnen met inspirerende en interessante bezoeken aan penningkunstenaars en diverse instellingen met fraaie penningencollecties.

Informatie over de atelierbezoeken, ook voor geïnteresseerde penningkunstenaars, kan worden verkregen bij Jan Paul Kruijmel, tel. 071-565 2463 of bij Carina Greven, tel. 06-1312 7544.

TENTOONSTELLINGEN

Beelden aan Zee & Stedelijk Museum Alkmaar

In de Quist vitrine in Museum Beelden aan Zee is een overzichtstentoonstelling te zien van de penningen van Elly Baltus. De getoonde penningen zijn interactief, presenteren zich ook buiten de vitrine en maken gebruik van het mobiele netwerk. Werk van Elly Baltus is op dit moment ook te zien in Stedelijk Museum Alkmaar.

Tot 29 november, Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Scheveningen. Di-zo 10-17, www.beeldenaanzee.nl.

Tot 22 november, Stedelijk Museum Alkmaar, Canadaplein 1, Alkmaar. Di-zo 11-17, www.stedelijkmuseumalkmaar.nl.

Teylers Museum

In de tentoonstelling *775 jaar Haarlem* is in twee ruimtes een keur aan Haarlemse prenten, boeken, munten en penningen opgesteld, waaronder noodmunten en prijs- en gildepenningen.

Tot 22 februari 2021, Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. Di-vrij 10-17, za-zo 11-17, www.teylersmuseum.nl.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

38e editie

nvmh munt- almanak 2021

Bataafse Republiek • Koninkrijk Holland • Franse inlijving
Koninkrijk der Nederlanden • Euromunten Nederland
Curaçao • Nederlandse Antillen • BES-eilanden • Aruba
Nederlands West-Indië • Suriname • Nederlands-Indië
Nederlandse munt- en bankbiljetten
Euromunten • Eurobankbiljetten

officiële uitgave
Nederlandse vereniging van munthandelaren

De Muntalmanak 2021 is uit!

Onder andere te koop bij de leden van de
Nederlandse Vereniging van Munthandelaren
(www.nvmh.nl)

5 & 6 oktober 2020

Veilinghuis
De Ruiter

Dé veiling voor verzamelaars

< 1777. Austrian states.
Windisch-Gratz.
Joseph Nicolas. 5 Ducat.
RRRR. Exmounted and cleaned KM 13. VF -.

9,500,-

< 1582. Penning herstel
vestingwerken te Dokkum.

RRRR. AU. AH 840. 48,2 mm.
Gewicht: 53,2 gram. Zeer
Fraai / Prachtig.

7500,-

< 1777. Austrian states.
Windisch-Gratz.
Joseph Nicolas. Ducat.
RR. Small edgenick. Exmounted
KM 12. AU.

600,-

**We hebben weer een bijzondere
collectie bankbiljetten** ▾

< 1966. Nederland. 5 gulden.
Proefdrukken. Vondel I - UNC.

(Alm. PL22.P5). Color test in
taupe, incomplete two-sided,
very rare RRRR, on paper Frans
Hals with watermark.

750,-

< 1581-1583. Dubbele
dukaat, Spaans type
Filips II, Zeeland
Zeer Fraai / Prachtig (Vouw-
spoor).CNM 2.49.11. Delm.
879.

1000,-

< 1941. 10 Cent zink Drie-
kruinenboom Wilhelmina
FDC.

250,-

< 1982. Nederland. 50 gulden.
Proefdrukken. Type Zonne-
bloem - UNC.

(Alm. PL83.P2). Proofprint on
DNB paper, very rare RRRR, 2
notes front and backside.

250,-

< 1569. Rijksdaalder Chri-
stoffel van Manderscheid,
Stavelot.
Zeer Fraai - (R). Delm. 511.

300,-

< 1925. Netherlands - Indies.
300 gulden.

Jan Pieterszoon Coen - Proof.
(Pick 75. UnO. 242). Very rare
proofprinting. RRRRR. Date
35-2-9172.

15,000,-

< 1739. Zilveren Dukaat
Piedfort. Utrecht.
FDC -. CNM 2.43.92. Delm.
982a.

1,500,-

> **Kijkdagen**

Vrijdag 2 oktober 10:00 - 16:00u
Zaterdag 3 oktober 10:00 - 16:00u
Maandag 5 oktober* 10:00 - 16:00u
Dinsdag 6 oktober* 10:00 - 16:00u
*tijdens de veiling kunt u kijken naar de objecten tot 100 kavels voor afslag.

> **Veilingdagen**

Bankbiljetten Maandag 5 oktober 2020
Munten & penningen Dinsdag 6 oktober 2020

Kijk op onze website voor de exacte tijden. Kom naar de veilingzaal
of bied online mee op veilinghuisderuiter.nl. Op 7 t/m 9 oktober
veilen wij o.a. zilver, goud, juwelen, horloges, kunst en antiek.

Vraag de veilingcatalogus aan via info@veilinghuisderuiter.nl

Industrieweg 24 • 3286 BW Klaaswaal

+31 (0) 186 - 746 746 • info@veilinghuisderuiter.nl • www.veilinghuisderuiter.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Penning 1690. Amnesty in Ireland

26.86 g | AR 38.2 mm | Prachtig | Door G. Hautsch
ZELDZAAM

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610